

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ENSTİTÜSÜ

MADUNDAN MUKTEDİRE:
LÜBNAN ŞİİLİĞİNİN SİYASAL DÖNÜŞÜMÜ

DOKTORA TEZİ

A. Selcan ÖZDEMİRCİ CİNAL

Enstitü Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

Danışman
Prof. Dr. Ali BALCI

ARALIK 2023

Harun ve Fatma'ya

TEZ ONAYI

A. Selcan ÖZDEMİRCİ CİNAL tarafından hazırlanan “Madundan Muktedire: Lübnan Şiiliğinin Siyasal Dönüşümü” adlı bu çalışma jürimizce Doktora Tezi olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Kabul (sınav) Tarihi: 01/12/2023

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Ali BALCI	BAŞARILI
Doç. Dr. İsmail EDİZ	BAŞARILI
Doç. Dr. İ. Aytaç KADIOĞLU	BAŞARILI
Doç. Dr. Mustafa YETİM	BAŞARILI
Dr. Öğr. Üyesi Tuba YILDIZ	BAŞARILI

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

A. Selcan ÖZDEMİRCİ CİNAL

TEŞEKKÜR

Bu çalışma emek yoğun benzerleri gibi uzunca bir zamanın, yardım ve fedakarlıkların, destek ve yüreklendirmelerin, bitiş ve başlangıçların, vazgeçiş ve yeniden yola koyulmaların, güzel ve zorlu günlerin iç içe geçtiği bir sürecin ürünüdür. İhtiva ettiği tüm eksiklikler bana ait olmakla birlikte tüm iyi yönleri hayatıma, çalışmalarına yarenlik edenlerle gerçekleşmiştir. Bu süreçte desteklerini ve varlıklarını eksik etmeyen herkese ve her şeye teşekkürlerimi sunarım.

Doktoraya henüz başladığımda okumamı tavsiye ettiği bir Ranajit Guha kitabıyla önce Hoca'm sonra danışmanım olan Prof. Dr. Ali Balcı bu çalışmada en çok emeği bulunan isimlerdendir. Titizliği, disiplini ve pratikliği ile bir doktora öğrencisinin en çok ihtiyaç duyduğu yol göstericiliği hiçbir zaman esirgemeyen, bilgi birikimi ve tecrübelerini cömertçe paylaşan hocama bu süreçte harcadığı emek, gösterdiği ilgi ve destekleri için teşekkürü bir borç bilirim. Kıymetli Doç. Dr. İsmail Ediz ve Doç. Dr. Aytaç Kadioğlu'na tüm bu süreç boyunca aynı heyecan, ilgi ve titizlikle tezimi okuyup değerlendirdikleri, sayısız katkıları için teşekkür ederim. Ortadoğu Enstitüsü ve Sakarya Üniversitesi kütüphaneleri başta olmak üzere ülkenin farklı yerlerinde ihtiyaç duyduğum kaynaklara ulaşmamı sağlayan tüm akademik ve idari personele teşekkür ederim. Arapça tercümeler ve kaynaklar konusunda yardımlarını esirgemeyen sevgili meslektaşım Dr. Menderes Kurt'a, tezimi okuyan, önemli eleştirilerini benimle paylaşan değerli arkadaşım ve meslektaşım Onur Yalçın'a, ilk Lübnan ziyaretimde yanımda olan ve kendisinden çok şey öğrendiğim kıymetli meslektaşım Oytun Orhan'a, kıymetli arkadaşlığını, şifalı yağlarını ve sıcacık kahvelerini eksik etmeyen canım arkadaşım Merve'ye ve ismini saymadığım nice kıymetli meslektaşım, arkadaşım en derin teşekkürlerimi sunarım. Bu süreçte geçen tüm zamana rağmen, teknolojinin nimetleri sayesinde manevi destekleriyle yanımda olduklarını hissettiren, bu mesleği seçmemde büyük etkileri olmuş kıymetli hocalarım Prof. Dr. Mete Kaan Kaynar ve Prof. Dr. Ali Çağlar'a da ayrıca teşekkür ederim.

Elbette en çok sevgili aileme teşekkür ederim. Henüz küçük bir çocukken anlattığı hikayelerle beni Ortadoğu'dan haberdar eden sevgili dedem Hüseyin Abbas, kimseyi yaklaştırmadığı kitaplığında bolca vakit geçirmeme izin veren, Kelile ve Dimne ile Amak'ı Hayal'i çocuk dünyama hediye eden dedem Cemal Özdemirci, her şeye ve herkese rağmen iyiyi ve güzeli görmeyi, severek iyileşmeyi öğreten anneannem Türkan Abbas ve onurlu mirasları olmasaydı ben çok eksik kalırdım. Kitap kokusunu ve iyi müziği, bir takım ince zevkleri öğreten, odasının üç duvarını kaplayan ihtişamlı kütüphanesinde dilediğimce vakit geçirmeme katlanan, en kıymetli kitaplarını benimle paylaşan Fatih dayıma teşekkür ederim.

Sabır ve fedakarlıkla her zaman yanımda olan, desteğini esirgemeyen, bir fincan kahveyle yorgunluğuma, güzel yüreği ile dünyama çok iyi gelen sevgili eşim Serhat'a sonsuz teşekkür ederim. Sabrını, şefkatini, leziz yemeklerini eksik etmeyen, kimseye müdana etmeden dimdik ayakları üstünde duran güçlü kadınların varlığını yaşamı ile ispat eden sevgili annem Fatma'ya sonsuz teşekkür ederim. Meslekte benden çok önce yol almış, hayatına şahitlik etmekten onur duyduğum kıymetli kardeşim İlbey'e, kardeşim gibi olmuş Eda'ya, Hasan'a ve Özge'ye teşekkür ederim. Ankara'ya her gidişimde aynı coşkuyla beni karşılamaktan vazgeçmeyen Kopuk'a, sabahladığım geceler boyu arkamdaki kanepede beni sevgi ve sabırla bekleyen, yanımdan hiç ayrılmayan canım Mabel'e teşekkür ederim.

Ve babam Harun'a...O'na hakkıyla teşekkür edebileceğim doğru kelimeleri bulma çabasının bu kadar zor olabileceğini düşünmemiştim. Çocukluğumun en büyük kavgasıyken; çaba, emek ve sabırla bir olup ortak kavga vermenin saadetini yaşatan, insanın doğru bildiğinden şaşmaması gerektiğini, sebatı, dürüstlüğü, tertemiz, insanca bir yaşamın mümkün olabilirliliğini ve çok sevilmenin ne demek olduğunu öğreten babam... Akıl hocam, dostum, sırdaşım...Uzun telefon konuşmaları ve yazışmalarla bu çalışmanın büyük kısmında desteğini esirgememiş sonrasında ise çalışma masamdaki bir fotoğraftan beni izlemeye, desteklemeye hep devam etmiş babam... İnsan olmayı, okumayı, matematiği, felsefeyi, aklı, vicdanı ve kavgadan korkmamayı öğreten babama sonsuz şükranlarımla...

ÖZET

Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü

Doktora Tez Özeti

Tezin Başlığı: Madundan Muktedire: Lübnan Şiiliğinin Siyasal Dönüşümü

Tezin Yazarı: A. Selcan ÖDEMİRCİ CİNAL **Danışman:** Prof. Dr. Ali BALCI

Kabul Tarihi: 01.12.2023

Sayfa Sayısı: viii+219

Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

Lübnan içerisinde mezhepsel bir grup olan Şiilerin tarihsel dönüşümünün incelendiği bu çalışmada, Lübnan tarihine dair okuma temelde post-kolonyalist bir çerçevede yapılmaktadır. Hegelci anlayıştan mülhem Fransız hegemonyasının ülkede kurduğu yapı itibarıyla Lübnan'ı, fail(ler)i değişen ama sömürge olma halinin devam ettiği bir çıkmaza hapsettiği iddiası, Şiilerin siyasal dönüşümü örneği ile açıklanmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışma bir sömürge ülkesinde radikal ve köklü bir yapı değişikliği olmadığı -hegemonyanın ideolojik aygıtları ulusal, kolektif halkçı bir irade ile kökten değiştirilmediği- sürece o ülke içerisinde tesis edilen her tür hegemonyanın sömürge yönetiminin bir kopyası olacağını dolayısıyla benzer yapıların tahakkümünden müteşekkil bir döngüsel tarih seyri izleneceğini iddia etmektedir.

Bu çalışmada Lübnan Şiilerinin günümüz itibarıyla sahip olduğu iktidar türünün yozlaşmış ve minimal hegemonyanın karması dördüncü tip bir hegemonyaya denk düştüğü iddia edilmekte ve bu hegemonya tipi 'minimal yozlaşmış hegemonya' olarak adlandırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lübnan, Şii, Hizbullah, Maduniyet, Hegemonya

ABSTRACT

Sakarya University, Middle East Institute

Abstract of PhD Thesis

Title of the Thesis: From the Subaltern to the Powerful: The Political Transformation of Lebanese Shi'ism

Author: A. Selcan ÖDEMİRCİ CİNAL

Supervisor: Prof. Dr. Ali BALCI

Acceptance Date: 01.12.2023

Nu. of pages: viii+219

Department: Middle Eastern Studies

This study delves into the historical evolution of the Shiite community in Lebanon, examining it through a post-colonialist lens. It suggests that French colonialism, driven by Hegelian principles, has led to a persistent state of colonialism in Lebanon despite changes in the perpetrators. The political transformation of the Shiites serves as an example of this phenomenon.

The study argues that actual change can only occur through a radical transformation of the ideological tools of hegemony, achieved through a collective public movement. Otherwise, any hegemony established within the country will replicate the colonial administration, perpetuating a cyclical history of domination by similar structures.

The study identifies the current power of Lebanese Shiites as a fourth type of hegemony, characterized as a blend of corrupt and minimal hegemony, which it terms 'minimal corrupt hegemony.'

Anahtar Kelimeler: Lebanon, Shia, Hezbollah, Subaltern Theory, Hegemony

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI.....	ii
BEYAN	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
GİRİŞ.....	1
A. MADUN BİR TOPLUMSAL GRUP OLARAK LÜBNAN ŞİİLERİ	
(1840-1926)	9
A.1. Fransız Sömürge İnşası.....	9
A.1.i. Sömürge İnşasında Bilgi-İktidar İlişkisi.....	15
A.2. Sömürge Dönemi	21
A.2.i. Tanıyarak Dışlama.....	21
A.2.ii. Minimal Hegemonya ve Elitler: Ulema, Zuema ve Beyler.....	29
A.3. Siyasalın Dışındakiler	33
A.3.i. Metâvile (المتأولة).....	33
A.3.ii. Savaş, Kıtlık ve Yozlaşma.....	39
A.3.iii. Haydutlar ve Köylü İsyanları	43
B. MADUNUN DİRENİŞİ (1926-1974)	55
B.1. Bölünerek Bir Olmak: Ulusal Pakt	55
B.1.i. Lübnanlılık Hallerinde Sömürge İnşası: Milletsiz Milliyetçilik.....	55
B.1.ii. Bir Dolaylı Sömürge Biçimi Olarak Fransız Mandası	62
B.1.iii. Sömürge Anayasası-1926.....	67
B.1.iv. Bölünerek Bir Olmak: Ulusal Pakt	69
B.2. Sosyal Değişimin Siyasal Alana Etkisi: Beyrut’a Göç	75
B. 2.i. Lübnan’ın “Altın Çağı” veya Yozlaşmış Hegemonya.....	75
B. 2.ii. Kentleşme, Banliyöler ve Sosyal Adalet	80
B. 3. Madun Konuşuyor mu?:	84
B.3.i: Kentli Madunun Siyasal Alana Dahil Olma İhtiyacı.....	84
B.3.ii: Bilim İnsanı Bir Siyah Sarıklı: İmam Musa Sadr.....	91
B.3.iii. Yüksek Şii İslam Konseyi ve Mahrumlar Hareketi (حركة المحرومين)	95

C. MADUNDAN İKTİDAR DEVŞİRMEK (1975-2022)	106
C.1. Madunun Siyasal Güce Ulaşma Pratiği Olarak İç Savaş	107
C.1.i. Silahlarla Umut Edilen İktidar- EMEL.....	108
C.1.ii. Herkesin Herkesle Savaşı	118
C.2. Madunun Savaşı.....	128
C.2.i. Müstekbirle Savaşmak: 1982 İsrail İşgali ve Suriye Vesayeti	128
C.2.ii. Sessiz Bekleyişten Direnişe	133
C.2.iii. Dokuzlar Belgesi ve Humeyni'ye Biat.....	139
C.3. Şiliğin Yeniden İnşası.....	148
C.3.i. Direnişin Adını Koymak: Hizbullah.....	149
C.3.ii. Hizbullah'ın Ezilenlere Seslenişi: Açık Mektup	156
c.3.iii. Lanetlenen Siyasetin Parçası Olmak	160
C.4. Değişen Eylem- Dönüşen Temsil	166
C. 4.i. Arapların Hamisi, Lübnan'ın Muktediri Olma Yolunda	169
C.4.ii Direnişin Silahları Lübnanlılara Yöneliyor	180
C.4.iii Hamiden Katile: Suriye İç Savaşı.....	183
SONUÇ	192
KAYNAKÇA	200
EKLER	219
Ek-1: Lübnan'da Dönemlere Göre Hegemonya Türleri.....	219

GİRİŞ

“Ezilenlerin geleneği gösteriyor ki, içinde yaşadığımız olağanüstü hal istisna değil, kuraldır.”¹

Sömürge sadece bir toprak parçası üzerindeki siyasal ve askeri bağlamda hârici egemenliği ifade etmez, aksine çok daha büyük ve izi silinmesi mümkün olmayan başka bir şeye; sömürülen topraklarda yaşayan halkların zihinlerinin kontrol altına alınmasına ve benliklerinin geri dönülemez bir biçimde yok edilmesine denk düşer. Sömürgeci; bir anlamda Foucault’nun ‘Hapsihanenin Tarihi’nde kullandığı o ünlü metaforun gardiyanı gibidir. Mahkûmların tam ortasına oturan gardiyanın bir kez mahkûmların zihninde sürekli izleniyor olma korkusunu yarattıktan sonra bilfiil o sandalyede oturması gerekmez. Artık her hareketinin izlendiği şüpheye hapsedilmiş bir mahkûmun eylemleri gardiyan tarafından süresiz kontrol altına alınmıştır. Aynı şekilde sömürge himayesindeki bir toprak parçasının içinde yaşayanların zihinleri de sömürgeci tarafından abluka altına alınır ve bu abluka süresiz biçimde sömürülenin eylemlerini, sömürgeciye karşı direnişinde dahi, kontrol etmeye devam eder.

Hegel, Dünya-tarihi şemasını ‘tarihsel diyar’ olarak adlandırdığı dört biçimlenimden oluşturur. Biçimlenimin dağıtımında iki temel koşulu vardır Hegel’in; ‘doğaya gömülmüş olma’ yokluğunun derecesi ve ‘özgürlüğü olumlama’. Hegel’e göre, ‘Ulusal Tin’in taşıdığı öz bilincin olgunluğunun hakiki ölçüsü addettiği devletin ortaya çıkışıyla bu iki koşul da yerine getirilmiş olur.² Çünkü bir halkın ya da ulusun (Volk) “doğal dolaysızlık”taki esaretinden kurtulmasının şartı bir devlet kurmaktır. Uluslara Dünya-tarihinde yer almaya hak kazandıran yegâne şey tam anlamıyla gelişmiş bir devletin varlığıdır.³ Hegel tarafından Yunan, Romalı, Germanik ve Şarklı olarak isimlendiren dört tarihsel diyardan yalnız Şarklı yetersiz görülmektedir.

Şarklı diyarın halkları ve ulusları Dünya-tarihinden dışlanır; çünkü onu inşa eden felsefeye göre, tam anlamıyla olgunlaşıp devlet olamamışlardır.⁴ “Herkesin özgür olduğu

¹ Walter Benjamin, **Son Bakışta Aşk: Walter Benjamin'den Seçme Yazılar**, (çev. Nurdan Gürbilek), İstanbul: Metis, 2021, s.43.

² Georg Wilhelm Friedrich Hegel; **Philosophy of Right**, (trans. S W Dyde), London: G Bell, 1896, p.358.

³ Ranajit Guha; **Dünya-Tarihinin Sınırında Tarih**, (çev. Erkal Ünal), İstanbul: Metis, 2006, ss.55-61.

⁴ Guha; Dünya-Tarihinin Sınırında..., s.60.

Germanik diyarla ya da en azından bazılarının özgür olduğu Yunanlı ve Romalı diyarlarıyla karşılaştırıldığında, Şark'ın ataerki dünyasında Tek bir kişi özgürdür. Aşamalar açısından bakarsak diğer hepsinden önce doğmuş olan Şarklı, paradoksal bir şekilde tinsel bir çocukluğun tuzağına düşmüşken, Yunanlı ve Romalı ise sırasıyla gençliğe ve "erkekliğe" doğru yol almışlardır.”⁵

Hegel'in Dünya-tarihi kurgusu bir yandan Orta Çağ Avrupası'nda feodal lordların zorbalıklarına maruz kalmış halkların özgür olduklarını varsayarken, bir yandan da Şarkı tek tipleştirmekte ve O'nun geleceğini üstün Batı'nın iradesine teslim etmektedir. Çünkü Şarklı, zamanda ilk ortaya çıkan biçimlenim olarak *“tinselliğin hala tözel ve doğal olduğu”* her devlet tarihinin mutlak başlangıç uğrağının ötesine geçememiştir.⁶ Peki, tüm bu biçimlenimler ve özgür bireylerin var olduğu Batı tasviriyle örülmüş tarih yorumu bize ne söyler? Hegel, Hukuk Felsefesi'nde kimlerin devlet kurabileceğini tayin eder; *“devlet kurmak kahramanların hakkıdır.”* Kahramanlar – yani uygar uluslar- ; *“devletin tözel uğrakları bakımından kendilerinden daha az gelişmiş diğer ulusları barbarlar olarak görüp öyle muamele etme hakkı”*na sahiptir.⁷ Bu; barbar ulusların sadece biçimsel bir bağımsızlığa sahip olduğu bilincine yaslanan ve onların haklarının kendilerinininkine eşit olmadığı iddiası Hegel'de, *Fetih/İstila Hakkı* kavramıyla meşruluk kazanır. Kavram, dünyanın küçük bir kısmının kalan büyük kısmı üzerinde, kaynakların ele geçirilmesi, ekonomik yapının kendi lehine şekillendirilmesi, sosyal yapının tahakküm altına alınması işlevlerinin 'doğal/olağan' varsayıldığı sömürgecilikte hayat bulur.

Sömürgecilik tarihi on beşinci yüzyılda başlayan deniz yolculukları ile milatlandırılmaktadır. Temel itki, ticaretin geliştirilmesi ve siyasal gücün büyütülmesidir. Dönemin ticaret yollarının hâkimi Osmanlı Devleti ile rekabet etmek için Hindistan'a alternatif bir yol bulmak isteyen Portekizli denizciler, 1488'de Ümit Burnu'nun çevresinden dolanarak Afrika kıtasının aşılabildiğini gösterip Atlantik adalarını ve tüm Afrika sahillerini keşfederler. *“E se mais mundo houvers, lâ chegara”*⁸ atasözünde ifadesini bulan Portekiz sömürge hareketi İspanyolların hâkimiyeti ile son bulsa da sömürge ruhu bu tarihten itibaren tüm dünyayı etkisi altına almış, dünya siyasal sistemini

⁵ Georg Wilhelm Friedrich Hegel; **Lectures on the Philosophy of World History**, (trans. Hugh Barr Nisbet), Cambridge: Cambridge University Press, 1975, p.130.

⁶ Guha; *Dünya-Tarihinin Sınırında...*, a.y.

⁷ Hegel; *Philosophy of Right*, p. 376.

⁸ 'Eğer yeryüzü daha büyük olsaydı yine de onun çevresini dolaşırdık', ünlü Portekiz deyişi.

şekillendirmeye başlamıştır. Ancak I. Dünya Savaşı sonrası (1918) kurulan yeni dünya düzeniyle sömürgecilik biçim değiştirmiştir. Bu çalışmanın konularından olan Lübnan’da kurulan manda rejimi, sömürgeciliğin meşrulaştırılmış ve mandater devletin çıkarlarına hizmet ederken bir yandan da uluslararası sistemdeki büyük güçlerin de çıkarlarına ters düşmemesi garanti altına alınmaya çalışılmış halidir.⁹ Hegelyan manada Fransız manda rejimi bölgeye dair meselelerin uluslararasılaştırıldığı, ve Şarklı halkın Germenik diyardan gelen Fransızlarca yönetilmesinin meşru zemininin oluşturulduğu bir “**dolaylı sömürge biçimi**”ne tekabül eder.

Althusserci bakışla sömürgeci hegemonyaya tâbi kılınanlar, devletin ideolojik aygıtları vasıtasıyla kendi bilincinden tamamen sıyrılırlar ve tâbilerin tahakküme karşı çıkmak, direnmek dâhil tüm eylemleri sömürenin kontrolünde seyretmeye mahkûm edilir. Çünkü yürüdüğü yol, eğitim aldığı okul, her sabah gittiği iş yeri, alışverişini yaptığı çarşı ve hatta günlük hayatta kullandığı dil dahi sömürenin iradesi ile şekillendirilmiş, onun dilediği biçimde inşa edilmiştir. Dolayısıyla, zaman içerisinde resmen bağımsızlığını kazanmış bir ülkenin vatandaşları olsalar dahi zihinsel pratikleri sömürge yapıları tarafından izlenmeye devam edecektir.

Burada özetle ifade edilmeye çalışılan Helgelyan tarih anlayışının, sömürgeci zihniyet ve Oryantalist aklın eylemlerini yorumlamada başlangıç noktası olduğudur. Aynı zamanda bu bakış açısı, günümüz uluslararası sisteminin kökenlerini ve tarihsel seyrini okumada da bize eşlik eder. Zira “*modern devlet egemen bir ulustur, fakat tek bir ulusun sınırları içerisinde ortaya çıkan bir şey değildir bu. Batı Avrupa’da egemen ulus egemenliğinin karşılıklı olarak tanındığı bir devletlerarası sistemde inşa edildi. Böyle olmasını gerektiren dünya ekonomisiydi. Genişleyen Avrupa tahakkümü daha sonra benzer bir dönüşümü dünyanın geri kalanına dayat...*” tı.¹⁰

Karatani’nin deyimiyle Avrupa tahakkümü ya da daha genel bir ifade ile emperyalist güçler yönetimlerini tesis etmek ve güvende tutmak için genellikle kendisiyle iş birliği halinde olan yerel elitleri güçlendirir.¹¹ Bu türden iş birliğine hazır bir elit grubu

⁹ Philip S. Khoury, **Syria and The French Mandate: The Politics of Arab Nationalism (1920-1945)**, New Jersey: Princeton University Press, 1989., p. 121.

¹⁰ Kojin Karatani; **Dünya Tarihinin Yapısı, Üretim Tarzlarından Mübadele Tarzlarına**, (çev. Ali Karatay), İstanbul: Metis, 2017, s. 61.

¹¹ Karatani, a.y.

yokluğunda ise kendi elitlerini tayin eder. Zira kapitalizm doğası gereği sömürgeci bir yapı içerisinde bu tür bir sınıfa, ‘elitlere’ muhtaçtır. Bu bağlamda “*kolonyal projelerin tarihinin basit bir biçimde, bir ülkenin başka bir bölgenin üyeleri üzerindeki tahakkümü olarak anlaşılması olası değildir, bu taraflar arasındaki karmaşık ilişkileri ve yardım ve yataklıkları da içerir.*”¹² Karmaşık ilişkiler, yardım ve yataklıkta beraberinde belli sınıf(ların) iktidarını ve belli sınıflarında tahakküm altına alınışını içerir. Dolayısıyla herhangi bir sömürgecinin tarihine ilişkin yürütülecek çalışmada salt siyasi analizlerden ziyade daha derinlikli sosyal ve oldukça karmaşık ilişkiler ağına dair dikkatli bir çözümleme gerekmektedir.

Lübnan içerisinde mezhepsel bir grup olan Şiîlerin tarihsel dönüşümünün incelendiği bu çalışmada, günümüze değin bir sömürge ülkesi olarak var olan Lübnan tarihine dair okuma temelde post-kolonyalist bir çerçevede yapılmaktadır. Hegelci anlayıştan mülbem Fransız hegemonyasının ülkede kurduğu yapı itibarıyla **Lübnan’ı, fail(ler)i değışen ama sömürge olma halinin devam ettiğı bir çıkmaza hapsettiğı** iddiası, Şiîlerin siyasal dönüşümü örneğı ile açıklanmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışma bir sömürge ülkesinde radikal ve köklü bir yapı değışikliğı olmadığı - hegemonyanın ideolojik aygıtları ulusal, kolektif halkçı bir irade ile kökten değıştirilmediğı- sürece o ülke içerisinde tesis edilen her tür hegemonyanın sömürge yönetiminin bir kopyası olacağını dolayısıyla benzer yapıların tahakkümünden müteşekkil bir döngüsel tarih seyri izleneceğini iddia etmektedir. Tıpkı, “...*Karl Marx’ın kapitalizm sorununun bireysel kapitalistlerin ahlak dışı niyetlerinden çok, niyetlerden bağımsız olarak, kapitalist sistemin doğasından kaynaklandığını göstermesine benzer olarak...*” bir sömürge yapısı ve beraberinde müstemlekesine dayattığı kapitalist ilişkiler ağı, sömürgecinin kişiliğinden ve ahlaki değerlerinden bağımsız olarak da o yapı içindeki bireyi ikincil -alt- kılar. Onu bir başka dış gücün müdahalesine karşı kırılğan, meyilli ve hatta zoraki hale getirir. Çünkü burada var edilen yapı, doğası gereğı, egemen sınıfların kendi dünya görüşlerini dayattığı ve alt sınıfları temsil etmeyen genel ideolojileri yaydığı bir durumdadır.¹³

¹² Peter Ives, **Gramsci’de Dil ve Hegemonya**, (çev. Ekrem Ekici), İstanbul: Kalkedon, 2011, s.77.

¹³ Ives; s.100.

Antonio Gramsci, ‘Hapishane Defterleri’nde “*küçük bir elit tarafından oluşturulan egemen bir ideoloji dayatmasının insanların yaratıcılıklarını, üretkenliklerini, zekâlarını ve son kertede insanlıklarını baskılama girişimi*” olduğundan bahseder.¹⁴ Bu çalışma, bu tür bir baskılama karşısındaki toplumsal grupların direnişlerinin her zaman özgün olamayabileceğini ve son tahlilde direnişin hegemonunkine benzer bir ‘iktidar merkezciği’¹⁵ haline evrilebileceği iddiasındadır. Bu iddia madun bir grup olma halinden muktedire evrilen Şiflerin tesis ettiği hegemonyanın Fransız hegemonyasıyla olan benzerlikleri üzerinde temellendirilecektir. Şifler kendi iktidar alanlarını kurarken Fransız sömürgesinin kötü bir *replikası* olmuş dolayısıyla ilerici, özgün ve Gramsciyen manada ideal tip olan “*dahili hegemonya*”nın aksine “*yozlaşmış-minimal hegemonya örgütlenmesi*”ni meydana getirmişlerdir.

Joseph Femia; Gramsci’nin hegemonya terimini kullanımına ilişkin üçlü bir tipoloji ortaya koyar: Dâhili, Minimal ve Yozlaşmış Hegemonya. Toplumun tamamının –en azından geniş bir kısmının- yönetenler ile ‘sınırsız bağlılığa yaklaşan kitlesel ilişkisi’ *dâhili hegemonya*dır. Gramsci’nin, ‘*ulusal-halkçı kolektif irade*’ olarak tanımladığı bu ilişkide iktidar sınıfı salt kendi çıkarlarını değil tüm toplumsal grupların arzu ve ihtiyaçlarını karşılama ve hatta aşma eğilimindedir. Hegemonyanın bu ‘ideal’ versiyonunda yöneten ile yönetilen arasında çatışmacı ve çelişkili değil aksine organik, çift yönlü ve süreklilik arz eden bir yapıya sahip ilişki söz konusudur. Gramsci’nin dâhili hegemonya için tarihsel örneği Devrim sonrası Fransa’sıdır ve buna göre burjuvazi sadece kendi kurumsal çıkarları ekseninde değil bir bütün olarak Fransa’nın ihtiyaçları doğrultusunda siyasal, kültürel ve ekonomik değişimleri başlatmıştır.¹⁶

Femia’nın tipolojisindeki *minimal hegemonya* ise tipik sömürgeci yapıya denk düşer. Bu hegemonya türünde toplumun küçük bir bölümünün –elit kesim- iktidarı söz konusudur.

¹⁴ Ives, s. 97. Ve Perry Anderson, “The Antinomies of Antonio Gramsci”, **New Left Review** 100, Nov. 1976-Jan. 1977, pp. 5-79.

¹⁵ Şiflerin maduniyetten muktedire tarihsel dönüşümlerinde nasıl bir iktidar merkezciğine dönüştüğü bu çalışmanın 3. bölümünde ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

¹⁶ Ives, s.114.

Bu çalışma post-kolonyalist teorisyenlerin de sıklıkla verdiği Fransız Devrimi örneğine burjuvanın tüm ulus adına konuşma istekliliği vurgusuna şerh düşmektedir. Çalışma, Fransız Devrimi sırasında köylü ve işçilerin burjuvazinin kendi iradesinde kamusal alana dahil edilmediği aksine o dönemki halk hareketleri ile bizzat alt-sınıflar tarafından hakların kazanıldığı görüşünü savunmaktadır. Özellikle sömürge yönetimlerinde köylü ve/veya işçi sınıfın hareketlerinin neden Fransız devrimine benzer bir sonuç vermediği sorunsalı çalışmanın odak noktalarındandır.

Elit kesimin önceliği kendi kurumsal çıkarlarıdır ve bu çıkarlarla çatışan toplumsal grupların önderlerini dönüştürerek (trasformismo) ya da bu önderleri elit ağlara eklemleyerek yönetirler. Hegemonyanın “tahakküm”e dönüştüğü bu tipte zorlama yüksek ölçüdedir. Fransa’nın manda rejimi ile fiilen 1920 resmen 1922 yılında Lübnan’da kurduğu hegemonya, tam anlamıyla bir minimal hegemonyadır. Zaîmlerden oluşan bir yerel elit grubuna doğrudan Fransız yetkililerin eklenmesiyle tesis edilen hegemonya, Müslümanlar arasından da ufak bir elit grubunu kendi ağına dâhil etmiş ve geriye kalanlar üzerinde askeri güç de dahil olmak üzere, zor nosyonunu baskın bir şekilde kullanarak iktidarını sürdürmüştür.

Son olarak Femia’nın tipolojisindeki “yozlaşmış hegemonya” kavramı dâhili doğasını kaybetmiş, çürümeye mahkûm demode bir liderlik biçimine tekabül eder. Gramsci’nin bu tip hegemonya için tarihsel örneği feodal aristokrasidir. Yöneten sınıf herkesin çıkarına uygun hareket edecek durumda değildir ve toplumun çoğunluğunun ne desteğine ne de bağlılığına sahiptir. Bu tarz bir hegemonyanın üstünlüğünü sürdürebilmesinin tek nedeni, karşısına çıkabilecek etkili bir alternatifin olmayışdır.¹⁷ Tıpkı minimal hegemonyada olduğu gibi yozlaşmış hegemonya da önemli ölçüde zora dayanır. Lübnan’da bağımsızlık sonrası dönem bir tür yozlaşmış hegemonyaya denk düşmektedir. Kendine has mezhepsel zuema sınıflarının hegemonyası toplumun iradi desteğinden ziyade içine doğdukları mezhebin dayattığı bir mecburiyetten kaynaklanır. Yapı, doğası gereği toplumsal çıkarlar yerine siyasal elitlerin çıkarının öncelendiği bir sistemi dayatır. Bu tür bir sistem içerisinde her zaim (الزعيم) de diğer zuemaya karşı siyasal etki alanını genişletmek için gayri millî hamilere muhtaçtır. Bir başka ifade ile Fransa tarafından inşa edilen Maruni hegemonyasını sürdürmek isteyen Maruni zuema Fransa’ya bağımlı kılınırken diğer zuema da kendi sınıfı çıkarları lehine uzlaşa sağladığı gayri milli hamilere mecbur bırakılmıştır. Dürzi zaimlerin İngiltere, Sünni zuemanın Suudi Arabistan ile ilişkisi bu bağlamda değerlendirilebilir.

Bu çalışmada Lübnan Şiiilerinin günümüz itibariyle sahip olduğu iktidar türünün yozlaşmış ve minimal hegemonyanın karması dördüncü tip bir hegemonyaya denk düştüğü iddia edilmektedir. **Minimal yozlaşmış hegemonya** adını verebileceğimiz Şii hegemonyası toplumsal hatta mezhepsel çıkardan da ziyade Şii zueması lehine, zora

¹⁷ Ives, ss.115-116.

dayalı ve hem ulusal hem uluslararası gelişmeler çerçevesinde topluma dayatılmış, alternatifi olmadığından var olan, sorunlu yapısını içinden doğduğu dolaylı-sömürge biçiminden miras almış bir iktidar biçimidir.

Lübnan Şiilerine ilişkin güncel akademik çalışmalar genellikle bölgesel kriz ve çatışmalardaki rolü ve sahip olduğu ciddi askeri-siyasi güç nedeniyle Hizbullah üzerine yoğunlaşmıştır. Uluslararası İlişkiler ve Ortadoğu Araştırmaları disiplinleri içerisinde yürütülen çalışmalarda Hizbullah; genellikle bölgesel çatışmalarda aktif rol oynayan güçlü bir devlet dışı aktör olarak ele alınmıştır. Mezhepsel çatışma ekseninde bölgede İran'ın gücünü pekiştirmek için kullanılan bir aktör şeklinde konumlandırılmıştır.¹⁸

Lübnan Şiilerine ilişkin tarihsel akademik çalışmalara bakıldığında ise güncel bakış açısının hâkim olduğu görülür. Bu bakış açısıyla Şiilerden müteşekkil bir grubun devlet dışı aktör konumuna gelişi genelde bölge, özelde Lübnan tarihi bağlamında ve İran etkisi üzerinden okunmaktadır.¹⁹ Lübnan Şiilerini özne konumunda kabul eden, bu öznenin sosyal yapısı ve gündelik pratikleri, bu pratiklerin siyaset ile ilişkisi ve bu ilişkinin tarihsel süreçte nasıl bir dönüşüm geçirdiği ayrıntılı bir araştırmaya tabii tutulmamıştır. Bir diğer ifade ile Lübnanlı Şiî akademisyen Fouad Ajami'nin "*matem ve teslimiyet geleneğinin taşıyıcısı, sessiz kalabalıklar*"²⁰ olarak tanımladığı Şiiler, Lübnan siyasi tarihinin uzun bir döneminde yoksun ve sessiz bırakılmayı deneyimlemiştir.

Peki, Lübnan Şiileri sömürgeci miras üzerine kurulmuş hegemonik siyasal yapıya tabi olma halini aşarak nasıl muktedir oldu? Şiilerin siyasal iktidara ilişkin tarihsel serüveni;

¹⁸ Konu ile ilgili örnek kaynaklar için bkz: Roger Shanahan; **The Shi'a of Lebanon: Clans-Parties-Clerics**, London: Taurus, 2005, Roger Owen; **Essays on the Crisis of Lebanon**, London: Ithaka, 1976, Agustus Richard Norton; **Hezbollah: A Short History**, UK: Princeton, 2007, Robert Fisk; **Pity The Nation: Lebanon at War**, UK: Oxford, 2001, Taku Osoegawa; **Syria and Lebanon: International Relations and Diplomacy in the Middle East**, NewYork: I.B. Taurus, 2013, Robert G. Rabil; Religion, **National Identity and Confessional Politics in Lebanon**, NewYork: Palgrave MacMillan, 2011, Malak & Rula J. Abisaab; **The Shi'ites of Lebanon: Modernism, Communism and Hizbullah's Islamists**, NewYork: Syracuse University, 2014.

¹⁹ Konu ile ilgili örnek kaynaklar için bkz: Ussame Makdisi; **The Culture of Secterianism: Community, History and Violence in the nineteenth Century Ottoman Lebanon**, London: University of California, 2000, Tamara Chalabi; **The Shi'is of Jabal 'Amil and the New Lebanon: Community and Nation State 1918-1943**, NewYork: Palgrave MacMillan, 2006, Stefan Winter, **The Shi'ites of Lebanon under Ottoman Rule**, NewYork: Cambridge, 2010, Roschanack Shaery-Eisenlohr; **Shi'ite Lebanon: Transnational Religion and the Making of National Identities**, NewYork: Colombia, 2008, Youssef Chaitani; **Post-colonial Syria and Lebanon: The Decline of Arab Nationalism and the Triumph of the State**, NewYork: I.B.Tauris, 2007, William Harris; **Lebanon: A History 600-2011**, NewYork: Oxford, 2012, Kais M. Firro; **Inventing Lebanon: Nationalism and State Under Mandate**, NewYork: I.B.Tauris, 2002.

²⁰ Fouad Ajami; **The Vanished Imam: Musa Sadr and Shiites of Lebanon**, London: Cornell University Press, 1986, p.51.

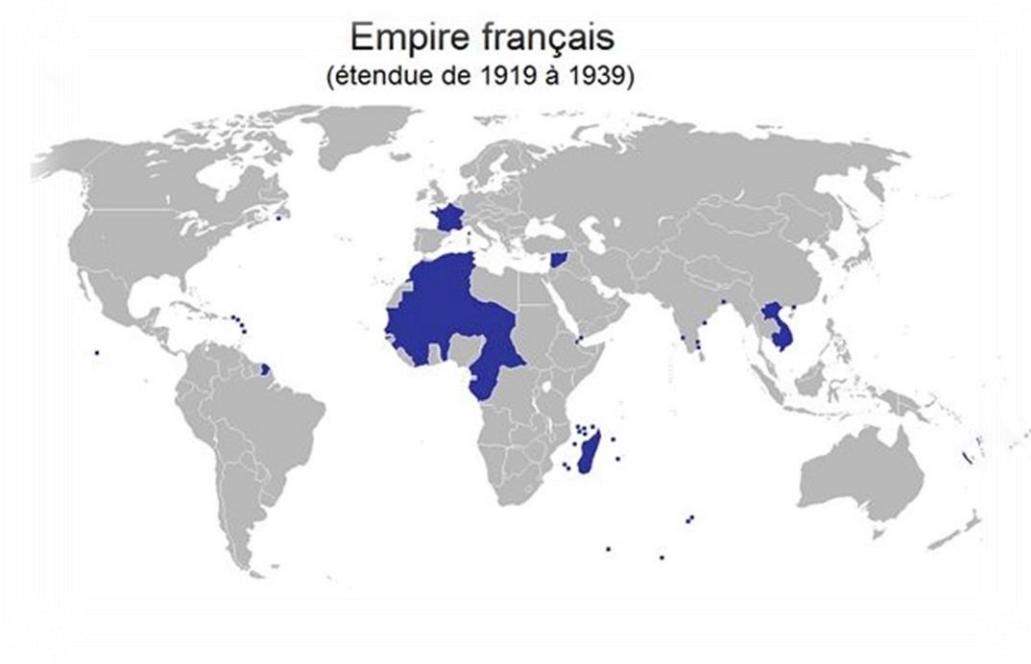
madun grupların pratikleri ve kolonyal tarih yazımının oluşturduğu ulus ve milliyetçilik söylemleri hakkında nasıl bir örnek sunar? Bir başka ifade ile **modern Lübnan’da hikâyeleri madun bir grup olarak başlayan Şiilerin muktedir konuma gelişi nasıl açıklanabilir?**

A. MADUN BİR TOPLUMSAL GRUP OLARAK LÜBNAN ŞİİLERİ (1840-1926)

*Her zaman hükmedilenler ve hükmedenlerin
olması mı istenmektedir,
yoksa bu bölünmenin varlığının gerekliliğini
ortadan kaldıracak koşullar mı yaratılmak istenmektedir?*
A.Gramsci-Modern Prens²¹

A.1. Fransız Sömürge İnşası

Resim 1: 1919-1939 Fransız İmparatorluğu²²

1 Eylül 1920 tarihinde Fransız mandası Büyük Lübnan Devleti'ni (Grand Liban) ilan etti. Bölge toprakları üzerinde son iki yüzyılı aşkın süredir devam eden himaye çabaları ve bu çabaların sosyal, iktisadi ve kültürel yapı üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulduğunda Fransız mandasının ilanı fiiliyatta *-de facto-*var olan bir durumun yalnızca hukuksallaştırılmasından *-de jure-* ibaretti. Zira Fransa bugünkü Suriye ve

²¹ Antonio Gramsci, **Modern Prens: Machiavelli, Siyaset ve Modern Devlet Üzerine**, (çev. Pars Esin), Ankara: Dipnot Yay.,2014, s.38.

²² De Gaulle, un homme dans l'histoire Web-conférence avec Philippe Valode, <https://galileesp.org/>, (E.T: 10.06.2022)

Lübnan toprakları üzerinde müdahaleci bir politika uygulamaya I. Dünya Savaşı'ndan (1914-1918) çok önce başlamıştı.

Örneğin, 1639 gibi oldukça erken bir tarihte Fransız Kralı XIII. Louis, Lübnan Dağı'nın tüm Marunî Hristiyanlarını himayesi altına aldığını açıklamış, onlara eğitim, iş gibi nedenlerle Hristiyan bir ülkeye gitmek istemeleri halinde gerekli korumanın sağlanacağını duyurmuştu.²³ Kralın bu çağrısı Fransa'nın Lübnan topraklarındaki günümüzde de süren varlığının önemli örneklerindendir. Marunî-Fransa ittifakı o kadar güçlüydü ki Marunî zaîmlerden²⁴ Khazen ailesi 1655-1758 yılları arasında Fransa Konsolosluğu görevini üstlenmişti.²⁵ Bir Avrupalı gücün himayesi Marunîler için Osmanlı idaresinden kurtuluşun anahtarı olarak görünmüş olmalı ki, bir Patrik şöyle yazıyordu: *"Doğu'da bizlerin Fransa tahtından ve Levant'taki temsilcilerinden başka hiçbir koruması, sığınacak yeri ve güvenliği bulunmamakta."*²⁶

Elbette bugünkü Lübnan topraklarına tek ilgi duyan Fransa değildi. Yavuz Sultan Selim döneminde (1516) Osmanlı Devleti idaresine geçen Lübnan Dağı ve çevresinde çok sayıda farklı mezhep bir arada yaşamaktaydı. Dağın kadim sakinleri, Dürziler ile destekledikleri Haçlı Seferleri'nden itibaren Papa'nın iradesini tanıyan Marunîlerdi. Esasen bir Müslüman yerleşimi olan Beyrut, on altıncı yüzyıl ortalarına doğru karma bir şehir halini aldı ve çok sayıda Ortodoks Hristiyan'a ve onlardan daha az sayıda Marunî'ye ev sahipliği yaptı. Güney kesimde nüfus genellikle Dürziler, İsmâîliler ve Şiilerden oluşurken kuzey taraflarda Nusayriler yoğun olarak yerleşmişti.²⁷

Lübnan topraklarındaki bu çeşitliliğin sebebi sadece ticari olanaklar değildi. Beyrut'tan kısa süre içerisinde ulaşılabilen dağlar; müesses nizamdan ya da dönemin önemli hastalığı vebadan kaçmak isteyenler için doğal bir sığınak vazifesi görüyordu. Philip Mansel bu stratejik yol kavşağındaki rakip dinlerin birbirine yakınlığının *"günümüzde hala oynanan ayartma ve istismarla eşleşme ruhuna ilham"* verdiğini ifade eder.²⁸ Lübnan'ın yerel dini

²³ Philip Mansel, **Levant: Akdeniz'de İhtişam ve Felaketler**, (çev. N.Nigar Alemdar), İstanbul: Everest Yay., 2011, s. 128.

²⁴ Ar. zaîm tekil halidir kelimenin çoğul hali ise zueamadır.

²⁵ Kemal Salibi, **A House of Many Mansions: The History of Lebanon Reconsidered**, London: IB Tauris, 2002, p.113.

²⁶ Mansel, a.y.

²⁷ Kemal Salibi; Maronite Hristians of Lebanon, Bernard Lewis and P. M. Holt(ed.), **Historians of the Middle East** içinde, (pp.214-240), New York: Oxford University Press, 1962.

²⁸ Mansel, s. 127.

gruplarının çıkarları ve siyasal konumlarını pekiştirmek için bir yabancı gücün desteğine duydukları ihtiyaç, yabancı güçlerin de kendi himayeleri altına alacakları bir yerel grup aramasıyla eşleşmiştir.

Yerli grupların yabancı güçlerle kurduğu himaye ilişkileri kısa sürede Rusya, İngiltere ve Avusturya'nın da Beyrut'ta konsolosluklar açmasıyla karşılık buldu. Rus konsolos Ortodoks kilisesi ve hacılarına yardım etmiş, Canbolat ailesi liderliğindeki Dürziler İngiltere'nin himayesini talep etmişlerdi. Ortodoks ritüellerini izleyen ancak Papa'nın iradesini tanımış Katolik Rumlar ise Avusturya tarafından himaye edilmeye başlanmıştı.²⁹ Bu dönemde bölgede yabancı devletlerin misyonerlik ve konsolosluk faaliyetleri aracılığı ile sosyo-ekonomik yapı üzerinde hakimiyetleri güçlendi ve siyasal nüfuzları giderek arttı. Hatta modern Lübnan'a dair erken tasarılar dahi ifade edilmeye başlanmıştı. Ayaklanmayı durdurmak için görevlendirilen Tuğamiral Charles Napier; Palmerston'a yazdığı raporda "*şayet Lübnan Dağı bölgesi Sayda, Beyrut ve Tripoli limanlarını içerecek şekilde genişletilirse, bu onlar için avantajlı olacağı gibi İngiltere'nin de çıkarlarına çok yararlı olacaktır*" ifadelerini kullanmış,³⁰ bir süre sonra kurulacak manda yönetimine dair coğrafi sınırların nasıl çizileceğinin de ip uçlarını vermişti. Birçok ülke ticari açıdan stratejik önemi nedeniyle Beyrut merkezli faaliyetlerde birbirleriyle yarışıyorlardı ancak Maruni-Fransız ittifakı tüm diğer hamilerden katbekat öndeydi.³¹ Örneğin Prusya-Fransa Savaşı'nda (1870) misyonerlerin Beyrut'ta yürüttüğü faaliyetler o kadar başarılı oldu ki on beş bin Maruni, gönüllü olarak Fransa lehine savaşa katıldı.³²

1832 yılında başlayan Mısır işgali ile Levant bölgesi Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'nın kontrolü altına girdi. Avrupalı devletlerin desteğini kazanmak böylece Osmanlı karşısında gücünü artırmak isteyen Mısır yönetimi, bölgedeki geleneksel uygulamaları terk eden bir dizi politika uyguladı. Yerel halk madenlerde zorla

²⁹ Derek Hopwood, **The Russian Presence in Syria and Palestine 1843-1914: Church and Politics in the Near East**, New York: Oxford University Press, 1969, p.15 ve Ceaser E. Farah, **Arabs and Ottomans: A Chequered Relationship**, İstanbul: Isis Publications, 2002, p.228. Ayrıca Mansel, s.128.

³⁰ Mansel, s.134.

³¹ Osmanlı Devleti bölgede kontrolü yeniden sağladığında Fransa dışarıda bırakılan tek yabancı devlet olarak geçici bir süreliğine güç kaybetmişse de ilerleyen zamanla tekrar bu topraklarda hegemonyasını kuracaktı.

³² Öte yandan kısa bir süre sonra patlak veren Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78) süresince hiçbir gönüllü kampanyası düzenlenmedi. Adil Baktıaya, **Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu: Sosyo-ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce**, İstanbul: İletişim, 2017, ss.139-140.

çalıştırılmaya başlandı, ipek ve pamuk gibi ticari değeri oldukça yüksek olan temel ihraç mallarına tekel uygulandı, misyoner faaliyetleri tamamen serbest bırakıldı. Tüm bunlara ek olarak askeri harcamaların artan maliyeti halkın üzerine yüklenerek ağır vergiler uygulamaya koyuldu ve zorunlu askerlik uygulaması başlatıldı.³³

B.J Odeh'in yorumuyla Maruniler için Mısır yönetimi başlangıçta umut verici görüldü. Hem Osmanlı'dan bir kurtuluş hem de Dürzileri diskalifiye etmek böylelikle Maruni Emirliği idealini gerçekleştirmek üzere bir fırsat olarak gördüğü Mısır yönetimi ile iş birliği içerisine giren II.Beşir, Dürzi zuemaya karşı savaşmak üzere Maruni köylülerini örgütlemeye çalıştı.³⁴ Ancak 1840 yılında İbrahim Paşa'nın tüm Lübnan'ı silahsızlandırma kararı alması bu defa Maruniler için güç kaybı ve zorunlu askerlik tehdidi olarak algılandı ve Maruni isyanları başladı. Marunilerle iş birliği içerisinde olmadan Dürzilerin de eş zamanlı olarak tekrar başlattıkları isyanlar İbrahim Paşa tarafından bastırılrsa da 15 Temmuz 1840 tarihinde Osmanlı Devleti müttefikleri Avusturya ve Britanya birlikleri ile Suriye ve Lübnan'a girerek kontrolü yeniden sağlayarak Mısır işgaline son verdi.³⁵ Her ne kadar yeniden denetim sağlansa da Mısır yönetimi (1832-1840) zamanında yaratılan tahribatın modern Lübnan siyasi tarihinde dış müdahalelerin olağan ve kaçınılmaz hale gelmesi ve mezhebe dayalı siyasal sistemin ilk nüvelerinin yaratılması ve ülke siyasal tarihinin vazgeçilmez ancak işlemeyen geleneğine dönüşmesi olmak üzere iki önemli sonucu oldu.

Mısır yönetimine karşı çıkan isyanlar din savaşından ziyade bölgede siyasal üstünlük kurmak isteyen zuemanın belirlediği farklı ittifak ilişkileri ve politikalarca şekillendi. Dürziler tarafından başlatılan isyanlar yönetim-Maruni Şihab iş birliği ile bastırılmaya çalışıldı. Ancak İbrahim Paşa'nın Maruniler içinde tehlike arz edecek kararlar almasıyla başlayan ikinci dalga hem Maruniler hem Dürziler -ayrı ayrı – eş zamanlı isyanlarına yol açtı. Bölgede çatışmalar ve kaos ancak Avrupalı devletlerin müdahalesi ile yeniden sağlanan Osmanlı denetimiyle durdurulabildi ve Cebel-i Lübnan'da Çifte Kaymakamlık sistemi dönemi başladı. Kabaca Osmanlı Valisi'nin denetimi altında kuzeyde Maruni,

³³ Usama Makdisi, **The Culture of Secterianism: Cummunity, History and Violance in Nineteenth Century Ottoman Lebanon**, , Londra: University of California Press, 2000, p. 29 ve Ş.Tufan Buzpınar, "Lübnan", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.27, İstanbul: İSAM, ss. 248-254.

³⁴ B. J. Odeh, **Lübnan'da İç Savaş**, (çev. Yavuz Alogan), İstanbul: Belge, 1986, s. 70.

³⁵ Selim Sezer, **Levant'ta Dönüşüm Çağı: Modern Suriye, Lübnan ve İsrail Oluşum Süreçleri (1840-1948)**, İstanbul: Babil Kitap, 2023, ss.29-30.

güneyde Dürzi bir kaymakamın idaresi anlamına gelen sistem kısa sürede revize edilerek her iki kaymakama destek verecek altı temel mezhep topluluğu olan Maruni, Dürzi, Grek Ortodoks, Grek Katolik, Sünni, Şii üyelerden müteşekkil idari ve hukuki meclislerin kurulması kararı ile taifiyeci sistemin ilk nüvesini oluşturdu.³⁶

Çifte Kaymakamlık sistemi Lübnan siyasi tarihini önemli ölçüde şekillendirmiş ve etkilemiştir. Homojen olmayan nüfusun baskın oranlı nüfus tarafından yönetilmesi tecrübesi, iktidar mücadelesinin mezhepler arasında cereyan edecek bir gerilim olarak yer etmesini sağlamış bu gerilim, içeride korunmak ve genişletilmek istenen iktidarın yabancı müttefiklere bağımlı olmasına yol açmıştır. Ayrıca bu çatışma üretmeye meyilli yapı iktidarın rıza üretecek uzlaşmacı bir zemine oturmasından ziyade rekabetçi bir sisteme hapsolmasına neden olmuştur.

Nitekim ekonomik şartlar, mezhepler arasında askerlik, vergi gibi konularda farklı uygulamaların olması gibi birçok faktör yirmi yıl içerisinde bölgeyi tekrar bir iç savaşın eşiğine getirdi. Katliamlara varan kanlı çatışmaların Şam'a sıçraması Avrupa Devletlerinin bölgedeki siyasi hakimiyetinin ve mezhebe dayalı siyasal sistemin pekişmesiyle sonuçlandı. 9 Haziran 1861 tarihinde İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya, Rusya ve Osmanlı Devleti temsilcileri Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı üzerinde mutabakata vardılar. Söz konusu mutabakata göre İstanbul'dan tayin edilen ancak Avrupalı devletler tarafından onaylanan bir Osmanlı vatandaşı Hristiyan mutasarrıf, Maruni, Dürzi, Grek Ortodoks, Grek Katolik, Şii ve Sünni ikişer üyeden oluşan idare meclisinin yardımıyla Cebel-i Lübnan'ı bir çeşit özerklikle yönetmesine karar verildi.³⁷

1839/40 yılında başlayan Lübnan siyasal iktidarının mezheplere göre zueama arasında paylaşılması fenomeni 1861 yılında derinleştirilerek daha kurumsal bir hale büründü. Makdisi, Cebel-i Lübnan'da dinsel farklılaşma temelli yeni bir siyasi düzen olasılığının Mısır işgali akabinde Şihab ailesinin güç kaybedişi, Tanzimat Fermanı ve Avrupalı güçlerin müdahalesiyle nihayetlendirilen bir dizi gelişmenin kaydedildiği sürece karşı aktif bir tepki olarak üretildiğini ifade eder. Bu çerçevede oryantalist söylemin geri kalmışlık göstergesi olarak “başından beri” devam etme hali üzerine anlatageldiği

³⁶ Sezer, s.33.

³⁷ Sezer, ss.44-45.

mezhepsel çatışma kurgusuna itiraz eder.³⁸ Sezer'in de belirttiği gibi Lübnan'da mezhep çatışmaları ne arkaizm göstergesidir ne de kadim bir gelenektir.³⁹

Gerek antik gerek modern dönemde birçok örnekte de görülebileceği gibi bölge sakinleri her daim çatışma ve gerilim içerisinde yaşamamıştır. Evet bölge halkı farklı cemaatlerden oluşan bir topluluktan müteşekkildir ancak bu toplumsal yapı, birbirine düşman, kendi cemaatleri içerisine kapanmış ve birbiri ile uzlaşamaz farklı kültürel özellikler taşıyan parçalardan oluşmamakta aksine ortak bir kültürü paylaşan unsurlardan bir araya gelmektedir. Henüz 14. yüzyıl gibi erken bir tarihte İngiliz görevli ülkesine yazdığı raporda bölge halkı için *“bunların Hristiyan'ını Müslümanından ayırt etmek mümkün değil, birbirlerine çok benziyorlar...”* ifadelerini kullanırken Fransız Konsolos Chevalier d'Arvieux 1660 yılında gerçekleştirdiği Beyrut ziyareti sonrasında sosyal yapıyı *“hangi dinden olursa olsunlar, birlikte güzel güzel yaşamaktadırlar. Naziktirler, birbirlerini ziyaret eder ve keyifli toplantılar düzenlerler”* sözleriyle tasvir etmiştir.⁴⁰

Elbette tüm toplumlarda olduğu gibi çatışmalar, gerginlikler ve hatta kanlı iç savaşların yaşandığı dönemler olmuştur. Ancak bu hadiseler tek tek incelendiğinde söz konusu gerilimlerin genellikle ekonomik gelişmeler, toplumsal sınıfların statü değişikliği gibi nedenlerden kaynaklandığı açıkça görülmektedir. Örneğin Joel Beinin, genellikle Müslüman-Hristiyan çatışması şeklinde okunan 1860/61 yılında cereyan eden hadiselerin 1858 yılında Kesravan'da ortaya çıkan ayaklanmalarla başladığını ifade eder. Beinin'e göre sürekli artan ağır vergi yükü, toprak sahiplerinin kullandığı zor (kamçılama, hapis cezası vb) gibi etmenler toplumsal eşitlik talebinde bulunan köylülerin ikta sistemine karşı isyan etmesine neden olmuştur.⁴¹ Hatta Odeh'e göre Dürzilerin Marunileri öldürme nedeni de benzer bir köylü isyanının kendi hakimiyet alanlarında ortaya çıkma endişesiydi.⁴² Meseleyi siyasal, sınıfsal ya da ekonomik boyuttan çıkarıp onu “mezhepsel çatışma” kılıfına sokan kolonyal tarih yazımıdır. Mezhepsel çatışma kurgusu Fransız sömürgesinin bölge politikası olan *‘böl-yönet’*i (diviser pour régner)

³⁸ Usama Makdisi, **The Culture of Sectarianism: Community, History and Violence in Nineteenth-Century Ottoman**, London: Lebanon University of California Press, 2000, p. 52. ve Selim Sezer, s.27.

³⁹ Sezer, s.27.

⁴⁰ Mansel, ss.126-127.

⁴¹ Beinin köylülerin kısa süreli de olsa el-Hazin ailesinin denetimindeki topraklara el koyarak bir çiftçi cumhuriyeti kurduklarını ifade eder. Bkz: Joel Beinin, **Modern Ortadoğu'da İşçiler ve Çiftçiler**, (çev. Defne Karakaya), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2019, s.96.

⁴² Odeh, s.78.

uygulamasında son derece elverişli bir araç olarak kullanılmıştır. Zira sömürge yönetimleri Fanon'un belirttiği gibi “yapısı gereği ayrılıkçı ve bölgecidir. Yalnızca kabilelerin varlığını tanımakla yetinmez, aynı zamanda onları pekiştirir ve birbirinden ayırır.”⁴³

A.1.i. Sömürge İnşasında Bilgi-İktidar İlişkisi

1840 ayaklanmalarından sonra Beyrut hızla değişmeye ve daha çok Fransız himayesine girmeye başladı. Beyrut için yapılan ünlü “*Mükemmel Suriyeli bir Paris*” benzetmesini Neale bu dönemde dile getirmişti. Kendi sınırları içerisinde anti-klerikalist bir tavır gösteren Fransa, Lübnan topraklarında tam tersini uygulamaktaydı.⁴⁴ On dokuzuncu yüzyıl itibariyle Lübnan’da eğitim, yakın gelecekte resmen kurulacak kolonyal hegemonyanın en güçlü ideolojik aygıtlarından biri olarak işlev görmeye başlamıştı. Fransiskan, Kapuçin, Lazarist, cizvit ve Frères des Ecoles Chrètiennes gibi Katolik mezhep okulları erkeklere, Notre-Dame de Sion, Notre Dame de Nazareth, Soeurs de Besançon, Soeurs de Saint-Joseph, Filles de la Charité gibi mezhep okulları ise Lübnanlı kız öğrencilere Fransızca eğitim veriyordu. Fransa tarafından desteklenen bu eğitim faaliyetleri yeni Lübnanlı seçkinlerin zihin dünyalarının inşa edilmesinde önemli bir rol oynayacak, modern Lübnan’ın siyasal elitleri bu okullardan mezun olanlar arasından seçilecekti.

Fransızların eğitim faaliyetlerine Protestanlar; Amerikan Kız Lisesi (American Schools for Girls) ve Görme Engelliler İçin İngiliz-Suriye Okulu’nu (British Syrian School for the Blind) Ortodokslar, Ulusal Üniversite’yi (National College) ve Yunanlı Katolikler de Patrik Üniversitesi’ni (Patriarchal College) açarak katıldı. Yabancı unsurlarca yürütülen bu misyoner eğitim faaliyetleri bir yandan kendi yaşam tarzlarını benimseyen nesiller yetiştirirken bir yandan da yerel dini gruplar arasındaki ayrışmanın ve cemaatler arası

⁴³ Frantz Fanon, **Yeryüzünün Lanetlileri**, (çev. Şen Süer), İstanbul: Versus Kitap, 2017, s.97.

⁴⁴ İngilizce kökenli bir sözcük olan clericalism, kilisenin nüfuzu/yasası anlamına gelmektedir. Anti klerikalizm ise kamusal ve politik yaşam veya bir kişinin günlük hayatı üzerindeki kurumsal dini güçlere ve etkilere karşı olan tarihi bir harekettir.

kopukluğun artmasına yol açtı. Her cemaat kendi hamisine yaklaştığı oranda diğer yerel cemaatlerden uzaklaşmaya başladı.

Ancak cemaatler arası uzaklaşmada eğitimin rolü, öğrencilerin kendi cemaatlerine ait okullara gitmesi ile sınırlı bir bakış açısıyla değerlendirilmemelidir. Tersine burada kolonyal güçlerin kapitalist ilişkileri ve bu ilişkilerde aracı olacak yerel halkı yetiştirme talebi göz önünde bulundurulmalıdır. Kapitalizmin kurduğu ilişki ağları, yabancı eğitim kurumlarını daha iyi bir dünya hayatı için dönüştürerek sekülerleştirdi.⁴⁵ Zamanla dinin eğitim kurumu seçmede etkisi giderek azaldı ve aileler çocuklarını gönderecekleri okulları, seçtikleri dünya hayatına uygun ve bir prestij göstergesi olarak belirlemeye başladılar. Örneğin ipek ticareti ile uğraşan bir zâimin çocuğu elbette iyi bir Fransızca eğitim veren okula gitmeliydi diğer taraftan toplumsal tabakanın daha alt katmanlarındaki bir Müslümanın çocuğu Osmanlı idaresince açılmış bir okula gitmeli böylelikle hem eğitim masrafları makul olmalı hem de ileride memur sınıfına katılma şansı olmalıydı.

Her okulun eğitim programı gençler için farklı bir gelecek vaat ediyor, bu gelecek vaatleri de toplumsal sınıfların ileride nasıl oluşacağını belirliyorlardı. Dolayısıyla okul seçiminde din belirleyici bir rol oynamaktan çıkarak hem bu kurumların programlarında sekülerleşmeye neden oldu hem de cemaatten ziyade sınıfsal ayrımın yaratılması ve derinleştirilmesinde etkili oldu. “*Beyrut’ta gayri-müslim cemaatler kendi çocuklarının yalnızca %28’ine kendileri eğitim vermekte, geri kalan %72’lik çoğunluk yabancı okullarında*” okumaktaydı.⁴⁶

Tablo 1
Gayri Müslim Okulları⁴⁷

		İbtidai		İbtidai + Rüşdi		Rüşdi		İdaadi		Yüksek Okul	
		Ok. Sy.	Öğ. Sy.	Ok. Sy.	Öğ. Sy.	Ok. Sy.	Öğ. Sy.	Ok. Sy.	Öğ. Sy.	Ok. Sy.	Öğ. Sy.
Sancağı	Kazası										
	Beyrut	19	2198			1	320	3	706	1	20
Beyrut	Sur	2	140								

⁴⁵ Bakıya, s.86.

⁴⁶ Bakıya, s.160.

⁴⁷ Adil Bakıya, age,s.174.

	Merciun	2	420								
	Sayda	3	140								
Lazkiye	Laskiye										
	Ceble										
	Merkeb										
	Sahyun										
Nablus	Nablus	1	10								
	Cenin	1	7								
Trablusşam	Trablusşam	6	1110								
	Hısn El Ekrad	1	70								
	Akka	6	596			1	195				
	Safite					1	160				
Akka	Akka	2	106			1	102				
	Hayfa					1	50				
	Nasıra	2	157	2	172						
	Taberiye	2	39								
	Safed	1	55								
Toplam		48	5048	2	172	5	827	3	706	1	20

Osmanlı idaresi de kendi maarif sisteminden yetişecek bireyler için Beyrut yoğunluklu olmak üzere modern tarzdaki eğitim müesseseleri kurdu. Maarif Nizamnamesi ile (1869) amaçlanan eğitimin devlet tarafından desteklenmesi ve modern eğitim kurumlarının artırılması II. Abdülhamid döneminde büyük bir dönüşüm geçirdi.⁴⁸ Böylelikle sadece imparatorluğun acil ihtiyaçlarına cevap vermek maksadıyla İstanbul merkez olmak üzere

⁴⁸ Mine Çığır ve İbrahim C. Türk, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", *ASEAD*, C. 4, S. 11, 2017, ss. 62-75.

daha çok Anadolu’da açılan devlet okulları imparatorluk topraklarına yayılmaya başladı. Bu noktada Beyrut, misyonerlerle devlet arası rekabetin en çok öne çıktığı yer oldu. Sadece yirmi yıl kadar kısa bir dönemde (1877-1897) yabancıların kırk sekiz okul açtığı Beyrut’ta, devlet eliyle iki yüz otuz altı okul açılmıştı.⁴⁹ Beyrut’un eğitim çeşitliliği ve bu eğitim kurumlarının yetiştirdiği bireylerin bölgeye ilişkin gelecek tahayyülleri, Osmanlı idaresinin zayıflamasıyla birlikte milliyetçilik tartışmaları bağlamında da Beyrut’u ön plana çıkardı. Eğitim alanındaki rekabetin yanı sıra ticaretten elde edilen gelirin büyümesi, bu gelirden daha fazla pay almak isteyen yerel gruplar arasındaki gerilimi hızlandırdı. 1825 yılında 10 milyon Frank olan ithalat ve ihracat toplam geliri 1845 yılında 38 milyon, 1862 yılında ise 77,5 milyon Frank’a yükseldi.⁵⁰

Tablo 2

Lübnan’da Sancak ve Kazalara Göre Devlet Okulları ve Özel Okullar⁵¹

		İdadiyeler		Rüşdiyeler			Medreseler			Özel Müslüman Okulları						
		Öğrenci Sayısı			Askeri	Enas			İbtidaiye		İbdtadiye + rüşdiye		Rüşdiye		İbdtadiye + rüşdiye	
Sancak	Kaza	Msl.	GMsl.	Öğ. Sy.	Öğ. Sy.	Öğ. Sy.	Ok. Sy.	Öğ. Sy.	Ok. Sy.	Öğ. Sy.	Ok. Sy.	Öğ. Sy.	Ok. Sy.	Öğ. Sy.	Ok. Sy.	Öğ. Sy.
Beyrut	Beyrut	292	6		81	167			5	510	9	690	2	210	1	150
	Sur			52					6	180						
	Merciun						2	150	2	60						
	Sayda										3	620				
Lazkiye	Laskiye	119	1			95		20	2	50	9	488				
	Ceble			20												
	Merkeb			15												

⁴⁹ Çığır ve Türk, s.162 ve Salnamei Vilayet-i Beyrut, h1310, s.390.

⁵⁰ Mansel, s.136.

⁵¹ Baktıya, s.173

	Sahyun			15												
Nablus	Nablus	212					2	70								
	Cenin		2	10												
Trablusşam	Trablusşam	283	0				10	76								
Akka	Akka	67	0			35	1	0								
	Hayfa			24					1	50						
	Nasıra			20												
	Taberiye			17			1	7								
	Safed			30			1	35	1	50						
Toplam		973	9	203	81	297	17	358	17	900	21	1798	2	210	1	150

Osmanlı devleti, 1842 yılında Maruni Şihab yönetimine son verdikten sonra Avrupalı devletlerin de baskısıyla cemaatler arasındaki gerginlikleri sonlandırmak için bir dizi idari reform gerçekleştirdi. Lübnan Dağı (Mount Liban), Beyrut'ta bulunacak olan Osmanlı Valisi'ne bağlı bir Maruni ve bir Dürzi Vali yardımcısının yönetimine girdi. Lübnan kamu hayatında dini kitlelerin nüfus oranlarına göre temsil edilmesi anayasal bir ilke olarak ilk kez bu dönemde ve Avrupalı devletlerin baskısıyla getirildi. 1845 ve 1850 yılları idari yapılanması doğrultusunda 1861 yılında Fuad Paşa'nın ilan ettiği Cebel-i Lübnan Nizamnamesi ile bölgede huzur ve asayiş sağlandı.⁵² Günümüzde de Lübnan siyasal yapısının kronik problemlerinin temeli olan bu mezhebe dayalı yönetim ilkesi (confessionalism) mezhepler arası gerilimi beklenin aksine artırdı.

Mayıs 1860'ta Dürzi mal sahiplerine yönelik Marunilerin başlattığı ekonomik protestolar kısa sürede iki mezhep arasında kanlı bir çatışmaya evrildi. Lübnan Dağı'nda yaklaşık on beş bin kişi hayatını kaybetti, iki yüz köy tamamen yok oldu ve yaklaşık yüz bin kişi zorla yerinden edilerek mülteci konumuna düştü.⁵³ Çatışmalar kısa sürede Şam'a da yayıldı.

⁵² Erdoğan Keleş, "Cebel-i Lübnan'da İki Kaymakamlı İdari Düzenin Uygulanması ve 1850 Tarihli Nizamnâme", *Tarihi Araştırmalar Dergisi*, C.27, S.43, 2008, s.147.

⁵³ Leila Tarazi Fawaz, *Merchants and Migrants in 19th Century*, Harvard: Beirut Universe, 2000, pp.45-46.

Bu defa Şam'dan Beyrut'a gelen göçmenler şehrin yapısında değişikliğe neden oldu. Şehirde Hristiyan nüfus artmaya başladı. Nihayetinde 1861 yılında Avrupalı devletlerin baskısıyla 'Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı' özerk idari birimi kuruldu.

Harita 1: Lübnan Mutasarrıflığı Harita⁵⁴

Bu özerk sistem bir taraftan Maruni-Dürzi ilişkilerini Maruniler lehine örgütlerken diğer taraftan da Lübnan Dağı'ndaki (Mount Liban) ipek endüstrisinde Fransa'nın kapitalist yatırımlarının büyümesi için gereken siyasal istikrarı sağladı.⁵⁵ Böylelikle Fransa, Maruniler vasıtasıyla “minimal hegemonya”sının (Grand du Liban) sosyo-politik alt yapısını tamamladı. Nitekim 1.Dünya Savaşı'nı takiben Fransızlar tarafından işgal edilen bölgenin özerkliği kaldırıldı. 24 Nisan 1920 tarihinde gerçekleştirilen San Romeo Konferansı'nda Suriye ve Lübnan Fransız mandasına verildi ve Fransız sömürgesi, 23 Eylül 1923 tarihinde Milletler Cemiyeti tarafından resmen tanındı.

⁵⁴ Başak Gümüşel, “1860 Cebel-i Lübnan Hadiselerinin Kamuoyu ve Dış Basında Yansımalar”, <https://yarininkulturu.org/2022/10/07/cebel-i-lubnan-hadiseleri/>, (ET.20.08.2023)

⁵⁵ Murat Özyüksel, “Bir Nüfuz Mücadelesi Aracı Olarak Suriye Demiryolları (1888-1914)”, *Toplum ve Ekonomi Dergisi*, S. 10, 1997, s. 2.

A.2. Sömürge Dönemi

A.2.i. Tanıyarak Dışlama

Fotoğraf 1: General Gouraud Lübnan mandasını ilan ediyor. Ekim 1920⁵⁶

Büyük Lübnan sınırlarına hapsedilen Şiilerin maduniyeti bir tür ‘kapatılma’ ile yani ‘dışlamayla dahil edilerek’ başlamıştır. Dahil edildikleri Büyük Lübnan toprakları onlar için bir kapatılma mekanıdır.⁵⁷ Bir başka ifade ile Fransız sömürge gücü ilhak ettiği

⁵⁶ Le Figaro, «Cent ans après la création du Grand Liban, la France conserve une place majeure au pays du Cèdre», (<https://www.lefigaro.fr/vox/monde/cent-ans-apres-la-creation-du-grand-liban-la-france-conserve-une-place-majeure-au-pays-du-cedre-20200901>), (E.T: 10 Ekim 2020).

⁵⁷ Giorgio Agamben’in mülteci kampları için kullanmış olduğu kavram bu kavramı bilinçli bir şekilde oluşturulmuş azınlık grubuna tekabül edecek Şiilerin, oluşturulan modern devlet içerisindeki ‘öteki’ye denk düşüşlerine uyarlanabilir. Agamben’in bir istisna halinden doğduğunu iddia ettiği kamp “*olağan hukuki düzen dışında konumlandırılmış bir toprak parçası*” olarak tanımlanır. Ancak kamp hem inşa edildiği toplum hem de içinde yaşayanlar açısından sadece bir toprak parçası “sadece bir dış mekan değildir. İstisna (ex-capere) kavramının etimolojik anlamına bakılırsa kampla dışarıda bırakılan şey dışarıda zapt edilmiştir(is captured outside).” Dolayısıyla kamp tam da dışlamayla içeriye dahil edilme halidir. Bu yüzden, hukukun egemenliğinde zapt edilen şey, her şeyden önce, istisna hâlinin ta kendisidir. Başka bir deyişle, egemen iktidar istisna hâli hükmünü verebilme kudreti üzerine kurulmuşsa eğer, kamp da istisna hâlinin daimi olarak uygulandığı yapının kendisidir. Bu tanımdan hareketle kamplar aracılığıyla ‘tam olarak oraya ait olmayan bireyin’, belirli bir yere yerleştirilmesi, orada tutulması kampların birer kapatılma mekanı olarak ifade edilebileceğini göstermektedir. Sömürge topraklarındaki kapatılma ise bu yönüyle hem mecazidir hem de belirsizliklere açıklığı nedeniyle birey üzerinde ciddi etkiye sahiptir. Dolayısıyla ait olmama hâli ile buraya bağlanmayan zaten buradaki varlığı sosyo-psikolojik hatlarla sınırlandırılmış kişi aynı zamanda bir üst bağlamda Foucault’un mileo’suna kapatılmış durumdadır. Bkz. Giorgio Agamben, What is Camp, Giorgio Agamben, “Kamp Nedir”, **Teorik Bakış**, s. 61. Michale Foucault ‘mileo’ kavramı ile

toprakların (büyük kapatılma mekânı) yerlilerini cemaatler içerisine hapsedmiş (alt-ayrı kapatılma mekanları) bu cemaatler içerisinden Maruni elitler aracılığıyla hegemonyasını yapılandırırken diğer grupları kademeli olarak toplumsal alandan dışlamıştır. Bu bağlamda Büyük Lübnan toprakları içerisinde uygulanan ağır vergiler, kullanılan zorun şiddet boyutu gibi nedenlerle Güney Lübnan en alt kapatılma mekanına denk düşmüştür.⁵⁸ Lübnan'a has bu durumu Nadine Méouchy, *"Modern devlet Lübnan'da - Manda yönetimi döneminde- modern zamanlarda cemaatler halinde yaşamayı meşrulaştıran bir kılıf olarak ortaya çıktı"* şeklinde ifade etmiştir.⁵⁹ Sömürge yönetimi böl ve yönet politikası gereğince Lübnan'da toplulukları mezheplere ayırıp, onlar arasında sürekli bir gerilim ve çatışma kurgulayarak hegemonyasını dayatmıştır.

Sömürge yönetiminin raporlarında Şiiler; *"toplumdan izole, ekonomik olarak geri kalmış, eğitimsiz taşralı"*lardan oluşan bir toplumsal grup olarak tasvir ediliyorlardı.⁶⁰ Sömürge yönetiminin Şiileri pasifleştiren ve dışlayan söylemi Maruni elitler (zuema) tarafından da sahiplenildi. Kolonyal söylem ile Lübnan milliyetçiliğini (Libanizm) birbirine bağlayan Maruni zaimler, kendilerine karşı çıkan Solcular ve Suriye Milliyetçilerine karşı, Fransız kültürü ile olan bağları ve uygarlaşma misyonu ile Büyük Lübnan'ın modernleşmesinin lokomotif olma iddiası üzerinden hegemonyalarını kurguladılar.⁶¹ Buna göre eğitilmiş, Fransız kültürü ile olan tarihsel bağları nedeniyle daha uygar, içinde bulunduğu bölgenin geneline göre daha *batılı* - Maruni dini ve sermayedar zuama kökenlerinin Fenikeli olduğu iddiasına sarılarak - ve diğer Arap devletlerinden bağımsız bir modern Lübnan devleti söylemi ile hegemonyalarını inşa ettiler. Böylelikle cahil, yoksul ve asi Güney üzerinde sömürge yönetimi tarafından uygulanacak zorun meşruluğunu da sağlamış oldular.

kastedilen kapatılma mekânına yapılan toplumsallık boyutu katkısıdır. Mileou yani çevre mutlak olarak öteki mekanlar yani heterotopyalardır. (Ötekilerin Uzamı Konferansı, 1967) ayrıca Bkz: Michael Foucault, **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.

⁵⁸ Bu tezin "3.ii. Savaş, Kıtık ve Haydutlar" ve "3.iii. Köylü İsyanları" bölümlerinde konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgiye yer verilmiştir.

⁵⁹ Max Weiss, "Practicing Sectarianism in Mandate Lebanon: Shi'c Cemeteries, Religious, Patrimony, and the Everyday Politics of Difference", **Journal of Social History**, Vol. 43, No. 3 (Spring 2010), p. 710

⁶⁰ Abisaab Malak & Rula J., **The Shi'ites of Lebanon: Modernism, Communism and Hizbullah's Islamists**, NewYork: Syracuse University, 2014, p.2.

⁶¹ Abisaab Malak & Rula J., **The Shi'ites of Lebanon...**, pp.2-4.

Harita 2: Suriye-Lübnan Fransız Mandası 1 Şubat 1921⁶²

1920li yıllarda Lübnan’da iki yüz kırk bir Müslüman, dört yüz yetmiş bir Hristiyan okulu vardı. Müslüman okullarının ise sadece on iki tanesi Şiilere aitti. Güney’de yeni kurulmuş bir sömürge idaresine eklenmiş yoksul Şiiler, birçok olanaktan olduğu gibi eğitime ulaşma hakkından da mahrumlardı. Söz konusu bu mahrumiyet iktidar tarafından bir sebepmiş gibi sunulmakla birlikte sadece yürütülen politikaların bir sonucuydu.

Tablo 4

1920 yılı Lübnan Müslümanların mezheplere göre okul dağılımı⁶³

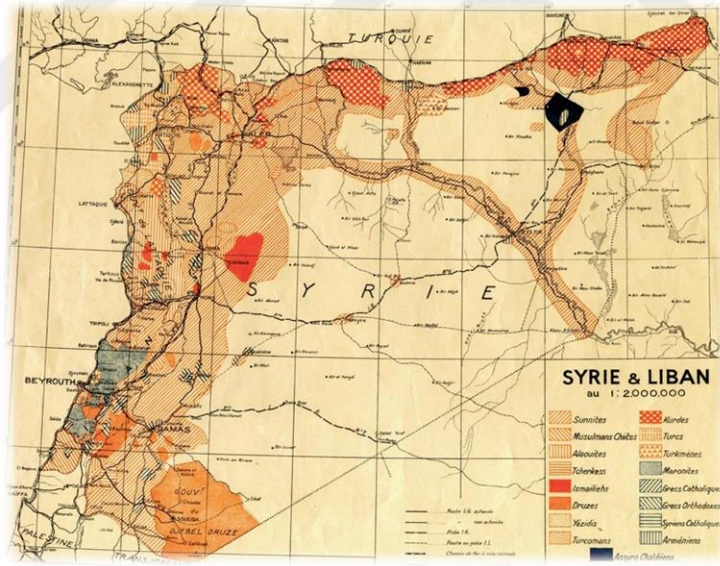
Müslüman	Hristiyan
Sünni	219
Şii	12
Dürzi	10
Toplam	214

⁶² French Mandate for Syria and the Lebanon 1926 , https://commons.wikimedia.org/wiki/File:French_Mandate_for_Syria_and_the_Lebanon_1926_ar.png, (E.T 10.07.2023)

⁶³ Omar Bortalazzi; p.90

Şiîlerin çoğunlukta olduğu Cebel-i Amil bölgesinde Sünniler ve büyük ölçüde Roma Katolik kilisesine bağlı Maruniler de yaşıyordu. Bölge Marunileri ülkenin geri kalanı gibi kolonyal tasarım Büyük Lübnan'ı desteklerken Sünniler çoğunluk oldukları Suriye ile birleşmek istiyorlardı. Kendi içlerinde örgütlenmemiş Şiîler ise iki kamp arasında kalmıştı. Bu noktada Şam yönetimindeki Faysal Şiîlerin kendilerine destek olmasını istedi. Yerel halkın yanı sıra kimi Şii seçkinler ve ulema da Faysal'a destek vererek Suriye ile birleşmeyi isteyen tarafa geçtiler ve 24 Nisan 1920 tarihinde bölgenin coğrafi merkezi Vadi el-Huceyr'de Faysal Suriye'sine biat etmek için bir araya geldiler.⁶⁴

Bu süreçte kolonyal tarih yazımında pek de yer verilmeyen çok sayıda isyan başladı. Önce silahlı Maruni gruplarla Şiîler arasında çatışmalar başladı. Merkezde (Beyrut) hegemonyasını yerel elitlerle kurduğu rıza ilişkisi çerçevesinde sağlayan Fransız sömürgesi, çevrede (Güney Lübnan) zor kullanımının dozunu artırarak Şiîlerin isyanını şiddetle bastırdı. Başlangıçta yerli halka destek olan Şii elitler de (zuema) kısa sürede kolonyal hegemonya ile anlaşarak asi Şiîlerden desteklerini geri çektiler.⁶⁵

Harita 3: Lübnan-Suriye mezhepsel yoğunluğa göre bölgeler⁶⁶

⁶⁴ Abisaab Malak & Rula J., *The Shi'ites of Lebanon...*, p.4.

⁶⁵ Abisaab Malak & Rula J., *The Shi'ites of Lebanon...*, pp. 2-5.

⁶⁶ La cartothèque de l'Ifpo, 1. Beyrouth, Syrie et Liban. Carte de 1935, Communautés religieuses et ethnies, Carte établie par le Bureau topographique des troupes françaises du Levant. 1/200 000.

1 Eylül 1920 tarihinde hem Cebel-i Amil (bu tarihten itibaren resmi adı Güney Lübnan) hem de Baalbek ile Hirmil (Beka Vadisi), Büyük Lübnan Devleti'nin bir parçası olmak üzere Fransa tarafından ilhak edildi. Son kertede Güney Lübnan ve Beka Şiiilerinin Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu Suriye topraklarına dahil olma talepleri şiddetle bastırıldı ve manda yönetiminin zoruyla bu Şii yerleşim bölgeleri Büyük Lübnan'a eklenerek nüfus içerisinde azınlık konumuna düşürüldü. Bir başka ifade ile Şiiler -Şii zuemanın talebi ile- isyan ettiler ancak başarılı olamadılar ve hegemonyanın zor gücüyle kendileri adına tasavvur edilmiş bir kolonyal yapı içerisine hapsedildiler.

1925 yılında bu defa Suriye Dürzileri, Maruni hegemonyasına karşı isyan edince Beka Şiileri bu isyanı desteklemeye başladılar. Desteğin Şiiler arasında yayılıp Güney'de karışıklık yaratacağından endişe eden Fransız yetkililer, 17 Ocak 1926 tarihinde Şiilerin artık kendi yargı sistemleri olacağını, Caferi mezhebi fıkına dayalı mahkemelere sahip olabileceklerini ilan etti.⁶⁷ Şiilerin sadakatini kazanmak için verilmiş bir taviz gibi görünen bu ilanın aslında üç önemli noktası vardı. Öncelikle Fransa'nın bu eylemi tipik bir tanıyarak ayrıştırma politikasıydı. Zira sömürge yönetimleri Fanon'un belirttiği gibi *"yapısı gereği ayrılıkçı ve bölgecidir. Yalnızca kabilelerin varlığını tanımakla yetinmez, aynı zamanda onları pekiştirir ve birbirinden ayırır."*⁶⁸ Lübnan'da kurgulanan mezhebe dayalı sistem içerisindeki unsurlara tanınan bu tür ayrıcalıklar toplulukların ayrıştırılmalarında sürekliliğin sağlanması dolayısıyla birleştirici bir karşı bilincin oluşmasına engel olunması yönündeki kullanışlı araçlardan birisiydi. Öte yandan Fransa, Şiiilere hiç sahip olamadıkları bir hakkı vermiyordu. Zira Şiilerin kendi mahkemelerinde Caferi fıkınca yargılanması uygulamasına zaten geç Osmanlı döneminde başlanmıştı. Fransa'nın yaptığı şey kendi hegemonyasını kurarken geçersiz kıldığı halihazırda var olan bir durumu yeniden yürürlüğe koymaktı.

İkinci ve daha önemlisi kolonyal hegemonya Büyük Lübnan'da seküler anayasal bir sistem kuruyordu. Dolayısıyla Şiiilere bir hakmış gibi verilen kendi mahkemelerine sahip olma durumunun çok geçmeden oldukça kısıtlı ve sembolik bir değer taşıdığı anlaşılabaktı. Üçüncü önemli nokta ise her ne kadar yasal düzlemde sembolik olsa da bu

⁶⁷ Gökhan Erdem, "Lübnan'da Şii Siyasi Hareketin Evrimi: Emel'den Hizbullah'a", **The Turkish Yearbook of International Relations**, V.49, 2018, p.32. ve Sabrina Mervin, "The Shiites of Lebanon", **Encyclopedia Iranica**, Jan 20,2005.

⁶⁸ Fanon, s.97.

ilan eski ulemadan farklı olarak Necef, Kum gibi kutsal Şii merkezlerinin müçtehitleriyle tarihleri boyunca ilişki içerisinde olan, devletten bağımsız yeni bir ulema sınıfının doğup gelişmesine neden olacaktı. Dağınık, zuemanın altında ezilen Lübnan Şiilerinin seslerini duyurmada bu yeni sınıf öncü rolü üstlenecekti. Lübnan Şiilerinin madundan muktedire siyasal dönüşümleri bu yeni ulema sınıfın önderliğinde örgütlenerek gerçekleşecekti.⁶⁹ Bu isyanların ve kolonyal yönetimin Günay Lübnan özelinde uyguladığı dışlayıcı pratiklerin daha iyi anlaşılması için dönemin yerli halkının sosyo-kültürel yapısı göz önünde bulundurulmalıdır.

Şiiler, Osmanlı yasalarına göre Müslüman taifeye dahildiler ve Sünni (Hanefi) yasalarına göre yönetiliyorlardı. Ancak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Şiilerin Caferi hükümlerince idare edilme istekleri yanıt buldu ve Şii bölgelerde Caferi mezhebi şeriatına uygun karar vermek üzere Şii kadılar (Müfti) görevlendirilmeye başlandı.⁷⁰ Hatta aşure gibi önemli ibadetlerin Sünni geleneklere hakaret edilmemesi koşuluyla yapılmasına cevaz verildi.⁷¹ Bu dönemde Burj el-Barajna, Sayda (Sidon), Sur (Tyre), Marji'yun, en-Nabatiye ve Baalbek'e Şii kadılar atandı. Gerçi kadıların görevleri miras ve medeni hukuk alanları ile kısıtlıydı fakat yine de kadılar aracılığıyla Şiiler için toprak sahibi zaimlerin dışında yeni bir ulema sınıfı da oluşmaya başladı.⁷² Müftüler kısa sürede yerel halk ile Osmanlı idaresi arasında ilişki kuran önemli bir unsur haline gelmeye başladı. Özellikle arazilerin müftülerin şahsi isimlerine tescil edilmesi ve tescil edilmiş her yerleşim yerinden aldıkları haraç vergisi ile Şii ulema sınıfı kısa sürede hem sosyal statü hem de siyasal ve ekonomik güç elde etmeye başladı.⁷³

Bu noktada Şii ulema toplumsal sınıfların değişimi bağlamında yükselirken bir önemli gelişme daha kaydedildi. 1858 yılında Osmanlı idaresi köylüyü toprak sahibi yapmak adına toprak reformu (Arazi Kanunu) uyguladı. Reform ile köylüyü çalıştığı toprağın

⁶⁹ Muhsin Amil, Abdul Huseyin Şerafeddin ve Muhammed Mugniya Lübnan'da Şii mezhepsel kimliği oluşumunda son derece önemli rol oynayan ulemalardır. Ulemalardan Musa Sadr'a uzanan hat ve bu hattın Şiilerin siyasallaşma sürecindeki etkilerine ilişkin ayrıntılı bilgi tezin "B.3 Madun Konuşuyor mu: Musa Sadr'ın gelişi ve örgütlenme" başlığında verilmiştir.

⁷⁰ Malek Abisaab, "Shiite Peasants and a New Nation in Colonial Lebanon: The Intifada of Bint Jubayl, 1936", **Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East**, Vol. 29, No. 3, 2009, pp. 490-491. and Abisaab & Abisaab, **The Shi'ites of Lebanon ...**, p. 10.

⁷¹ Abisaab & Abisaab, **The Shi'ites of Lebanon...**, p. 11.

⁷² Takiyye, mavarith, vasaya, vilayat-al avqaf va-al qasinin olmaküzere sınırlı görevleri vardı.

⁷³ Her köyden 100 dönüme(10 hektar) denk gelen 7 köyün arazi geliri miktarı. Abisaab & Abisaab, **The Shi'ites of Lebanon...**, p.11.

sahibi yapmayı böylelikle aracıları olabildiğince azaltarak hem yolsuzlukları engellemeyi hem de yerel halkın memnuniyetini kazanmayı hedefliyordu. Ancak kültürel yapı ve köylülerin içerisinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullar reformun hedeflerini gerçekleştirmesine engel oldu. Öncelikle Şii köylüler -özellikle Baalbek Şiileri-genellikle soyları tek bir aileye indirilebilecek geniş aşiretler şeklinde yaşıyordu. Aşiretleri ile kurdukları ilişki basitçe köle-efendi diyalektiğinden öte, daha derin kültürel imalar taşıyordu. *Aşiretin reisi bir yandan onları sömüren zalim, gaddar bir güç iken diğer yandan da müesses nizam karşısında köylüleri koruyan şefkatli bir baba figürüydü.*⁷⁴

Arazi sahibi olacakların ödemesi gereken kayıt ücreti ve vergi yükümlülüğü de yine köylüyü çalıştığı toprağı satın almaktan uzak tutan etmenler arasındaydı. Son olarak reformların hedefine ulaşamamasında bir diğer önemli neden de mecburi askerlik uygulamasıydı. Osmanlı Devleti uzun ve oldukça yıpratıcı savaşlarda arka arkaya yeniliyor ve ciddi kayıplar veriyordu. Bir köylünün askere gitmesi en iyi ihtimalle iki yıl boyunca savaşta kalması ve kendi çekirdek ailesinin nafakasını temin edememesi anlamına geliyordu. Vergi yükümlülüğü altına girmek istemeyen ya da uzun sürecek ve büyük ihtimalle hayatlarını kaybedecekleri savaşlara katılmak istemeyen köylüler kendilerine verilecek topraklardan vazgeçtiler. Birçok köylü ölü olduğunu veya göç ettiğini gösterir resmi bir evrak karşılığında toprakları kendi adlarına kaydettirmek yerine büyük toprak sahiplerine bıraktılar.⁷⁵ Böylelikle kimi zuema güçlerini daha da artırmış oldu.

Osmanlı idaresi yasaların uygulanmasını denetlemek üzere mali-adli meselelerle ilgilenecek bürokrat atamalarını artırdı ve böylelikle Sayda, Sur ve Marji'yun'da ikamet eden bu tabakanın refah seviyesi yükseldi ve siyasal gücü artmaya başladı.⁷⁶ Mecburi askerlikten kurtulmak için bulunan çare aslında köylünün içinde bulunduğu durumu çok daha kötü ve içinden çıkılması zor bir hale getirdi. Artık resmi olarak ölü ya da başka bir yere göç etmiş görünüyorlardı. Bu durum toprak sahibinin gücünü pekiştiriyor, daha ucuza ve daha ağır şartlarda, her an yakalanıp zorla askere gönderilme endişesiyle çalıştırılıyorlardı. Ayrıca bazı Şii zuema, Sünni ailelerle -özellikle es-Sulh ailesi- ticari

⁷⁴. Abisaab & Abisaab, *The Shi'ites of Lebanon...*, p.5.

⁷⁵ Ibid, pp. 9-12.

⁷⁶ Ibid., p. 11.

ilişkileri geliştirerek güçlerini artırdılar ve Bey (wujaha) olarak adlandırılan tabakayı oluşturdular.⁷⁷

Son kertede, Fransız sömürgesi ilan edildiğinde Lübnan Şiileri kendi içlerinde birçok toplumsal katmana ayrılmış, ancak her hâlükârda güçlü bir liderin altında ezilen konumundaydılar. Bir köyde zaim güç kaybederken ulema ya da Bek (bey- wujaha) sınıfı güç kazanıyor, bir diğesinde ise Efendiye⁷⁸ sınıfı ön plana çıkıyordu.⁷⁹ Hangi sosyal tabaka ön plana çıkarsa çıksın köylü sınıfı en altta kalıyor ve arazi sahiplerine giderek daha bağımlı kılınıyordu.

Özetle, Lübnan Şiilerinin kimlik, sosyo-ekonomik durum ve feodal yapı olmak üzere üç önemli açmazı vardı. Öncelikle, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren “*Maruniler ve Sünniler kendi siyasal isteklerini ifade etmeye başlamış milliyetçilik tartışmaları çerçevesinde kendi modern ideolojilerini geliştirmişlerdi.*”⁸⁰ Fransızlar tarafından Büyük Lübnan’a dahil edilen Şiiler ise Lübnan milliyetçiliği (non-arab nationalism) ile Arap milliyetçiliği arasında sıkışmışlardı. Yani Şiiler henüz mezhepsel çıkarlar bağlamında bir ideoloji oluşturacak bir organizasyona, mezhep temelli bir siyasal kimlik algısına sahip değillerdi. İkinci olarak; Şii çoğunluğa sahip Cebel-i Amil, ne Beyrut ne de Trablus gibi ticari bir öneme sahipti.⁸¹ Kapitalist sermaye açısından cazibesi olmayan Cebel-i Amil, sosyal ve ekonomik yatırımlardan mahrum bırakılmış, dolayısıyla Büyük Lübnan’ın sosyo-ekonomik açıdan en geri kalmış bölgesiydi. Bölgenin kolonyal sistem açısından önem taşıdığı tek nokta zuemadan alınacak vergilerdi ve bu nedenle kolonyal hegemonya zuemayı tamamen ortadan kaldırmak yerine onu kullanışlı hale getirecek ufak tavizlerle kontrol altında tutmaya çalışıyordu. Son olarak kendi aralarında güç rekabetine giren zaimler kolonyal hegemonyayla iyi ilişkiler kurmak durumundaydı dolayısıyla gündemleri Şiilerin organizasyonu, ortak çıkarlar oluşturularak bu yönde hareket etmek yerine kişisel çıkarlar doğrultusunda belirleniyordu. Bir başka ifade ile Şii zuema

⁷⁷ Kais M. Firro, “The Shi’is in Lebanon: Between Communal ‘Asabiyya and Arab Nationalism, 1908-21,” **Middle Eastern Studies**, Vol. 42, No.4, July 2006, pp. 540-542.

⁷⁸ Efendiye; kalem erbabı eşraf.

⁷⁹ T. Khalidi tarafından Bey (wujaha) sınıfı; kent soylu eşraf ile eğitimli ve belli miktarda toprak sahibi olanların birleşimi olarak tarif edilir.

⁸⁰ Bingbing Wu, “Shi’ite Collective Identity and the Construction of the Nation-State of Lebanon”, **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies** (in Asia) Vol. 3, No. 4, 2009, pp.58-59.

⁸¹ Tarih boyunca bu bölgeye; Cebeliâmil (جبل عامل), Sûr civarına hâkim olan Bişâre adlı lidere atıfla Bilâdülbîşâre, Bilâdülbîşâreteyn ve metâvile beldesi/ülkesi anlamında Bilâdül metâvile isimleri verilmiştir.

minimal hegemonyya eklemleniyor bu durum ise sıradan Şii halkı (köylü sınıfı) madun kılıyordu. Tüm bu olumsuzluklara ek olarak sömürge idaresi Beyrut'un aksine Güneye özel daha ağır vergilendirme sistemi uygulamaya başlayınca Şii köylü sınıfının durumunu daha da kötüleştirecekti.

A.2.ii. Minimal Hegemonya ve Elitler: Ulema, Zuema ve Beyler

Şii ulemanın tarihsel bağlamda üzerinde en çok konuşulan, dış görünürlüğü en büyük sınıf olarak ön plana çıkmasının iki önemli nedeni vardı. Öncelikle topluluk içerisinde en fazla edebi üretim yapan kesim ulema olduğundan üzerinde akademik araştırma yapılabilecek envantere sahip neredeyse tek grup olmuşlardı. İkinci olarak ise Cebel-i Amil uleması 'Safevi Devleti'nde din okullarını kuran alimler' olarak biliniyor⁸² ve bu da toplum içerisindeki konumlarının sıklıkla olduğundan daha önemli bir noktada gösterilmesine yol açıyordu.⁸³ Bu nedenlerle Lübnan Şiileri ve özellikle de Cebel-i Amil üzerine yapılan çalışmalarda okuma, odak noktasına yerleştirilen ulema üzerinden yapılmıştır. Fakat gerçekte Şii ulema tek bir sosyo-ekonomik sınıf olarak değerlendirilemeyecek kadar kişisel ve farklı özelliklere sahip, oldukça sınırlı yetkileri olan bir zümreye denk düşmekteydi. Hatta Fransız Subay Roger Lescot oldukça şaşırdığı bu durumu şu şekilde ifade ediyordu:

*“Şii ülkesinde [Cebeliâmil kastedilerek] oldukça tuhaf bir biçimde dini otoriteler kendilerinden beklenen yetkiye sahip değiller. Seyyidlerin veya şeyhlerin etkisi büyük ölçüde yerel düzeyde kalıyor. Köylüler nezdinde bir dereceye kadar itibar sahibi olsalarda gelişmiş sınıflar kontrolleri dışında kalıyor ve yalnızca göstermelik (dış) bir saygı sembolünü temsil ediyorlar.”*⁸⁴

⁸² Cebel-i Amil'den giden ilk ulemanın Ali Keraki (ö.1533) olduğu biliniyor. El-Keraki ile birlikte çok sayıda Şii alim Safevi dini inancının kurumsallaşmasında aktif rol oynamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: R. Jurdi Abisaab, **Converting Persia: Religion and Power in the Safavid Empire**, NewYork: I.B. Tauris, 2004.

⁸³ Tarik Khalidi; “Shaykh Ahmad ‘Arif al-Zayn and al-Irfan”, Marwan Buheiry (ed.), **Intellectual Life in the Arab East**, içinde(pp. 119-125), Beyrut: Center for Arab and Middle East Studies/American University of Beirut, 1981.

⁸⁴ Chalabi, p.22 and Roger Lescot, “Les Chiites du Liban-Sud”, Report to the Centre des Hautes Études de l'Asie Moderne, Paris (CHEAM, 1936).

Ulemanın resmi bir yetkisi ve belirlenmiş bir otoritesi olmamakla birlikte Şîî itikadı gereği topluluğun üretiminden beşte bir oranında aldığı vergi (hums) geliri ve cemaatin sadaka ve zekatlarının toplanması, dağıtılması dışında ekonomik bir işlevi yoktu.⁸⁵ Ayrıca yine resmi olmamakla birlikte, yerel düzeyde, topluluğun kendi içindeki dini-hukuki işlerinde sivil bir hakem rolü oynuyordu. Ulema sınıfından her birinin farklı sosyo-ekonomik gerçeği olduğundan tarihsel bağlamda yaşanan değişimlerden de farklı oranda etkileniyorlardı. Bilginin babadan oğula geçmesiyle zamanla hanedan haline gelmiş el-Emin, Şeraf ed-Din, Muğniye, Şarara gibi büyük ulema aileleri ortaya çıkmıştı. Ancak hanedan olma hali bu ailelere doğrudan siyasi bir güç getirmedi. Hanedan haline gelmiş büyük Şîî ulema aileleri siyasi gücü, kurdukları ittifaklar ile zuema sınıfına devrettiler.⁸⁶

Lübnan'da zaim; yerel olarak sınırlandırılmış bir topluluğun desteğine sahip olan ve destekçileri arasında olabildiğince çok kişinin çıkarını besleyerek siyasi gücü elinde tutan bir siyasi liderdir. Olağanüstü servet sahibi bir aileye sahip olan zaim, servetini ve liderliğini genellikle çocuklarına ve torunlarına aktarır. Zaimin Lübnan toplumundaki rolü, ne salt bir siyasetçi ne de iş adamı gibi görülmemelidir. Zaim bunun her ikisini de bünyesinde barındıran ve sıklıkla da birbirine karıştıran kişidir. Zaim, siyasi destek aldığı sürece kendi topluluğuna ekonomik, sosyal ve politik iyileşme sağlar.⁸⁷

Bir başka ifade ile Lübnan zaimi; tıpkı Hint burjuvazisinin yaptığı gibi kitlelere el uzatan ama onlara sahici bir inisiyatif vermeyi reddeden, onları kendisine makul gelen sınırlar içerisinde tutan kişidir.⁸⁸ Maruniler, Dürziler ve Sünniler gibi görece daha güçlü konumda bulunan toplulukların zuema ile ilişkisi bu şekilde özetlenebilir. Ancak aşiret bağları dışında hiçbir şeye sahip olmayan hatta birçoğu resmi olarak yaşamıyor dahi görülen Şîîlerin zuema ile ilişkilerinde bu derece bir karşılıklı alışveriş söz konusu olamamıştır. Özellikle yirminci yüzyıl başlarında sosyo-ekonomik anlamda tamamen iflas etmiş olan Metâvile ile zuema arasındaki ilişki karşılıklı bağlılıktan ziyade zuemaya bağımlılık şeklinde gelişmiştir. On dokuzuncu yüzyılda gerçekleştirilen Osmanlı reformlarına dek tartışmasız iktidar olan Şîî zuemanın bir kısmı toprak reformlarının başka ailelerin de

⁸⁵ Chalabi, ay.

⁸⁶ Khalidi, a.y.

⁸⁷ "'Zu'ama' in Historical Perspective," (in Leonard Binder, ed. Politics in Lebanon, New York: John Wiley & Sons, Inc., 1966.

⁸⁸ Guha'nın Hindistan örneği üzerinden açıklaması için bkz: Ranajit Guha, **Dominance without Hegemony History and Power in Colonial India**, Harvard: Harvard University Press, 1998.

zenginleşmesine yol açmasıyla gücünü kaybederken yeni zaimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bir başka ifade ile diğer toplulardaki zuemanın tarihsel süreçte hep güçlü kalması ve bu nedenle topluluk ile karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi geliştirmesi Şiiler için geçerli olmadı. Örneğin el-Fadl, el-Abdallah gibi önemli zaîm aileleri toprak reformu sonrası güçlerini kaybederken el-Esad ailesi Osmanlı bürokrasisine uyum sağlayarak gücünü idame ettirebildi.⁸⁹ Necip el-Esad, Lazkiye kaymakamı olarak atanmış, Halil el-Esad Nablus mutasarrıflığına getirilmiş Kamil Bey el-Esad ise Meclis-i Mebusan'da Beyrut Vilayeti temsilcisi olmuştur.⁹⁰ Bürokrasi ile yoğun şekilde uğraşan aile ile yerel halk arasında oluşan boşluk, reform sonrası yeni ortaya çıkan kent kökenli yeni zengin ailelerin (Bek/bey-wujaha) yerel politik gücü devşirmesine yol açtı.

Bu yeni elit sınıf zamanla Cebel-i Amil başta olmak üzere Lübnan Şiilerinin kültürel gelişiminde ve sosyo-politik hafızasında önemli role sahip olacaktı. Soylarını Hicaz'a dayandıran ve on altıncı yüzyıldan itibaren Cebel-i Amil'de varlık gösteren ez-Zeyn ailesi bu yeni elit sınıfın önemli temsilcilerindendi. Lübnan Dağı Hristiyanları ile kurdukları başarılı ekonomik ilişkiler sayesinde refah seviyesi yükselen aile, bölgede topraklarını genişletmeye böylelikle birçok zaimden daha güçlü olmaya başladı.⁹¹ Ancak Zeyn ailesinin Lübnan Şiileri üzerinde en önemli etkisi Şeyh Ahmed el-Arif ez-Zeyn tarafından çıkarılan el-İrfan (1884-1960) dergisi oldu.⁹²

Bir medrese olarak tanımlanan el-İrfan dergisi, Şii cemaati entelektüellerinin zihinlerini şekillendiren bir okul işlevi gördü. Dergi, *“bir topluluğun benzersiz bir tarihsel öz imajını yaratan bir Şii tarih yazımının ortaya çıkışını aktif olarak teşvik etti: Şii Müslüman toplum imajı.”*⁹³ Cebel-i Amil'in Şii yazarları kendilerini Büyük Lübnan'da bir azınlık olarak hissetmişlerdi. El-İrfan bu hissin, Şia'nın Lübnan'daki en büyük tek mezhep olduğunu iddia ederek telafi edilmesini sağladı. Yine Şiiler, Arap dünyasının tamamında, kendilerini Sünniler karşısında bir azınlık olarak hissediyorlardı ve derginin yeniden tarih

⁸⁹ Chalabi, p. 23.

⁹⁰ Hasan Kayali, “Elections in the Ottoman Empire”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 27 1995, p. 266; and “Greater Syria under Ottoman Constitutional Rule: Ottomanism, Arabism, Regionalism,” in Philipp Thomas, ed., *The Syrian Land in the 18th and 19th Century: The Common and the Specific in the Historical Experience* (Stuttgart, 1992).

⁹¹ Chalabi, p.25.

⁹² Kais M. Firro, “The Shi'is in Lebanon: Between Communal 'Asabiyya and Arab Nationalism, 1908-21”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 42, No. 4 (Jul., 2006), p. 536.

⁹³ Khalidi, p. 122

yazım süreci ile bu histe Şiiilerin artık minör olmadıkları daha geniş İslam dünyasıyla özdeşleşerek ve saf ve bozulmamış bir Müslüman inancını korudukları duygusuna dönüştü.”⁹⁴

Tarihsel gelişmeler hem tarihsel bir kurum haline gelmiş hem de tarihi oluşturmaya çalışan dergi içerisinde de çeşitli dönüşümlere yol açtı. Örneğin 1915 yılında ‘Aliye Divan-ı Harbi Örfisi’nde tutuklanan grupta çok sayıda dergi yazarı vardı.⁹⁵ 1920li yıllarla birlikte bölgedeki laiklik dalgası dergi yazarlarını da etkiledi. Bilhassa Fransız mandasından sonra Şiiliğin dergi yazarlarının zihin dünyasında mezhepsel bir bağlılıktan ziyade zihinsel bir tutum haline evrildiği ifade edilebilir. Derginin Şii politik bilincinin oluşması noktasında en önemli katkılarından birisi de geliştirip güçlendirdiği “Usbat el-Adab al-Amili” isimli edebiyat kardeşliği oldu.⁹⁶

Mayıs 1937’de Şeyh Ali, İrfan’da kendi grubunun temel ilkelerini ortaya koyduğu bir kardeşlik bildirgesi yayınladı. Zamanının atmosferini “feodal”, “gerici” ve “anti-demokratik” olarak nitelendiren Şeyh, bir şiir ve edebiyat eleştirisi teorisi geliştirdi.⁹⁷ Çünkü bu kardeşlik görüşüne göre edebiyat, egemen toprak ağaları, ulema ve mandaya karşı siyasi mücadelenin başlıca aracı olacaktı.⁹⁸ Son tahlilde el-İrfan dergisi ve etrafında toplanan entelektüellerin Lübnan Şiiliğinin siyasal bilincinin oluşturulmasında önemli mihenk taşı rolü üstlendiği ve özellikle geriye dönük tarih yazımında Şii siyasi tarih yazımında önemli etkisi olduğu ifade edilebilir.

⁹⁴ Khalidi, p. 114.

⁹⁵ Ayşe Hür Aydın, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayrılıkçı Arap Örgütleri: Aliye Divan-ı Harbi Örfisi**, II. Baskı, İstanbul: Arba Yayınları, 1993

⁹⁶ İlk olarak Necef’te kendilerine “Kızgın Genç Şeyhler” ismini veren ulema düzenine karşı ayaklanan grup tarafından kurulmuştu.

⁹⁷ Demokrasi kelimesinin Arap toplumlarında yeniden kullanılmaya başlanmasında el-İrfan bir nevi öncülük yapmıştır.

⁹⁸ Khalidi, p. 125

A.3. Siyasalın Dışındakiler

A.3.i. Metâvile (المتأولة)

Metâvile isminin kökeni ve anlamına ilişkin tarihçiler birbirinden farklı yorumlarda bulunmuştur.⁹⁹ Metâvile kelimesinin ne anlama geldiği ve kimler için kullanıldığına ilişkin yorumları üç grup altında toplamak mümkün. İlk gruptakiler velâ, velâyet, muvâlât (sevmek, dost edinmek) kökünden türetildiğini ve çoğul hali olan mütevâlînin (seven, dost edinen) “Hz. Ali’yi ve Ehl-i beyt’i sevenler” anlamında kullanıldığını ifade eder.¹⁰⁰ İkinci gruptakiler kelimenin kökünün “*tevâlî (birbirini takip etmek) kelimesinden geldiğini*” ileri sürerek¹⁰¹ Cebel-i Amil “ahalisinin nesiller boyu Ehl-i beyt sevgisini birbirinden tevarüs ettiği için bu isimle anıldığını” ifade ederler.¹⁰² Üçüncü yorum ise “Muhsin el-Emîn’in Muhammed Abduh’tan naklettiğine göre bu zümrenin “*katıldıkları savaşlar esnasında bir tür parola olan “müt veliyyen li-Âlî” (Ali’yi severek öl) şeklindeki sözlerinden dolayı mütevâlî (çoğulu metâvile) adını*” aldığı şeklindedir.¹⁰³

Kısaca ‘Ali’yi seven ve takip eden’ grupları tanımlamak için kullanıldığını ifade edebileceğimiz Metâvile ismi kaynaklarda on ikinci yüzyıldan itibaren yer almaya başlar.¹⁰⁴ Metâvile; Cebel-i Amil, Baalbek ve Kuzey Lübnan’da (Hirmil-Trablus) yaşayan Şiileri ifade etmek için kullanılmıştır. Renan ve Lamnents gibi Batılı tarihçilerden Mariti, Constantin François Volney ve David Urquhart gibi ünlü seyyahlara kadar birçok isim Lübnan Şiilerini uzun süre bu isimle anmıştır.

Şiilerin tam olarak ne zaman Lübnan’a yerleştikleri, kökenleri ve nüfuslarına ilişkin oldukça kısıtlı ve çelişkili bilgilere sahibiz.¹⁰⁵ Ancak gerek eski günlükler ve seyahat notları gibi materyaller gerekse yerel tarihçilerin çalışmaları yedinci yüzyıl gibi bir erken

⁹⁹ (Arapça المتأولة) Türkçe yazımında metvali, mitvâlî gibi farklılıkların mevcut olduğu kelime, Lübnan lehçesinde metavleh şeklinde telaffuz edilir. İngilizce kaynaklarda Metualis, Metawalli, Metowalli gibi kullanımları mevcuttur. Bu çalışmada Arapça’dan Türkçe’ye yapılan çevirilerde en yakın sesleri verdiği için İslam ansiklopedisinin önerdiği yazım olan Metâvile kullanılmıştır.

¹⁰⁰ Tarihçi Kürd Ali bu anlamıyla kullanmıştır. M. Kürd Ali, Hıta’ü’ş-Şâm, Beyrut 1403/1983, VI, 246-247; A’yânü’ş-Şî’a, I, 20

¹⁰¹ Bu kullanıma M. Takî el-Fakîh’nin eserleri örnek verilebilir.

¹⁰² Mustafa Öz, “METÂVİLE”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 2004, (E.T: 20.11.2020)

¹⁰³ A.y.

¹⁰⁴ Burada Şiilerin bölgeye 12. yüzyılda yerleştikleri sonucu çıkarılmamalıdır. Şiilerden 8.yüzyıldan itibaren sıklıkla söz edilmiş ancak 12.yüzyıla kadar bu grubu tanımlamak için Rafizi ismi kullanılmıştır.

¹⁰⁵ Öz, ay.

tarihten itibaren Cebel-i Amil, Baalbek ve Kuzey Lübnan'da (Hirmil-Trablus) Şiilerin yaşadığını göstermektedir.¹⁰⁶ Beyrut vilayeti nüfusu 126.759. iken Cebel-i Amil gazetesine göre güney nüfusu 150.000 civarındadır. Lübnan'ın son resmi nüfus sayımı olan 1932 yılında yapılan sayıma göre ise Şii nüfus 92.681 olarak açıklanmıştır. Ancak bu rakama yirmi kişinin altında nüfusu olan köyler eklenmediği için itiraz edilmiştir. İki yüz elliyi aşkın Şii köyü arasından sadece altmış tanesi nüfus sayımına dahil edilmiştir.¹⁰⁷

Tablo 4

13-18.yüzyıllarda hayatını kaybeden 12 İmam Ulemalarının yaşadıkları yerler¹⁰⁸

<i>Şehir</i>	<i>13.yüzyıl</i>	<i>14.yüzyıl</i>	<i>17. yüzyıl</i>	<i>18.yüzyıl</i>
<i>Hilla</i>	34	47	1	-
<i>Mazendaran</i>	18	12	6	13
<i>Halep</i>	13	15	-	-
<i>Cebel-i Amil</i>	4	17	100	6
<i>Horasan</i>	14	6	10	-
<i>Kum</i>	6	12	2	-
<i>Bahreyn</i>	9	6	33	15

Şiilerin bölgedeki varlıklarına ilişkin bilgilerin kısıtlı oluşu tarihin siyasal erk tarafından kurgulanmış olmasından ve bu kurguda -doğası gereği-madun grupların yer almamasından kaynaklanmıştır. Lübnan'da sömürgecinin inşa edeceği sistemde Maruni hegemonyasını muktedir kılmak için diaspora Marunileri nüfus sayımına dahil edilirken Güney'de yaşayan Şiilerin bir kısmı nüfusa dahil edilmemiştir. Bu ikircikli tavır madundan muktedire evrilen bir grubun kendi tarihini yazmakta kullandığı kurgunun

¹⁰⁶ Örnek olarak: Moojan Momen, *An introduction to Shi'i Islam*, United States: Yale University Press, 1985, pp.97

¹⁰⁷ Chalabi, p.17.

¹⁰⁸ Moojan Momen, pp.97, 123.

iktidarinkine benzer bir yoldan geçişinde kendisini bir kez daha -bu defa Şiiler lehine- gösterecekti. Tüm bu kısıtlılık ve Şii tarihine ilişkin farklı iddiaları Fransız Yüksek Komiserliği'nin 1933 yılında hazırladığı bir raporda görmek mümkün:

“Bazı [tarihçiler] Şiileri Selahaddin [Salah al-Din] zamanında Mezopotamya'dan Suriye'ye aktarılan Kürt göçmenler olarak görürken, diğerleri Şiilerin İranlı misyonerler tarafından Şiiliğe dönüştürülen yerliler olduğunu düşünüyor. Cebel Amil'in Şiilerinin, Kufe katliamlarından sağ kurtulan ve sürgün edilen Hasan ve Hüseyin'in (Şii mezhebinin ilk imamı Ali'nin oğulları) doğrudan soyundan geldiklerine dair başka bir teori daha var...Hasan ve Hüseyin'in torunları muhtemelen Yemen'den gelen Cebel 'Amil Arapları arasındaydılar. Hatta Amil kelimesi köken itibariyle Amila'den (tribes) türetilmiştir.”^{109 110}

Rapor Şii-Sünni ayrılığını başlangıcından günümüze özetlerken Cebel-i Amil ve çevresinde yaşayan Şii toplumunun dört sınıftan ileri geldiğini ifade etmiştir: Beyler (bek/wujaha-notables), Efendiler (zuema-burjuva), Ulema (şeyh-ulama) ve sıradan halk (köylü sınıf-metâvile). Sıradan halkın toprağı işleyip, koruyan 'yarı-köleler' olarak resmedildiği raporda sadece ileri gelen ailelerin çocuklarının modern eğitimden yararlanabildiği, geri kalan nüfusun ise sefalet ve cehalet içinde yaşadığı dile getirilmiştir.¹¹¹

Metâvile, şehir merkezlerinde yaşamayı tercih eden Sünnilerin aksine genellikle şehirden uzak bölgelere yerleşmiş, yirminci yüzyıla kadar Beka Vadisinin güney ve kuzey kesimlerinde yoğunlaşmıştı. Güneyde Lübnan Şiiliğinin merkezi olan Sur ve Sayda

¹⁰⁹ MAE 456, CP, No.42, report of the HC's department entitled Les chiïtes, note, Beirut (n.d.) (1933), pp.2-3.

¹¹⁰ Çeşitli çalışmalar için Lübnan'da gerçekleştirdiğim farklı zamanlardaki mülakatlarda rapordakine benzer ve/veya onu yanıtlayan anlatılara da sıklıkla şahit oldum. Örneğin Kürt kökenli bir tarihçi kendi halkının Salah ad-Din zamanında göç ettiğini ifade ederken bu dönemde göç edenlerin Kürt kökenli Arapça konuşan insanlar olduğunu söylemiş dolayısıyla Şiilerin bu gruba ait olmadığını dile getirmiştir. Kendisini politik olarak Şiilere muhalif Sünni arenada konumlandıran bir siyasetçiye göre ise Şiiler, Nusayri misyonerler faaliyetleri sonucu din değiştirmiş bir gruptu. Görüşme imkanı yakaladığım Şiiler ise geçmişlerinin 7.yıya kadar dayandığını, Cebel-i Amil Arapları arasında olduklarını ifade etmişlerdir.

¹¹¹ David Urquhart, **The Lebanon (Mount Souria): A History and a Diary**, V.I, London: 1860, pp. 94-95.

şehirlerinin doğusu ile Nebatiye'nin merkezindeki Cebel-i Amil'de yaşayan Şîî nüfusun büyük çoğunluğu çiftçilikle uğraşan ancak topraksız bir köylü sınıfından müteşekkildi.¹¹² Gezgınlerin ve sömürgeci Fransız askerlerinin Metâvile'ye ilişkin çizdiği tablolar öylesine karanlık ve aşağılayıcıydı ki bir vilayeti Paris ile eşdeğer tutulan bölgenin hemen güneyi için kullanılan ifadeler dönemin Şiilerinin içinde bulunduğu koşullara dair önemli ip uçları veriyordu.

Metâvile gelenekleri ve yaşam tarzını anlatmaya yönelik yerel bir akademik çaba olmuşsa da bunun genellikle küçümseyici bir tavır ile yapıldığını görmek mümkündür. Örneğın Muhammed Behçet ve Refik el-Tamimi 'Vilayat el-Beyrut'ta Şiileri anlatmak için *'tuhaf' mut'a* nikahı alışkanlıklarına oldukça geniş yer verir. Hatta Şiilerin yaşam koşullarını o kadar hayret verici bulurlar ki temizlik rutinlerine ilişkin *"her evde jabiya veya umm kura dedikleri bir leğen var. Bu leğene batırılıp çıkarılmadıkça hiçbir şeyin temizliğine inanmazlar. Ve bu leğenlerin bir süre olduğu gibi bırakıldığını düşünürsek, yarattıkları zararı biliyoruz..."* yorumunu yaparlar. Bu tür garip ve tuhaf alışkanlıklarından uzun uzun bahsedilen topluluğun içinde az sayıda da olsa değerli insanlar olduğunu kabul ederler fakat bu kıymetli insanların *"yıldızlarının parlamabilmesi"* için üyesi bulundukları yoz, geri kalmış topluluktan koparılmalrı gerektiğinin altını çizerekler.¹¹³

Refik el-Tamimi, el-Fetat (جمعية العربية الفتاة)¹¹⁴ derneğı kurucularındandır. 1911 yılında Paris'te kurulan bu Arap Milliyetçisi dernek kısaca Arapların Türk ve yabancı hakimiyetinden kurtarılması ve bağımsızlığını kazanmasını hedefliyordu. Refik el-Tamimi Sünni toprak zengini bir ailenin çocuğu olarak Nablus'ta doğdu. İstanbul'da Mülkiye'de okuduktan sonra eğitime Sorbon'da devam etti. Tüm bu bilgiler ışığında Vilayet el-Beyrut; bir sömürge milliyetçiliğı¹¹⁵ örneğı sunması açısından oldukça önemlidir.¹¹⁶

Chatterjee, milliyetçilerin sömürgeci ideolojiyi reddetmelerinin aslında daha temel bir seviyede sömürgeci söylemin ana öğelerini kabul edişlerini gizlediğini ifade

¹¹² Chalabi, p. 12-13.

¹¹³ Chalabi, p.14.

¹¹⁴ Genç Araplar Derneğı (Ar. الفتاة العربية جمعية Jam'iyat al-'Arabiya al-Fatat)

¹¹⁵ Chibber bu kavramı, Chatterjee'nin ifadesi ile sömürge karşıtı milliyetçilik olarak isimlendirir. Bu çalışmada Chatterjee'nin kullanımına sadık kalınmıştır.

¹¹⁶ Beyrut Vilayeti'nde Metavile başlığı altında benzer bir üslupla Şiiler hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. El-Tamimi R. Ve Behçet M., **Vilayeti Beyrut**, Beyrut: Matbuat İkbal, 1325.

eder. Milliyetçilik, sömürgeciliğin Batı'nın üstünlüğü iddiasını reddederken, yine de onların egemenliğinin dayandığı temeli kabul eder.¹¹⁷ Bir başka ifade ile sömürgecinin üstünlük iddiasını alaşağı ettiğini öne süren milliyetçiler, bunu yaparken sömürgecinin kullandığı sosyolojiyi ve tarih yazımını (sorunsalı) kabul ederler. Son tahlilde milliyetçilerin kendilerini sömürge karşıtı olarak konumlandıkları nokta Chatterjee'nin milliyetçilik tezini ortaya çıkarır: Sömürge milliyetçiliği sadece “*bir başkasının egemenliği altında farklı bir söylem*”den ibarettir.¹¹⁸ Sömürgecinin cahil, yoz, yoksul sıfatları ile tanımladığı metâvile, minimal hegemonya elitleri tarafından da benzer şekilde damgalanır ve sömürge kurgusu tam da sömürge karşıtı milliyetçiler eliyle yeniden üretilir.¹¹⁹

Chatterjee, Hindistan örneğinde milliyetçilik akımlarını Nehru, Gandhi ve Bankim örneklerinden yola çıkarak anlatır. Bankim, Lübnan milliyetçiliklerine benzer bir ideal peşindedir. Batı'yı bilimsel ve teknolojik yönden üstün kabul ederken manevi düzlemde Doğu'yu üstün varsayar. “*Avrupalı olmayan uluslar için gerçek modernite, Batı kültürlerinin üstün maddi özellikleri ile Doğu'nun manevi büyüklüğünü birleştirmekten geçecektir.*”¹²⁰ Bankim'in Batı hegemonyasını reddediş üzerine kurguladığı milliyetçiliğinin neden sorunlu olduğu çok açıktır. Bankim sömürge sorunsalı üzerinde durmaz bile, sömürgeci ideolojiyi büyük ölçüde kabul eder. Doğu ile Batı arasında kültürel bir uçurum olduğu ön kabulüyle hareket eder. Bankim'in algısında Batı rasyonel düşüncenin beşiği iken Doğu'nun payına maneviyat düşer. Sömürgeci ideolojiden ayrıldığı tek nokta hegemonyaya yüklediği ahlaki değer olarak karşımıza çıkar. “*Bir başka deyişle Bankim, Doğu'nun temel oryantalist tasvirini kabul ediyor*”du.¹²¹

Hindistan'daki örneğin oldukça benzeri 1908 yılında Beyrut'ta milliyetçiler tarafından yayınlanan La ‘Question Sociale et Scolaire en Syrie’ adlı anonim bir broşürde karşımıza çıkar. Broşürde özetle Arapların Fransızları ne kadar sevdiği ifade edilmiştir. Sevginin

¹¹⁷ Vivek Chibber, **Post Kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti**, (çev, Afife Yasemin Yılmaz), İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 387.

¹¹⁸ Partha Chatterjee, **Nationalist Thought and the Colonial World**, London: Zed Books, 1986, p. 42.

¹¹⁹ Kelimeye yüklenen onur kırıcı ve dışlayıcı anlamlar nedeniyle Lübnan Şiîleri için Metâvile ismi günümüzde saldırgan bir ifade olarak kabul edilmekte ve kullanılmamaktadır.

¹²⁰ Chatterjee, p. 51.

¹²¹ Chibber, s. 390. Chatterjee'nin yanısıra Kaviraj'ın yaptığı çözümleme de bu konuda oldukça büyük katkı sunar. Sudipta Kaviraj, **The Unhappy Consciousness: Bankimchandra Chattopadhyay and the Formation of Nationalist Discourse in India**, Oxford: Oxford University Press, 1995.

sınırı ise kendi kültürlerini unutturmayacak, terk etmeyecek kadar şeklinde belirlenmiştir.¹²² Büyük Lübnan kurulurken Maruni nüfusun yoğunluklu olduğu sokaklarda benzeri broşürler, “Viva La France” sloganlı afişlerin bolluğu pek şaşırtıcı değildir. Lübnan milliyetçiliği Fenikelilik ile kurduğu bağ üzerinden kendisini Batı’nın topraklarındaki temsilcisi, Fransa’yı da bir anlamda ideal devlet için model kabul eder. Onun gelişmişliği ve siyasal gücüne erişmenin hedeflendiği bu modelde metâvile tüm çıplaklığı ile ortada duran, ideale yakışmayan, geri kalmış, yoz, cahil Doğu’yu temsil etmektedir.

Son tahlilde sömürge milliyetçilikleri benzer zihin dünyalarına sahiptir. Lübnan’daki sömürge milliyetçiliğinin zihin dünyası ile Bankim’in dünyasında paralellikler mevcuttur. Lübnan’da da sömürge milliyetçisi aydın Batı eğitimi almış, akli önceleyen ideoloji dünyasında memleketi için bir ülkü yaratır: Batı’nın teknolojisi ile kendi uygarlığının -bir zamanlar oldukça üstün seviyede olan- ahlakını bir potada eriten üstün devlete varmak. Sömürge milliyetçisi, hegemonyasını biçimlendirmek için ülküsü gereğince yeniden yazdığı tarihte ister Fenikelilik iddiası¹²³ ister asrı saadetin yeniden canlandırılması¹²⁴ olsun bir mihenk belirler. Bu mihenk noktasının daha üstün özelliklerle donatılmış yeni versiyonuna ulaşmak için tarihi yeniden üretirken sömürgecisinin ayak izlerini takip eder.

Muhteşem medeniyeti ile ona daha iyi bir yaşam için itaati şart koşan Batı gibi, o da kendi içindeki Doğulu’ya yüklenir. Fransız subaylarının itaati öğrettiği Lübnanlıların sömürge milliyetçileri de metâvilenin garip adetlerinden, cahilliğinden dem vurarak bir anlamda içindeki kötü tohumları hem isimlendirir hem de ayıklamaya girer. Üstün özelliklerle donatılmış yeni versiyona ulaşılmasına engel olacak bu kötü tohumlar, hegemonyasını tesis etmek için sıklıkla başvuracağı **zoru** uyguladığı alan haline gelir. Sömürge milliyetçisi tıpkı sömürgeci gibi ‘halkın iyiliği’ için ‘halkın -genellikle büyük- bir kısmına zor uygulanmasını meşrulaştırır.

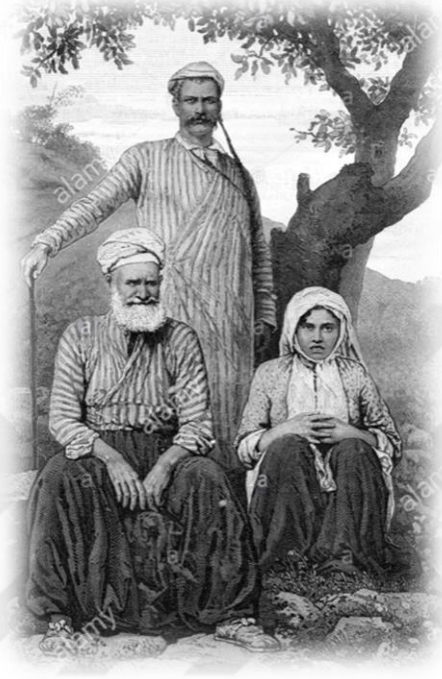
¹²² H. Bayram Soy, “Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918’e kadar”, **BİLİG**, S.30:173-202, ss. 184-185.

¹²³ Lübnan milliyetçiliğinin temel argümanı. Fenikeli geçmişe vurgu yaparak Batılı olduklarından hareket eder.

¹²⁴ Arap milliyetçiliğinin çıkış noktası.

A.3.ii. Savaş, Kıtık ve Yozlaşma

*“Onlar Pers sınırındaki bölgelerden sürülen Ali’nin kalıntılarıdır,
Perslerin Arap diye, Arap ve Türklerin ise Şii diye nefret ettiği...”*
David Urquhart¹²⁵

Fotoğraf 2: Maruni tercüman, Şii (Metavali) kadın ve adam, 1881¹²⁶

İngiliz gezgin David Urquhart, Lübnan ziyareti sırasında karşılaştığı Şiileri, etnik olarak Arap inanç bakımından Persî olarak tasvir eder. Urquhart’a göre Cebel-i Amil Şiileri, Lübnan’ın yerleşik sakini Dürzi ve Marunilerin aksine Lübnan’ı fethetmek amacından uzak, bölgeyi güvenli sığınak olarak gören bir gruptur.¹²⁷ Bu noktada dağlık Lübnan topraklarının tarihi boyunca sadece Şiiler için değil bölgede müesses nizam her ne olursa olsun o nizam ile uyuş(a)mayan tüm grupların sığındığı ve fakat huzur bulamadığı bir bölge olduğunu hatırlamak gereklidir.

¹²⁵ David Urquhart, **The Lebanon (Mount Souria): A History and a Diary**, V.I, London: 1860

¹²⁶ Alamy, Maronite Dragoman and Metouali or Shia Man and Woman of the Beqaa Valley, in Lebanon, vintage engraved illustration. Le Tour du Monde, Travel Journal, 1881, <https://www.alamy.com> , (E.T: 10.11.2020)

¹²⁷ Urquhart, pp. 90-98.

Uruqhart'ın Lübnan Şiilerinin bölgede yaşam süren topluluklar tarafından ne tam Arap ne tam Pers sayılmayışlarına dair ifadesi yerinde bir özet ve önemli bir vurgudur. Sömürge döneminden günümüze Lübnan Şiilerinin kimlik oluşumunda bu arada kalmışlığın etkisi oldukça büyüktür. Nitekim genelde bölgenin, özelde Lübnan'ın kaderini belirlemek hedefli milliyetçilik tartışmalarında Şiiler ne Maruniler önderliğinde Fenikelilik üzerinden kurgulanan Lübnan milliyetçiliğinde ne de Müslümanlara daha geniş söz hakkı tanımak üzere şekillendirilmiş Arap milliyetçiliğinde tam olarak kendilerine yer bulamamışlardır.

Yirminci yüzyıl, Cebel-i Amil Şiileri için sadece siyasal belirsizliğin hâkim olduğu bir kaosla başlamamış aynı zamanda I.Dünya Savaşı (1914-1918) nedeniyle bölgeyi esir alan kıtlık, açlık ve salgın hastalıkların yarattığı zorlu yaşam mücadelesi ile de bölge halkını karşı karşıya bırakmıştır. Sadece Şii bölgelerinde değil Büyük Lübnan'ın tamamında savaş dönemine kıtlık ve salgın hastalıklar damgasını vurmuştur. 1863 yılına dek Şam vilayetine bağlı olan Cebel-i Amil, o dönem gelişmiş bir liman kenti olan Sayda ile Şam arası yolda önemli bir güzergahtır. Ancak 1864 yılında vilayetlerin yeniden yapılandırılması ile Beyrut bir büyükşehir merkezi olarak parlarken Kuzeyde Lübnan Dağı ve Güneyde Yafa ekonomik olarak gelişmeye başlamıştır. Liman gelirlerinin Beyrut'un eline geçmesiyle Sayda önemini yitirmiş ve onu Şam'a bağlayan Cebel-i Amil, oldukça kısıtlı yapılabilen tarıma tek geçim kaynağı olarak bel bağlamak zorunda kalmıştır.

Savaşın yarattığı güç boşluğunda vergi tahakkukunda sorunlar yaşanmaya başladı. Vergi miktarı ilkesel olarak devletin memuru olan vergi tahsildarları ile mültezimler arasında yapılan anlaşmalarca belirleniyordu.¹²⁸ Savaş şartları kıymet biçilen vergi miktarı ile toplanan vergi miktarı arasındaki farkın denetlenmesini imkânsız hale getirdikçe mültezimin ne kadar vergi topladığı, bunun ne kadarını vergi tahsildarına verdiği ve tahsildarında ne kadarını devlet idaresine teslim ettiği takip edilemez hale geldi. Bu karmaşa kimi ailelerin ekonomik refahlarının yükselmesine neden olurken topraksız köylü sınıfının ise daha fazla fakirleşmesine yol açtı.

Bunlara ek olarak 1915 yılında Cebel-i Amil ciddi bir çekirge saldırısına uğradı. Tarımla geçinmeye çalışan halkın ürünlerinin çoğu zarar görürken insanlar arasında da şiddetli

¹²⁸ Chalibi, p.44.

ateşe ve vücutta yaralara neden olan bir salgın hastalık ortaya çıktı. Dönemin günlüklerinde salgın hastalıkların ulaştığı korkunç boyutlara dair notlar bulmak mümkündür. Seyid Muhsin el-Amin “birkaç saat içinde sadece küçük bir köy olan Şakra’da on iki kişinin koleradan öldüğünü” yazıyordu.¹²⁹ 1918 yılı sonuna kadar Suriye vilayeti genelinde açlıktan yaklaşık beş yüz bin insanın öldüğü ifade ediliyordu.¹³⁰ Rahip Antun Yamin el-Khury ise Sadece Lübnan Dağı’nda yaklaşık yüz bin insanın hayatını kaybettiğini yazıyordu.¹³¹

Şii nüfusu net olarak bilinemediğinden salgın ve açlığın etkisine dair de kesin bir veriye ulaşmak mümkün değildir. Ancak neredeyse tamamı kırsal arazilerde yaşayan, daha fakir ve salgın hastalıklar karşısında daha korunmasız olan Şiiler için durumun çok daha sarsıcı olduğu ifade edilebilir. Şiilerin şehir merkezlerine yoğunlaşan ilgiden mahrum kaldıklarını çıkarsamak pek de güç değil. Lübnan Dağı’na yapılan yardımlara ilişkin pek çok kaynakta verilere ulaşılabilmektedirken kırsal alanların isminin dahi geçmemesi bu iddiayı haklı çıkarmaktadır. Örneğin Cemal Paşa’nın anılarında Lübnan Dağı ve Dürzi bölgelerine gıda yardımı ulaştırabilmek için diğer devletlerle kurduğu ilişkilere ve ulaştırılan yardımlara dair tafsillatlı bilgi mevcutken Şii bölgelerinden hiç bahsedilmediği görülmektedir.¹³²

Rakamlarla net bir şekilde ortaya koyulmasa da Şii bölgelerinde kıtlık ve hastalıkların ulaştığı boyuta dair yorum yapabilmemizi sağlayan emniyet kayıtları mevcuttur. Açlık o kadar korkunç boyutlara ulaşmıştır ki dönemin emniyet kayıtlarına yamyamlık vakaları geçmeye başlamıştır. Süleyman Dahir günlüğünde iki yamyamlık vakasından bahseder: Damur yakınlarındaki bir köyde bir ailenin dört çocuğu ortadan kaybolur. Olayı soruşturmak için gelen zabıtlar(polis) köyde fakir bir adamın evinin önünden geçerken et kokusu alınca eve girerler ve dört çocuk kafatası ile pişirilmiş insan eti artıkları bulurlar.

¹²⁹ Al-Sayyid Muhsin al-Amin, A’yan al-Shi’a’dan aktaran Chalibi, p.46.

¹³⁰ Açlık ve salgın hastalıklar nedeniyle savaş döneminde hayatını kaybeden Şiilerin sayısı bilinmemektedir. İbid.

¹³¹ Yardımların daha kolay ulaşabildiği Lübnan Dağı’nda rakamın 100.000’i bulması bize daha fakir ve daha kötü sağlık şartlarında yaşayan Şiiler için de nüfuzlarının daha az olmasına mukabil bu civarda bir can kaybı yaşandığını düşündürülebilir.

¹³² Cemal Paşa, **Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı: Hatıralar**, Behçet Cemal (düzenleyen), İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1977.

Yine aynı yıl Nebatiye bölgesindeki Jarjun’da bir kadının çocukları yemek için öldürdüğü kayıtlara geçer¹³³

I. Dünya Savaşı Lübnanlı Şiileri seferberlik, istikrarsız ekonomi, kıtlık ve yerel güvenliğin yokluğu olmak üzere dört temel unsur üzerinden etkilemiştir. Bu etkiler ve nedenlerine dair tartışmalar ise idareyi suçlayanlar ile bölge genelindeki yozlaşmışlık ve fırsatçılığa vurgu yapanlar olmak üzere iki ana akım üzerinden yürütülmüştür. İlk grubun öne çıkan isimlerinden Dahir, Şiilerin içinde bulunduğu durumdan Osmanlı idaresini ve bilhassa bölgedeki askerleri sorumlu tutmuştur. Cemal Paşa’nın jandarmalara verdiği “gereğinden fazla yetkiyi”¹³⁴ eleştirerek balsa’nın¹³⁵ kötüye kullanıldığını ve insanların bu nedenle açlık çektiğini ifade etmiştir. Dahir’e göre ordunun mahsule el koyma yetkisi denetlenebilir olsaydı çiftçiler ürünlerden faydalanmayacakları düşüncesiyle ekimden çekilmez, kıtlık belli bir ölçüde engellenebilirdi.¹³⁶

Meseleye daha içeriden bakan ve ortadaki karanlık tabloda yerel unsurların da rol aldığını düşünenlerin yer aldığı ikinci grubun önemli isimlerinden Rahip Antun Yamnin el-Khury; kıtlık, sosyal bozulma, haydutluk ve yamyamlık gibi savaşın tüm olumsuz etkileri hakkında tafsilatlı bir tasvir yapmış ve suçu tamamen Osmanlı idaresine yükleyen Dahir’in aksine ‘ruh tüccarları’ olarak adlandırdığı tefeci haline gelmiş zümrenin payını vurgulamıştır.¹³⁷ Khury’nin savaşın yıkıcı etkilerine Beyrut’tan bakışı ruh tüccarı olarak isimlendirdiği, savaştan kar elde ederek zenginleşen sınıfın rolüne işaret etmesi bakımından önemlidir. Savaş bir yandan bölgede onarılması çok güç tahribata neden olurken bir yandan da güç boşluğundan faydalanan grupların haksız kazanç sahibi olmasına dolayısıyla da güçlerini artırmasına imkân tanıyordu. Şehir merkezlerinde güç boşluğu yeni zenginler yaratırken kırsalda ise silahlı çeteler ve haydut grupları ortaya çıkıyordu.

¹³³ Aralık 1918. Süleyman Dahir’in günlüğünden aktaran: Chalabi, p.47.

¹³⁴ Dahir, köylerdeki her bir jandarmanın birer Cemal Paşa’ya dönüştüğünü ve Nebatiye, Tire, Bin Cemal gibi yerleşim yerlerinde firar etmekle suçlananların alenen infaz edildiğini yazar.

¹³⁵ Seferberlik şartları gereği ordunun bölgede yetişen ürünlerin bir kısmına el koyma yetkisi.

¹³⁶ Dahir, bölgedeki her bir jandarmanın bizzat Cemal Paşa’ya dönüştüğünü ve sonsuz bir yetkiyle gücünü kötüye kullandığını ifade eder. Chalibi, a.y.

¹³⁷ Chalibi, pp.47-48.

A.3.iii. Haydutlar ve Köylü İsyanları

*“Tarihten geriye kalanlar için doğası gereği dengesizdir,
tarih yazmaya yarayan kaynaklar eşit dağıtılmamıştır”
Michel-Rolp Trouillot*

Haim Gerber “The Social Origins of the Modern Middle East” isimli kitabında Osmanlı Ortadoğusu’nda, Balkanlardan farklı olarak oldukça az sayıda köylü isyanı gerçekleştiğini ifade eder ve azlığından da ziyade bu isyanların doğasına dikkat çeker. Gerber’e göre bölgedeki pek çok isyan -özellikle de büyük olanlar- uzaktan dahi bakıldığında doğaları gereği köy/kırsal kökenli değildir.¹³⁸ Gerber, örneğini Hobsbawn’ın Balkanlı Haidukler’ine¹³⁹ dayandırarak Ortadoğu’nun Balkanlar’dan nasıl ayrıştığını açıklar. Hobsbawn, haydutluğu “*karşı çıkışın en ilkel biçimini, belki de var olanın en ilkelini temsil eder. O sadece belini bükmeyi reddeden bir insandır, o kadar...*”¹⁴⁰ ifadeleri ile tanımlar. Kısaca Hobsbawn’a göre haydut politik bir figür değildir, haydutluğa devam edip maddi gücünü artırdığı müddetçe halk ile iktidar arasındaki konumunu sağlamlaştıran kişidir.

“Sosyal haydutların ilginç yanı, toprak beyinin ve devletin suçlu gördüğü yasadışı köylüler olmalarına karşın, köylü toplum içinde barınmaları ve halk tarafından kahraman, savunucu, öç alıcı, adalet savaşı, hatta belki de özgürlük önderi ve her koşulda hayran kalınacak, yardım edilecek ve desteklenecek adamlar olarak düşünölmeleridir. Sıradan köylü ve asi, yasadışı adam ve soyguncu arasındaki bu ilişki, sosyal haydutluğu ilginç ve önemli kılar. Aynı zamanda da bu olguyu kırsal kesime ait diğer iki tür suçtan, yani profesyonel yeraltı dünyasından yönetilen çetelerin ya da serbest çalışan adi hırsızların (‘sıradan soyguncular’) faaliyetlerinden ve örneğin Bedeviler gibi, yağmalamanın normal yaşam tarzının bir parçası olduğu topluluklardan ayırır.”¹⁴¹

Hobsbawn, haydutun bu aradaki konumunun birçok kırsal toplumda servet sahibi kimselerce kullanıldığına da işaret eder. Buna göre servet sahibi kişi, haydut ile kurduğu ilişki sayesinde emrindeki silahlı adam sayısını artırır ve bu durum diğer yerel servet sahipleri ile olan rekabetinde ona üstünlük kazandırmasının yanısıra prestij, ittifak kurma

¹³⁸ Haim Gerber, **The Social Origins of the Modern Middle East**, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 1994, pp.136-137.

¹³⁹ Eric Hobsbawn’ın 1969 tarihli *Bandits* (Haydutlar) kitabı inceleme konusu nedeniyle çığır açıcı olmuş, marksizme ciddi bir katkıda bulunmuştur.

¹⁴⁰ Eric Hobsbawn, **Haydutlar**, (çev. Fatma Taşkent), İstanbul: Logos Yay., s.45

¹⁴¹ Hobsbawn, ss. 9-10.

kapasitesi gibi siyasi otoriteyi manipüle etmesinde etkili olacak bazı kazanımlarda sunar. Haydut ise bu ilişki sayesinde iktidar karşısında bir tür korunma kazanır, kendisini saydırır ve servetini genişletebilir.¹⁴²

*"... "Kendilerini saydıranlar" kendiliklerinden haydut ya da en azından sosyal haydut olmazlar. Köy bekçisi, toprak beyinin hizmetkârı ya da asker (bu da değişik türlü resmi haydut anlamına gelir) olarak köylülük kaderlerinden kurtulabilirler. Kendi başlarının çaresine bakıp, Sicilya Mafyası gibi kuvvetli bir kırsal kesim burjuvazisi haline gelebilir ya da insanların hakkında baladlar söylediği türden yasadışı adamlar, yani savunucular, kahramanlar ve öç alanlar olabilirler. Onları bireysel bir isyandır: toplumsal ve siyasal açıdan zayıflatılmış ve normal -yani devrimin söz konusu olmadığı- koşullar altında kitle ayaklanmasının öncüsü değil de yoksulun genel edilgenliğinin karşıtı ve ürünü olan bir isyan. "Kendilerini saydıranlar", istisnaların kuralı bozmadığına örnektirler."*¹⁴³

Hobsbawn'ın sosyal haydutların politik bilinçten uzaklığı üzerine temellendirdiği argümanı Gerber'de, Ortadoğu'da köylü isyanlarının gerçekte köylü olmadığı ve yeni bir toprak sahibi sınıf yaratmadığı için bir devrime evrilemediği tezine dayanak oluşturur. Bu iddia, bölgeye oryantalist bir ön kabulle bakışın feodal lordların topluluklar üzerindeki baskısı ve din adamları önderliğindeki ufak çaplı ayaklanmalar dışında kayda değer bir gelişme yaşanmadığı klişesinin yeniden üretilmesi örneğidir ve temelini Hegel'den alır. Zira Hegel için köylü sınıfı "ihtiyaçlar sistemi" tarafından üretilmiş sınıf yapısının bir parçasıdır ve onun yalnızca gündelik olana önem veren bir ahlaki yaşantısı vardır. Tarımla uğraşan sınıfın *"kendisi hakkında düşünmeye çok az fırsatı"* olmuştur ve söz konusu sınıf *"hizmet etmeye meyllidir."*¹⁴⁴ Dolayısıyla siyasal bilinç sahibi olabilmek bu sınıfın harcı değildir.

Gerber'in tarih yorumu hegemonyanın tahayyülü ile oluşturulmuş, sadece siyasal elitlerin özne konumunda bulunduğu ve eyleyebildiği, geriye kalanların dışarıda bırakıldığı tarihtir. Bu tür bir tarih kurgusunun içinde madun kılınan köylü sınıfı; maruz bırakılan, söz edilecek kıymette olmayan, kendisine herhangi bir bilinç atfedilmeyendir. Doğası gereği bu tarih söyleminde madunun direnebilmesi, büyük çaplı isyanların öznesi olabilmesi mümkün değildir, olsa olsa 'haydut' kılığında anormal aktörler olarak sahneye

¹⁴² Hobsbawn, ss. 75-81.

¹⁴³ Hobsbawn, ss. 26-27.

¹⁴⁴ Hegel, Philosophy of Right, pp. 131-32, ss. 270-274.

çıkar ve hegemonyanın tarihi kurgularken ihtiyaç duyduğu ‘öteki’yi, ‘düşman’ı, kalabalık halk kitleleri için ‘tehlikeli’ olanı imler.

Gerber’in Modern Ortadoğu’nun sosyal kökenlerine bakışı Hegelyan tarih anlayışının Doğu’ya atfettiği edilgenlikten hatta ‘tinsel bir çocuklukta’ sıkışıp kalmışlıktan öte yeni bir yorum değildir. Ne de olsa Hegel’in dört dünya-tarihsel diyar olarak sınıflandırdığı Şarklı, Romalı, Yunan ve Germanik biçimlenimlerde (gestaltungen) bir tek Şarklı, zamanda ilk ortaya çıkan biçimlenim olmasına rağmen tinselliğin hala tözel ve doğal olduğu, her devlet tarihinin mutlak başlangıç uğrağının ötesine geçememiştir.¹⁴⁵ ”Herkesin özgür olduğu Germanik diyarla ya da en azından bazılarının özgür olduğu Yunanlı, Romalı diyarlarıyla karşılaştırıldığında Şark’ın ataerkil dünyasında tek bir kişi özgürdür.” Hegel’in Tarih-öncesinde donup kalmaya mahkum ettiği Şarklı¹⁴⁶ Hobsbawn’da köylü ve haydut eylemlerinin politik öncesi olduğu yani devrimci manada bir siyasi bilince sahip olmadığı yönündeki ‘Ortodoks Marksist’ ısrara evrilir.¹⁴⁷ Hobsbawn’ın bu ısrarını bir adım ileriye taşıyan Gerber’de ise köylü, sınıfsallığından sıyrılmış tamamen kapitalizm öncesi ekonomi biçimlerinin¹⁴⁸ örneklendiği tarihsiz yığınlar, Batı’nın ötekisi olmanın dışında bir misyonu olmayan sabitlenmiş Doğu imgesinin kalabalıkları haline geri gelerek oryantalizm yeniden üretilir.

Avrupa merkezci bu bakış açısına en büyük eleştiri maduniyet ekolünden gelir. Chatarjee; sömürge dönemi Doğu’sundaki tarım toplumlarında, köylülerin bu toplumların modern anlamda kendi kendini yönetmekten aciz hale getirdiği iddia edilen tüm o kültürel varsayımların deposu haline geldiğini ve böylelikle “Batılı sömürge idaresinin babacan otoriterliğini meşrulaştırdığını” ifade eder.¹⁴⁹

Hindistan'da sömürgeci zihniyet Hindistan köylüsünün basit, cahil; toprak ağalarınca, tacirlerce ve tefecilerle sömürülen; otoriteye saygılı; iktidarda olan ve onlarla ilgilenip onları koruyanlara müteşekkir; aynı zamanda da sağı solu belli olmayan; batıl inançları olan ve çoğu zaman fanatikleşen; onları kendi sığ siyasi planları için kullanmak isteyen kuşkucu ve sorun çıkartan

¹⁴⁵ Hegel, Philosophy of Right, p.378.

¹⁴⁶ Ranajit Guha, Dünya-Tarihinin..., s.56.

¹⁴⁷ Emile Chabal; Hobsbawn’ın kıtalar aşan sesi, Politez, www.endiseli.org (E.T: 01.12.2020)

¹⁴⁸ Asya ve doğu tipi ekonomik biçimine gönderme.

¹⁴⁹ Chatarjee, **Ulus ve Parçaları**, (çev. İsmail Ferhat Çekem), İstanbul: İletişim Yay., 2002, s.264.

*Hindistanlı seçkinlerin dolduruluşuna kolayca gelen insanlar olduğunu düşünmekteydi.*¹⁵⁰

Chatterjee, Hindistan milliyetçilerinin de köylüler hakkında benzer varsayımları olduğuna işaret eder. Bu *cahil* ve *basit insanlar* fakirliklerinin sömürge idaresinin yapısı sonucu olduğunu fark edemiyorlardı. “*Bu nedenle yeni bir bilinç kazanmaya, milliyetçi bir örgüt tarafından rehberlik edilmeye ve etkin bir siyasi harekete sokulmaya ihtiyaçları vardı.*”¹⁵¹ Chatterjee’ye göre hedefleri farklı olmakla birlikte sömürgeci ve milliyetçi siyasetin ortak noktaları vardı. Öncelikle her ikisi de modern devletin aynı tarihsel gelişim çizgisinde yer alıyorlardı. Her ikisi de köylü sınıfını cahil, kararsız, tehlikeli olarak addediyordu. Son olarak her ikisi de köylü sınıfını kendi stratejilerinin “*üzerinde oynanacak, kontrol edilecek ve kendi devlet yapılarına uyumlu hale getirilecek bir nesnesi*” olduğunu düşünüyordu.¹⁵²

Lübnan’ın sömürgecisi ve sömürge milliyetçileri de Hindistan’dakinden farklı bir tarihsel gelişim çizgisi takip etmedi. 1930 yılında yazılmış Fransız raporunda cahil, fakir, eğitimsiz olarak resmedilen Cebel-i Amil Şiiileri Lübnan milliyetçileri tarafından farklı tasvir edilmedi.¹⁵³ Sömürgeci de sömürge milliyetçisi de başka yollarla madun kılınmış Şiiler üzerinden iktidar devşirmeye çalıştı. Her ikisi de tarihin yeniden üretiminde köylü sınıfını bir nesne konumuna indirgedi. Bu minvalde köylü sınıfından hegemonyaya karşı yürütülen her türlü eylem bağlamından kopararak asilik, eşkıyalık, çapulculuk gibi ifadelerle etkisiz, dağınık ve halkın güvenliğini tehdit eden unsurlar olarak damgalanarak bastırıldı.

Ranajit Guha’nın ‘Elementary Aspects of Peasant Insurgency in Colonial India’ isimli kitabının temel önermelerinden birisi Hobsbawn’ın köylü hareketlerinin politik-öncesi döneme ait olduğu iddiasının hatalı olduğudur. Guha; isyancı köylü bilincinin, yadsıma, belirsizlik, biçimsellik, dayanışma, aktarım ve topraklarını koruma olmak üzere altı özelliğe sahip olduğunu iddia eder. Bu özelliklere haiz olan köylü sınıfına mensup haydutların(eşkıyanın), siyasal elit mülkiyeti ve statüsüne yönelik sembolik saldırıları ve düşük düzeyli direnişlerinde de belli örüntüler (pattern) bulur. Guha’ya göre bu örüntüler

¹⁵⁰ A.y.

¹⁵¹ Chatarjee, **Ulus ve Parçaları**, s.265.

¹⁵² Chatarjee, **Ulus ve Parçaları**, s.265.

¹⁵³ Malek Abisaab, “Shiite Peasants and a New Nation in Colonial Lebanon: The Intifada of Bint Jubayl, 1936”, **Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East**, V.29, 2009, pp.485-486.

onları karakterize etmeleri bağlamında her ne kadar resmi seçkinlerin çıkarlarına da olsalar asla politik öncesi değillerdir. Aksine, Hindistan'da yirminci yüzyıldaki köylü isyanını tanımlayan ve bugün dahi "modern görünümlü" sosyal hareketlerin alt tabakası olarak bulunabilen çeşitli siyasi eylemlerdir.¹⁵⁴ Guha'ya göre köylü devrimi hem sağdan hem de soldan 'seçkinci' tarihçiler tarafından sistematik olarak göz ardı edilmiş olan sömürge Hindistan'ındaki tüm bir siyasi faaliyet evrenini temsil eder. Madun çalışmalarının işi, bu önyargıyı kırmaktır ve bu da köylüyü 'politik öncesi' sayan Hobsbawm'cı bakışı yıkmak anlamına gelmektedir.¹⁵⁵

Guha'ya göre iktidar ile köylü sınıfı arasındaki ilişki diyalektik karşıtlık bağlamında okunmalıdır. Köylü sınıfının boyun eğerek yaşadığı ve çalıştığı tahakküm ve sömürü koşullarının bir iktidar ilişkisi içinde meydana geldiğini ifade eden Guha, önermesini bir tarafı egemenlerin (devlet, toprak ağaları, ya da tefecilerin), diğer tarafı ise köylülerin oluşturduğu, tekleri birbirine zıt bir çiftin mevcudiyeti üzerine kurar.

*“İktidara iktidar içerisinde karşı konulması, ister istemez tahakküm altındakilere özerk oldukları, tahakküm altında olmadıkları ve kendi öznelliklerini koruyabilecekleri bir alanın bırakılması anlamına gelmekteydi. Eğer böyle olmasaydı, egemenler, egemenliklerini icra ederken tahakküm altında olanları tamamen sömürecek ve ortadan kaldıracaktı. Egemenlik artık kendine özgü yeniden üretim koşullarıyla toplumsal bir iktidar ilişkisi içinde var olamayacaktı...”*¹⁵⁶

Guha'nın kurduğu bu çift yönlü iktidar ilişkisinde egemenlik boyutunun karşısına denk gelecek bir direniş boyutu olmalıdır. Egemenlik ve direnişin diyalektik karşıtlığı ilişki içerisinde bir hareket alanı sağlamakta böylelikle de bir egemenlik ve boyun eğme ilişkisinin tarihinin olması mümkün kılınmaktadır. Köylü sınıfının özerk kimliği egemen sınıfın kimliği karşısında bu iktidar ilişkisinin direniş boyutu ile ifade edilebilir. Bu bağlamda köylü isyanları; köylü sınıfının egemen sınıfın izleri üzerine kendi izlerini bıraktığı, egemeni açıkça kendisini tanımaya zorladığı anlardır. Ancak “*yazılı tarihte mevcut olduğu haliyle toplumdaki kurumlaşmış bilgi, egemen sınıfların iktidarlarını sürdürürken elde ettikleri bilgi*” olduğundan bu isyan anlarını tahakküm altındakilerin

¹⁵⁴ Ranajit Guha, **Elementary Aspects of Peasant Insurgency in Colonial India**, Durham: Duke University Press, 1999, pp. 20-21

¹⁵⁵ Chabal, a.y.

¹⁵⁶ Chatterjee, p.268

kaydetme imkânı olmamıştır.¹⁵⁷ Bu nedenle Guha'ya göre sömürge tarihindeki köylü isyanlarını tersten okuyarak (karşı-isyan) köylü bilincinin karakteristik biçimlerini araştırmak mümkün olacaktır.

Bir karşı-isyan okuması yapılmadığında, 1914-1936 yılları arasında bugün Suriye-Lübnan-Filistin olarak adlandırılan coğrafyanın o dönemki birliğini, bu coğrafyada yaşananların sosyo-ekonomik boyutlarını görebilmek mümkün değildir.¹⁵⁸ Zira bu döneme dair gelişmeler minimal hegemonyanın tarih kurgusunda yok sayılanın, ötekileştirilenin geçmişini 'birkaç haydut ve onların yarattığı kaosa indirgendiği ve sömürge gücünün müdahaleleriyle, Büyük Lübnan'ın nasıl huzur ve istikrara kavuştuğunun anlatısı haline dönüştürülmüştür.

Lübnan kabadayıları veya eşkıyaları marjinal ve gölgeli de olsalar iktidar yapısının bir bileşeni olmuşlardır.¹⁵⁹ Cebel-i Amil zaimlerinden Kamil Bey'in bir haydut çetesi ile ilişkisi hakkında oldukça tafsilatlı bir biçimde yazılmış Fransız raporu, sömürgecinin haydut ile yerel elit arasındaki ilişkisini Hobsbawn perspektifiyle okuduğunu göstermesi açısından ilginçtir. Raporda, Kamil Bey'in seyyahları soymakla nam salmış haydut çetesi ile ilişkisi çetelerin yerel iktidar bileşenlerinin doğrudan veya dolaylı komutası yoluyla faaliyet gösterdiği yönündedir.¹⁶⁰ Kısacası rapor, Kamil Bey diğer zuema karşısında gücünü artırmak için çetelerden faydalandığını ifade etmektedir.

Ancak I. Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkım, salgın hastalıklar ve kıtlığın yanısıra bölgede Fransa eliyle yeniden yapılandırılan idari yapının etkilerinin göz ardı edilmediği bir değerlendirmede, eşkıyanın siyasallığı yerel elit ile kurulmuş karşılıklı bir kazanç ilişkisinin çok ötesindedir. Levant'ta haydutluk Guha'nın Hindistan örneği üzerinden iddia ettiği iktidar ilişkisi içerisinde direniş boyutuna denk düşmekteydi. Bir başka ifade ile savaşın yıkıcı etkisi ve umutsuzluk Fransız karşıtlığı ile birleşmişti.

Özelde Cebel-i Amil, genelde Levant bölgesi eşkıya çetelerinin kökeni ve sayısı belirsizse de köylülerin on dokuzuncu yüzyıl başlarında silahlanmaya başladıklarını ifade etmek mümkündür. *"Lübnan'daki köylülerin 1845 yılından başlayarak toprak*

¹⁵⁷ Guha'nın iddialarına yönelik eleştiriler için bkz: Vivek Chibber, ss. 251-257.

¹⁵⁸ Malek Abisaab, "Shiite Peasants and...", p.485.

¹⁵⁹ Kırsal kesimdeki eşkıyanın (haydut) kentteki karşılığı kabadayıdır. Bu çalışmada eşkıya ve haydut eş anlamlı kullanılmıştır.

¹⁶⁰ Tamara Chalabi, p. 71

sahiplerinin buyruğundan kurtulmak... için gayret harcadıkları görülmektedir. Fakat bu gayretler ancak 1858 yılından sonra silahlı mücadele biçimini almıştır."¹⁶¹ Kesin olan ise yirminci yüzyıl başlarında haydut çetelerinin sayısında müthiş bir artış olduğudur. Bu artışın dört temel nedeni vardır. Öncelikle Osmanlı idaresinin son döneminde bitmek bilmeyen savaşlar ve seferberlik ciddi bir asker kaçağı nüfus buna mukabil bölgesel bir güç boşluğu yaratmıştır. Yerel elit tarafından ezilen bu kaçak nüfusun günlük yaşasını sağlamak için fazlaca bir seçeneği yoktur. İkincisi geçimini tarım ile sağlayan köylü sınıfı haşere istilaları, kuraklık, kıtlık gibi nedenlerle verimli üretim yapamamış, belli oranda ürün toplayabilse dahi ordu, mültezimler ve toprak sahiplerinden sonra kendi payına düşen ile geçimini sürdürememiştir. Üçüncüsü Fransa'nın idari yapılanması Cebel-i Amil'de zor kullanılması şeklinde işletilmiş, ağır vergiler ve sürekli askeri baskınlar köylü sınıfını silahlanmaya teşvik etmiştir. Son olarak sosyo-kültürel bağını Suriye ve Filistinlilerle kurmuş olan bölge halkı İngiliz tecrübesiyle tarihsel olarak dış müdahalelere karşı olmuş ve yeni Fransa idaresine de sıcak bakmamıştır. Son kertede yok sayılan köylü bilinci Güney'in Maruni köylerinde savaşa rağmen devam eden refahı görmüştür. Bu doğrultuda yirminci yüzyıl başlarında çete sayılarında hızla artış görülmüş refah sahibi olandan alınanın mahrum bırakılana dağıtılması şeklinde çete ve haydutluk faaliyetleri yürütülmüştür.

Güney'de bulunan Maruni köyleri kilisenin rolüne ek olarak diasporadan gelen maddi destek sayesinde daha zengin ve gelişmişti. Her köyde okullar ve bu okullara devam edebilen öğrenciler vardı. Ulaşım yolları kapalı değildi ve sosyo-ekonomik olarak Lübnan Dağı'ndan izole edilmemişlerdi. En önemlisi Hristiyan nüfus askere alınmadığından seferberlik şartlarının olumsuz yansımaları da bu köylerde görülmedi. Dolayısıyla Lübnan Dağı'nda ortaya çıkan milliyetçilik Maruni köylere kolaylıkla aktarılabilirdi. Sömürge idari yapılanmasına göre Lübnan Dağı sınırları dışında olmalarına rağmen Güneyin Maruni köyleri sosyo-ekonomik anlamda Lübnan Dağı ile bütünleşik bir yapı arz etti.¹⁶² Son tahlilde fiili sömürge ilanıyla Güneyin Maruni köyleri ile Şii köyleri arasındaki sosyo-ekonomik uçurum arttı. Tüm bunlara ek olarak Maruni köylerinin Fransız yönetimini coşkuyla kabul edişinin mahrum bırakılan Şiiler üzerinde

¹⁶¹ A. Haluk Ülman, **1860-1861 Suriye Buhranı: Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay**, Ankara:Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1966., s. 25-26.

¹⁶² Chalibi, p. 70.

kışkırtıcı bir rol oynadığı ifade edilebilir. Örneğin General Grouaud'un Yüksek Komiser sıfatıyla Lübnan'a gelişi esnasında Sur'un Ayn Ibl Köyü'ne Viva la France pankartları asılmış, Marsilya oyunları ile kutlamalar yapılmıştır.¹⁶³

Süleyman Dahir, el-Tamimi'ye yazdığı bir mektupta “çoğunluğu Bedevilerden oluşan çete sayısının artışı dışında yeni bir haber yok” diyordu. Dahir mektupta haydut çetelerinin Sur ve Marji'yun civarındaki çiftlik hayvanları ve inekleri çaldığını buna mukabil Fransız hükümetinin olayla ilgisi olmamasına rağmen civardaki Müslüman nüfusu cezalandırdığını anlatıyordu.¹⁶⁴ Dönemin Cebel-i Amil'den yapılmış Fransız askeri ve diplomatik yazışmalarına ‘bandes de pillards’ (haydut (çete) baskınları) başlığı hâkim olmaya başlamıştı.¹⁶⁵ Kazalardan gönderilen haftalık Fransız askeri raporlarında (Bulletins de resignation) çete faaliyetlerinin oluşturduğu tehditten, ne kadar tehlikeli boyutlarda olduklarından sıklıkla bahsediliyordu.

Fransız raporlarına çetelerin hakim olduğu 1918-1920 dönem başta Cebel-i Amil olmak üzere Lübnan Şiilerinin siyasal tarihi açısından oldukça önemliydi. Dönemin Şii köylü sınıfı henüz bütünlüklü bir siyasal örgütlenme içerisinde değildi. Suriye tarafından Şerif Hüseyin'in Arap davası ile Lübnan Dağı tarafından Fransız yönetiminin baskısı arasında sıkışıp kalmıştı. Her ne kadar Arap davası sosyal bağları ve kültürel yakınlığı nedeniyle daha cazip gelse de Şiiler, ne Fransızlar ne de Araplar için öncelik değildi. Fransızlar nezdinde de Şerif Hüseyin nezdinde de Şiiler farklı siyasal hedeflere ulaşmak için son derece kullanışlı bir *nesne* konumundaydı.

Şerif Hüseyin kendi siyasal hedefleri doğrultusunda silahlı çeteleri destekleyerek gücünü pekiştirmeye çalışıyordu. Fransızlar ise vaat edilen göstermelik tavizlerle Şii zuemayı ikna ederken aslında hem Şii halkı izole ediyor hem de iktidar ilişkisinin direniş boyutunun sınırlarını da zuema eliyle belirlemiş oluyordu. Öncelikle Şiilere ayrı bir mezhep statüsü vererek Müslümanların hem içeride birleşerek etkin bir güç olmasını hem de Suriye karşısında Arap davası bağlamında birlikteliğini engellemiştir. Bu müstakil mezhebin temsilcisi olarak sömürge idaresine dahil edilen ayrıcalıklı elit -Şii zuemalahine köylü siyasal bilincini “bedevi haydutlara” indirgeyen siyaset meşrulaştırılmıştır. Örneğin Şii ileri gelenleri 1919 yılında Havran, Nebatiye ve Sayda'da çete faaliyetlerine

¹⁶³ Chalabi, p. 73

¹⁶⁴ Chalabi, pp. 71-72.

¹⁶⁵ İbid. p.72

karşı üç büyük toplantı düzenlediler. Ünlü çete reisi Sadık el-Hamza'ya hitaben *“dur artık! Memlekete zarar veriyorsun”* denilen bu toplantılarda *“Onlardan [çetelerden] Tanrı adına durmalarını istiyoruz. Biz Şiiler medeni dünyanın gözünde utanç bezi giydik...”* çağrısı yapılıyordu.¹⁶⁶

Hegemonyanın ufak elit zümre aracılığıyla kurulmasını takiben yaratılan çete tehdidi bir yandan bölge halkı üzerinde askeri zor kullanımını kolaylaştırırken bir yandan da Şiilerin diğer mezhepler nezdinde de itibarsızlaştırılmasına buna mukabil düzen tesis eden Fransa'ya duyulan ihtiyacın ve bağlılığın artmasına da imkan tanıyordu. Bir başka ifade ile sömürgeye karşı direniş siyasal içeriğinden sıyrılarak bireysel terör eylemleri olarak sunuluyor böylelikle yaratılan yeni devletin güvenlik ve düşman algısı somutlaştırılıyordu.

Edham Khanjar, Mahmud Bazzi ve Sadık el-Hamza Cebel-i Amil'in önde gelen ailelerinin (aşiret) küçük kollarına mensup dönemin en çok konuşulan haydutlarıydı. Zaimlerin utanç duyduğu bu 'bedeviler' Fransızlar nezdinde de adi, çapulcu ve halk için tehdit oluşturan hırsızlardı.¹⁶⁷ Ancak köylü sınıfın gözünde aynı insanlar büyük Fransa'ya karşı direniş destanları yazan, yoksulu koruyan ve insanlara yardım eden cömert kahramanlardı.¹⁶⁸ Hikayeleri kulaktan kulağa yayılan çete reisleri sömürge karşısında direnişin sembolleri haline de geliyorlardı. Sadık el-Hamza'nın köylünün belini bükten 'acımasız' vergi memurlarının yolunu kesip onları nasıl soyduğu, hükümetin adamlarından çaldığı parayı köylüye nasıl dağıttığının hikayesi kuşaktan kuşağa aktarılacaktı.¹⁶⁹

1930'lu yıllarla birlikte Şiilerin karşı-isyenlerinde yeni bir aşamaya, münferit gerilla hareketlerinden topluca sömürge karşıtı isyana evrilen bir dönem başladı: Tütün İsyanları. Osmanlı Devleti, 1883 yılında Avrupalı alacaklılara olan borcunu ödemek için Büyük Suriye toprakları üzerindeki tütün tekeli hakkını Fransa'ya verdi.¹⁷⁰ 1920 yılında Fransa, Cebel-i Amil'i ilhak etti ve yine aynı sene Lübnan Dağı'nı tekelci düzenlemelerden arındırılmış tek bölge haline getirerek serbest girişim sisteminden yararlanmasına izin

¹⁶⁶ İbid.

¹⁶⁷ Malek Abisaab, *Shia Peasents...*age, p. 492.

¹⁶⁸ İbid.

¹⁶⁹ Chalibi, p.83.

¹⁷⁰ M.Abisaab, *Ahia Peasents...*, p.485.

verdi.¹⁷¹ Bu izin, Lübnan Dağı'nı yatırımcılar için daha da cazip hale getirirken buraya yapılan yatırımların öncelikli hale gelmesine dolayısıyla da Güneyin daha fazla ihmal edilmesine de neden oldu.

Lübnan Dağı'nı cazip bulan yatırımcıların tütüne yönelmesi üzerine Lübnan'ın tüm tarlalarına tütün ekilmeye başladı. 1920'lerin ortalarında Cebel-i Amil halkı, ipek endüstrisindeki keskin düşüşün ardından alternatif bir nakit mahsul olarak tütün ekimine önemli ölçüde güvenmeye başladı. Yalnızca Bint Cubeyl'de (Bint Jbayl) ham tütün üretimi 1935'te kırk bin kilograma ulaştı. 1930'dan 1935'e kadar, güneydeki çoğu ailenin bahçe sebzeleri yerine tütün ekmesiyle tütün üretimi - ekim, imalat ve ticaret - çarpıcı bir şekilde arttı. Bu mahsulün çoğu Filistin'de satılırken, geri kalanı Beyrut'taki büyük bir tütün fabrikasının sahibi Elias Sawaya tarafından satın alınıyordu. Düşük gümrük tarifeleri yerel pazarların ithal tütünle dolmasını teşvik etti. İthal tütün bir yandan yerel üretimi kesintiye uğrattırken bir yandan da ve Suriyeli-Lübnanlı tütün yetiştiricilerini ile işçilerini bölgesel ve uluslararası pazarlardakilerle şiddetli bir rekabete soktu. Bu durum yabancı tütün kaçakçılığına ve buna bağlı olarak da devlet gelirlerinin düşmesine yol açtı.¹⁷²

1935 yılında Fransa tüm sömürge bölgelerinde üretim ve satışın tüm aşamalarını kapsayan “Régie Co-intéressée Libanaise des Tabacs et Tombacs (Regie)” tütün tekeli uygulamaya geçirdi. *“Tütün tekeli; Avrupalı kapitalist sömürgeci istismarının kırsal ve endüstriyel emek üzerinde yeni bir aşamasıydı. Bu noktada Büyük Lübnan vatandaşı Şiiler'in boyunduruk altına alınarak normalleştirilmesi önemli hale geldi.”*¹⁷³ 1935'te Regie tütün tekelinin dayatılması, Büyük Lübnan'da sömürgeci hegemonyasının acımasız bir yansımasıydı. Ancak hegemonyanın zor nosyonundan bu defa sadece Lübnanlı Şii köylü sınıfı değil kentlerdeki Hristiyan, Sünni işçilerde etkilenmişti. Regie; Suriye ve Lübnan şehir ve kasabalarında bir protesto dalgası başlattı. Protesto dalgası sömürge karşıtı milliyetçiler tarafından da siyasal ajandalarına uygun bir fırsat olarak

¹⁷¹ Ibid

¹⁷² Mustafa Bazzi, “Intifadat Bint Jubayl wa Jabal ‘Amil on April 1, 1936” (“The Intifada of Bint Jubayl and Jabal Amil on April 1, 1936”), *Dirasat ‘Arabiyya*, Vol. 29, nos. 1–2 (1992), pp. 79–80.

¹⁷³ Rula Jurdi Abisaab and Malek Abisaab, *The Shiites...*, pp.29-30.

değerlendirildi ve hem Hristiyan hem de Müslüman milliyetçi elitlerin büyük bir kısmı köylü ve işçilerin isyanına katıldı.¹⁷⁴

Sömürge hegemonyası 20. yy. başlarında kendisine karşı yürütülen gerilla eylemlerini geri kalmış, cahil bir bölgenin bedevileri tarafından gerçekleştirilen adi suçlar olarak resmetmiş, Maruni köylerinin yağmalanmasını gerekçe göstererek bir mezhep çatışması kurgusu yaratmıştı. Ancak yüzyılın ortalarına doğru sömürge karşıtı milliyetçilerin de isyan dalgasına katılmasıyla sömürgeci hegemonyanın tarihi yeniden üretmesi gerekecekti.¹⁷⁵

Sömürge döneminden minimal hegemonyaya geçiş ile sürdürülen tarihin yeniden üretimi safhasından önce yirminci yüzyıl başına kadar Cebel-i Amil'i odak kabul ettiğimiz Şii köylü bilincinin sömürgeye karşı eylemlerinde Hindistan örneği ile gösterdiği paralelliklerin önemini vurgulamak faydalı olabilir. Guha, Hindistan deneyiminden yola çıkarak köylü bilincinin “yadsıma, belirsizlik, biçimsellik, dayanışma, aktarım ve topraklarını korumacılık” olmak üzere altı temel özelliği olduğunu ifade eder. Öncelikle isyancı bilinç kimliğini muhalefet vasıtasıyla yani egemen ile arasındaki fark ve egemene düşmanlığı üzerinden ve egemenlik ilişkilerini ‘yadsıyarak’ başka bir ifade ile ters yüz ederek ifade eder. Şii çetelerin sömürge hükümeti memurlarını soyarak aldıkları parayı köylüye geri dağıtması tam da Guha’nın işaret ettiği ‘egemenlik ilişkilerinin direniş tarafından yok edilmeye çalışılan hedefler haline getirilişine’ örnektir.¹⁷⁶

İkinci özellik olan belirsizlik ise “egemenlik ilişkileri isyanla birlikte tersine dönmüş olduğu için ayaklanmaya dair işaretlerin iktidar tarafından sapkınlık, suç olarak yorumlanmasıdır.”¹⁷⁷ Halbuki ayaklanma suçun aksine kamusal ve toplumsaldır ve suç ile isyankarlık çıkış noktaları itibarıyla şiddetin birbirinden çok farklı iki türüdür.¹⁷⁸ Biçimsellik Guha’ya göre yakma, yıkma, yağmalama gibi tipik özellikleri olan çeşitli eylemler bütünü ve bu eylemleri gerçekleştiren isyancının tesis ettiği otoriteyi ifade eder. Bir isyanın topluluksal karakterini bütünüyle ifade eden¹⁷⁹ dayanışma ise

¹⁷⁴ Malek Abisaab, *Shia Peasants...*, p.488.

¹⁷⁵ Bu isyanın sonuçlarına ilişkin ayrıntılı bilgi 2. Bölüm “Bölünerek Bir Olmak: Ulusal Pakt” başlığında yer almaktadır.

¹⁷⁶ Guha, *Elementary Aspects of...*, pp. 18-76.

¹⁷⁷ Guha, *ibid*, pp. 77-108.

¹⁷⁸ Chatterjee, s.270.

¹⁷⁹ *ibid*.

mücadelenin değışen koşulları gereğince onlar karşısında *bizin* içeriğinin değışebildiğine vurgu yapar.¹⁸⁰ Ayn İbl köyünde *biz* ürettiğinden fazla vergiye tabi tutulan Şii köylü iken Regie’ye karşı şehirlerin gettolarındaki Maruni işçilerden Suriye’de yaşayan Sünni köylüye kadar genişlemiş ancak *onlar* ile ifade edilen yani mücadele edilen düşman hep sabit kalmıştır.

Tarihin egemen tarafından yazıldığı kabulünden hareketle madun sınıfların bugün bir tarihinin olabilmesi büyük ölçüde aktarım özelliğİ sayesinde sağlanabilmiştir. Söylenti gibi kendine özgü kanallarla köylüler arasında isyanın mesajları hızla yayılabilmektedir. “İsyankar köylü sınıfının gösterdiği dayanışma belli bir coğrafya işgal eder. Bu coğrafyanın sınırları bir yandan sömürgeci otoritenin hariç tutma [isimlendirerek dışarıda bırakma] ilkesiyle belirlenmekte bir yandan da isyan eden topluluğun işgal ettiğİ etnik alan kavramıyla yani dayanışma ilkesiyle belirlenmektedir.” Bu iki alanın kesiştiğİ Cebeli Amil ve isyancı bilincin burada tesis etmeye çabaladığı otorite ise topraklarını koruma özelliğine denk düşmekteydi.

¹⁸⁰ Guha; Aspects of..., pp. 110-166.

B. MADUNUN DİRENİŞİ (1926-1974)

*la ğalib vela mağlub*¹⁸¹

B.1. Bölünerek Bir Olmak: Ulusal Pakt

B.1.i. Lübnanlılık Hallerinde Sömürge İnşası: Milletsiz Milliyetçilik

Hristiyanlar ve Müslümanlar yüzyıllarca bugünkü Lübnan topraklarında geleneksel deyimiyle “la ğalib vela mağlub” yaşamışlar ve bu süreç Hafız Malik’in de ifade ettiği gibi kolay veya barış dolu bir süreç olmamıştır.¹⁸² Yerleşik nizamdan memnun olmayanların sığındığı topraklarda yerel liderler arasında, zaman zaman kanlı çatışmalara varan güç mücadeleleri daima yaşanmış ancak bu mücadelelerin sonucunda kesin bir kazanan veya kaybeden olmamıştır. Lübnan topraklarında geçmişten itibaren bölgedeki yerleşik düzenlerin ve köklü imparatorlukların aksine bir yapı tezahür etmiştir. Bir grubun galip gelip iktidar sahibi olmasından ziyade daha çok bölgedeki yerleşik nizamdan memnun olmayan toplulukların sığındığı ve her topluluğun kendi içinde iktidar yapısı kurduğu bir patern oluşmuştur.

Osmanlı döneminde bölgenin yönetimi yerel liderlere bırakılmıştı. İç işlerinde serbestlik tanıyan bir yönetim tarzı ile İstanbul, rakip liderler arasında güç kaybedene destek olarak bir denge siyaseti izlemeye çalışmıştı. Fakat on dokuzuncu yüzyıl sonlarının Lübnan toprakları, hammadde, iş gücü gibi ticari sebepler ve Hristiyan nüfusu, stratejik konumu, Kuzey Afrika’ya olan yakınlığı gibi nedenlerle emperyalist güçlerin bilhassa da Fransa’nın ilgi odağı olmuştu.

1918 yılında Osmanlı Devleti’nin yenilgisi Arap dünyasında, tek bir dil ve yönetim altında bir araya gelinmesi temelinden neşet eden etnisite temelli milliyetçilik anlayışı (el-kavmiyye) ve bu anlayıştan mülhem Osmanlıcılık gibi ideolojilerin silinmesine sahne

¹⁸¹ “There is no conqueror and no vanquished” Yeneni ve yeneni yok, kimsenin kazanmadığı kimsenin kaybetmediği anlamlarında Lübnan için sıklıkla kullanılan bir ifadedir.

¹⁸² Hafeez Maalik; “Lebanon as an Experiment in Multicultural Interdependence”, Lebanon’s Second Republic for 21st Century, (ed. Kail C. Ellis), p. 14.

oldu. Muhammed Muhlis'e göre; Osmanlı Devleti'nin 1918 yılındaki yenilgisini takiben İngiltere ve Fransa'nın izlediği emperyalist politikalar Arap dünyasında teritoryal milliyetçiliğin (el-vataniyye) başat konuma gelmesinde önemli rol oynadı.¹⁸³ Bir başka ifade ile Suriye ve bugünkü Lübnan gibi post-kolonyal devletlerin etnik (Araplık) veya din (İslam) temelinde bir birlik oluşturmaları Fransa'nın bölgesel çıkarlarıyla uyuşmadı.¹⁸⁴

Bölgede varlık gösteren bir diğer emperyalist güç İngiltere ise başta Arap milliyetçilik hareketlerini desteklemiş hatta bu destek, kısa süreliğine de olsa Suriye'nin bağımsızlık kazanmasında önemli rol oynamış fakat ardından İngiltere taraf değiştirmişti. İngiltere, I. Dünya Savaşı (1914-1918) sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı Arapların desteğini almak ve Fransa'nın bölgedeki gücünü kontrol altında tutabilmek için Şerif Hüseyin ile irtibata geçmiş ve bu görüşmeler neticesinde İngiltere desteğine sahip olduğunu düşünen Şerif Hüseyin, Haziran 1916'da Osmanlı Devleti'ne karşı bir isyan başlatmıştı. Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, Temmuz 1918'de askerleriyle Şam'a girmiş ve böylelikle Suriye'nin kısa süreli bağımsızlık dönemi başlamıştı. Fransa'nın Suriye'yi işgal etmesiyle henüz ikinci yılını doldurmadan bu bağımsızlık denemesi sona ermişti.¹⁸⁵

Faysal liderliğindeki bağımsızlık sürecinin bu denli kısa oluşunu üç önemli etken çerçevesinde özetlemek mümkün. Öncelikle İngiltere hem Rus yayılmasını durdurmak hem de bölgesel çıkarlarını kontrol altında tutmayı hedefliyordu. İkinci olarak Fransa bölgede gücünü ve kontrolünü kaybetmemek, Kuzey Afrika bağlantısında önemli konumda olan Suriye ve Lübnan hakimiyetini bağımsız bir Arap devleti ile tehlikeye atmak istemiyordu. Üçüncü olarak 16 Mayıs 1916 tarihinde Rusya ve İtalya'nın da katılımıyla Fransa ve İngiltere arasında gizlice imzalanan Sykes-Picot Anlaşması¹⁸⁶ ile hali hazırda Suriye ve Lübnan'ın Fransa idaresine, Irak ve Ürdün'ün ise İngiltere

¹⁸³ Muhammed Muhlis; "Rise of Local Nationalism in the Arab East", Rashid Khalidi and at all(ed.), **The Origins of Arab Nationalism**, (p.168), New York: Colombia University, 1991.

¹⁸⁴ M. Fahri Daniş, "Lübnan'da Ulusun İnşası: 1920-1975 Arası Dönemde Uluslaşma Süreci", M.Ü. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.68.

¹⁸⁵ Zein N. Zein, **Struggle for Arab Independence: Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria**, 2.nd Edition, New York: Caravan Books, 1977, p.25. ve Stephen Hemsley Longrigg, **Syria and Lebanon Under French Mandate**, Beirut: Oxford University Press, 1972, pp.108-109.

¹⁸⁶ Sykes Picot tam metin için bkz: Yale Law School Library; Sykes-Picot Aprement:1916, https://avalon.law.yale.edu/20th_century/sykes.asp (E.T. 15.12.2021)

himayesinde olmasına ilişkin bir karar alınmıştı ve İngiltere, Kral Faysal'a verdiği sözle çelişmesine rağmen Yahudilere de bölgede kutsal yurt sözü vermişti.¹⁸⁷

Suriye'de yaşanan bu kısa bağımsızlık deneyimi Fransa'nın ilerleyen tarihlerde sömürgelerinde milliyetçilik üzerine geliştireceği politikalarda son derece belirleyici olacaktı. Cemal Paşa'nın "milliyetçiliğin dozunu ayarlamak"¹⁸⁸ şeklinde ifade ettiği Fransız politikaları "*Suriye'deki Arap milliyetçiliği ayrılıkçı bir karaktere bürünüp hedeflerine ulaştığı takdirde bölgenin tamamen İngiltere kontrolüne geçme endişesinden*" kaynaklanıyordu.¹⁸⁹ Bu yüzden "*daha çok idari reform ve adem-i merkeziyet talep eden örgütleri teşvik eden Fransa bu örgütler aracılığıyla halkın sempatisini kazanmaya çalışıyordu*".¹⁹⁰ Osmanlı idaresine karşı çıkan ve bağımsızlık talebinde bulunan Araplar da sık sık Fransız desteğine başvuruyorlardı. Gerçi Araplar, Fransa'nın Suriye üzerindeki emellerinden rahatsızlık duymuyor değillerdi. Ancak Batılıların desteğinin İstanbul'dan taviz koparmakta oldukça yararlı olduğunu düşünüyorlardı.¹⁹¹

George Antonius 'The Arap Awakening' adlı eserinde Arap milliyetçiliğinin fikri kökenlerini on dokuzuncu yüzyıl başına kadar götürür.¹⁹² Mısır valisinin Osmanlı idaresinden bağımsız bir Arap Krallığı kurma çabalarını milat olarak alan Antonius'a göre İbrahim Paşa Suriye'yi işgal ettiği süreçte burada Osmanlı'dan etnik olarak farklılıklara vurgu yapan bir söylem inşa etmiştir.¹⁹³ Miladı hangi olay sayılırsa sayılsın Arap milliyetçiliğinin on dokuzuncu yüzyılda yaşanan bölgesel ve küresel gelişmelerden etkilenecek şekilde şekillendiği ifade edilebilir. Osmanlı Devleti'nin sürekli toprak kaybetmesi ve Avrupalıların bölgede sosyo-ekonomik nüfuzunu giderek artırması tüm bölgeyi tedirgin etmiştir. Özellikle Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78) Arap siyasi düşüncesinde bir dönüm noktası olmuş Avrupalı devletlerin desteği ile zorlukla durdurulan savaş, Arapların kendi siyasal gelecekleri için hareket etmesinde önemli rol oynamıştır.¹⁹⁴ Bu

¹⁸⁷ Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", **Bilgi**, S.48, 2009, s.139-140.

¹⁸⁸ Cemal Paşa, s. 13.

¹⁸⁹ Cemal Paşa, s. 40-41.

¹⁹⁰ A.y.

¹⁹¹ Khalidi, pp. 5-16.

¹⁹² George Antonius, **The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement**, Beyrut: Hayat, 1938, p.118

¹⁹³ George Antonius, p.121.

¹⁹⁴ Adil Baktiaya, s. 217.

noktada tartışmalar Osmanlı'dan ayrı bir Arap birliği kurmak (adem-i merkeziyetçiler) isteyenler ile belli hakların genişletilmesi fakat Osmanlı idaresinin devamından yana olanlar (merkeziyetçiler) arasında olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

Bu ayrışmada belirleyici faktör tarafların etnik ve milli kimliklerine görece attettikleri önemdi. Merkezi yönetimi destekleyenler kimliklerini İslam dini üzerinden kuruyor ve İslam'ın Türkler ve Araplar için birleştirici gücünden hareket ediyorlardı. Adem-i merkeziyet taraftarları ise kimliği etnik temelde kurguluyorlar ve Arapların Türklerden ayrı yönetilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Örneğin Suriyeli Abdurrahman el-Kevakibi 'Umm el-Kura' isimli kitabında Türklerin İslam'ı kabul etmelerinin ümmetin durumunu kötüleştirdiğini, Kureyş soyundan seçilecek bir Arap halife ilan edilerek Arapların eski gücüne kavuşacağını iddia etmiştir.¹⁹⁵

Öte yandan merkeziyetçilerin öne çıkan isimlerinden Lübnanlı Şekip Arslan ise adem-i merkeziyetçileri bilinçli veya bilinçsiz Avrupa güçlerinin emellerine hizmet etmekle itham ediyordu.¹⁹⁶ Arslan, bu iddiasını Cebel Lübnan mutasarrıflığı örneği ile delillendiriyordu. Arslan'a göre on yedinci yüzyıldan beri stratejik emelleri için güçlerini artırmak isteyen Avrupa 1861 yılında bunu başarmış, Osmanlı çıkarlarına hizmet etmeyen ve Maruniler eliyle güçlenen bir iktidar alanı yaratmıştı.¹⁹⁷

Lübnan; milliyetçilik tartışmalarının yürütüldüğü temel merkezlerden biri olarak ön plana çıkıyordu.¹⁹⁸ Lübnan içerisinde ise özellikle kolonyal rejimin resmiyet kazanmasıyla birlikte iki ayrı Milliyetçilik çarpışıyordu: Lübnancılık ve Arap Milliyetçiliği. Öncelikle her iki hatta da eserler veren elitler (zuema) Beyrut Saint-Joseph Üniversitesi'nde veya Fransa'da eğitim almış, ailevi kökleri sebebiyle Lübnan'da varlık gösteren siyasal erk yapısı ne olursa olsun bu yapının içinde yer alan ve hatta yapıyı var eden, sürdüren grubun üyeleriydiler. İkinci olarak ise her iki hattında temelde Fransız sömürüsü ile –en azından başlangıçta zira ikinci hat daha sonra Fransız egemenliğine karşı çıkacaktır– problemleri yoktu. Arap kültürünü Lübnanlılık kimliğinin temeline koyma noktasında

¹⁹⁵ Adid Davişa, **Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa**, II. Baskı, (Çev. Lütfi Yalçın), İstanbul: Literatür, 2016, s.25.

¹⁹⁶ Şuf doğumlu Arslan önemli Dürzi zaîm Arslan ailesindendir.

¹⁹⁷ Abdurrahman Atçıl, "Decentralization, Imperialism, and Ottoman Sovereignty in the Arab Lands before 1914: Shakib Arslan's Polemic against the Decentralization Party", **Die Welt des Islams**, V.53, I.1, 2013, pp.26-30.

¹⁹⁸ Bu dönem milliyetçilik faaliyetleri Lübnan ve Mısır üzerinden tüm Arap dünyasına yayılmıştır.

ayrıştırıyorlardı. Bir başka ifadeyle Lübnan topraklarında yönetilen bir sınıf olarak Müslümanların ‘konuşma alanı sınırlarının genişliği’ noktasında farklı genişliklere müsamaha gösteriyorlardı.

Lübnan milliyetçiliği, Lübnanlılık kimliği hakkında yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde eserler veren her iki hattın temsilcileri de Lübnan’da Fransız sömürge yönetimi dairesine dahil olmuş, hatta Fransa’da gerçekleştirilen Lübnan-Suriye mandası hakkındaki sınırlar ve idari konuların yürütüldüğü tartışmalara, kurulan komisyonlara bizzat katılmışlardı.¹⁹⁹ Dolayısıyla her iki hattında Lübnanlılık kimliğini ve Lübnan milliyetçiliğini inşa ederken kullandığı dil bizzat Fransız sömürgesinin dili idi. Nitekim sömürge dönemi fiilen sona erdikten sonra dahi sömürge tarafından Lübnan’da özellikle eğitim ve ekonomi alanlarında faaliyet gösteren kurumlar vasıtasıyla sömürge, bağımsız bir devletin zihinsel ve maddi damarlarına en başından itibaren müdahale etmeye ve onu kurgulamaya, şartlara göre yeniden inşa etmeye devam etti. Fransız sömürgesi ve devamında tipik bir minimal hegemonya örneği olan sömürge eliyle kurulmuş Maruni hegemonyası ‘farklılıkların birlikteliği ile övünen’ Lübnan’da diğer kimlikleri siyasal pratiğin dışına itmiş, ‘dışarıda’lık ya da bir başka deyişle ‘ötekil’iğin dereceleri de bu gruplar arasında farklılık arz etmiştir.

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde kaydedilen bölgesel ve uluslararası gelişmeler Fransa’nın misyonerler ve tüccarlar aracılığı ile bölgede kurduğu hakimiyeti bir adım daha ileri taşımasına ve manda rejimini bir dolaylı sömürge biçimi olarak uygulamasına olanak sağlamıştır. Fransız sömürgesi tarafından inşa edilecek yeni devletlerde İslam öncesi tarih ile bugün arasında bağ kurulmasına yönelik çabalar teritoryal milliyetçilik hareketlerine ivme kazandırmıştır.²⁰⁰ Bu noktada bölgede var olan milliyetçilik akımlarını tipik bir sömürge ülkesinde olduğu gibi dönüştürmesi gereken Fransa, uzun yıllardır tesis ettiği eğitim ve kültür faaliyetleri aracılığıyla himayesindeki bölgenin elitlerinin zihin dünyalarını ve dolayısıyla milliyetçilik anlayışlarını inşa ederek bağımsızlık sonrasında dahi hakim kalacak dolaylı sömürge biçimini başarıyla hayata geçirmiştir.

¹⁹⁹ Örneğin ez-Zeyn ve Esad aileleri manda rejimi yetkilileri ile işbirliği içinde olmuş buna mukabil siyasal güç elde etmişlerdir. Bkz. M. Abisaab, *Shiite Peasants...*, p.491.

²⁰⁰ Amatzia Baram, “Territorial Nationalism in the Middle East”, *Middle Eastern Studies*, V.26/4, 1990, pp. 445.

Filolog ve arkeoloji alanında araştırmalarıyla bilinen Fransız tarihçi Ernest Renan, Fransız imparatorunun isteği üzerine, Fenike tarihi yerlerini incelemek üzere Suriye'ye giden Fransız askeri kuvvetine katıldı. Avrupa halklarının manevi mirası olarak değerlendirilen bu toprakların tarihine ilişkin yalnızca İncil ve Yunan yazarların eserlerinden edinilen bilgilere sahip olan Batı, 1860 yılında Ernest Renan'ın "Mission de Phénicie" kitabıyla Fenike geçmişini anlamaya yönelik ilk doğrudan modern girişime sahip olurken²⁰¹ kitap aynı zamanda bağımsızlık sürecinde Lübnanlılığı Fenike kùltürü içerisinde kurgulayacak yerli milliyetçi elitlerin de baş ucu kitabı haline geldi.²⁰²

Maurice Barres, Victor Berard, Élisée Reclus gibi Fransız entellektüeller; Fenike uygarlığı ile Lübnanlılık arasında kurulan bağları güçlendiriyor, ulus yapısında kùltürel homojenliğin belirleyiciliğini vurguluyor²⁰³ ve daha da önemlisi Lübnan milliyetçiliğinin belkemiği sayılabilecek coğrafi devamlılık argümanının temelini atıyorlardı.²⁰⁴ Tüm bu düşünùrlere ait eserlerin önce Suriye ve Lübnan'a ardından Arap Dünyasının geneliyle buluşması Beyrut'ta bulunan Saint-Joseph Üniversitesi sayesinde oldu.

1839 yılında Beyrut'a gelen Cizvitli rahipler tarafından kurulan ve 1875 yılında üniversite statüsü kazanan 'Saint-Joseph' modern Ortadoğu'nun genelinde derin etkiler bıraktı²⁰⁵. Lübnan özelinde ise kùltür dünyasını, coğrafya algısını, düşünme pratiklerini ve özellikle siyasal elitlerin politik dünyalarını şekillendiren kurum oldu. Fransa, manda ile dolaylı sömürge yönetimini tesis ederken Saint-Joseph hocaları da bu sömürgecinin kalıcı olmasını sağlayacak sosyal ve siyasal dünyayı inşa etti.²⁰⁶

Cizvit bir rahip ve Saint-Joseph hocalarından el-Meşrik dergisi editörü Henri Lammens, sömürge yönetiminin hem Arap milliyetçiliği ile mücadelesinde hem de yeni Lübnan Devletinin bağımsızlık sürecinde oldukça etkili bir rol oynayacak Fenikecilik fikrinin

²⁰¹ A. Kauffman, "Pheonicianism: The Formation of an Identity in Lebanon of 1920", **Middle Eastern Studies**, V.37:1, 2010, p.175.

²⁰² Frank Salameh, **Language, Memory and Identity in the Middle East: The Case for Lebanon**, Plymouth: Lexington Books, 2010, p. 129-130.

²⁰³ Barres 1914'te Suriye ve Lübnan'ı gezerek kaleme aldığı eserleriyle Lammens'e ilham kaynağı olmuştur.

²⁰⁴ Kauffman, p.111.

²⁰⁵ Rafael Herstein, "The foundation of the Saint Joseph University of Beirut: The Maronites by the Second Jesuit Mission in the Levant", **Middle Eastern Studies**, V.43-5, 2007, pp 745-760.

²⁰⁶ Saint Joseph Üniversitesi ve etkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Rafael Herstein, "The Foundation of the Saint-Joseph University of Beirut: The Maronites by the Second Jesuit Mission in the Levant", **Middle Eastern Studies**, V.43/5, 2007, pp 749-759.

temellerini attı.²⁰⁷ Post-kolonyalistler; Lammens'i "*Doğu dillerini ve tarihlerini yakından tanıyan bir filolog-rahip ve Batılı edebiyat bilgini bir Hristiyan piskoposu*" olarak değerlendiriyor bu bağlamda onlar için Lammens'in eserleri; "*İslam'ı küçümseyen Katolik bir aktivistin kendini beğenmiş, kibirli Doğu araştırmaları*" olarak tasvir ediliyordu.²⁰⁸ Saidyen bir ifade ile Lammens'te diğer Şarkiyatçılar gibi Doğu-Batı arasında temel ontolojik fark kavramını geliştiren fikir insanlarından biriydi.²⁰⁹

Lammens'in kişisel hedeflerinden ziyade 'Lübnan milliyetçiliğinin kurucu babası' olarak anılmasını sağlayan eserlerinin Fransız sömürgeciliği tarafından Lübnan için ne kadar kullanışlı olduğu çok daha önemlidir. 1917 yılında "çok dillilik ve filolojik esnekliğin" Lübnan kozmopolitliğinin ve dolayısıyla Lübnan özgüllüğünün en dikkat çekici özelliklerinden olduğu iddiasını ileri süren Lammens, Akdeniz'in tamamında ilk defa bir denizci imparatorluğu kuran ve en önemlisi Yunanlılara alfabeyi öğreterek Batı medeniyetine en büyük katkıyı yapan Fenikelilerin, Suriyelilerin atası olduğu tezini savunuyordu.²¹⁰ Bu doğrultuda doğal sınırlara sahip, kozmopolit yapısını Fenikelilerden beri koruyan Lübnan'ın özerk bir yapıda olması gerekliliğine vurgu yapıyordu.²¹¹ Lübnanlılık kimliğini Arap dünyasından ayrı kurgularken, dilin tek başına ırk veya etnisite yaratmak, değiştirmek gibi bir gücü olmadığını iddia eden Lammens'e göre;

Dil gerçekten de halklar arasında bir uyum ve ulusal birlik unsuru olabilir; yine de ırk ve etnisiteyi ne yaratır ne de değiştirir.... Bu nedenle, akıllı başında bir insanın, bugünün Suriye-Lübnanlılarını, sadece şu anda bir çöl deyimini kullanan Araplar olmaları nedeniyle Bedevilerle birleştirmesi akıl almaz bir şeydir....Suriye-Lübnanlılar, yakındaki Mısır'daki diğer komşuları olan Araplardan daha fazla Arap değiller; Almanca konuşan Alsaslılar ve İsviçreli Almanlar kadar Arap değiller; Belçika'nın Fransızca konuşan Valonlarının Fransız olduklarından daha fazla Arap değiller...Suriye-Lübnanlılar,

²⁰⁷ El-Meşrik (Ar: المشرق) 1897 yılında Beyrut'taki Saint Joseph Üniversitesi Katolik rahipleri tarafından yayımlanan dergi Luvi Şeyho tarafından kurulmuş, Şeyho'nun ölümünün ardından Lammens editörlük yapmaya başlamıştır. M. Kamil Yaşaroğlu, "el-Meşrik", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.29, ss. 376-377. Dergi Lübnan'da seküler milliyetçiliğin inşasında önemli rol oynayacak arkeolojik, dini ve tarih, coğrafya alanlarında yayınlar yapmıştır.

²⁰⁸ Franck Salameh, pp.1-2.

²⁰⁹ Edward Said, **Orientalism**, New York: Vintage Books, 1979, p. 50. Karşıt görüşler için bkz: Robert Irwin, **Dangerous Knowledge: Orientalism and its Discontents** (New York, NY: The Overlook Press, 2006 ve Charles Issawi, **Growing Up Different**, Princeton, NJ: Darwin Press, 1999.

²¹⁰ H.Lammens; Évolution'dan aktaran: Franck Salameh, p.6.

²¹¹ Danış, s. 103 ve Asher Kaufman; "Henri Lammens and Syrian nationalism", **The Origins of Syrian Nationhood, Histories, Pioneers and Identity**, (ed. Adel Beshara), London: Routledge, 2011.

*Aramiler ve Fenikelilerin doğrudan torunlarıdır ve öyle kalacaktır; başka bir deyişle, İncil'in onlara verdiği adla "Suriyeli-Fenikeliler"dir.*²¹²

Peretz, Lübnanlılık kimliğine ilişkin Lammens'ten ilhamla Batı uygarlığına tabi oluş kabulünün yarattığı çıkmaza "*Lübnan'ın temel ikilemi kültürel ve ekonomik bakımdan Batı'ya sıkı bağlarla bağlı bulunan Lübnan Hristiyanlarının politik geleceğinin Arap Doğusu'nun içinde olduğudur*" tespitiyle işaret eder.²¹³ Bu tespite, sömürgeciğin şekil değiştirmiş biçimleriyle Lübnan tarihinde hep var olma halinin Lübnan ile Batı arasındaki bağların karşılıklı ilişkilerden ziyade yukarıdan aşağıya hiyerarşik olduğunun ve Lübnan'ın devlet olamama halinin devamlılığında temel etkenlerden biri olduğunu eklemek gerekmektedir. Zira geniş ve çok yönlü kültürel sermaye sahibi olan Lübnan'ın asıl ikilemi, yerel elitler aracılığı ile sömürge olma halinin devam ettirilmesidir.

Şam'dan yükselen Arap milliyetçiliği tehdidine karşı Fransa sömürgeciliği açısından seküler ve Batı uygarlığına ait bir mirastan neşet eden Fenikeci tarih inşası, ilerleyen dönemde Lübnan milliyetçiliğinin temel argümanlarından birisi olacaktı. Bu argüman Lübnan'ın Arap olmayan ama Arap dünyasında var olan ayrık konumunun sürekli altının çizilmesine, Fransız sömürgecinin sürekli şekil değiştirse de hep var olmasına ve Lübnan'ın bir ulus-devlet olamayışına yol açan yapısal problemlerinde önemli bir etken olacaktır.

B.1.ii. Bir Dolaylı Sömürge Biçimi Olarak Fransız Mandası

*"...aralıksız bir şekilde İnsan'dan bahsederken onunla karşılaştığı her noktada onu katleden... tüm insanlığı boğan Avrupa'yı hadi terk edelim."*²¹⁴

1919 yılında düzenlenen Paris Barış Konferansı'nda Amerikan Başkanı Wilson; Arapların bağımsızlık taleplerinin dinlenmesi için Faysal'ı da davet etmiş ancak Faysal

²¹² Franck Salameh (2018), a.g.e, pp.6-7.

²¹³ Peretz, 1978 ve Bud B. Khleif Ethnic Crises in Lebanon Towards a Socia Cultural analysis, p.131

²¹⁴ J.Paul Sarte, **Colonialism and Neocolonialism**, (trans.: Haddour et.al), London and New York: Routledge, 2001, p.13.

istediğini elde edemedi Suriye'ye dönmüştü.²¹⁵ 1920 yılında San Romeo Konferansı'nda Fransa'nın bölgesel çıkarlarına uygun olarak manda himayesine karar verilmiş ancak resmen onaylanmamıştı.²¹⁶ Manda sistemi ile sömürge yönetimi arasında terminolojik olarak elbette ciddi farklılıklar mevcuttur. Teoride manda rejimi sömürgeye kıyasla belirli ve kısa süreliğine -Lübnan ve Suriye mandaları için üç yıl olarak belirlenmiştir- himaye edilen ülkeleri sosyal ve ekonomik bakımdan refaha kavuşturarak kendi kendilerini yönetebilecek ülkeler haline getirmek maksadıyla tesis edildi. Ancak Fransız manda rejimi uygulamada hem bölgesel ve emperyal çıkarları korumak hem de uluslararası sistemde sahip olunan gücü artırmak için sömürge'nin yeni bir yorumu olarak uygulandı.

Loomba'nın "*başka halkların topraklarının ve mallarının işgal ve kontrol edilmesi*" olarak tanımladığı sömürgecilik²¹⁷ Braudel'de "*Avrupa'nın en azından 1492'den beri olan her tür yayılması*" şeklinde ifade bulur.²¹⁸ I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni sistemde birçok tartışmalı ve uygulanış biçimi bakımından muğlak terim gibi manda rejimi de teoride iddia ettiği zayıf halklara destek olan, özgürleştirici misyonun aksine pratikte yeni bir sömürge şeklinin resmileştirilmesinden ibarettir. Tıpkı Lenin ve Wilson'un kendi kaderini tayin hakkının (self determination) siyasal elitlerin elinde başarılı bir iktidar aracı haline dönüştürülüp birbirinden çok farklı uygulamalarla tezahür ettiği gibi manda rejimi de dolaylı Fransız sömürge'nin yeni ve resmi adına evrilmiştir.

Savaş sonrası yeni bir isim ile himaye edenler ve edilenler şeklinde ikiye ayrılan düzende mandater devlet, diğer Avrupalı ülkelerin çıkarlarına zarar vermemek ve/veya onlarla anlaşmak kaydı ile sömürge'sini inşa etmiştir. Manda rejimi, sömürge'nin elindeki ulusal/ emperyal alan üzerindeki yetkileri imparatorluk yönetiminden alarak Cenevre'de kurulan Milletler Cemiyeti himayesine veren ve böylelikle sömürge yönetimini uluslararasılaştıran bir hegemonya tipi yaratmıştır. Bir başka ifade ile sömürge'nin imparator kimliği ortadan kalkmış ve mandater ismi ile bir modern Batı devletinin Doğu topraklarında ne ölçüde, nasıl bir yapıda sömürge sistemi inşa edebileceği ve diğer büyük

²¹⁵Akif, s.27.

²¹⁶ İsmail Ediz, **Diplomasi ve Savaş: Batı Anadolu'da Yunan İşgali 1919-1922**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015, ss. 245-255.

²¹⁷ Ania Loomba, **Colonialism/Postcolonialism**, London and New York: Routledge, 1998, p.2.

²¹⁸ Fernand Braudel, **Uygurlikların Grameri**, 3. Baskı, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: İmge, 2006, s. 430.

devletlerin çıkarları göz ardı edilmeden bu sistemin nasıl sürdürüleceği uluslararası bir mesele haline getirilmiştir. Uluslararasılaştırılmış sömürgecilik (colonialism with internationalism)²¹⁹ olarak da ifade edebilecek olan I. Dünya Savaşı sonrası dönemde kurulan manda rejimleri Susan Pedersen'in deyiimiyle "sömürge halklarının ve sömürge yönetiminin meşrulaştırılması için yeni bir söylemsel arena" vazifesi görmekteydi.²²⁰

Sömürgecilik olmayan sömürgecilik²²¹, yarı sömürgecilik²²² gibi kavramlarla da ifade edilen Fransız manda rejimi dönemi, tarihsel süreklilik içerisinde bugüne uzanan bir yönetim biçimini var ettiği ve varlığını zihin dünyasını inşa ettiği elitler aracılığı ile bugün halen devam ettirebildiği için bu çalışmada dolaylı-sömürgecilik olarak adlandırılmıştır. Manda rejiminin sömürgeciliğe yeni bir isim vermekten ibaret olduğu; manda himayesinin Milletler Cemiyeti tarafından henüz resmen onaylanmadan Fransa'nın Suriye topraklarını işgal ederek fiilen bu rejimi hayata geçirmesi, bölgede acilen bürokratik yapıyı baştan tesis edecek girişimlerde bulunarak tamamen Fransa çıkarlarına hizmet edecek sosyal, siyasal ve ekonomik bir yapı kurması, ülkenin tarihini yeniden ve Batı uygarlığının bir parçası olarak inşa etmesi ve tüm bunlara MC'den herhangi bir tepki gösterilmemiş olması örneklerinde açıkça görülmektedir.

²¹⁹ Jan Smuts; Milletler Cemiyeti'ni "sömürgecilik ile enternasyonalizm"i uzlaştıran "anti-emperyalist, emperyal bir çaba" olarak gördüğünü ifade eder. Bkz: Dr. Georgios Giannakopoulos; A World Safe for Empires? * A.J. Toynbee and the Internationalization of Self Determination in the East (1912-1922)yazarın notu: final pre-proof version of an article forthcoming in Global Intellectual History, p.15-16.

²²⁰ Susan Pedersen, "The Meaning of the Mandate System," **Geschichte und Gesellschaft**, 32/4, 2006, p.572. (560-582)??

²²¹ Bir diğer yaygın kullanımı ile yeni sömürgecilik. Örneğin bkz: Deniz Altınbaş, "İnsanlığa Karşı Suçlar ve Yeni Sömürgecilik", Uluslararası Suçlar ve Tarih, S.: 11/12, 2011, ss. 42-43.

²²² Khoury Philip S., **Syria and The French Mandate: The Politics of Arab Nationalism (1920-1945)**, New Jersey: Princeton University Press, 1989.

Harita 4: Fransız Suriye ve Lübnan Mandası 1922 ²²³

Nisan 1920 tarihinde San Remo Konferansı ile Arap toprakları manda yönetimlerine bölünmüş ve Suriye ile Lübnan Fransız manda idaresine verilmiştir.²²⁴ Temmuz 1920’de gerçekleşen Meyselun Savaşı’nda Suriye ordusunu bozguna uğratan Fransızlar, önce Şam ardından Halep’i işgal ederek Temmuz 1920’de fiilen (de facto) Suriye mandasını başlatmıştır.²²⁵ Oysa manda himayesi resmen (de jure) Temmuz 1922’de onaylanmıştır.²²⁶ Fransa, MC tarafından kendisine resmen görev verilmesini beklemeden tasarladığı dolaylı-sömürge biçimini uygulamaya başlamış ardından Milletler Cemiyeti’nin onayı ile bu durumu hem meşrulaştırmış hem de uluslararasılaştırmıştır.

MC’ye göre Fransa, bir mandater devlet olarak diğer devletlerin zararına olacak imtiyazlı gümrük vergileri koymamalı, rejim üç yıl içerisinde bir anayasa hazırlamalı, manda yönetimi altındaki Suriye halkının menfaatleri korunarak bağımsızlık için gerekli alt yapı sağlanmalıydı.²²⁷ Suriye ve Lübnan, kendi kendine yeten, tam bağımsız bir devlet haline gelmesi için üç yıl gibi kısa bir süreliğine Fransa himayesine verilmişti. Ancak Fransız manda rejimi Avrupalı güçler tarafından yakın zamanda kurulan MC’nin yaptırım

²²³ Map of French Mandate for Syria and the Lebanon and the states created in 1922, in Turkish, ToprakM, https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:French_Mandate_for_Syria_and_the_Lebanon_map_tr.svg (E.T. 12.04.2023)

²²⁴ William L. Cleveland and Martin Bunton, **A History of the Modern Middle East**, Boulder: Westview Press, 2009, s. 169

²²⁵ Khoury, , ss. 308-314

²²⁶ Zeine, pp. 153; 182-184.

²²⁷ Ali Demirel, “Ortadoğu’da Fransız Emperyalizmi: Fransa Manda Yönetimi Döneminde Suriye (1920-1946)”, **Bellek**, C.1, S.1, s. 74- 75.

uygulama hakkı verdiği fiilen yarı-sömürgeci bir düzenlemeydi.²²⁸ Fransa bu üç yıllık süreci Lübnan'da Maruni elitler aracılığıyla sürdürülecek bir dolaylı sömürgeci kurumlarının inşası ile geçirdi ve süre bitiminde de himayesini siyasal elitler aracılığı ile devam ettirdi.

Eylül 1921'de ilan edilen Büyük Lübnan Devleti'nin (Grand Liban) sınırları kuzeyde Kebîr ırmağı (Nehrü'l-Kebir), doğuda Antilübnan dağları, Baalbek ile Beka Vadisi ve güneyde Sayda ile Sûr şehirlerini içine alacak şekilde genişletildi.²²⁹ Fransa bu haritalandırma aracılığıyla sömürgeci fiilen uzun ömürlülüğünü sağlayacak en önemli araçlardan birini, parçalı ve uyuşmaz yapıların zoraki birlikteliğini, gerçekleştirmiş oluyordu. Hourani, Modern Lübnan olarak tasarlanan yerde bölgeler arasında organik bir bütünlük olmadığını şu ifadelerle delillendirir:

*“Kuzeydeki Trablus ile güneydeki Sayda arasında, Haçlı Seferleri'nden beri kültürel olarak bir kopukluk vardır. Sonraki Memluk ve Osmanlı dönemlerinde, sahil bölgeleri, özellikle Tripoli hızlı bir şekilde Sünnileşirken, Maruniler ve diğer Gayrimüslim unsurlar güneyde yoğunlaşmıştır. Bunun yanında dağlık iç bölgelerle sahil bölgeleri arasında da bir ayrılık mevcuttur.”*²³⁰

Fransa böylelikle Maruni hegemonyası altında yaşayacak Lübnan'a yüz elli beş bin Hristiyan, bir milyonun üzerinde Şii ve Sünni ile kırk bin Dürzi mezhebine sahip nüfusu, Suriye topraklarından ayırarak Lübnan coğrafi sınırları içerisine dahil etti.²³¹ Norton'un da ifade ettiği gibi ülke topraklarının bu denli genişlemesi üzere içerdiği heterojen nüfus, ülkenin siyasi geleceğinin son derece karmaşık bir hale gelmesine de yol açtı.²³² Zuema sistemi içerisinde yaşamaya alışkın olan grupların Maruni hegemonyasına tâbi kılınması elbette diğer gruplar tarafından hoş karşılanmadı ve manda sistemine karşı ilk tepki Dürzilerden geldi.²³³ Odeh'in 'ulusal bir ayaklanma' olarak nitelendirdiği kalkışma Suriye ve Lübnan'ın birleşmesini hedefliyordu.²³⁴ Suriye'de başlayıp Lübnan'a da

²²⁸ Max Weis, *In The Shadow of Secterianism: Law, Shiism and Making Modern Lebanon*, Harvard: Harvard Uni. Pres, 2010, p. 10.

²²⁹ DİA, “Lübnan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, ss. 248-254.

²³⁰ Albert Hourani, “Lebanon: the Development of a Political Society”, Leonard Binder (ed.), *Politics in Lebanon* içinde (ss. 15-26), New York: John Wiley & Sons Inc., 1966.

²³¹ Yasin Atlioğlu, *Savaşta ve Barışta Lübnan Marunileri*, İstanbul: Kaknüs, 2020, s.27.

²³² Norton, *Amal and Shia Struggle...*, p.7.

²³³ Danış, ss. 71,72.

²³⁴ Odeh, p.84.

yayılan Büyük Suriye İsyanı (1925), Fransa'nın şiddetli askeri müdahalesi ile iki yıl içerisinde bastırıldı.²³⁵ Bir başka ifade ile bölgede yaşayan halkların kendi kaderlerini tayin etme hakları sömürgeci kuvvet tarafından ellerinden bir kez daha alınmış oldu.

Fransa tarafından 1921 yılında yapılan nüfus sayımına göre Şiiler ulusal nüfusun sadece %15'ini oluşturuyordu. Ağırlıklı olarak yaşadıkları Cebel-i Amil ve Beka Vadisi'nde ise açıkça çoğunluğu oluşturuyorlardı. 1932 yılında, Lübnan'da en son resmi nüfus sayımı yapıldığında, Şiiler ulusal nüfusun yaklaşık %20'sini oluşturuyordu. Paradoksal olarak, Lübnan'daki Şii topluluğu, sayısal çoğunlukta oldukları bölgelerde dahi yirminci yüzyıl sonlarına kadar bir azınlık topluluğu olarak algılanmaya devam ettiler.²³⁶

Suriye ve Lübnan 1920-1922 yılları arasında Yüksek Komiser General Henri Gouraud denetiminde askeri bir idare altında yönetildi. MC'nin manda rejimini resmen tanıdığı 1922 yılında ise manda yönetimine tavsiyeler vermek amacıyla Hristiyan ve Müslümanlardan oluşan, Lübnanlıların oylarıyla seçtikleri bir Temsilciler Meclisi bu idareye eklendi.²³⁷ On altı Hristiyan, on üç Müslüman ve bir azınlık mensubu üyeden oluşan meclis ile Fransa, konfesyonalizmin (taifiyye) temelini atmış oldu.²³⁸ Fransa'nın ileride anayasa ile daha da derinleştireceği bu taifiyeci sistemin Osmanlı dönemindeki mutasarrıflıktan en temel farkı Pan-Arabist hareketlerin güçlenmesine ve bağımsız Suriye çatısı altında toplulukların birleşmesine engel olacak bir 'mezhepler hiyerarşisi' yaratmış olmasıdır.²³⁹

B.1.iii. Sömürge Anayasası-1926

*"İnsanlar Lübnanlı olduklarını kabul edebilirlerdi...
Fakat bu Maruni, Ortadoks veya Sünni
olmalarından daha mühim değildi..."*
Edward Shils

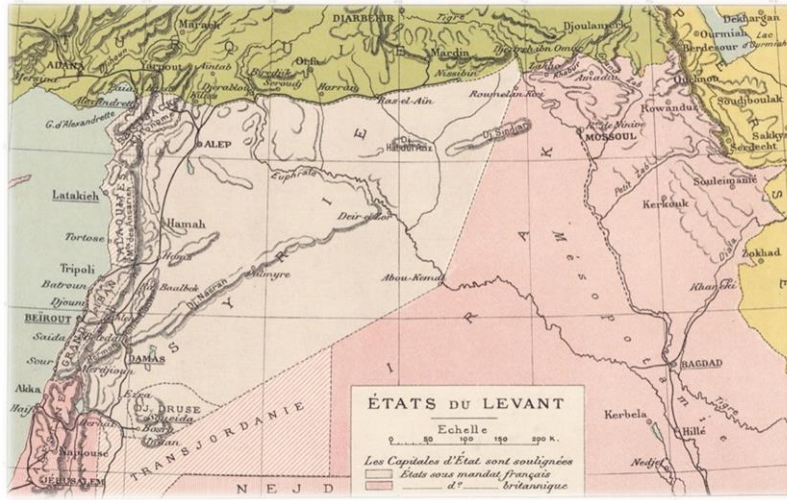
²³⁵ Büyük Suriye İsyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Michael Provence, **The Great Syrian Revolt and the Rise of the Arab Nationalism**, Austin: University of Texas Press, 2005.

²³⁶ Weiss; In the shadow..., ibid.

²³⁷ "French Mandate for Syria and Lebanon", **The American Journal of International Law**, C.17, No. 3, Supplement: Official Document, Jan. 1923, pp.176-183.

²³⁸ Khouri, p.131.

²³⁹ Mezhepler hiyerarşisi ile kastedilen Lübnan'da kurulan bu sistemin eşit temsile değil hangi mezhebin Maruni hegemonyasının ne kadar altında olduğunun sınırın çizilmiş olmasıdır. Bu kavram Ulusal Pakt bölümünde daha detaylı verilecektir.

Harita 5: Suriye ve Lübnan Fransız Mandası-1926 ²⁴⁰

1926 yılında ‘Büyük Suriye İsyanı’ nı kanlı bir şekilde bastıran Fransız askeri idaresi tarafından Lübnan’ın, hatta Pierre Rondot’a göre Ortadoğu’nun kendi özel ihtiyaçları doğrultusunda hazırlanan ilk anayasası yapıldı.²⁴¹ 1926 Lübnan anayasası her ne kadar literatürde Fransız III. Cumhuriyet Anayasası’nın bir benzeri olarak yer alsa da zayıf bir devlet başkanlığı modeli ile yaşamayı güçlendiren Fransız anayasasının tersine, güçlü bir devlet başkanlığı tesis etmiş böylelikle parlamentoyu işlevsiz kılmıştır.²⁴² Anayasa ile Fransız Yüksek Komiserliği dilediği zaman parlamentoyu feshetme, anayasayı askıya alma gibi olağanüstü yetkilerle donatılmıştır. Fransız bayrağı renkleri arasına yerleştirilen sedir ağacı kolonyal Lübnan’ın bayrağı olarak belirlenmiş, ülkenin resmi dili Fransızca ve Arapça olarak kabul edilmiş ve coğrafi sınırları ise netleştirilmemiştir.²⁴³ İşlevsiz bir parlamento, üstün yetkilerle donatılmış Yüksek Komiserlik makamı, Arapçanın yanında Fransızcanın da ülkenin resmi dili olarak kabul edilmesi ve muğlak coğrafi sınırlar, Fransız manda yönetiminin pratikte nasıl bir sömürge devleti olarak idare edildiğinin en çarpıcı anayasal örneklerindendir.

²⁴⁰ Les Etats du Levant, https://www.edmaps.com/html/french_syria_lebanon_1926.html (E.T. 10.04.2022)

²⁴¹ Pierre Rondot, “The Political Institutions of Lebanese Democracy”, Leonard Binder (ed.), **Politics in Lebanon**, içinde (pp. 127-128), New York: John Wiley & Sons Inc, 1966.

²⁴² Daniş, s.72.

²⁴³ Anayasanın tam metni için bkz: The Lebanese Constitution, <https://www.presidency.gov.lb/English/LebaneseSystem/Documents/Lebanese%20Constitution.pdf> (E.T. 02.05.2022)

Fotoğraf 3: Fransız bayrağı renkleri ile donatılmış Lübnan bayrağı-1926

1926 anayasası ile Parlamenter Cumhuriyet olarak nitelendirilen Lübnan’a Temsilciler Meclisi ve Senato olmak üzere ikili bir yasama kurumu getirildi.²⁴⁴ On altı kişiden oluşan Senato üyelerini Fransız Yüksek Komiseri atıyor, Temsilciler Meclisi üyeleri ise seçimle belirleniyordu.²⁴⁵ Devlet Başkanı’nın Senato üyeleri tarafından belirlenmesi öngörülen sistemde devlet başkan yardımcıları da iki aşamalı bir seçimle belirlenecekti. Bir başka ifade ile Fransa 1926 anayasası ile üstün yetkilerle donattığı sömürge yönetimini meşrulaştırmış ve bu yönetime uygun bürokratik alt yapıyı inşa etmiştir. Rondot’un ifade ettiğinin aksine 1926 anayasası Ortadoğu’nun ya da Lübnan’ın özel ihtiyaçları doğrultusunda değil sömürge yönetiminin çıkarları doğrultusunda hazırlanmıştır. Nitekim Fransız yönetimi her ihtiyaç duyduğunda anayasayı askıya almaktan, meclisi feshetmekten çekinmemiştir.

B.1.iv. Bölünerek Bir Olmak: Ulusal Pakt

Fransa, çoğunluğun onayladığı ve ılımlı bir aday olarak görülen Rum Ortodoks Charles Debbası’ı ilk Cumhurbaşkanı olarak göreve getirdi. Her ne kadar Debbas uzlaştırıcı bir isim gibi görünse de yine Fransa tarafından başbakanlık görevinin Maruni Émile Eddé’ye verilmesi özellikle Arap milliyetçileri üzerinde ülkede Hıristiyan hegemonyası kurulduğuna dair endişeleri artırdı. Büyük Lübnan’ın Fransız etkisinde bir Hıristiyan devleti olması gerektiğini düşünen Eddé’ye göre ileride birçok probleme neden olabilecek Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu Trablus ve Güney Lübnan toprakları

²⁴⁴ 1926 anayasası madde 16.

²⁴⁵ Gisbert H. Flanz ve Nabil Kanso, **Constitutions of the Countries of the World: Lebanon**, New York: Oceana Publications, 1972, p. 2.

Büyük Lübnan'dan ayrılmalıydı.²⁴⁶ Meslektaşı Eddé gibi Fransa'da eğitim görmüş bir hukukçu olan Maruni Bişara el-Huri ise Eddé'den farklı olarak Lübnan'ın Arap dünyasının doğal bir parçası olduğunu savunuyor ve komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurulması, Lübnan'ın Arap kimliğinden tamamen soyutlanmaması ve Müslümanlarla işbirliği yapılması gerektiğini savunuyordu.²⁴⁷

Maruniler arasındaki bu ideolojik ayrışma kısa zamanda Lübnan siyasetinin iki kutuplu yapısının erken örneklerinden biri olarak ülkenin bağımsızlığında da önemli rol oynamıştır. Lübnan'ı Fransız etkisinde bir Hristiyan Devleti olarak var etmek isteyen Eddé ve taraftarlarından müteşekkil Lübnan ulusçuları Ulusal Blok adı altında birleşirken Huri'nin herhangi bir Arap Devleti ile birleşmesine kesinlikle karşı çıkışına rağmen Müslüman unsurlarla iyi ilişkiler kurulması gerektiği fikri altında toplanan Arap milliyetçileri Anayasal Bloku oluşturdu. Bu ayrışma bir yandan Lübnan siyasetini şekillendirirken bir yandan da sömürge hegemonyasının zor nosyonunu sıklıkla kullanmasına da sahne oldu.

1926 Anayasası sonrası meclis sözcülüğü görevinin Müslümanlara verilmesine karar veren Fransa, Muhammed Cisir'i görevlendirdi. 1932 yılında Cumhurbaşkanı Charles Debbas'ın görev süresi sona erdiğinde Cisir, bu görev için kendisinin aday olduğunu açıkladı. Anayasal Blok öncülüğünde bağımsızlık taraftarlarının artan gücüne karşın Fransız Yüksek Komiserliği anayasayı feshettiğini açıkladı.²⁴⁸ Milletler Cemiyeti tarafından himaye edilen ülkenin şartlarını iyileştirmek ve halkının kendi kaderini tayin edecek konuma gelmesini sağlamak üzere verilen manda yetkisinin bir dolaylı sömürge biçimi olarak zor nosyonunu ve halk iradesini açıkça hiçe sayan bu uygulamayı hızla diğerleri takip etti.

1936 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Fransa, el-Huri'ye karşı Eddé'yi destekleyerek bir oy farkla Cumhurbaşkanı olmasını sağladı.²⁴⁹ Anayasal Blok üyeleri

²⁴⁶ Fransız Aix-en-Provence'de hukuk tahsili alan Émile Eddé, Osmanlı Devleti tarafından ölüm cezasına çarptırılmış buna mukabil Lübnan Dağı'nın Osmanlı'da ayrılması için Fransız Ordusu Doğu Birliğine katılmış gönüllülerden biridir. 1924 yılında Meclis Sözcüsü olarak başladığı siyasi kariyerine 1929 yılında Başbakan ve 1943 yılında da Cumhurbaşkanı olarak devam etmiştir. Edde hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Meir Zamir; "Eddé and the territorial integrity of Lebanon", **Middle Eastern Studies**, Vol. 14, Nu.2, pp. 232-235.

²⁴⁷ Gorla Wade R., **The Origins of Lebanese Sovereignty**, London: Ithaca Press,1985, ss. 20-22.

²⁴⁸ William Harris, **Lebanon: A History 600-2011**, New York: Oxford University Press,2012, p. 192.

²⁴⁹ Namık Sinan Turan, **İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasisinin İzinde**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 196.

tarafından dönemin Fransız Yüksek Komiseri Damien de Martel'e 2 Mart 1936 tarihinde bir memorandum yollanarak Lübnan'ın Suriye ile eşit haklara sahip olması, bağımsızlığının verilerek MC üyesi olarak tanınması çağrısında bulunuldu. Bu süreçte Suriye'ye bağımsızlık vaat edilirken Lübnan'a "dostluk ittifakı" adı altında iç işlerinde bağımsızlık verileceği, dış işler ve ülke savunmasında Fransız idaresinin devam edeceği bildirildi.²⁵⁰ II. Dünya Savaşı'nın (1939-1945) başlamasıyla Fransa bu vaatleri derhal geri çekerek parlamentoyu ikinci defa feshetti ve anayasayı bir kez daha askıya aldı.²⁵¹

Fransa'nın Almanya tarafından işgalini müteakip iktidara gelen Vichy hükümetlerinin kötü yönetimi, Lübnan ekonomisini oldukça olumsuz etkiledi. Manda ülkelerine verilen bağımsızlık sözlerinin yerine getirilmemesi, Anayasal Blok'un artan muhalefetine güç kazandırırken Eddé'nin otoritesini de zayıflattı. el-Huri dışarıda İngiltere'nin desteğini alırken uzlaşmacı çizgisi ile Lübnan içinde de geniş bir destekçi kitlesine sahip oldu. 1943 yılında El-Huri, Müslümanların desteklediği Riyad es-Sulh ile bir araya gelerek Lübnan siyasetinin kurucu metni Ulusal Pakt (الميثاق الوطني) üzerinde anlaşmaya vardı.²⁵²

Salibi'nin "bir nevi centilmenlik anlaşması" olarak nitelendirdiği Ulusal Pakt; Lübnan'ın bağımsızlığını duyuran ve yeni devletin siyasal yapısının temel dinamiklerini belirleyen sözlü bir mutabakatı ifade etmekteydi.²⁵³ Lübnan siyasi tarihinde kurucu bir anlaşma özelliği taşıdığından yazılı olmayan bir anayasa hükmünde kabul edilerek devlet başkanlarının bağlılık yemini ettiği önemli bir anlaşma olarak yerini günümüze dek korudu.²⁵⁴ Bu pakt ile her iki ideolojik kampta güvenlik ve ulusal birlik bağlamında birleştiriliyordu. Buna göre çoğunluğunu Marunilerin oluşturduğu Lübnan milliyetçileri, Lübnan'ın Fransa'dan bağımsız ve Arap coğrafyası ile kültürünün bir parçası olduğunu kabul ederken Müslümanların ağırlıklı olduğu Arap milliyetçileri ise Suriye ile birleşme isteğinden vazgeçerek Lübnan'ın bağımsız bir cumhuriyet olduğunu taahhüt etmiş oluyorlardı.²⁵⁵

²⁵⁰ Fawwaz Traboulsi, **A History of Modern Lebanon**, New York: Pluto Press, 2012, p. 99.

²⁵¹ Daniş, s. 74.

²⁵² Matthijs Bogaards, "Formal and Informal Consociational Institutions: A Comparison of the National Pact and the Taif Agreement in Lebanon", **Nationalism and Ethnic Politics**, 2019, Vol. 25, Nu. 1, 27-42

²⁵³ Kemal Salibi, **A House of ...**, p. 185.

²⁵⁴ Serkan Taflioğlu; "Lübnan Anayasal Düzeninde Egemenlik Dağılımı", **Sosyoekonomi**, C. 24, S.28, 2016, s.34.

²⁵⁵ Salibi, **A House of ...**, p.86, Taflioğlu, s. 33-35.

Tablo 5

1932 Nüfus Sayımına göre Lübnan'da mezhepler²⁵⁶

<i>Mezhepler</i>	<i>Nüfus</i>
<i>Maruni</i>	227,800
<i>Sünni</i>	178,100
<i>Şii</i>	155,035
<i>Dürzi</i>	53,334
<i>Grek Katolik</i>	46,709
<i>Grek Ortodoks</i>	77,312
<i>Protestan</i>	6,869
<i>Ermeni Ortodoks</i>	26,102
<i>Ermeni Katolik</i>	5,890
<i>Süryani Ortodoks</i>	2,723
<i>Süryani Katolik</i>	2,803
<i>Yahudi</i>	3,588
<i>Keldani Ortodoks</i>	190
<i>Keldani Katolik</i>	548
<i>Muhtelif</i>	6,393
<i>Toplam</i>	793,396

Ulusal Pakt ile Lübnan bayrağı Fransız bayrağı renkleri yerine beyaz, kırmızı renkler içerisindeki Sedir ağacı biçiminde tasvir edilmiş, Arapça resmi dil olarak belirlenmiştir. Devlet erkinin Lübnan toplumunu oluşturan on sekiz mezhep içerisinde nüfus oranlarına göre paylaştırılacağına karar verilen Ulusal Pakt'ta tartışmalı 1932 nüfus sayımını esas

²⁵⁶ Rania Maktabi, "The Lebanese Census of 1932 Revisited. Who Are the Lebanese?", **British Journal of Middle Eastern Studies**, Vol. 26, No. 2 (Nov., 1999), pp. 219-241

alınmıştır.²⁵⁷ Parlamento seçimlerinde uygulanmak üzere Hristiyan-Müslüman kotası Hristiyanlar lehine altıya beş oranında belirlenmiş, devlet başkanının Maruni Hristiyan, yardımcısının Rum Katolik, başbakanın Sünni Müslüman ve meclis sözcüsünün Şii olması kararlaştırılmıştır.²⁵⁸ Ulusal Pakt toplumsal bir uzlaşıdan ziyade siyasal elitlerin kendi aralarındaki güç paylaşımını kararlaştırdıkları bir anlaşma olmuş, her bir zaim bu uzlaşıdan edindiği güç kadar kendi iktidar merkezi, üzerinde söz sahibi olmuş ve diğer zuema ile ilişkilerini yürütmüştür.

Uluslararası konjonktürün etkilerine dikkat çeken Caroline Attie'ye göre Lübnan'daki toplumsal gruplar güvenlik endişesi ile kısmi de olsa bir mutabakata razıydılar.²⁵⁹ Hourani'de bu savı destekler nitelikte Ulusal Pakt'ın II.Dünya Savaşı'nın bir sonucu olduğunu ve sınırlılığını kabul etmekle birlikte Lübnan'da görülen ender uzlaşı anlarından birisi olduğuna dikkati çeker.²⁶⁰ Ancak Shills'in de ifade ettiği gibi Lübnan Ulusal Paktı, ABD ve İngiltere'de tezahür edenin aksine kurucu bir toplum sözleşmesi olamamıştır.²⁶¹ Pakttan sonra ideolojik bölünme devam etmiş başta Maruni kilisesi olmak üzere Lübnan milliyetçileri daha küçük ama homojen bir Batı devleti tahayyüllerini sürdürürken Sünnilerin başını çektiği Arap milliyetçileri ise pakt ile Maruni hegemonyasının sürdürüldüğünü ve siyasal erk paylaşımının dayandırıldığı 1932 nüfus sayımının realiteyi yansıtmadığını düşünerek memnun olmamışlardır.²⁶²

Hakikaten de pakt Lübnan'ı bağımsız kılma iddiası taşısa da dolaylı sömürgeyi Maruni hegemonyası eliyle sürdürmüştür. Fransa Maruni eliti ile kurduğu yakın ve bağımlılık esasına dayanan ilişkisi sayesinde bir yozlaşmış hegemonya yaratmış ve egemenliğini bu hegemonya aracılığı ile devam ettirmiştir. Nüfus sayımında haksızlığa uğrayan grupların başında gelen Şiiler için ise politik izolasyon süreci devam etmiştir. Fransız sömürge döneminde Maruni *"Hristiyanlar hem anayasal hem de fiili olarak sisteme ve yapıya hakimdiler. Ulusal Pakt – teoride- bu hukuki üstünlüğün Müslümanlar aleyhine*

²⁵⁷ Rondot Pierre, "The Political Institutions of Lebanese Democracy", Leonard Binder (ed.), **Politics in Lebanon**, içinde (pp. 127-141) New York: John Wiley & Sons Inc, 1966.

²⁵⁸ M. Serkan Taflıoğlu, "Lübnan Anayasal Düzeninde Egemenlik Dağılımı", **Sosyoekonomi**, Vol. 24, S. 28, s. 33.

²⁵⁹ Caroline Attie, **Struggle in the Levant: Lebanon in the 1950's**, New York: I.B. Tauris, 2004, p. 28.

²⁶⁰ Albert Hourani, **The Emergence of the Modern Middle East**, California: University of California Press, 1981, pp.140-141.

²⁶¹ Shills, s.76.

²⁶² Michael Johnson, **Class&Client in Beirut: The Sunni Muslim Community and the Lebanese State**, London: Ithaca Press, 1986, pp. 117-118.

*kullanılmayacağı sözüydü”.*²⁶³ Yeni Cumhuriyet, Maruni hegemonyasının siyasi görev dağılımını resmileştirirken, Şiilere Parlamento sözcülüğü görevi verilmiş ancak bu görev toplumsal bilincin siyasi iktidara yansımından çok geleneksel Şii zuemaya verilen bir sus payı olmaktan öteye geçmemiştir. Maruni Cumhurbaşkanı’nın; meclisi feshetmek, silahlı kuvvetler komutanını ve Başbakanı atamak gibi önemli ve tüm mezheplerin eşit temsili ilkesiyle açıkça çelişen üstün yetkilerle donatılmış olması Maruni hegemonyasının sadece çıkarın daha geniş bir zuemaya yayılması ancak halk nezdinde eşitsizliklerin ve madun bırakılmanın sürdürülmesi noktasındaki ısrarın en belirgin örneklerindendir. Ulusal Pakt tüm mezhepleri eşit düzeyde içermeye iddiasını gerçekleştirememiş, siyasal sistemde gözetilen Lübnan halkının çıkarları olmamış aksine yozlaşmış hegemonyanın yerel siyasal elitleri olmuştur. Bu bağlamda pratikte Ulusal Pakt ile başlayan dönem sömürge döneminin inşa ettiği minimal hegemonyanın yozlaşmış hegemonyaya evrildiği ve süreç olarak okunabilir. Böylelikle sömürge yönetiminin tanıyarak inşa ettiği, kurumsallaştırdığı mezhepçi sistem Ulusal Pakt’ta bir kez daha kabul edilerek sisteme dahil edilen siyasal elitlerin dönüştürülmesiyle sömürge yönetiminin yozlaşmış versiyonuna evrilmiştir.

Tüm olumsuzluk ve kısıtlılıklara rağmen önemli bir adım olan Ulusal Pakt’ın kabulü, fiilen Lübnan bağımsızlığını getirmedi. Paktın kabulü ardından 1943 seçimlerinde Anayasal Blok’un elde ettiği galibiyet ile el-Huri Cumhurbaşkanı, es-Sulh ise Başbakan olarak görev aldı ve ikilinin ilk girişimi bağımsızlığı resmileştirme çabaları oldu. Dolaylı sömürge yönetimini sürdürmekte kararlı Fransa, Sulh ve Huri başta olmak üzere Anayasal Blokun önde gelen isimlerini tutuklama kararı aldı.²⁶⁴ Fransa’nın bu hamlesinin Lübnan halkı nezdinde bir bakıma Ulusal Pakt’tan daha birleştirici olduğu ifade edilebilir. Zira Falanjist (Maruni) ve Neccade (Sünni) gibi siyasal yelpazenin iki ayrı ucunu temsil eden radikal gruplar bir araya gelerek Fransız mandasına karşı bağımsızlık savunması noktasında birleştiler.²⁶⁵ Düzenlenen protesto gösterileri ve ABD ile İngiltere’nin baskıları sonucunda Fransa, üç yıl içerisinde manda yönetimini sonlandırmayı ve

²⁶³ Taflıoğlu, s.35.

²⁶⁴ Gorla, s.25.

²⁶⁵ Tufan Buzpınar; “Lübnan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:27, 2003, s.252.

tutukluları serbest bırakmayı taahhüt etti.²⁶⁶ Bu bağlamda Lübnan 1945 yılında resmen bağımsız olurken, son Fransız birliğinin ülkeden ayrılması 1946 yılını buldu.

B.2. Sosyal Değişimin Siyasal Alana Etkisi: Beyrut’a Göç

B. 2.i. Lübnan’ın “Altın Çağı” veya Yozlaşmış Hegemonya

1948 yılına gelindiğinde Şiiler ekonomik, sosyal ve siyasal alanın tamamen dışındaydılar. %68,9’unun okuma yazma bilmediği ve büyük bir çoğunluğu zuemanın elindeki topraklarda günlük tarım işçisi olarak çalışan Şiilerin neredeyse tamamı Beka Vadisi ve Güney Lübnan’da yaşıyordu.²⁶⁷ Beyrut’ta ise toplam nüfusun yalnızca %3,5’ini oluşturan bu madun grup şehrin dışında konumlanmış banliyölerde yaşıyor ve vasıfsız, ucuz iş gücü statüsünde günlük yevmiyeli işçi olarak çalışıyordu.²⁶⁸

Aynı dönemde gerçekleşen Arap-İsrail Savaşı (1948) Lübnan’ı yaklaşık yüz kırk iki bin Filistinli mülteciye ev sahipliği yapmak zorunda bıraktı.²⁶⁹ 1950lerde yaşanan ekonomik krize eklenen zorla yerinden edilmiş Filistinlilerin ülkeye gelişi, siyasal sistemden gündelik yaşam pratiklerine kadar her şeyin mezhep kotalarıyla belirlendiği ülkede halihazırda var olan siyasal gerginlik ve kutuplaşmayı şiddetlendirdi. Bu şartlar altında 1947’de ikinci kez Cumhurbaşkanı seçilen el-Huri’ye karşı siyasal muhalefet arttı. Ülkenin suikast ve faili meçhullerle dolu siyasal tarihine eklenen Riyad es-Sulh suikastı bir yandan Müslüman cemaati oluşturan Sünni, Şii ve Dürzilerin Ulusal Pakt’a olan inancını daha da zayıflatırken bir yandan da el-Huri’nin istifa etmesine yol açtı.²⁷⁰

El-Huri’nin yerine gelen Kâmil Şamun, ekonomik krizin üstesinden gelebilmek üzere, Batı tarzı liberal politikaların temel alındığı, hızlı ekonomik büyümeyi hedefleyen bir programa başladı. Şamun sadece ekonomide değil siyasi kararlarında da Batı yanlısı bir tavır sergiliyor, Süveyş Krizi’nin patlak verdiği bir dönemde ABD ile kurduğu yakın

²⁶⁶ Ann Malaspina, **Lebanon**, New York: Infobase Pub., 2009, p. 51 ve M. Fahri Danış, s. 77.

²⁶⁷ Salim Nasır, “Roots of the Shi’i Movement”, Middle East Report 133, **MERIP**, June 1985.

²⁶⁸ *ibid.*

²⁶⁹ *ibid.*

²⁷⁰ Danış, ss.71-74.

ilişki, Lübnan içerisindeki Mısır yanlıları başta olmak üzere birçok grubu rahatsız ediyordu. Şamun'un ekonomik hamleleri bölgesel gelişmelerin de etkisiyle kısa sürede sonuç vermeye başladı. Savaş nedeniyle kapanan Hayfa limanının yerini alan Beyrut limanı Irak ve Arap yarımadasına uzanan hinterlandı sayesinde Akdeniz'in en önemli limanlarından biri haline geldi. 1950li yılların bölgesel milliyetçilik rüzgarında kaçan Filistinli, Arap ve Basra Körfezi zenginleri Beyrut'a ve onun güvenli bankalarına akın ettiler.²⁷¹ BM tarafından yayınlanan istatistiklere göre, sadece 1950 ile 1956 arasında Lübnan'ın milli geliri %50'den fazla arttı.²⁷²

Başkent Beyrut kısa sürede ticaret, bankacılık ve turizm sektörlerinde sağladığı avantajlarla sadece bölgede değil uluslararası düzeyde ciddi bir ilgiye mazhar oldu. Batı yanlısı bir hükümetin varlığı, hazır vasıflı iş gücü ve tüm Ortadoğu destinasyonlarına uçuş yapılabilen bir havalimanı varlığı gibi nedenlerle dünya ekonomisine yön veren birçok Batılı firma Beyrut'ta ofisler açmaya başladı.²⁷³ Altın çağ olarak da adlandırılan bu dönemde Synaps raporuna göre sadece Beyrut'ta 1950-60 arasında yılda ortalama bin iki yüz işletme tescil edilirken ortalama yıllık büyüme %15 civarındaydı.²⁷⁴ Ancak bu görece müreffeh dönemin uzun soluklu olamayacağı zuema-iktidar ilişkisine bakıldığında rahatlıkla görülebiliyordu.

Lübnan'ı Ortadoğu'nun İsviçre'si haline getirmek sloganıyla hareket eden tüccar sınıfı sahip olduğu siyasal gücü kullanarak uluslararası piyasada kısa dönemde çokça kazanabilmek adına yerli emek gücünün sömürüldüğü bir ticaret anlayışını güçlendirdi.²⁷⁵ Bu anlayış, milli gelirin Lübnan'ın çok küçük bir kısmında, sadece tüccar zuemanın elinde, toplanmasını ve geliri ile doğru orantılı olarak söz konusu sınıfın siyasal gücünün de artmasına yol açtı. Son tahlilde ekonomik kalkınma sosyal iyileşmeyi sağlayamadı.²⁷⁶ Zuemanın devletin sadece havalimanı ve benzer alt yapı hizmetlerinin

²⁷¹ Joe Nasr, Éric Verdeil, "The reconstructions of Beirut", Salma K. Jayyusi, Renata Holod, Attilio Petruccioli and André Raymond, **The City in the Islamic World**, Brill, pp.1116-1141, 2008, **Handbook of Oriental Studies**, 10.1163/ej.9789004162402.i-1500.299, halshs-00261149.

²⁷² The United Nations Statistical Yearbook, 1956 Edition.

²⁷³ Ibid.

²⁷⁴ Lauren Holtmeier; "Lebanon from golden age to economic crisis, new data shows rise and fall: Report", **Al-Arabiya**, April 16, 2020.

²⁷⁵ William Persen, "Lebanese Economic Development since 1950", **Middle East Journal**, Vol. 12, No. 3 (1958), p. 278.

²⁷⁶ Samir A. Makdisi, "An Appraisal of Lebanon's Postwar Economic Development and a Look to the Future." **Middle East Journal**, Vol. 31, No. 3, 1977, p. 268.

iyileştirilmesi, para istikrarının sağlanması ve siyasal güvenliğin sürdürülmesi gibi minimal görevlerle sınırlandırmak istedikleri liberal devlet merkezden taşraya doğru tamamen kayboldu ve periferinin maduniyeti perçinlendi.²⁷⁷

Attie'ye göre görece ekonomik büyümenin görüldüğü 50li yılların tohumları sömürge döneminde atılmış ve büyük ölçüde tesadüfi bölgesel koşullar nedeniyle 'altın çağ' adlandırması yapılan seviyeye ulaşmıştır. Altın çağ benzetmesi oldukça yaygın kullanılmakla birlikte reel ekonomi politiği yansıtmamaktadır zira tüm Lübnan'ın gelişmesi ve kalkınması gibi bir durum söz konusu olmamış aksine sadece Fransa başta olmak üzere on dokuzuncu yüzyıl sonlarından beri Batı ile kurduğu ticari ilişkileri geliştirebilmiş ve bu maddi imkanı içeride siyasal güce devşirebilmiş tüccar sınıfının zenginleştiği ve bu zenginleşmenin Beyrut ile Lübnan Dağı arasında pay edildiği, ülkenin geri kalanının bu durumdan faydalanamadığı görülmüştür.²⁷⁸ Güney Lübnan ve Beka Vadisi'nin ekonomik refahtan pay alamamasının en büyük nedeni, pay almaya değer görülmemesidir. Zira burada yaşayan halkın neredeyse tamamı tarım işçisi olarak çalışmaktadır ve tarımın tüm Lübnan ekonomisindeki payı sadece %15'le sınırlıdır.²⁷⁹

Traboulsi'nin "tekelci liberalizm" (monopolistic laissez faire) olarak adlandırdığı bu dönem daha yakından incelendiğinde hâlihazırda yozlaşmış hegemonyanın güçlü yerel elitlerinin sadece daha fazla ekonomik güç elde ettiği ve dolayısıyla oldukça sınırlı küçük bir elit grubun tüm kazancın sahibi olduğu rahatlıkla görülebiliyordu. Sadece kırk bir aile, ticaret ve hizmet sektöründe yüz üç anonim hisselerin çoğunluğunu elinde tutarak toplam cironun %71'ine sahip oluyordu. Tüm ülkenin toplam ithalat ve ihracatının %50'si bu ailelerden sadece beş tanesi tarafından gerçekleştiriliyordu. Zuemanın siyasal gücü o kadar büyüktü ki tekelleşme kanunen güvence altına alınmış, Ağustos 1967'de 'yabancı şirketlerin ticari temsilini münhasır bir temsilci ile sınırlayan 134 sayılı kanun hükmünde kararname' kabul edilmişti.²⁸⁰ Tüccar-siyasetçi sınıf ya da Lübnan'a has tabir ile zuema 1950li yıllar boyunca hem maddi hem de siyasi gücünü artırmış bir başka ifade ile Fransız sömürge döneminde kurulan Maruni hegemonyası -minimal hegemonya- bu dönemde daha geniş bir zuemaya mezhepsel statüleriyle orantılı olarak maddi ve siyasi güç

²⁷⁷ William, a.y.

²⁷⁸ Attie, p.42.

²⁷⁹ Rosemary Sayigh, **Too Many Enemies: The Palestinian Experience in Lebanon**, London: Zed Books, 1994, p.162.

²⁸⁰ Traboulsi, pp: 156-57.

sağlayan bir yozlaşmış hegemonyaya evrilmiştir. Başkentte yaşanan bu refah ve hareketliliğin ülkenin geri kalanına ulaştırılmaması kaçınılmaz olarak iç göçü tetikledi. Elbette sömürge döneminden beri en mahrum bırakılmış ve yoğunluklu olarak Şii yerleşim yerleri olan Güney Lübnan ve Beka'ya yansımayan ekonomik canlanma Şiilerinin göç hareketlerine de yön verdi.

Ortadoğu'da esen Nasirizm rüzgarları; Mısır ve Suriye'nin birleşmesi, Irak'ta Nasırcı darbenin iktidarı ele geçirmesi gibi gelişmelere neden olurken Lübnan'da da Arap Milliyetçilerini harekete geçirdi.²⁸¹ İktidarının son dönemlerinde tüm önemli ve yüksek mevkileri akraba ve iş çevresinden yakınlarına tahsis etmesi Şamun'a duyulan tepkileri artırdı. Muhafız bir gazetecinin öldürülmesi üzerine şiddetlenen olaylar kısa sürede protesto gösterilerinden grev çağrılarına dönüştü. Cumhurbaşkanı Şamun'u sıklıkla eleştiren, Nasır yanlısı fikirleri ve muhalif kimliği ile tanınan Maruni gazeteci Nasib el-Metni'nin 8 Mayıs 1958 tarihinde öldürülmesi üzerine Şamun, Cumhurbaşkanlığı makamına verilmiş tüm ayrıcalıklı yetkileri kullanarak çatışmaları bastırmaya çalıştı. Bu minvalde emir verdiği Genel Kurmay Başkanı Fuad Şihab tarafsız kalmayı seçince *"faşist eğilimli Hristiyan parti özellikle Müslümanlar arasında yayılan grev dalgasını kırmaya çalışır, güçsüz kaldığını görünce de Washington'dan destek"* istedi.²⁸² Gelişmeleri komünizm tehdidi olarak yorumlayan Şamun, Eisenhower Doktrini kapsamında 'Lübnan Bunalımı'nı bastırmak üzere ABD'ye başvurarak Amerikan ordusunun müdahale etmesini istedi.²⁸³ 15 Temmuz 1958 tarihi itibarıyla ABD Lübnan'a on bin asker gönderdi²⁸⁴.

Fransız sömürgesi olarak kurulmuş akabinde 1943 yılında bu sömürgecinin Maruni hegemonyası eliyle devam ettirildiği bir ülkeye dönüşen Lübnan'da, hegemonyaya karşı direniş bir kez daha ve yine hem ülkenin Şamun başta olmak üzere yerel siyasal elitleri hem de dış müttefikleri tarafından salt bir mezhep kavgası olarak hatalı bir şekilde okundu ve bastırılması için yine bir emperyalist güçten ancak bu defa Fransa yerine ABD'den yardım istenerek zuemanın siyasal konumunu kaybetmemesi sağlanmaya çalışıldı. 1958

²⁸¹ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Kienle, E., "Arab Unity Schemes Revisited: Interest, Identity, and Policy in Syria and Egypt", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 27, No. 1, 1995, ss. 53-71.

²⁸² Hamid Bozarslan, **Ortadoğu Bir Şiddet Tarihi: Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan el-Kaide'ye**, (çev. Ali Berktaş), İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 171.

²⁸³ Lübnan Bunalımı ve Türkiye üzerindeki etkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: A.Ekinci ve A. Orak, "1958 Lübnan Krizi'nin Türkiye'nin Ulusal Gazetelerine Yansımaları", **Turkish Studies**, Vol. 15, No. 2, ss.459-476.

²⁸⁴ Bozarslan, a.y.

yılında yaşanan baskı, dış müdahale ve çatışma ortamında yaklaşık dört bin Lübnanlı hayatını kaybetti.²⁸⁵ Bir dış müdahale ile bunalımı hatta kimi kaynaklara göre bir iç savaşı bastıran Şamun'un bu politik manevrası Cumhurbaşkanlığı görevini sürdürmesine yetmedi ve yerine Genel Kurmay Başkanı Fuad Şihab getirildi.

Lübnan Bunalımı sonrası göreve getirilen Fuad Şihab, yozlaşmış hegemonyayı yani zuemanın elinde toplanmış siyasal ve ekonomik iktidarı ortadan kaldırmayı amaçlayan bir dizi politika uygulamaya başladı. Şihabizm olarak da adlandırılan bu dönemde (1958-1970) merkezi otoritenin gücünü artırmak üzere politik, diplomatik, ekonomik ve sosyal bir dizi reform uygulamaya koyuldu. Odeh'e göre Lübnan siyasal tarihinde ilk kez zuema ile merkezi iktidar arasında bu denli güçlü bir çekişme yaşanıyordu.²⁸⁶ Şihab; ordu, bürokrasi ve istihbarat sacayağı üzerine kurduğu reformlarını adil paylaşım çerçevesinde tüm Lübnan halkına yayarak gerçekleştirmeyi planladı. Bu minvalde bağımsızlıktan itibaren periferide bırakılmış Güney Lübnan, Akkar, Beka gibi bölgelerde devlet harcamalarını artırdı. Yol, su, elektrik, sağlık ve eğitim gibi en temel alt yapı hizmetleri ilk kez bu mahrum bölgelere verilmeye başlandı.²⁸⁷

Şihabizm ülkede devlet geleneğinden daha güçlü olan zuema geleneği karşısında beklediği başarıyı yakalayamadı.²⁸⁸ Aksine Şihab'ın bu sınıfa açtığı savaş kendi içlerinde dahi birbirleriyle çatışan ideolojik olarak en uçtaki zaimleri bile Şihab'a karşı bir araya getirdi. Sünni Selam, Maruni Edde ve Şamun ile Şii Esad ailesi bir araya gelerek güçlü bir muhalefet yürütmeye başladı. Buna mukabil Dürzi Canbolat, Falanjist Pierre Cemayel ve Sünni Kerami aileleri ise Şihab yani merkezi otorite yanında yer alarak bir Lübnan klasiği olan iki kutuplu siyasal yapının taraflarını oluşturdular.²⁸⁹

Bu ayrışmada elbette ülkede artan Filistinli nüfusu ve bu nüfusun büyük çoğunluğunun Arap Milliyetçiliği tesirinde olması oldukça etkiliydi. Bir başka ifade ile Şihab'ın yerleştirmeye çalıştığı Lübnan ulusalcılığı bölgesel gelişmelerin etkisiyle sürekli test ediliyordu ve umulan ulus devlet şemsiyesi altında yaratılmaya çalışılan Lübnanlılık

²⁸⁵ İbid.

²⁸⁶ Odeh, s. 178.

²⁸⁷ Gorla, ss.59-60. Ve Danış, ss.80-81.

²⁸⁸ Traboulsi, pp.141-142.

²⁸⁹ İrfan Acar, **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 40.

kimliği bölgede yükselen Arap milliyetçiliği ile çarpışarak toplumsal kutuplaşma ve siyasal istikrarsızlığı daha da derinleştiriyordu.

1964'te Şihab'ın yerine gelen ve O'nun politikalarını sürdürmeyi hedefleyen Şarl (Charles) Hilu iktidarı; 1965-66 ekonomik krizi ve Arap-İsrail gerginliği nedeniyle çok daha kaotik ve ülkeyi hızla bir iç savaşa götürecek bir takım olumsuz gelişmelere sahne oldu. Intra Bank'ın iflas etmesiyle patlak veren ekonomik kriz ve siyasilerin dahil olduğu yolsuzluklar, Arap-İsrail sorunundan kaynaklanan mülteci ve güvenlik meseleleri, Maruni Hristiyanların Hilu karşısında üçlü bir koalisyon kurmasına yol açtı. Arap-İsrail gerginliği Lübnan'ın en temel problemlerinden birisini tetikliyordu. Zira nüfusunun çoğu Arap olan ve Arap dünyası ile yakın bağları bulunan ülkede hegemon olan Maruni zuema en başından beri bir Batılı ülke olarak görülmek istiyordu. Son tahlilde Hür Milliyetçiler Partisi lideri Şamun, Falanjist Parti lideri Cemayel ve Ulusal Blok önderi Edde "Hinf" adlı koalisyonu oluşturarak kanlı Lübnan iç savaşına dönüşecek bir süreci başlatmış oldular.²⁹⁰

B. 2.ii. Kentleşme, Banliyöler ve Sosyal Adalet

Gerek Ulusal Pakt'a giden süreçte gerekse hemen sonrasında Lübnan Şiilerinin siyasal ve gündelik pratiklerin dışında bırakılıp madun kılınmasında üç yerel bir de bölgesel neden önemli rol oynadı. Öncelikle Şiilerin çoğunlukta bulunduğu bölgeler olan Cebel-i Amil ve Beka Vadisi'nin sosyo-ekonomik bakımdan ülkenin kalanına göre oldukça geride olması ve Beyrut ile Lübnan Dağı zenginleşirken bu refahtan kendilerine pay verilmemesi yer alıyordu.

Bununla ilgili ikinci neden ise Şii zuemanın birbiriyle olan rekabeti tamamen *zılm* kılınmış Şii vatandaşların herhangi bir talepte bulunmasına imkan tanııyordu. Ayrıca her *zılm* kendi, zuemasına tabi olduğundan Şiiler birleşemiyor zuemanın rakip olduğu aileye tabi diğer Şii *zılm*ler 'öteki' kılınıyordu. 1920'lerden 1950'lerin ortalarına kadar, Şii siyasi temsili, Güney Lübnan'da Esadlar, Zeinler ve Ossiranlar, Baalbek ve Bint Cubeyl'de Hamadehler, Haydarlar ve Hüseyinler olmak üzere sadece altı toprak sahibi

²⁹⁰ Atlıoğlu, **Savaşta ve Barışta...**, s. 283 ve Danış, s. 84.

ailenin tekelindeydi.²⁹¹ Bu altı zuema kendi aralarındaki çıkar çatışması sebebiyle iktidar ve muhalifler arasında sürekli yer değiştiriyor ve kendi ekonomik ve siyasal güçlerini konsolide etmenin ötesinde bir politika izlemiyorlardı. Son olarak Cebel-i Amil ve Beka arasındaki fiziksel mesafe Şiilerin birleşmesi ve bir siyasi irade meydana getirmesini olanaksız hale getiriyordu.²⁹²

İngiltere'nin Filistin'i işgaline dayanan bir kargaşa, savaş ve yoksulluk döneminin 1948 Arap-İsrail Savaşı ile bambaşka bir boyuta evrilişi ile Lübnan Şiilerinin maduniyetinde dördüncü ve bölgesel etken olarak sayılabilir. Özellikle Güney Lübnan Şiileri kendilerini savaşın ortasında bulmuş, ekonomik değeri olmayan bu bölgenin fakir ve siyaseten güçsüz halkı bir anlamda kendi kaderine terk edilmişti. Başta Hula köyü olmak üzere İsrail, Cebel-i Amil'de bir dizi katliam, işgal ve hatta ilhak gerçekleştirmişti.²⁹³ Petran; 1948 Savaşı başlar başlamaz İsrail'in yirmi iki köyü işgal ettiğini ve bunlardan sekiz tanesini kalıcı olarak ilhak ederek sınırını yaklaşık iki yüz metre kadar genişlettiğini kaydeder.²⁹⁴

Cumhurbaşkanı Şamun ile başlayan halefleri Şihab ve Hilu ile de devam ettirilen liberal ekonomi politikaları, Lübnan ekonomisinde yarattığı değişimin yanısıra sosyo-kültürel bir dönüşümün yaşanmasına da yol açtı. Yapılan alt yapı çalışmaları- zayıf da olsa- ulaşım imkanlarını ve haberleşmeyi büyük oranda değiştirdi. Ayrıca eğitime ulaşım imkanı en azından ilkokul seviyesinde artınca okuma yazma oranı da yükselmeye başladı. Açılan binlerce yeni iş yeri, atölyeler ve fabrikalar ile cazibe merkezi haline gelen Beyrut, sadece yabancıların ilgisine mazhar olmadı, yeni bir yaşam umuduyla başta Güney Lübnan ve Beka Vadisi olmak üzere ülkenin mahrum bölgelerinden başkente yoğun bir iç göç hareketi de başladı.

²⁹¹ Salim Nasr, "Roots of the Shi'i Movement", Middle East Report 133, **MERIP**, June 1985.

²⁹² Rami Siklawi, "The Social and Political Identities Of the Shi'i Community in Lebanon", **Arab Studies Quarterly**, Vol. 36, No.4, p. 284.

²⁹³ İbid, s.

²⁹⁴ Tabitha Petran, **The Struggle over Lebanon**, New York: Monthly Review Press, 1987, p. 66.

Fotoğraf 4: Güney Beyrut banliyölerinden bir görüntü²⁹⁵

Beyrut'ta yaşanan refah ve hareketlilik bir yandan da Şiiilerin yoğunluklu yaşadığı kırsal kesimlerde geleneksel sosyal ve üretim ilişkilerinin tamamen değişmesine yol açtı. Beyrut, Sayda ve Zahle merkezli bankacılık ve ticari ağların Şii kırsal bölgelerine yayılması ve tarım ihracatına ağırlık verilmesi, geleneksel ortakçılık sistemini tamamen ortadan kaldırdı. Ucuz iş gücü olarak değerlendirilen sığınmacıların artışı Şii köylünün işsiz kalmasında önemli rol oynadı. Güney Lübnan ve Beka'da köylülük; tüccarlara, tefecilere ve küçük yerel bankalara ve tedarikçiler tarafından sömürülen, sürekli ve derinleşen bir krize hapsedildi. Ticari karteller zuema vasıtasıyla sahip oldukları siyasal gücü kullanarak tütün ve şeker pancarı gibi bazı endüstriyel mahsullerin gelişimine engel oldu. “Binlerce ortakçı ve yoksul Şii köylü ailesi, borç ve iflas yüzünden yerlerinden edildi, iş ve daha iyi yaşam koşulları arayışı içinde mülklerini satıp Beyrut'un banliyölerine taşınmaya zorlandı. 1970lere kadar Güney Lübnan ve Beka'daki Şii nüfusunun %50'den fazlası göç etti.”²⁹⁶

²⁹⁵ Wojtowicz-Jankowska, D. and Bou Kalfouni, “A Vision of Sustainable Design Concepts for Upgrading Vulnerable Coastal Areas in Light of Climate Change Impacts: A Case Study from Beirut, Lebanon”, **Sustainability** 2022, 14, 3986, p. 17.

²⁹⁶ Munzer Jaber, **Al-Sharit al-Lubnani al-Muhtall: Masalik al-Ihtilal, Masarat al-Muwajaha, Masa'ir al-Ahali** [The Occupied Lebanese Border Strip: The Paths of Occupation, the Lines of Confrontation, the Fate of the Population], Beirut, Lebanon: Institute for Palestine Studies, 1999, p.27.

Kendi topraklarında borçlu ve işsiz bırakılan Şiiler başkentte ortaya çıkan ucuz işgücü talebini karşılamak üzere daha önce Filistinli mültecilerin veya çevre ülkelerden göç etmiş işçilerin yerleştiği gecekondu mahallelerinde yeni bir yaşam kurmaya başladılar. Munser Caber'e göre Güney Lübnan'dan Beyrut'a göç eden Şii sayısı 1943 ile 1973/1974 yılları arasında beş kat artarak şehirde toplam nüfusun %29'una kadar yükseldi.²⁹⁷ Bu hızlı yükselişin iki temel nedeni vardı. İlk olarak önceleri tamamen mahrum bırakılmış olan Güney Lübnan başkentten yayılan kapitalizm dalgası ile daha acımasız ekonomik koşullara maruz bırakıldı. İkinci olarak da İsrail'in 1948 yılı itibariyle süreklilik kazanan saldırıları ekonomik kaygılara bir de ölüm korkusunu ekledi. Hem iç politikadaki sosyo-ekonomik dışlanma hem de dışarıdan yapılan müdahaleler Şiileri bir bakıma göç etmeye mecbur etti. Ancak Şiiler Beyrut'a geldiklerinde de farklı bir sosyo-ekonomik çevreye dahil olamadılar.

1950li yıllarla başlayan ve şehrin etrafını saran gecekondulaşma, merkezde bulunan ve Fransa tarafından kendi mimarisine uygun yapılan modern çarşı ve yerleşim yerlerinin vadettiği Batılı ülke hayalinin aksine, derme çatma, alt yapı problemleri olan ve hızla büyüyerek merkezi çepeçevre kuşatacak gerçek Lübnan'ın fiili temsili haline geldi. Başkente göç eden Şiiler daha önce kendi küçük ailelerinden veya aşiretlerinden göç etmiş olanlarla iletişime geçiyor, var olan gecekonduya yenisi eklenerek bir arada yaşamaya başlıyorlardı.²⁹⁸ Böylelikle Güneyde veya Beka'da kurdukları ilişkilerin boyutu değişiyor 'öteki' oldukları başkentte ortak sorunları ve talepleri olan kitleler haline geliyorlardı. Merkezin çevresinde imtiyazsız koşullarda özellikle başkentten güney banliyölerinde *el-Dahiye el-Cenubiye* denen bölgede bir sefalet kuşağı (poverty belt) oluşturdular.²⁹⁹ Çöp toplayıcılığı, vasıfsız işçilik ve dilencilik gibi mesleklerde çalışma imkanı bulabilen Şiiler, şehir hayatından dışlandıkça 'kendilerini daha hoş karşılayan' LKP, Sosyalist Lübnan Partisi (SLP), Komünist Eylem Örgütü gibi sol parti ve örgütlere üye olmaya başladılar.³⁰⁰

²⁹⁷ Munzer Jaber ile yaptığı özel röportajdan aktaran: Jehan Al-Azzawi, "The Appeal of Communism among the Lebanese Shi'a, 1943-75", *Die Welt Islam*, Vol.59, 2019, p. 318.

²⁹⁸ Mona Fawaz and Isabelle Peillen, "The Case of Beirut, Lebanon", **Understanding Slums: Case Studies for the Global Report on Human Settlements**, 2003, pp: 18-19.

²⁹⁹ Bu bölgeden Lübnanlıların da günlük kullanımda tercih ettiği gibi Dahiye olarak bahsedilecektir.

³⁰⁰ M.Abisaab, Rula Jurdi Abisaab, "Sayyid Musa al-Sadr, the Lebanese State, and the Left", *Journal of Shi'a Islamic Studies*, Volume 8, Number 2, Spring 2015, p. 133 ve Siklawi, p.286-87

Norton Şiilerin siyasi mobilizasyonunun miladı olarak değerlendirdiği bu dönemi “*daha önce hiç görmedikleri dükkanların köylerine gelmesiyle yeniliklerle tanıştılar. Gazete okumaya, babalarının ayak izlerini takip ederek Beyrut’a hatta yurtdışına göç etmeye başladılar*” ifadeleri ile tasvir eder.³⁰¹ Şiilerin içine doğdukları ortamdan bu kopuşları aynı zamanda zuemadan da kopuş bir başka ifade ile zılm olma halinden sıyrılma ve bireye evrilme yollarını arayışı imler. Geleneksel yaşam alanlarından ayrılıp Beyrut banliyölerinde ekonomik, sosyal ve kültürel bir dizi yeni problemle karşılaşan Şiiler, politik bilinçlerini oluşturacak tecrübeleri edinmeye başlar. Aynı dönemde İran’ın Necef kentinden gelen başta İmam Musa Sadr olmak üzere birçok Şii alimin Lübnan’a gelişi Şii siyasal seferberliğinde oldukça önemli bir rol oynayacaktır.³⁰²

B. 3. Madun Konuşuyor mu?:

B.3.i: Kentli Madunun Siyasal Alana Dahil Olma İhtiyacı

Lübnan ile ilgili bağımsızlıktan bugüne siyasi katılıma dair problemleri açıklamak için kimi zaman araştırmacılar ‘katılım krizi’ gibi kavramlara başvururlar.³⁰³ Weiner ve arkadaşlarının kullandığı katılım krizi kavramı özetle yönetici seçkinlerin siyasi sisteme katılmak isteyen bireyler veya grupların talepleri ve davranışlarını gayri meşru gördüğünde ortaya çıkan bir çatışma olarak ifade edilebilir.³⁰⁴ Norton da Lübnan’daki gelişmeleri bu bağlamda okumuş ve Şiilerin siyasal hayata dahil oluşlarındaki seyri bu minvalde incelemiştir.

Ancak Lübnan’ın siyasal yapısından siyasal elitlerine, halkın siyasal tercihlerinden ideolojik gruplara varan tüm unsurlarıyla kendine has bir yapısı olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu çalışmada iddia edildiği üzere Lübnan çağdaş manada bir ulus-devlet ol(a)mamıştır. Bağımsızlık sonrası süreçte sömürge yönetimi ülkeyi, Maruniler eliyle

³⁰¹ Norton, p.37

³⁰² Yıldırım Boran, **Lübnan’daki İran Hizbullah**, İstanbul: Siyah Beyaz, 2007, s. 160.

³⁰³ Bir örnek için bkz: Augustus Richard Norton, **Amal and the Shi’a: Struggle for the Soul of Lebanon**, Austin: University of Texas Press, 1988.

³⁰⁴ Myron Weiner, "5Political Participation: Crisis of the Political Process", **Crises and Sequences in Political Development (SPD-7)**, Princeton: Princeton University Press, 1971, p. 187.

yönetmeye devam etmiştir. Bir başka ifade ile Fransız sömürgesi kendisini devam ettirecek Maruni hegemonyası ile siyasal sisteme ‘katılmak isteyen birey/grup’ olgusunu baştan iptal etmiştir. Sömürge sonrası sistemi mezheplere göre siyasi kadrolara ayırarak şekillendirmiş, bu kadrolar içerisinde de sadece zaimlerin dahil olabileceği bir elitler zümresi yaratmıştır. Dolayısı ile çağdaş manada bir ulus devletin olmadığı, bilindik bir parlamenter sistemin varlığından bahsedilemeyecek bir düzlemde yaşanan kriz, bir katılım krizinden ziyade katılacak zeminin yokluğuna dair daha varoluşsal/yapısal bir krizdir. Bu kriz içerisinde Şiiilerin konumu ise birkaç zaim dışında yoksun bırakılmalarına ilişkindir.

Bağımsızlık ile başlayan süreçte tek başına hegemonyayı sürdüremeyen Maruniler, Sünniler ile güç paylaşımına gitmiş ve ayrıcalıklı elit sınıf iktidarında yozlaşmış hegemonya ülkeye egemen olmuştur. Bu bağlamda 1950lerin sonu ve 1960lar boyunca kentli alana dahil olmaları ile Şiiilerin farklı politik talepleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bir başka ifade ile Lübnan’da yaşanan bir çeşit katılım problemi değil, dışarıda bırakılma, sessiz kılma ve dolayısıyla paydaş olamama problemidir. Kimlerin siyasete ne ölçüde katılacağı resmi olarak belirlenmiş ve bu belirlenimin bozulmaması için ülkede 1932 yılından itibaren bir daha nüfus sayımı yapılmamıştır.³⁰⁵ Şiiilere siyasal düzlemde etkin olmayan meclis sözcülüğü görevi verilmiş böylelikle belli grupların veya bireylerin siyasal katılımı, temsili önündeki engeller bir meşruluk meselesinden ziyade bu bireylerin veya grupların madun kılınmasından ve esas hegemonyanın asla güç kaybetmemesi tasarısından kaynaklanmaktadır. Bu halde herhangi bir grup maduniyetten sıyrılıp konuşmaya başladığı anda sistemin doğasına uyum sağlayarak sömürgecinin devamı bir hegemonya biçimine evrilir. Nitekim Şii siyasal dönüşümü de bu iddiayı doğrulayacaktı. *De facto* iktidara sahip olacak olan Şiiiler ancak Maruniler ile ittifak kurarak bu gücü elde edebilecekler ve ‘yozlaşmış minimal hegemonya’ya evrilerek muktedir olacaklardı.

Spivak’a göre konuşma eyleminin duyulabilirliğini yani eylemsellik meşruiyetini sağlayabilmesi için bir kurumsal arka plan veya birtakım mekanizmalar gereklidir. Hali hazırda bireyler veya grupların madun kılınışları bu mekanizmaların yokluğu nedeniyle gerçekleşebilmektedir.³⁰⁶ Nitekim Lübnan Şiiileri ‘zuema-zilm’ diyalektiğine

³⁰⁵ Rania Maktabi, “The Lebanese Census of 1932 Revisited. Who Are the Lebanese”, **British Journal of Middle Eastern Studies**, Vol. 26, No. 2, Nov., 1999, pp. 219-241.

³⁰⁶ Gayatri Spivak, **Madun Konuşabilir mi?**, (çev. Emre Koyuncu), İstanbul: Dipnot, 2021.

hapsoldukları tarihsellik içinde bu mekanizmalardan yoksun bırakılmışlardır. Bağımsızlık (1943) dönemiyle birlikte -literatürde göz ardı edilmekle beraber- Şii siyasi seferberliği Lübnan solunun laik siyasi partilerinden etkilenmiştir.³⁰⁷ Bir başka ifade ile madun Şii kitlelerinin politik mobilizasyonunda sol seküler partiler biçimlendirici bir rol oynamışlardır. Geç 1960larda kaydedilen siyasal, kültürel ve ekonomik gelişmeler neticesinde ise Şiiler nezdinde bu biçimlenim sağ köktenci bir siyasi uyanışa evrilmiştir.

Hatırlanacağı üzere Fransız sömürge döneminde Régie olarak bilinen tütün tekeline karşı tarım işçileri, kadınlar, din adamları kısacası neredeyse Beka ve Cebel Amil’de yaşayan tüm Şiiler hak, tanınma ve devlet yatırımı gibi taleplerle bir isyan hareketi başlatmışlar, bu talep siyaseti (مطالبيية -matlabiyya) sömürge yönetimi tarafından uygulanan orantısız şiddetle bastırılmıştı.³⁰⁸ Ekonomik koşullarında etkisiyle bu siyasal uyanışı kitlesel bir direnişe çeviremeyen Şiilere yapılan sert müdahaleler bir yandan da *direniş* siyasetinin ilk tohumlarını atmış, bağımsızlık sonrası dönemde bireysel sol gruplarla dirsek teması başlamıştır. Fransız sömürgesinin yaratımı Maruni hegemonyası tarafından yürütülen sosyo-ekonomik politikalar, Güney Lübnan ve Beka’da kırsal yaşamın bozulmasına hatta Beyrut’un kırsal kesim pahasına büyümesine neden olmuştur.³⁰⁹

Teoride alt sınıfları özgürleştirileceği, ayrıcalıkların ortadan kaldırılacağı iddialarıyla Marksizm, Lübnan Komünist Partisi (LKP)³¹⁰ içerisinde daha ilgi çekici bulunuyor, kapitalist Avrupa’nın sadece ayrıcalıklı siyasal elitleri güçlendiren ve kırsal kesimi yoksun bırakan ekonomik modeline karşı Sovyet modelinden hareketle bir çözüm aranıyordu.³¹¹ Ekonomik refahın herkesin refahında eşitlenmesi ve zuema hegemonyasına karşı herkesin temsili ve güç paylaşımı adına sekülerizmin benimsenmesi

³⁰⁷ Jehan Al-Azzawi, “The Appeal of Communism among the Lebanese Shi’a, 1943-75”, *Die Welt Islam*, Vol. 59, 2019, p. 313.

³⁰⁸ Régie Tütün İsyanı dönemi için ayrıntılı bilgi için bu tezin 63-64. Sayfalarına bakabilirsiniz. Ayrıca konu ile ilgili bkz: Malek Abisaab, “‘Unruly’ Factory Women in Lebanon: Contesting French Colonialism and the National State, 1940-1946”, *Journal of Women’s History*, Vol. 16, No. 3, 2004, pp. 55-82.

³⁰⁹ Rula Jurdi Abisaab, *The Seyyid Musa Sadr...*, p.134.

³¹⁰ Lübnan Komünist Partisi 1924 yılında Maruni liberal bir entelektüel olan Yusuf İbrahim Yazbak ile Maruni bir tütün işçisi olan Fuad Şimali tarafından kuruldu. Marksist ideolojiye dair herhangi bir eğitim geçmişleri yoktu hatta Filistin merkezli Yahudi bir komünist olan Joseph Bergewr ile temas kurana kadar partinin Komintern ile de herhangi bir bağlantısı yoktu. Parti içerisinde işçi aktivizmine sahip tek üye Şimali’ydi.

³¹¹ *Ibid.*, p.135.

olmak üzere iki temel ideal, tam da bu iki idealden yoksun bırakılmış sefalet kuşağı Şiilerinin talepleriyle buluşuyordu.

LKP, direniş siyaseti ve kimliğinin oluşturulup yürütülmesinde temel aygıtlardan birisi oldu. LKP üyesi Şii ideolog Mehdi Amil'e göre Lübnan devleti hem mezhepçi hem laik olması bakımından yapısı itibariyle çelişkiliydi.³¹² Kapitalist büyümeyi gerçekleştirebilmek için devletin -teorik olarak- büyük toprak sahibi taşra liderleri ile ittifakının bozulması gerekiyordu ancak bu liderler ile burjuvazi Lübnan'da birbirine derinden bağlı olduğu için – hatta aynı kişileri işaret ettiği için- bu ittifakın kırılması mümkün olmayacaktı. Bu durum, Lübnan gibi postkolonyal mezhepçi bir devlette tamamen burjuva temelli bir reform gerçekleştirilmesini olanaksız kılıyordu. Yakın geçmişte Eski Cumhurbaşkanı Şihab'ın yürüttüğü politikaların başarısızlıkla sonuçlanması da bunun en büyük deliliydi. Amil'in bu iddiaları hem LKP'nin hem de Lübnan Şiilerinin devletin siyasal ve ekonomik temeline karşı 'direniş'lerinin özünü oluşturdu.³¹³

1960ların ikinci yarısından itibaren sadece Güney değil tüm Lübnan hızlı bir ekonomik, siyasal ve sosyal kaos ortamına sürüklenmeye başladı. 1966 sonbaharında Batı Avrupa ve ABD'yi geniş ölçekte etkileyen ekonomik kriz, ekonomisi direkt bu ülkelerle kurduğu finansal ilişkilere bağlı Lübnan'ı doğal olarak etkiledi. Krizin bizzat yaşandığı Avrupa ve ABD köklü ve güçlü mali kurumlara dolayısıyla güçlü bir para piyasasına sahip olduğu için daha yönetilebilir bir süreçten geçerken, dönemin bölgesel finans merkezi oluşunu bu ülkelerle kurduğu bağlar sayesinde sağlayabilen Lübnan derinden etkilendi.³¹⁴

Hızla piyasanın hakimi konumuna gelerek sadece Lübnan değil birçok Ortadoğu ve Avrupa ülkesinde varlık gösteren Intra Bank'ın ani batışı, Lübnan'da devletin yapısal sorunlarına işaret etmesi bakımından ilgi çekici bir örnekti.³¹⁵ Intra Bank'ın batış sürecine dair Merkez Bankasından neden likidite aktarılmadığı, neden devlet kurumları ile koordinasyon içerisinde bir çözüm bulunamadığı hatta tam olarak ne olduğu dahi

³¹² Mehdi Amil hakkında bkz: Samer Frangie, "The Anatomy of a Crisis: On Mahdi 'Amil's Naqd al-Fikr al-Yawmi", **The Arab Studies Journal**, Vol. 24, No. 1, Spring 2016, pp. 144-167.

³¹³ Rula Jurdi Abisaab, **Sayyid Musa al-Sadr...**, p.135.

³¹⁴ Emile Ghattas, "Lebanon's Financial Crisis in 1966: A Systemic Approach", **Middle East Journal**, Vol. 25, No. 1, Winter 1971, p.31-32. (??pp. 31-44)

³¹⁵ Intra Bank Krizi ve Lübnan ekonomik sistemine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: Hicham Safieddine, **Banking on the State The Financial Foundations of Lebanon**, California: Stanford University Press, 2019, pp. 129-154.

açıklanamadı. Son tahlilde Filistin asıllı Yusuf Baydas ve ortakları Mounir Abou Fadel, Emile Mousallam ve Mounir Haddad tarafından 1951 yılında kurulan ve kısa sürede Lübnan ekonomi piyasasının hakimi konumuna yükselen Intra Bank, ardında birçok cevapsız soru ile 1966 yılında iflas ettiğini açıkladı. Bu iflas ile ekonominin can damarı bankacılık sektöründeki kayıp, bir yandan yabancı yatırımcıyı ülkeden uzaklaştırırken bir yandan da Güney Lübnan'dan Beyrut banliyölerine uzanan 'sefalet kuşağını' daha da genişletti.

Beyrut'ta başta Nabaa'nın kuzeyi, Ghobayri, Burj el-Barajna'nın güneyi olmak üzere altyapısı gelişmemiş kenar mahallelere sığınan Şiiler mevsimlik işçilik, hamallık, liman işçiliği, işportacılık gibi işlerle uğraşıyorlardı.³¹⁶ Ülkenin nüfusu en hızlı artan mezhebi olan Şiiler, ekonomik ve sosyal imkanlardan bu artışa mukabil yararlanamıyorlar, eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşamıyorlardı. Bud Khleif, Şiilerin bu dışarıda bırakılmışlıklarına ilişkin *"Lübnanlı Müslümanlar özellikle de Şiiler, Amerikan toplumundaki Beyaz olmayanlara eşittir, yani sistematik olarak toplumun belli başlı kurumlarına ve imkanlara erişimden hariç tutulur"* tespitinde bulunmuştur.³¹⁷

Tablo 6

Şii Nüfusunun Yıllara Göre Tahmini Artış Oranı³¹⁸

Yıl	Şii nüfus	Lübnan nüfusu	Yüzdelik oran
1932	154,208	785,543	19.6%
1956	250,605	1,407,868	17.8%
1975	668,500	2,550,000	26.2%
1984	1,100,000	3,757,000	30.8%
1988	1,325,000	4,044,784	32.8%
2005	1,600,000	4,082,000	40%

³¹⁶ Mehmet Çelik, "Kimlik ve Lübnan'da Şii Toplumu", **History Studies**, V.10, S.8, ss.82-83.

³¹⁷ Bud B. Khelif, "The Ethnic Crisis in Lebanon: Towards a Socio-Cultural Analysis Source: Sociologus", **Neue Folge / New Series**, Vol. 34, No. 2, 1984, p.126.

³¹⁸ Yusri Hazran, "The Shiite Community in Lebanon: From Marginalization to Ascendancy", **Brandeis University Crown Center Middle East**, No.37, June 2009, p.3.

Lübnan ile ABD sosyo-politik yapısı arasında bir anoloji kuran Khleif, Lübnan toplumunun üç feodal tipten müteşekkil olduğunu ifade eder. Khleif'e göre Maruni Hristiyanların Lübnan içindeki konumu, üst sınıf beyaz Anglo-Sakson Protestanlara (WASP) benzemektedir. Bir diğer ifade ile Amerika'nın kurucu babaları gibi Maruniler'de Lübnan devletinin kurucu ve koruyucularıdır. Protestanlar veya Rum Ortodoksları gibi Maruni olmayan Hristiyanlar ise ABD'deki orta sınıf beyazlara denk düşmektedir. Son olarak Müslümanlar özellikle de Şiiler ise Amerikan toplumundaki beyaz olmayanlara "yani Siyahlar, Hintliler, Çinliler, Porto Rikolar, Eskimolar, Filipinli ve Çinliler"e denk düşmektedir.³¹⁹ Khleif'in kurduğu anoloji tüm genellemeler ve benzetmelerde olduğu üzere son derece indirgemeci olmakla ve Lübnan'ın sosyo-politik yapısıyla birebir örtüşmemekle birlikte toplumsal katmanların varlığını ve gücünü dile getirmesi ayrıca sistemin Şiileri "dışarıda" bıraktığını tespit etmesi bakımından önemlidir.

Ezilmiş ve mahrum bırakılmış oldukları düşüncesi Şiileri temelde iki farklı yol ayrımına soktu. Başını özellikle yurtdışına göç etmiş ve burada yüksek eğitim alma imkanına ulaşan avukat, doktor, katip vb. meslek erbabı olarak ülkelerine geri dönen Şiilerin çektiği ilk grup, sol örgüt ve partilerle dirsek temasında bulunmaya başladı. Zira mesleklerini Lübnan'da icra edemiyorlar, Şii kökenli olmaları nedeniyle faaliyetlerine hükümet tarafından engel olunuyordu.³²⁰ Bu durum özellikle eğitilmiş orta sınıf Şiilerin Marksist söylemde kendilerini bulmalarını kolaylaştırdı. "Arap dünyasındaki birçok komünist parti gibi, ilk Şii komünistler de yoksul veya işçi sınıfından ziyade ağırlıklı olarak orta sınıf entelektüellerdi."³²¹ Kırsaldan Beyrut'a göçmüş ve ticaret endeksli hızlı şehir hayatına uyum sağlayamayan Şiiler içinse dini ritüeller daha büyük önem arz ediyor ve mezhebi bağların etkisinde bir siyasallaşma süreci yaşıyorlardı.

Erken dönemde entelektüeller ve orta sınıf meslek erbabı Şiilerin seçtiği komünizm, 1960larla birlikte artık şehirli ve işçi olan Şiilerle Güney'de kalıp tarımla uğraşmaya

³¹⁹ İbid.

³²⁰ Mehmet Çelik, s. 86.

³²¹ Al-Azzawi, p.314.

devam edenlerin de ilgisini çekecek kadar genişledi.³²² Şiilerin komünizm ile ortaklık kurmasında ezilen, mahrum bırakılan söylemi dışında LKP'nin ajandasındaki biri siyasi diğeri askeri iki önemli madde de büyük rol oynadı. Taifiyyeci (confessionalism) sistemi değiştirmek adına siyasi reform vadeden LKP aynı zamanda Güney Lübnan'da konumlanmış İsrail ile savaşan Filistinli gerillalara askeri destekte bulunma sözü veriyordu. Şiilerin hayati iki problemine birden çözüm vadeden bu ajandaya İsrail saldırılarına cevaben Güney Lübnan'da aktif olarak varlık göstermeleri ve kapsamlı tarım reformu önerisi getirmeleri gibi sebeplerde eklenince partinin Şiiler içerisinde popülaritesi arttı ve kitlesini genişletti.³²³

İsrail'in sivil yoğunluklu bölgelere artan saldırıları nedeniyle 1970lerde Güney Lübnan'daki Şii köyleri hızla boşalmaya başladı. Lübnanlı Şiilerin neredeyse yarısı zorla yerinden edildi. 1974 yılında Batı Beyrut ve banliyölerindeki Şii göçmenlerin sayısı 260.000 ile bu bölgenin toplam nüfusunun %76'sına ulaştı.³²⁴ Şiiler sadece Beyrut'ta değil Güney Lübnan ve Beka'da da sosyo-ekonomik problemlerin yükü altında eziliyor buna birde süreklilik arz eden İsrail saldırıları ekleniyordu. İranlı bir din adamı olan Musa Sadr 1958/59 yılında ilk kez Lübnan'a geldiğinde Şiiler arasında dilencilik mesleğinin yaygınlaştığını görmüş *"Bir Şii ölür ama yine de dilenmez"* ifadeleri ile bu durumdan duyduğu üzüntüyü dile getirmişti.³²⁵ Ancak 1970li yıllarla birlikte İmam Musa Sadr liderliğinde başlayan sağ siyasal hareket sadece Şii siyasal kimlik ve aidiyetini yeniden tanımlamakla kalmayacak ayrıca Lübnan Şiiliğinin madundan mukteditre evriliş sürecini de başlatacağı.

³²² Şii nüfusun çoğunluğu LKP ile temasta olsa da Şiiler arasında Lübnan Sosyalist Partisi ve ;Komünist Eylem Örgütü taraftarları da mevcuttu.

³²³ LKP ve Filistin direnişine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: Michael W. Suleiman, "The Lebanese Communist Party", **Middle Eastern Studies**, Vol. 3, No. 2, 1967, pp.134-159.

³²⁴ Majid Halawi, *A Lebanon Defied: Musa al-Sadr and Shi'a Community*, New York: Routledge, p. 63.

³²⁵ Abdurrahim Ebuzeri, **Lübnan'da Direnişin Mimarı İmam Musa Sadr**, (Çev. Sedat Baran), İstanbul: Feta Yayınları, 2012, s.18.

B.3.ii: Bilim İnsanı Bir Siyah Sarıklı: İmam Musa Sadr

Fotoğraf 5: Musa es-Sadr³²⁶

Musa Sadr, 1928 yılında İran'ın Kum kentinin Aşkale mahallesinde doğdu. Sadr ailesinin kökeninin Ehl-i Beyt'in yedinci İmamı İmam Musa Kazım'a dayandığı rivayet edilir.³²⁷ Bugün İran, Lübnan ve Irak'a yayılmış olan aile üyeleri arasında çok sayıda siyasetçi, din adamı ve kanaat önderi vardır. Büyük dedelerinden Seyid Salih Şerafettin, Lübnan'ın Sur kasabasında doğmuş hayatının büyük kısmını Lübnan'da geçirmiştir. Seyid Şerafettin, geç Osmanlı döneminde Cezzar Paşa'nın bölgedeki faaliyetleri aleyhine ayaklanan Şiilere önderlik etmiştir. Ayaklanma sırasında oğlu Seyid Hubbetullah öldürülmüş kendisi de tutuklanarak Akka'da hapsedilmiştir. Hapisten çıktıktan sonra Necef'e yerleşen Seyid Şerafettin ölümüne dek (1783) burada yaşamıştır.³²⁸ Musa Sadr'ın amcası Huccetulislam Seyid Abdülhüseyin Şerafettin el-Musevi ise Lübnan'da Şiilere önderlik eden ve Şii toplumunun problemlerini çözmek için uğraşan saygın bir diğer din adamı

³²⁶ Ajami, p.2.

³²⁷ Ebuzeri, s. 11

³²⁸ İbid, s. 12.

olarak bilinir. Şerafettin el-Musevi, Fransızlara karşı Kemal el-Esat'la³²⁹ kuvvetlerini birleştirerek mücadele etmeye çalışmış ancak Fransız askerlerinin Sur'a girmeleri ve el-Musevi'nin kitaplığını ateşe vermelerini takiben önce Şam'a ardından Mısır'a sığınmıştır.³³⁰ Musa Sadr'a ilişkin biyografilerde sıklıkla amcasından aldığı mirası devam ettirdiği ve Lübnan'a dönerek bu mirası tamamlamak için mücadele ettiği ifade edilir.³³¹

Musa Sadr aile içinde başlayan din eğitimi Kum'da sürdürmüş ve diplomasını fıkıh alanında almıştır. İyi derecede Farsça ve Arapça bilen Sadr, ekonomi ile yakından ilgilenmeye başlamış, Tahran Üniversitesi Hukuk ve İktisat Fakültesi'nde eğitimi sürdürmüştür. Sadr iktisat eğitiminin yanı sıra ayrıca, Fransızca ve İngilizce öğrenmiştir. İktisat fakültesini bitiren Sadr İran'da "hukuk ve siyasal bilimlerde akademik unvan sahibi ilk siyah sarıklı" kişi olmuştur.³³² 1954'te İslami eğitime devam etmek için Irak'a giden Sadr, Necef'te Merc-i Taklit makamındaki Ateyullah Ebu el-Kasım Hui ve Şeyh Muhammed Rıza Yasin gibi önemli isimlerden dersler alarak "Müçtehid" unvanına sahip olmuştur. Müçtehid sıfatıyla İran'a dönen Sadr, İslam Üniversitesi'nde (Kum) fıkıh ve mantık dersleri vermiştir.³³³

Musa Sadr ilk kez 1957 yılında akrabalarını ziyaret etmek için Lübnan'a gelmiş burada Seyyid Abdül Hüseyin Şerafeddin el-Musevi ile kurduğu yakın ilişki el-Musevi'nin kendisini halefi olarak düşünmesine yol açmıştır. Kaynaklarda bu ilişkiden hareketle Sadr'ın 1959 yılında Şerafeddin el-Musevi'den Şiiilerin dini işlerini yönetmesi için aldığı davet üzere Lübnan'a geldiği yer alır. Böyle bir davet olmakla birlikte Musa Sadr'ı resmen bir temsilci olarak seçen kişinin mercii' makamındaki Seyyid Muhsin el-Hakim olduğu iddiası daha güçlüdür.³³⁴ Sadr'ın Lübnan'a nasıl ve neden gittiğine ilişkin de farklı iddialar vardır. Kimilerine göre Sadr, Şah'a karşı Musaddık'ı destekleyen ve siyasi fikirlerini gizlemekten çekinmeyen, muhalif bir din adamıdır ve bu nedenle Lübnan'a

³²⁹ El-Esat; Fransız hegemonyasından itibaren zaimliğini siyasal güç ile birleştirmiş Şii zuema içinde öne çıkan bir ailedir. Esat ailesi Şamun hükümetinde parlamento sözcülüğü görevini üstlenmiştir ayrıca Ahmet Esat ilk Dış İşleri Bakanı'dır.

³³⁰ Peter Theroux, **Kayıp İmam Musa Sadr**, (Çev: Şaban Özdemir), İstanbul: Akademi Yayınları, 1992, ss. 30-31.

³³¹ Theroux, a.y. ve Ebuzeri, ss. 11-16.

³³² Theroux, s.28.

³³³ İbid, s.29.

³³⁴ Julia Abisaab, **Musa Sadr...**, p. 128.

gönderilerek İran'dan uzaklaştırılmıştır. Bir başka iddiaya göre ise Kum ve Necef'in önde gelen Ayetullahları özellikle de Humeyni, Burucerdî, Hui ve Behbehani Sadr'a karşı tavırlı oldukları için onun önce Necef'e ardından Beyrut'a gönderilmesini uygun bulmuştur zira "...O bir Lübnanlıydı. Çatal ve kaşık kullanarak yemeklerini yiyordu. İşte onların Sadr'a içerlemelerinin nedeni buydu..."³³⁵

Fotoğraf 6: Musa Sadr Lübnan'da bir kafede³³⁶

Sadr'ın akademik unvan sahibi bir siyah sarıklı olarak diğer din alimlerinin yolundan gitmediği, farklı konulara ilgi duyduğu ve günlük yaşamında alışlagelmedik rutinleri olduğundan sıklıkla söz ediliyordu. Yasaklı müzikler dinliyor, çokça sigara içiyor, parklarda evsizlerle sohbet ediyordu.³³⁷ Hakkındaki iddialar sadece gücenme, içerleme ile sınırlı kalmıyor kimilerine göre Şah'ın elçisi hatta 'ajanı' olarak Savak tarafından Beyrut'a gönderildiği, bunun için 300.000 dolar harcandığı dahi iddia ediliyordu.³³⁸ Sadr, dönemin hakim İranlı ulema klişesinden uzak, siyaset ve ekonomiyle yakından ilgilenen, diğer alimlerce 'ulemanın ağırlığına sığmayan' çeşitli işlerle uğraşan sıra dışı bir alim

³³⁵ Theroux, s. 30.

³³⁶ Musa Sadr'ın Mirası Hala Canlı, Gzt Mecra, <https://www.gzt.com/mecra/musa-sadrin-mirasi-hl-canli-3430806> (E.T. 15-09.2023)

³³⁷ Thereoux, s. 37.

³³⁸ Peter Thereoux'un aktardığına göre Müslüman Kardeşler üyesi Muhammed Garip'in Büyücü'nün Dönüşü adlı kitabında Musa Sadr'ın Lübnan'a gönderilmesini Şah Rıza Pehlevi'ye Savak başkanı General Teymur Bahtiyar'ın önerdiğini yazmakta ve Sadr'ı sıklıkla SAVAK ajanı olarak tasvir etmektedir. Buna mukabil İran Eski Başbakanı Şahpur Bahtiyar'da Sadr'ın Şah'ın gönderdiği bir elçi olarak tanımladığı ajan olmadığını iddia etmiştir. bkz: Thereoux, s.30.

portresi çizmiştir. Örneğin ulemanın hafif işler olarak adlandırdığı dergicilikle ilgilenmiş hatta Dersha-i ez Mekteb-i İslam Dergisi'ni çıkarmıştır.³³⁹ Dergide kapitalist ekonominin aksine İslami iktisat modelinin toplumda var olan hakikatleri ve sabit üretim amillerinin hukukunu esas aldığı iddiasından hareketle 'İslam'ın Ekonomik Modeli' başlıklı bir yazı serisi de kaleme almıştır.³⁴⁰

Sadr'ın Lübnan'a nasıl geldiğinden veya kim/kimler tarafından gönderildiğinden ziyade bu çalışma için önemli olan Lübnan'da Şiilerin siyasal dönüşümünde oynadığı önemli role ilişkindir. Lübnan'da din adamı olarak görev yaptığı süre boyunca Caferi mahkemelerini denetleyen Sadr, toplumsal uzlaşa sağlamak ve hayır projeleri yürütmekle ilgilendi.³⁴¹ Hakkında birçok muğlak ve çelişkili söylemin varlığı bizatihi Lübnan Şiilerinin siyasal dönüşümünde oynadığı role ilişkindir. Sadr, İran'da bir Lübnanlı Lübnan'da ise – en azından başlangıçta- bir İranlı idi. Bir başka ifade ile tam olarak bir İranlı değildi ancak öte yandan her ne kadar kendisini seven davet eden önemli isimler olsa da Lübnan'a da İran'dan gelen biriydi. Sadr, anolojik olarak, Lübnan'a kapatılmış Suriyeli olamayan ama Lübnan'da da yok sayılan mezhepdaşı Şiilerle benzer bir *yersiz yurtsuzluk*³⁴² halindeydi ancak bu hal hem Şiiler hem de kendisi için değişecekti. Şii tarihi geriye dönük yeniden yazıldığında Şii bir entelektüel tarafından İran ve Lübnan arasındaki bağları hem kuran hem de somutlaştıran kişi olarak okunacaktı. *"Musa el Sadr'ın kendisi tamamen yeni bir işleve hizmet etmeye geldi. O, İranlılar ve Lübnan'daki Şiiler tarafından sahiplenilen çifte kimliğe sahip bir adamdı; ikisi arasındaki hem gerçek hem de hayali bağları somutlaştırdı."*³⁴³

Musa Sadr, İran Şahının muhaliflere karşı tutumunu eleştirdiği gerekçesi ile 1963 yılında İran vatandaşlığından resmi olarak çıkarıldı.³⁴⁴ Bunun üzerine dönemin Lübnan Başbakanı Fuat Şehab, Musa Sadr'a aynı yıl özel bir kararname ile vatandaşlık ve Lübnan diplomatik pasaportu verilmesini sağladı ve böylelikle Sadr'ın Lübnanlılığı resmen

³³⁹ Ebuzeri, s. 22.

³⁴⁰ ibid, s. 22-23.

³⁴¹ Ajami, pp. 189-190.

³⁴² Edward Said'den mülhem bu kavram için bkz: Edward W. Said, **Yersiz Yurtsuz**, (çev. Aylin Ülçer), İstanbul: Metis, 2017.

³⁴³ Ajami, pp.191.

³⁴⁴ Elif Polat, Mehmet Kaya, "İran'ın Suriye Politikası", **Akademik Matbuat**, C.6, S.1, Haziran 2022, s. 9.

tanınmış oldu.³⁴⁵ Sadr'ın Lübnan'da yürüteceği faaliyetler hem Sadr'ın hem de Lübnan Şiilerinin yersiz yurtsuzluğunu dönüştürecekti.

B.3.iii. Yüksek Şii İslam Konseyi ve Mahrumlar Hareketi (حركة المحرومين)

Musa Sadr 1959 yılında Lübnan'a resmen geldiğinde Şiilerin Güney'de veya Beyrut banliyölerinde fark etmeksizin buluştukları nokta yokluk ve yoksunluktu. Genellikle vasıfsız işçi statüsünde olan kırsal kökenli Şiiler mevsimlik işçi, hamallık ve seyyar satıcılık gibi işlerle uğraşabiliyorlardı. Ancak bu işleri yapabilmek için de kendilerinden önce Beyrut'a göç etmiş ve bu iş kollarında çalışmaya başlamış Suriyeli ve Filistinli göçmenlerle mücadele etmeleri gerekiyordu. Dolayısıyla 60lı yıllarla birlikte Şiiler “*yeni bir tür ekonomik sınıf veya yarı-proleterya*” oluşturmuşlardı.³⁴⁶ Musa Sadr'ın ifadesiyle Şiiler gündelik ve toplumsal hayatın her alanında tam anlamıyla “yoksunlardı” - mahrumlardı-.³⁴⁷

İsrail saldırıları ve Lübnan hükümetinin ekonomi politikalarının Güney'de yaşamayı neredeyse imkânsız hale getirmesiyle, başta Beyrut olmak üzere büyük şehirlere göç eden Şiiler ciddi bir sosyal dönüşüm geçiriyordu. Kentlilerin sahip olduğu imkanlar ve bu imkanlara kendilerinin erişiminin oldukça kısıtlı olması Şiilerin siyaset ile olan ilişkisini değiştiriyordu. Bir yandan temsil edilmeye ihtiyaç duyuyorlar bir yandan da içinde bulundukları şehir hayatı ile uyum sağlayamıyorlardı. Bu noktada dini söylemler ve ritüeller hayatlarında daha da önemli bir yer kaplamaya başlıyor ve kendi yeni şehirli kültürlerini yaratma yollarını arıyorlardı.

Tüm olumsuz koşullar ve İsrail saldırılarına rağmen Güney'de kalmaya devam eden Şiiler içinde sosyal ve siyasal yapı değişiyordu. Mevcut iktidar ile ilişkilerini güçlendirmeyi önceleyen Şii zuema ile halk arasındaki uçurum büyüyordu. Bağımsızlığı müteakip

³⁴⁵ Bu olayın Sadrın Lübnan istihbaratı ile ilişkisine yönelik kuşkuları artırdığını, ülkede uzun yıllardır yaşayan birçok Müslüman vatandaş sayılmazken Sadr'ın bu hakları kolaylıkla elde ettiğini ifade eder. Kısmen doğru olmakla birlikte Lübnan'da Mardinlilere ilişkin yürüttüğüm saha çalışmasında Şehab'ın Türkiye'den göç etmiş Mardinlilerin bir kısmının da olsa vatandaşlık almasını sağladığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla Sadr bu kanundan faydalanan tek kişi değildir. Thereoux, s.31.

³⁴⁶ Mehmet Çelik, “Kimlik ve Siyasallaşma Bağlamında Lübnan'daki Şii Toplumu”, **Journal of History Studies**, V.10, S.8, 2018, s. 83.

³⁴⁷Yusri Hazran “The Shiite Community in Lebanon: From Marginalization to Ascendancy”, **Crown Center For Middle East Studies**, Brandeis University Haziran 2009, N. 37, 1-7.,p.2. Mahrum kelimesi Arapça kökeni ve anlamı bakımından daha uygundur.

Lübnan’da kurulan hükümetler tarım ihracatına dayalı kalkınma için Güney’e ihtiyaç duyuyorlar bu nedenle zuema ile ticaret yapıyorlardı ancak bu ticari gelirden Şii çiftçiler emekleri oranınca yararlanamıyordu. Aksine zaimler elde ettiği kazanç sayesinde daha çok toprak satın alıp daha çok köylüyü topraksız bırakıyor ve böylelikle daha çok çiftçiye sömürüyordu. Örneğin Güney Lübnan’ın en büyük toprak sahibi olan Esad ailesi Beyrut, Sayda ve Sur ile olan bağlarını güçlendirerek bu kentlerdeki limanlar aracılığıyla daha çok tarım ürünü satıyor, geliriyle daha fazla toprak satın alıyor böylelikle Sünni ve Maruni siyasilerle daha kuvvetli ilişkiler kuruyordu.³⁴⁸ Kendi siyasal güçlerini ve ticari ilişkilerini bu yolla koruyabiliyorlar ancak Şiiilerin sisteme dahil edilmesine imkan tanıyacak her girişime, kendi sınırlı hegemonyalarını zayıflatacağı endişesiyle engel olmaya çalışıyorlardı.

Bu koşullar altında Güney’deki alt yapı, sağlık hizmetleri, eğitim alanındaki eksiklikler ve tarım işçilerinin giderek azalan gelirleri veya İsrail saldırılarının yarattığı güvenlik tehdidi gibi hayati konular Şii zuemanın gündeminde yer almıyor, örneğin Meclis Başkanlığı görevini yürüten Kemal el-Esad tarafından dile getirilmiyordu. Esad ailesinin gündeminde daha çok diğer Şii zuema ile girdiği iktidar mücadelesi vardı. Sur’da Halil ailesi, Nebatiye’de Zeynler ve Zehrani’de Usayran ailesi Esadların geleneksel rakipleriydi ve tüm bu zuema arasındaki çatışmalara varan mücadelenin tek hedefi sosyal ve siyasal güçlerini artırmaktı. Bir diğer Şii zaim Halil ailesi Beka güneyinde benzer stratejilerle sürekli sahip olduğu toprakları genişletmiş ve bölgenin lideri konumuna gelmişti.³⁴⁹

Kuzey Beka bölgesinde ise Maanlar ile girdiği mücadeleden kazançlı çıkan Hamadehler sahip oldukları toprakları Kuzey Beka Hirmil’e kadar genişleterek buradan siyasi ve ekonomik güç devşirdiler.³⁵⁰ Bu minvalde kendi aralarında bir güç mücadelesine girmiş olan Şii zuemanın -genellikle- Şii halkın koşullarını değiştirmeye yönelik herhangi bir projeksiyonu yoktu. Hatta Şii zuemanın, kendi iktisadi ilişkilerini zayıflatacağı ve bölgesel güçlerini rakiplerine kaptıracakları endişesi ile statükonun değişmesine karşı olduğu dahi ifade edilebilir. Hakikaten de orta ve alt sınıfla yakın ilişkiler kuran Sadr’ın

³⁴⁸ Yusri Hazran, pp. 3-7.

³⁴⁹ Alaga, **Silahlı Mücadeleden İktidar Partisine Hizbullah**, (çev. Kadriye Göksel), İstanbul:Doğan, 2007 ss.29-30.

³⁵⁰ İbid.

artan popülaritesi, Beka ve Güney Şii milletvekillerini rahatsız etmeye ve onların merkez iktidar ile kurdukları ilişkiye zarar vermeye başlamıştı.³⁵¹ Nitekim mevcut sistemin Şiiler lehine değişikliğe uğraması için yapılacak her girişime en çok Şii zuema karşı çıkmış bu noktada Hamadeh ailesi gibi birkaç istisna dışarıda tutulacak olursa Musa Sadr'ın ilişki kurmakta en çok zorlandığı grup Şii siyasal elit/zuema ve yerel Şii ulema olmuştur. Son tahlilde kırsal kesimde de zaim-zilm bağı olabildiğince gevşiyor, mahrum bırakılmışlığa karşı çıkışın yolları bireysel ve dağınık bir düzlemde aranıyordu.

Şiilerin bir kısmı Lübnan Komünist Partisi (LKP) başta olmak üzere çeşitli sol parti ve örgütler içerisinde kendine yer buluyordu. Lübnan'ın en temel probleminin mezhepçi yapı olduğu savından hareketle bu grup, seküler bir yönetim talep ediyordu. Öte yandan Şiilerin bir kısmı da mezhep bağına daha kuvvetli sarılıyor ve dini önderler aracılığı ile bir çözüme ulaşılabileceğini düşünüyordu. Şiilerin bu ikircikli ve dağınık halini siyasi bir varlığa dönüştürmek isteyen Sadr, iki temel amacı gerçekleştirmeye odaklandı. Öncelikle Şiilerin siyasal yapı içerisinde daha adil bir şekilde temsil edilmesini sağlamayı hedefleyen Sadr, ikinci olarak da mevcut düzenin devamını isteyen Şii zuemanın gücünü zayıflatmaya çalıştı.³⁵²

Şii milletvekilleri Güney'deki meslektaşları ile yakın ilişkiler tesis etmiş, Şii Esad, Şii ez-Zeyn ile Sünni es-Sulh aileleri gibi zuema arasında evlilik bağları kurulmuştu. Böylelikle aile ve işlerini birleştiren zuema sosyal ve siyasal gücünü perçinlemişti.³⁵³ Sadr, Şiilerin sosyo-politik statülerini iyileştirmek için öncelikle Müslümanlar arasında sağlam bağlar kurmanın önemini fark etmişti. 'Müslümanlar arası farklılıkları azaltmaya ve Şiiler ile Sünnilerin ortak entelektüel deneyimlerini paylaşmaya yönelik forumlara katıldı. Şii ve Sünni hukuk ekolleri arasındaki hukuki birliğin, ulusal ve toplumsal birliğin sağlanması için gerekli olduğunu öne sürdü'.³⁵⁴

Henüz Lübnan'a gelir gelmez bu konudaki tavrını net bir şekilde ortaya koyan Sadr için İslam'ın ortak ve tek bir kaynağı vardı. Dolayısıyla tüm Müslümanlar akide, inanç ve tek bir semavi kitaba sahip olduklarından halihazırda birlik içindeydiler. “*Sünni ve Şii*

³⁵¹ Nizar al- Zayn, 'Editorial', al- .Irfan, nos. 9-10 (January-February 1971), 999-1000

³⁵² Alaga, **Silahlı Mücadeleden...**, ss. 30-31.

³⁵³ İbid.

³⁵⁴ Julia Abisaab, **Imam Musa Sadr...**, p. 140.

arasında hiçbir ihtilaf yoktur. Bizler bir bütünün iki parçasıyız” diyordu.³⁵⁵ Lübnanlı Müslümanlar için izlediği yol, halihazırda uzun zamandır Şam ve Kahire’de yapılan diyalog ve fıkıhta vahdet odaklı çalışmalara paralel fikirlerini her fırsatta paylaşmak oldu. Aslında İslam’da vahdet fikri Sadr’ın henüz öğrenci olduğu yıllarda düşünmeye başladığı çeşitli alimlerle bu konuda fikir alışverişinde bulunduğu bilinmektedir. Allamei Emîni’yi görmek için henüz yirmili yaşlarında Tahran’a gitmiş ve dönemin önemli alimi Emîni ile uzun bir süre İslam’da vahdet üzerine konuşma imkanı yakalamıştı.³⁵⁶ 1963 yılında ‘vahdet’ odaklı faaliyetlerini resmen başlatan Sadr, Kuzey Afrika ülkelerini kapsayan bir yurtdışı gezisine çıktı ve Fas, Cezayir ve Mısır’da faaliyet gösteren İslami merkezler ile Lübnan İslami İlim Medresesi ile merkezlerinin birbirleriyle iletişime geçmesini sağladı. Sadr için İslam’da birlik (vahdet), önce fıkıhın birleştirilmesi akabinde ortak faaliyetler yürütülmesi olmak üzere iki ayağa sahipti. Sadr, fıkhi vahdetten mezhepler arasındaki fıkhi görüş farklılıklarının tamamen ortadan kaldırılmasından ziyade, ümmet arasındaki ihtilafların azaltılacağı daha pratik çözümleri kastediyordu. Bir başka ifade ile mezhepler arası ihtilafların teori bazında ele alınıp, ‘ilmi nazariyeler’ şeklinde gündeme getirilmesini arzu ediyordu.³⁵⁷ Zira farklılıklar üzerine verilen fetvalar ümmetin ayrışmasına, birbirinden uzaklaşmasına neden oluyordu. Oysa oldukça pratik ve derin tartışma yaratmayacak birkaç düzenlemeyle ümmet birliğini sağlama yolunda önemli adımlar atılabilirdi. Örneğin bayramlar tüm İslam aleminde ortak günlerde kutlanabilir veya tüm İslam aleminin kabul edebileceği ortak bir ezan üzerine anlaşma sağlanabilirdi.³⁵⁸ Sadr, fıkhi vahdet üzerine görüşlerini Lübnan azam Müftüsü Şeyh Hasan Halit’e yazdığı meşhur mektupta dile getirmişti.

“...bu hedeflere ulaşmak için dakik bir araştırma yapılmalı, mesuliyetler belirlenmeli, vatandaşların kendi aralarında, yöneticilerle ve kardeş Arap ülkeleriyle uyum içinde olmalı ve bütün dünya Müslümanları ile vicdan sahibi insanların güçlerini birleştirmelidir. Sorunların çabucak çözülmesi ve daimi faaliyetler

³⁵⁵ Ebuzeri, s.74.

³⁵⁶ Allame Emîni (Abdülhüseyin b. Ahmed b. Necefî Eminü’ş-şer Tebrizî))’nin Tahran’a gelmesi üzerine bu zatı ziyaret etmiş uzun saatler İslam’da vahdet üzerine konuşmuşlardı.

³⁵⁷ Ebuzeri, ss. 73-74.

³⁵⁸ Sadr’ın tartışma yaratmayacak basit konular dediği örnekler aslında Şia-Sünni ayrımından günümüze derin tartışmalar yaratmış meselelerdir. Şiiler’in ezana ekledikleri “aliyyen veliyyullah” lafzı Sünni otoritelerce mesnetsiz bulunarak kabul edilmemektedir. Bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Hanifi Şahin; “Şia Düşüncesinde Ezanın Yapısı ve Geçirdiği Dönüşümlerin Tarihi”, **Mezhep Araştırmaları**, V/1, Bahar 2012, ss. 35-65..

*arasında uyum sağlanması niçin bizler de bu göreve katılmalı, bunların tahakkuk bulması için gerekli icrai program ve yönetmelikleri birlikte oturup enine boyuna incelemeli ve elimizden ne geliyorsa onu yapmalıyız...*³⁵⁹

Lübnan'ın önde gelen Ehl-i Sünnet Müftülerinden Muhyiddin Hasan ile kurduğu yakın ilişki de yine hem ümmetin birliği hem de Lübnan özelinde istediği tüm mezheplerin bir arada eşit bir şekilde yaşaması temennisine örnek oluştuyordu. Sadr ve Hasan Aşura, Gadir-i Hum veya Ramazan ayında Sünni ve Şii cemaatle birlikte buluşuyor hatta aynı minbere çıkıp ortak vaazlar veriyorlardı.³⁶⁰

Sadr, Şiilerin mevcut sistem içerisinde daha adil bir şekilde temsil edilmelerini içeren ilk hedefine uygun olarak, sadece Sünnilerle değil Lübnan'daki tüm mezheplerle de yakın ilişkiler kurmaya çalıştı. Musa Sadr'ın diğer dinlere bakış açısı tamamen birlikte yaşamının gerekliliği ve faydası üzerineydi. Bir başka ifade ile Musa Sadr, Lübnan siyasal sisteminin değişmesini değil bu sistem içerisindeki Şiilerin 'mahrum bırakılmış' konumunun değişmesini hedefliyordu. Bu çerçevede halkın arasında çıkan en ufak anlaşmazlıklarla dahi ilgileniyor, Lübnanlıların mezhep farkı gözetmeksizin gündelik hayatta birbirleri ile kaynaşmasını sağlamaya çalışıyordu. Örneğin Sur kentinde 1962 yılında biri Müslüman diğeri Hristiyan komşu iki dondurmacı arasında bir tartışma yaşandı. Müslüman dondurmacı çıkan anlaşmazlık üzerine Hristiyanların yaptığı dondurmanın İslami açıdan necis sayıldığını ve Müslümanların bu dondurmaları yememeleri gerektiği yönünde bir söylenti yaydı.³⁶¹ Kısa sürede işleri bozulan Hristiyan dondurmacı Musa Sadr'dan yardım istedi. "Ehli kitap temizdir" fetvasını veren Sadr ayrıca yanındakilerle birlikte dükkana gidip dondurma yedi.³⁶²

Gramsciyan manada Sadr'ın izlediği yöntem 'hegemonyanın iç çelişkilerinden azade homojen bir ekonomik-tarihi blok yaratmak üzere müttefik toplumsal güçlerin soğurulması' yönünde politikalar izleneceği varsayımından hareketle Şiileri, madundan

³⁵⁹ Şeyh Hasan Halit'e yazdığı mektuptan bir bölüm. Ebuzeri, s.75-76.

³⁶⁰ ibid, s. 74.

³⁶¹ Necis;(Ar: النجاسة) Necaset kelimesinden türetilen necis, bazı nesnelerin dinen pis sayılması anlamında kullanılan fıkhi bir terimdir. Bkz: **TDV İslam Ansiklopedisi**, Necaset, <https://islamansiklopedisi.org.tr/necaset>, (E.T. 10.07.2023).

³⁶² Muhsin Kemaliyan ve Ali Ekber Rencber Kirmani'nin İzzet-i Şia eserinden aktaran: Ebuzer Abdurrahim, a.g.e., ss.85-86.

rızası talep edilenler konumuna getirmekti. Doğası gereği dinamik ve ilişkisel olan hegemonyanın toplumsal bellekte dikkate alacağı sağduyuya (common sense) Şiilerin de dahil edilmesi uğraşı içerisindeydi.³⁶³ Musa Sadr modern, dindar vatandaş Şii'yi inşa etmeye çalışan uzlaşmacı bir ruhani lider kimliğindeydi ve bunu yaşanan tüm toplumsal çatışmalarda gösterdiği arabulucu tavır ile gösteriyordu. 1970 yılında Hermel ile Baalbek'te bulunan birkaç aile arasında başlayan kavgalar kısa sürede bir çatışmaya döndüğünde *“İsrail işgali ve yoksulluğu gibi ciddi sorunlar karşısında intikam dalgasını turmandırmanın ve ilkel düşmanlıklara yönelmenin anlamı nedir?”* ifadeleri ile hem aileler arasında uzlaşma sağlamaya çalışmış hem de Şiilere vatandaşlık görevlerini hatırlatarak Lübnan sınırlarının ve kriz halindeki ekonominin düzelmesi uğruna mücadele etmenin görevleri olduğu bilincini aşılama çalışmıştı.³⁶⁴ Musa Sadr modern, dindar vatandaş Şii'yi inşa etmeye çalışan uzlaşmacı bir ruhani lider kimliğindeydi ve bunu yaşanan tüm toplumsal çatışmalarda gösterdiği arabulucu tavır ile gösteriyordu. O'na göre *“Müslümanların ve Hristiyanların bir arada var oluşu ne pahasına olursa olsun korunması gereken bir hazine”*ydi.³⁶⁵

Fotoğraf 7: Musa Sadr bir grup Lübnanlı din adamı ve parlamenter ile³⁶⁶

³⁶³ Antonio Gramsci, **Hapishane Defterleri**, 5.Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2007, ss. 31-32.

³⁶⁴ Julia Abisaab, **Musa Sadr....**, p.141.

³⁶⁵ Musa Sadr'ın bu sözü çeşitli Emel poster ve bayraklarında yer almıştır. Bkz: Alaga, **Silahlı Mücadeleden...**, s. 319.

³⁶⁶ Iran Press, “Anniversary of disappearance of top Shia cleric Imam Musa al-Sadr, a fighter for freedom”, August 31, 2021, (E.T.: 10.07.2022).

Tüm bu örnekler ve Sadr'ın izlediği yol hakkındaki ayrıntılar Lübnan Şiiilerin tarihsel ve siyasal dönüşümünde son derece önemli dönüm noktalarına referans vermesi açısından önemlidir. Öncelikle Musa Sadr'ın Lübnan'ın mezhepsel sisteminin değişmesi yönünde en ufak bir talebi bulunmuyordu. Aksine sistemin mezhebe dayalı olması ulemanın dolayısıyla -her ne kadar kendisi müçtehid unvanını kullanmasa da bir ulema olarak kabul görüyordu- kendi otoritesi için oldukça kullanışlıydı. Aynı sistem içerisinde Şiiilerin de diğer mezhepler gibi saygı görmesini ve haklarının verilmesini talep ediyordu. Bir başka ifade ile Şiiiler mezhep temelli bir siyasal dönüşüm geçirmeli ve *resmen* eşit yurttaş olmalıydı. İkinci olarak tüm cephelerde savaşıarak bu hedefi gerçekleştirmeleri mümkün değildi, dolayısıyla gerek Lübnan içerisinde gerekse diğer ülkelerle kurulan ilişkilerde mezhep ayrımı gözetmeksizin müşterek yarar esas alınacaktı. Böylelikle Lübnan Şiiilerine Maruni hegemonyasının içerisinde bir 'söz söyleme' alanı açılmış olacaktı.

Bu noktada Sadr, söz söyleme ve söylenen sözün resmen duyulmasını sağlamanın yolunun kurumsallaşmadan geçtiğini elbette biliyordu. İş birliği kurabildiği az sayıda Sabri Hamadi gibi Şii zuema ve Seyid Cafer Şerafeddin, Fadlallah Danas ve eski Bakan Süleyman el-Din gibi önemli dini ve siyasi isimlerle Şii siyasal ve toplumsal hayatında önemli rol oynayacak kurumsallaşma için ciddi bir seferberlik yürüttü.³⁶⁷ 23 Mayıs 1969 tarihinde Lübnan Yüksek Şii İslam Konseyi (YŞİK) resmen kuruldu ve Musa Sadr Konsey'in ilk başkanı oldu.³⁶⁸ YŞİK, Sadr'ın ifadesine göre Şii cemaatini ilgilendiren işlerin takip edileceği bir çatı kurum niteliğindeydi.³⁶⁹ Şiiilerin siyasal elite baskı yapmasını sağlayacak sivil toplum kuruluşları, çeşitli örgütlenmeler ve yine Şii halkın ihtiyaç duyduğu çeşitli sosyo-ekonomik faaliyetin yürütüleceği çok sayıda irili ufaklı yapıyı bünyesinde barındıracak, tüm bunların yanı sıra Şiiilerin siyasal taleplerini duyurabilmeleri için resmi bir kurum işlevi görecek, böylelikle hem yurt içinde hem yurt dışında resmen söz söyleyebileceklerdi.

Musa Sadr Konsey'in açılış konuşmasında sadece Lübnan'ın diğerleri ile eşit hakları olan vatandaş Şiiiliği inşa etmekle kalmıyor, aslında Şiiilerin Lübnan siyasal hayatının geleceğinde oynayacağı rolün büyüklüğüne dair de önemli ipuçları veriyordu. Fransız

³⁶⁷ Tefvil el-Medini, **Amal ve Hizbullah fi Halabat el-Mujabahat el Mahaliyye ve el-İklimiyye**, Damascus: El-Ahli, 1999, p.85.

³⁶⁸ Thereoux, s.38.

³⁶⁹ Skheih Naem Qassem, **Hizbullah: Bir Direnişin Anlatılmamış Öyküsü**, (çev. Muharrem Tan), İstanbul: Karma Kitap, 2007, s. 17.

mandasının bir mezhepler hiyerarşisi olarak inşa ettiği Maruni hegemonyasına Şii mezhebi lehine başkaldırıyor, bunu yaparken de madun Şii'yi bir etkin unsur haline getirmekle kalmayıp muktedirliğe varacak bir yolun haritasını da çiziyordu.

Sadr uzun ve etkileyici konuşmasında mahrumiyetten kurtuluş, vahdet (inançta birlik), infitah (açılım) ve siyasette özne konumuna geliş olmak üzere Şiiliğin yeniden inşasını dört temel unsur etrafında örmüştü. Öncelikle Konsey mahrum bırakılmış Şii cemaati örgütleyecek, içinde bulundukları sosyo-ekonomik koşulların düzelmesi için çalışacaktı. Bu çerçevede cehalet, yoksulluk, geri kalmışlık, toplumsal adaletsizlik ve manevi yozlaşmışlığa karşı savaşmak Konseyin en temel göreviydi. İkinci unsur özetle vahdet³⁷⁰ politikası olarak adlandırabileceğimiz Şiilerin diğer Müslümanlarla ilişkisinin nasıl olacağını belirleyen eylemler bütünüydü. Bu minvalde düşünce, uygulama ve cihad açısından bütünsel bir İslam anlayışı benimsenecek hiçbir ayırım yapılmaksızın Müslümanlar arasında birlik oluşturulması için çalışılacaktı. İnfitah olarak adlandırabileceğimiz üçüncü unsur Şiilerin diğer mezhep ve cemaatlerle kuracağı ilişkinin boyutlarını belirliyordu ki buna göre de Şiiler Lübnan içerisindeki tüm mezhep ve cemaatlerle iş birliği içerisinde olacaklardı.

İlk üç unsuru Lübnan Şiilerini madundan konuşabilen bir vatandaşa dönüştürme çabası olarak değerlendirecek olursak dördüncü ve son madde Şiilerin siyasette özne konumuna gelecekleri tahayyülünden yola çıkıyordu. Sadr konuşmasında vatandaş Şii'ye vatani ve ulusal birliği korumak görevini veriyor, ülkenin bağımsızlığını, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü sağlamayı amaç edindiklerini söylüyordu. Bu noktada Fransız mandası ile kurulan yeni bir devletin sınırları içerisine kapatılmış Şiileri etkin birer özne kılmayı hedefleyen Sadr, ülkenin dost ve düşmanlarını belirleyerek nasıl bir dış politika izleneceğini başka bir ifade ile hedefinin sadece söz söylemek değil ülke siyasetinde belirleyici hale gelmek olduğunu da gösteriyordu. Bu doğrultuda Konsey İsrail'in işgal ettiği toprakları geri almak için Filistin direnişini destekliyor ve bu direnişte kardeş Arap ülkeleriyle iş birliği içerisinde olacağını deklare ediyordu.³⁷¹

³⁷⁰ Vahdet (Ar.): Bir ve tek olmak. Konuya ilişkin ayrıca bkz: Ali Durusoy, "Vahdet", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vahdet> (07.07.2023)

³⁷¹ Alaga, **Silahlı Mücadeleden...**, s. 30. Ve Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, **İSAV**, İstanbul:1993.

YŞİK Sadr'ın da çeşitli konuşmalarında ifade ettiği gibi bir çatı kurum işlevi görecekti. Bu çatının altında yukarıda bahsi geçen dört ana kolon üzerine inşa edilecek yeni Lübnan Şiiliği için sosyo-ekonomik mahrumiyetlerinin giderilmesi ivedilik arz ediyordu. Zira 1970 yılında Kral Hüseyin komutasındaki Ürdün ordusu ile Filistinliler arasında çıkan çatışmalar kısa sürede kanlı bir iç savaşa dönmüş, her iki taraftan yaklaşık sekiz bin kişi hayatını kaybetmişti. Tarihe Kara Eylül olarak geçmiş bu kanlı iç savaş sonrasında Ürdün'de konuşlanmış FKÖ üyeleri Güney Lübnan'a göç etmek zorunda kalmıştı.³⁷² Filistinli fedailerin (fedaiyyun)³⁷³ Lübnan'a akın etmesi ve askeri faaliyetlerini buradan yürütmeye başlaması Lübnan ordusu tarafından da hoş karşılanmadı ve Güney Lübnan'da FKÖ ile Lübnan Ordusu arasında kanlı çatışmalar başladı.³⁷⁴ Bu süreçte İsrail'de hedefini Güney Lübnan'a çevirerek ağır sivil kayıplarına yol açacak saldırılar düzenlemeye başlamıştı.³⁷⁵

Çoğunlukla Şiilerin mahrumiyet içinde yaşadıkları bölgede yaşanan ağır savaş, koşulları daha da zorlaştırarak yaşamı imkansız kılmaya başlamış çareyi Beyrut banliyölerine sığınmakta bulan Şiiler ise burada da kentli yoksulluğu ile mücadele etmek durumunda kalmışlardı. Bu zorunlu iç göçün Şiiler üzerinde sayısız olumsuz etkisine rağmen görece olumlu yanı Beka ve Cebel-i Amil Şiilerinin yoksulluk kuşağı altında aynı dertleri paylaşarak bir araya gelmelerini sağlaması oldu. Bu birleşme günlük yaşam rutinlerinden, aynı yoksulluk ve dışarıda bırakılmışlıktan beslenmesinin yanı sıra “tek bir ulusal Şii bölgesi” oluşmasını sağlaması oldu.³⁷⁶

Bir başka ifade ile benzer talep ve öfkeden beslenen Güney Lübnan ve Beka Vadisi sakinleri bir araya geldiler. Sadr tarafından kendileri için inşa edilmiş YŞİK çatısı altında buluşup kaynaşma ve sadece aynı mezhebi paylaşan insanlar topluluğu olmaktan öte benzer talep, hedef ve beklentileri olan ve tüm bunları paylaşıp dile getirebilecekleri bir kamusal alana sahip vatandaşlar haline gelebileceklerdi. Şiilerin siyasallaşma sürecinde

³⁷² Tefikk el-Medini, **Amal ve Hizbullah fi Halabat el-mucabihat el-Mahalliyye el-İklimiyye**, Damascus: El-Ahli, 1999, ss.86-91.

³⁷³ Fedayi,Fedayin (Ar.): Kendini feda etmeye hazır olan manasındaki bu kelime Filistin milisleri için kullanılmaktaydı.

³⁷⁴ Alaga, **Silahlı Mücadeleden...**, s.32

³⁷⁵ Kara Eylül hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Mark Ensalaco; **Middle Eastern Terrorism: From Black September to September 11**, Philedelphia: University of Pennsylvania Press, 2008.

³⁷⁶ Helena Cobban; “The Growth of the Shi'i Power in Lebanon and its Impications for the Future”, in Juan Cole and Nikkie Keddie(ed.), **Shi'ism and Social Protest**, New Haven: Yale University Press,1986, pp. 141-143.

mezhebin önemli rol oynamasında tüm bu benzerlikler ve ortaklık önemli rol oynadı. Artık neredeyse sığınmak zorunda kaldıkları şehrin hatta ülkenin en kalabalık nüfusuna sahip mezhebi Şiilerdi, ancak haklar, sosyo-ekonomik koşullar ve gündelik yaşam rutinlerinin neredeyse tamamen dışındalardı.

Kafelerin, evlerin tuvaletlerini temizleyen, liman ve otogarda ağır yükleri taşıyan ya da şehir merkezinde kalabalık camii ver kilise çıkışlarında dilencilik yapan metavile’den Şii vatandaşa dönüş için elbette atılması gereken birkaç adım daha vardı ve Musa Sadr bu adımları atmakta gecikmeyecekti. 1974 yılında Katolik Başpiskopos Gregoire Haddad ile sadece Şiileri değil aslında tüm dışarıda bırakılmış tüm yoksun kılınmış Lübnanlıların ‘acılarını dindirmek’ için **Mahrumlar Hareketi** (حركة المحرومين) ni kurduğunu resmen açıkladı.³⁷⁷ Hareket öncelikle ezilen bölgelerde özellikle Güney Lübnan ve Beka Vadisi’nde ayrıca düzensiz göç sebebiyle Beyrut’un etrafında oluşan banliyölerdeki sosyo-ekonomik mahrumiyetlerin giderilmesini hedefliyordu. Hareket, ezilen (mustazaf) tüm Lübnanlıların mahrumiyetlerini gidermek ve onları ezenlerden (mustekbir) korumak misyonunu yüklenmişti.³⁷⁸ Zira Sadr’ın da ifade ettiği gibi *“Fransa’nın sömürgeci nüfuzu, işbirlikçi hükümetler ile sağ ve sol eğilimli grupların ülke halkına bilhassa Şialara karşı takındıkları aşağılayıcı tavırlar ne yazık ki, halka kendi kültür ve tarihine karşı yabancılaştırdı. Gerçek hürriyetlerini unutmalarına ve kendilerine olan güvenlerini kaybetmelerine sebep oldu”*.³⁷⁹ Ancak özellikle zuemanın mezhepler arası diyalog ve iş birliğinin statükoya dolayısıyla kendi hegemonyalarına zarar vereceği endişesiyle tepkisiyle karşılaştı. Zamanla zuema çok mezhepli bu yapı içerisinde kendi zımlarını ayırdı ve Mahrumlar Hareketi salt *“Şii tabanlı bir halk hareketine dönüştü”*.³⁸⁰

Lübnan’da Şii zuemanın Şii halk üzerindeki etkisini azaltmakla kalmayan Sadr, Şiileri ülkenin diğer mezhepleri ile ilişki kuran, ülke siyaseti hakkında sözü ve talepleri olan ve büyük ölçüde Beyrut’ta birleşerek bir kamusal mekana sahip siyaset eyleme hakkını talep eden mezhep temelli bir harekete dönüştürmeyi başardı. Sosyal adalet, baskıya (zulme)

³⁷⁷ Cobban, pp143-144. Amir Taheri Mahrumlar hareketinin kuruluş yılının 1971 olduğunu ifade eder. Bkz: Amir Taheri, **Hizbullah: Kutsal Terörün İyüzü**, (çev. Hikmet Bila), İstanbul: Sel Yay., 1990, s.89.

³⁷⁸ Alaga, **Silahlı Mücadeleden...**, s. 35.

³⁷⁹ Ebuzeri, s. 32.

³⁸⁰ Elizabeth Picard, “The Lebanese Shia and Political Violence”, **UNRISD Discussion Paper**, N.42, 1993, p. 13.

karşı direniş her ne kadar son derece sivil başlamış olsa da ülkede patlak veren iç savaş ve İsrail saldırıları Şiileri hızlı bir askerileşme sürecine de soktu.

Fotoğraf 7: Musa Sadr, Mustafa Çamran ile Şam'da Ali Şeriatî'nin cenaze namazını kıldırırken, 1977.³⁸¹

³⁸¹ Musa Sadr'ın Mirası Hala Canlı, Gzt Mecra, <https://www.gzt.com/mecra/musa-sadrin-mirasi-hl-canli-3430806> (E.T. 15-09.2023)

C. MADUNDAN İKTİDAR DEVŞİRMEK (1975-2022)

Fransız sömürgecinin mirası Maruni hegemonyası altında kurulan Lübnan Devletinde madun bir grup olan Şiiler, sosyo-ekonomik yoksunluğun yanı sıra yaşadıkları bölgenin savaş alanına dönmesi sebebiyle gerek yurt içine gerekse yurtdışına göçe zorlandılar. Yurtdışına gidenler bir kuşak geçmeden ülkelerine ve de genellikle Beyrut'a geri döndüler. Ülke içinde göç edenler ise yine büyük ölçüde Beyrut banliyölerine sığındılar. Bu zorunlu göç bir yandan Şiileri kendilerine benzer durumda olan diğer Lübnan vatandaşlarıyla Beyrut sefalet kuşağında birleştirirken bir yandan da onların *zılm* olma haliyle bağlarını koparıyordu. Beyrut banliyöleri birçok yönden Şiilerle aynı kaderi taşıyan bir şekilde sistemin dışına itilmiş vatandaşların ve mültecilerin Lübnan'ıydı.

Tablo 7

Sefalet Kuşağı'nda Yaşayanların Nüfus Oranları, 70li yıllar³⁸²

<i>Dahil Olduğu Etnik/Mezhepsel Grup</i>	<i>Toplam Nüfusa Oran</i>
<i>Filistinliler</i>	%63,5
<i>Şiiler</i>	%16,5
<i>Suriyeliler</i>	%13,2
<i>Kürtler</i>	%6,8

Musa Sadr'ın liderliğinde Şiiler artık söz söyleyen, ortak sorunları ve umutları olan, kendi siyasal bilinçlerini yeniden inşa eden bir gruba dönüşmüştü. Bu dönüşümde sadece Musa Sadr değil İran'ın baskıcı ortamından Lübnan'a akın eden Mustafa Çamran başta olmak üzere birçok siyasi ve dini figürün Lübnan'daki Şii cemaatiyle organize olması da etkili olmuştu. Tüm bunlara ek olarak Filistinlilerin artan varlığı ve siyasal elitin bu konudaki

³⁸² Bu tabloyu oluşturmak için kullanılan oranlar Ferhad Khosrokhava'dan alınmıştır. Bkz: Ferhad Khosrokhavar, **İntihar Bombacıları, Allah'ın Yeni Şehitleri**, (çev. Tülay Duman), İstanbul: Versus Kitap, 2006, s.174.

bölünmüş tavrı, iç siyasi çekişmeler ve ekonomik bunalım da Şiiilerin siyasal dönüşümünün seyri üzerinde son derece etkili oluyordu.

C.1. Madunun Siyasal Güce Ulaşma Pratiği Olarak İç Savaş

David Hirst, Lübnanlıları Lübnanlılarla karşı karşıya getiren bu iç savaşın başlıca ve salt Lübnan’a özgü nedenlerini Lübnanlıların ezelden beri yaşadığı aidiyet ve kimlik sorunları, Marunilerin ötekiler üzerindeki hakimiyeti ve buna mukabil ötekinin feryadı, bu gidişatı düzeltmek için önerilen reformlar olmak üzere maddelendirir. Fakat bu iç sebeplere ek olarak gerçekleşen savaşın aynı zamanda doğrudan veya vekaleten yürütülen bölgesel bir iç savaş olduğunu da ifade eder.³⁸³ Filistinlilerin, İsrail’in ve Suriye’nin olmak üzere bölgesel -hatta küresel- güçlerin savaşın başlamasında, uzamasında ve nihayete ermesinde rolleri oldukça büyüktür. Hourani’nin tabiriyle “*Ortadoğu’daki her siyasi ilişkiye zorla dahil edilen evrensel bir problem olan*” İsrail sorunu elbette Lübnan iç savaşına da dahildir.³⁸⁴

Lübnan iç savaşı aslında Fransız sömürgesinin Maruni hegemonyası eliyle sürdürülmesi için Lübnan’a dayattığı yapısal sorunlara haiz siyasal sistemin bir sonucuydu. Değişen bölgesel ve küresel şartlar ışığında Lübnan siyasal elitleri kendi iktidar merkezçiklerini korumak için sadece Fransa değil başta ABD, Suudi Arabistan, Suriye olmak üzere bölgesel ve küresel güçlerden her zaman medet umdular. Ancak sosyo-ekonomik değişimler karşısında halk –

bu çalışma açısından da özellikle Şiiiler– sadece siyasal elitin çıkarlarını gözeten sistemi kabul etmemeye ve mücadele etme yolları aramaya başladılar. Değişim talebine statükodan yana tavırlarıyla sürekli baskıyı artırarak cevap veren siyasal elitlerin kontrolündeki cemaatler hızla silahlanarak kendi milis gruplarını kurdular. Elbette Şiiiler de bu silahlanma yarışında dışarıda kalmadı.

³⁸³ David Hirst, **Küçük Devletlerden Sakının: Lübnan Ortadoğu’nun Savaş Alanı**, (çev. T.Demirtaş, Ö.Özdemir, A.S.Özdemirci), İstanbul:Matbuat, 2016, s.129-130.

³⁸⁴ Albert Hourani, **A Vision of History: Near Eastern and Other Essays**, Khyats:1961.

C.1.i. Silahlarla Umut Edilen İktidar- EMEL

Uzlaşmacı, çoğulcu ve uyum içinde birlikte yaşamayı savunan hatta şiddete karşı çıkabilmek umuduyla açlık grevine girmek gibi barışçıl yolları denemiş olan Sadr, özellikle Güney Lübnan'ın herkesin herkesle savaştığı bir coğrafyaya döndüğü noktada artık *“askeri eğitim namaz gibi bir görevdir. Silah taşımak Kur'an taşımakla aynıdır”* diyordu.³⁸⁵ Kısa süre içinde Lübnan Direniş Tugayının (EMEL-Efvac el-Mukavvime el-Lubnaniyye-) kurulduğu ve Şii milislerin askeri eğitimden geçtikleri, silahlandıkları öğrenilecekti. Temmuz 1975 tarihinde Beka Vadisi'nde bulunan Ayn-el Beniyye mülteci kampında bir patlama meydana geldi.³⁸⁶ Bir yıla yakın zamandır el-Fetih³⁸⁷ hareketi tarafından askeri eğitim verilen EMEL milislerinin bulunduğu bölgede meydana gelen bu patlama sonucunda Şiilerin silahlı kanadının varlığı resmen ilan edilmiş oldu.³⁸⁸ Lübnan Şiilerinin silahlı milise dönüşme sürecinde aldıkları askeri eğitim, yollarının Mustafa Çamran ile de kesişmesine neden oldu. Aynı dönemde Batı ülkelerinden gelen Şah karşıtı İranlılar bir başka Filistin örgütü olan Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi (FDKC) kamplarında eğitilmekteydiler ve bu kampların başında İslam Devriminden sonra İran Savunma Bakanı olarak göreve gelecek, Devrim Muhafızlarını (Pasdaran) kuracak isim Mustafa Çamran bulunuyordu.³⁸⁹

Kamuoyunun EMEL'in varlığından haberdar olmasını sağlayan bu olayda hayatını kaybeden altı kişi, Musa Sadr tarafından askeri eğitim esnasında hayatını kaybeden şehitler olarak lanse edildi.³⁹⁰ Söylemleri giderek sertleşen Sadr; *“bir elinde silah, diğerinde orak taşıyabilecek bir nesil istiyoruz”* diyerek Şiilerin rotasını belirliyordu.³⁹¹ 1975 yılında bir milis grubu sıfatıyla kurulduğu resmen ilan edilen EMEL temelde şu üç amacı gerçekleştirmeye hizmet edecekti:

- i. Şiilerin daha adil bir biçimde temsil edilmesini sağlamak,

³⁸⁵ Alaga, **Silahlı Mücadeleden...**, s.33.

³⁸⁶ Kaynaklarda EMEL'in kuruluş tarihi 1974 ve 1975 olmak üzere farklılık göstermektedir. Bu çalışmada patlama akabinde bizzat Sadr tarafından örgütün dile getirilişi milat olarak alınmış bu nedenle Temmuz 1975 kuruluş yılı olarak kabul edilmiştir.

³⁸⁷ El-Fetih tam adıyla Filistin Ulusal Kurtuluş Hareketi, 1959 yılında Yaser Arafat önderliğinde kurulmuş Filistin direniş örgütüdür.

³⁸⁸ Qassam, s.17.

³⁸⁹ Ebuzeri, s.35. ve Ömer Kahraman, **Suriye Krizi'nde Lübnan Hizbullahı'nın Rolü**, Ankara: Gece Akademi, 2018, ss.86-87.

³⁹⁰ Alaga, **Silahlı Mücadeleden...**, s.34.

³⁹¹ Salim Nasır'dan aktaran Bozarslan, s.177.

- ii. Güney Lübnan’da güvenliği sağlamak,
- iii. Zulme ve devletin yozlaşmasına karşı mücadele etmek.

Fotoğraf 8: Sağ alt köşede EMEL logosu olan iç savaş dönemi sokaklardan bir Sadr afişi³⁹²

İmam Musa Sadr, Şii ulema ve YŞİK yürütme organlarıyla yürüttüğü iki aylık bir çalışmanın sonunda EMEL’in militan ve radikal bir imaj çizmemesine özen göstererek hazırladığı raporu 11 Mayıs 1977 tarihinde yayınladı.³⁹³ EMEL ve Lübnan siyaseti hakkında Şii bakışını yansıtmaya açısından önemli olan bu rapor, temelde Şii cemaatinin Lübnan içerisindeki konumu ve Lübnan’a bakışı ile anayasada yapılması istenen değişiklikler olmak üzere iki önemli başlıktan oluşuyordu. Şii’leri devlet yönetiminin en önemli sütunlarından biri olarak konumlandıran rapor, Şii’lerin Lübnan’ı mevcut sınırları içerisinde bir vatan olarak gördüğüne ve bu vatanın egemen, bağımsız ve özgür olduğuna vurgu yapıyordu. Rapor özellikle muhafazakar Marunilerle orta yol bulma çabası olarak görülebilecek bir ifade ile Lübnan’ı bir Arap ülkesi olarak tanımlamıyor, ancak *“Lübnan’ın çevresi, gerçekliği ve kaderi bakımından Arap olduğunu ve Arapları etkileyecek davalara bağlı olduğunu”* ifade ediyordu.³⁹⁴ Böylelikle Filistin davasına dolaylı da olsa işaret ediliyor, Şii siyasal ajandada bu dava Lübnan’ın konumu, tarihsel ilişkileri ve bizatihi kendi toprağında yaşanan çatışmalar gibi nedenlerle taraf olmak zorunda olduğu bir mesele olarak yer alıyordu.

³⁹² Zeina Maasri, **Off the Wall: Political Posters of the Lebanese Civil War**, IB Taurus, 2008, p.43.

³⁹³ Marius Deep, “Shia Movements in Lebanon: Their Formation, Ideology, Social Basis, and Links with Iran and Syria”, **Third World Quarterly**, Vol. 10, No. 2, Apr., 1988, p.684.

³⁹⁴ Ibid.

Anayasa ile ilgili talepler ise seçim sistemi ve siyasal iktidarın düzgün işlerlik kazanmasına odaklanıyordu. Raporda Lübnan seçim sisteminin değiştirilmesi ve tüm Lübnan'ın tek bir seçim bölgesi haline getirilmesi gerektiği savunuluyordu. Ayrıca yasama ve yürütmenin birbirinden tamamen ayrılması, başbakanın parlamento tarafından seçilmesi ile cumhurbaşkanı, başbakan ve bakanların görev tanımlarının anayasada açık bir şekilde yapılması yine raporun önerdiği reformlar arasında yer alıyordu.³⁹⁵ Genel hatlarıyla Şiiilerin Lübnan siyasetinde, Lübnan için etkin rol almaktan öte bir amaç taşımadığı iddiasını yansıtmak üzere kaleme alındığı ifade edilebilecek rapor, radikal çizgiden oldukça uzaktı. Aksine daha bütünleştirici ve iyileştirici bir reform paketiyle Lübnan ulusu için verilen bir çabanın ürünü olarak sunulmuştu. Nitekim 1978'e kadar da EMEL'in milis gücü ile Lübnan pek karşılaşmadı.

Fotoğraf 9: Musa Sadr, Başbakan Raşid Sulh ve Yaser Arafat³⁹⁶

Artan toplumsal huzursuzluk, İsrail'in Güney Lübnan'da oluşturduğu güvenlik tehdidi ve Şii siyasal elitin sorunları görmezden gelen tavrı gibi nedenlerle EMEL giderek raporda belirttiği çizgiden uzaklaşmaya başladı. *“Silah erkeğin süsüdür”* diyen Sadr, Lübnan siyasal elitini artık açıkça *“yozlaşmış, tekelci ve toplumsal meselelere duyarsız”* bir azınlık olarak tanımlıyordu.³⁹⁷ Hatta Sadr'ın ifadelerine göre *“eğer mazlum halkın ihmal edilişi devam ettirilirse bu güçlü ve zengin azınlığa karşı saldırıya geçilecek onların*

³⁹⁵ Deep, p.685.

³⁹⁶ Es-Sefir Gazetesinden aktaran: Selami Kökçam, ay.

³⁹⁷ David Hirst, s. 128

*sarayları, konakları işgal edilecek..”ti.*³⁹⁸ Sadr, Maruni hegemonyasını ve bu hegemonya içerisinde kendi iktidar merkezliklerini devam ettirmekten başka herhangi bir gayesi olmayan zuemayı, ülkenin madun grubu olarak siyasal pratiğin dışına itilmiş Şiilerden inşa ettiği çoğunluk ve bu çoğunluğa dahil olan Filistinliler, Suriyeli göçmenler, Kürtler bir başka ifade ile dışarıda bırakılmış, bastırılmış tüm gruplar adına tehdit ediyordu. Açıkça bir iç savaş ilanı anlamına gelebilecek bu sözler elbette istikrarlı bir devlet içerisinde birden ortaya atılmış fikirler değildi. EMEL’in içine doğduğu dönem Lübnan siyasi tarihinin en kaotik dönemlerinden biriydi.

Ülkede 1958 yılından beri iç savaş provası olarak nitelenebilecek birçok çatışma yaşanmış, ekonomik ve sosyal istikrarsızlık büyümüş, bu durum halkı her zamankinden daha sert bir mezhep kışkıracının altına almıştı. Herkesin herkes için tehdit oluşturabileceği bir ortamda, Lübnanlıların zuemadan medet ummak ya da bir diğer ifade ile mezhebinin oluşturduğu sivil/silahlı gruplara eklemelenmek haricinde pek fazla seçeneği bulunmuyordu. Lübnan her an sadece belli grupları değil herkesi içine çekecek çapta bir savaşa sürüklenme ihtimalinin tam kıyısında bekliyordu.

1960lı yıllar Lübnan için her anlamda istikrarsızlığın hakim olduğu yıllar oldu. Aslında bu durum sadece bu döneme özgü de değildir. İstikrarsızlık, gerilim ve kaos Lübnan siyasi tarihinin yapısal arızalı unsurlarındandır ya da bir başka ifade ile Lübnan siyasi tarihi devletleşememenin ve mezhepsel sistemin doğurduğu yapısal sorunların tarihidir. Fransız sömürgesinin inşa ettiği Maruni hegemonyası adeta istikrarsızlığın temel unsuru olmuştur. Atlıoğlu’nun ‘siyasi krizler’ olarak adlandırdığı Lübnan siyasi tarihinde 1926-1979 yılları arasında altmış sekiz defa hükümet kurulmuş, altmış sekiz defa hükümet bozulmuştur.³⁹⁹ Ancak 60lı yıllarla birlikte farklılık gösteren şeyler ise sosyal yapı, Lübnan diasporasındaki sosyo-ekonomik değişim ile bu değişimin ülke içindeki yansımaları ve son olarak Lübnan halkının sosyo-politik gelişim ve dönüşümü buna mukabil statükodan taviz vermeyen siyasal elitin artan baskıcı tavrıdır.

Cumhurbaşkanının talebiyle yapılan ABD müdahalesi ile ciddi bir iç savaş tehdidi (1958) şimdilik bastırılmış görünüyordu. Ancak gıda, işsizlik, sağlık ve eğitim gibi en temel

³⁹⁸ Rosemary Sayigh, **Too Many Enemies: Palestinian Experience in Lebanon**, 2nd Edition, Beyrut: al-Mashrig, 2015, p.178.

³⁹⁹ Yasin Atlıoğlu, **Savaşta ve Barışta...**, s. 313 ve Nuri Kliot, “The Collapse of the Lebanese Stat: Some Disintegration Forces”, **Middle Eastern Studies**, V.23, N.1, June 1987, p.66.

haklara dahi ulaşılmamasında sorun yaşayan Lübnanlılar sadece kendi çıkarını korumak ve bunun için sürekli baskı oluşturmak üzere yönetilen bir sistem içerisinde sürekli sıkışıyorlardı. 60ların ikinci yarısından itibaren Falanjistler (Ketaib) başta olmak üzere Lübnan ordusu ile Filistinliler arasında çatışmalar yaşanmaya başladı.

Nisan 1969'da İsrail'e düzenledikleri baskınlardan Bint Cubeyl'e henüz dönen Filistinli gerillaların etrafı Lübnan ordusu tarafından kuşatıldı. Kuşatmanın yapıldığı bölgenin Şii halkı teslim olmayı reddedince çıkan çatışmalar ordunun bomba kullanılacağı tehdidine kadar dayandı ve nihayetinde gerillalar teslim oldu.⁴⁰⁰ Ancak ordunun Filistinlileri tutukladığı haberi yayılınca Müslümanlar, seküler solcular ve Filistinliler toplu bir protesto için çağrıda bulundular. 23 Nisan 1969 tarihinde hükümetin izni olmadan toplanan sivil kalabalığa ateş açıldı. *"Her ateş açıldığında kalabalık duruyor vurulanlar yere düşüyor 'Asifa Asifa'⁴⁰¹ sloganlarının ve marşların ardından yürümeye devam ediliyordu. İki saat süren çatışmanın sonucunda, Başbakan istifa etti, yaklaşık yirmi kişi hayatını kaybederken yüzlerce sivilde yaralandı."*⁴⁰²

Filistinlilerin direniş hakkını savunan Başbakan Raşid Kerame ile Cumhurbaşkanı Charles Heleou arasındaki gerginlik ve tartışmalar siyasal sistemi daha da zayıflattı.⁴⁰³ Ordu, 3 Kasım 1969 tarihinde imzalanan Kahire Anlaşması uyarınca Filistin kamplarına müdahale etmeyeceğini taahhüt etti.⁴⁰⁴ Temelde Lübnan'ın güvenliği ve egemenliği gözetilerek Lübnan ile Filistin arasında olumlu yönde iş birliği içerisinde olunacağını taahhüdünü veren bu anlaşma ayrıca FKÖ'nün Lübnan tarafından resmen tanınması anlamına da geliyordu. Buna ek olarak Güney Lübnan bir anlamda *"FKÖ'nün müstahkem bölgesi haline geliyordu"*.⁴⁰⁵ Ancak Lübnan ordusu, 1973 yılında özellikle Beyrut yakınlarındaki kamplarda kontrolü ele geçirmek isteyince çatışmalar tekrar başladı. Ordunun bu müdahalesi Beyrut, Sayda ve Trablusşam başta olmak üzere kent meydanlarında Sünni ve Şii nüfusun ağırlıklı olduğu kitlesel protesto gösterilerinin

⁴⁰⁰ Güney Lübnan'da bulunan bu bölgede toplam nüfusun yaklaşık %80'inin Şii olduğu tahmin edilmektedir.

⁴⁰¹ Asifa Ar: Fırtına anlamına gelen bu kelime el-Fetih ordu kanadının da adıdır.

⁴⁰² Hirst, s.122.

⁴⁰³ Hirst, ay. Ve Alaga, **Silahlı Mücadeleden...**, ss. 32-33.

⁴⁰⁴ Khalidi, p.185.

⁴⁰⁵ Serpil Gündül, "Lübnan İç Savaşı'nda Filistinli Örgütlerin Rolü", **Turkish Studies**, V13/22, Summer 2018, s.259.

başlamasına yol açtı. Hükümetin talebiyle ordunun bu gösterileri şiddetle bastırmaya çalışması sonucunda yaklaşık yüz kişi hayatını kaybetti.⁴⁰⁶

Önce ordu ile Filistinliler akabinde ordu ile Filistin taraftarları arasında bu çatışmaların yaşandığı dönemde İsrail'den hareket eden bir gemi Beyrut'a kadar ilerleyip üç önemli Filistinli komutanı ve beraberindekileri öldürerek geri döndü.⁴⁰⁷ Başbakan Saib Selam ordu komutanının derhal görevden alınmasını talep etti ancak Cumhurbaşkanı Süleyman Faranjiye'nin bu talebi reddetmesi üzerine Selam kendisi istifa etti ve siyasal gerilim hızla yükseldi.⁴⁰⁸ Dürzi lider Kemal Canbolat'a "*Lübnan onursuz bir devlettir*" açıklaması yaptıran Nisan 1973'teki bu İsrail saldırısı esnasında Lübnan ordusunun müdahale etmemesi özellikle Müslümanlar tarafından büyük tepkiyle karşılandı.⁴⁰⁹ Lübnan Ordusu ise bu süreçte hava kuvvetleriyle, halihazırda İsrail'in saldırılarını yönelttiği, Sabra, Şatilla ve Burc el-Barajne mülteci kampları ve bu kamplarında bulunan Filistin gerilla mevzilerine ateş açtı.⁴¹⁰ Siyasi elit arasındaki gerilim ve karşıtlık kısa sürede sokaklara taşındı ve çıkan çatışmalarda Filistinli-Lübnanlı, sivil-silahlı yaklaşık yüz elli kişi hayatını kaybetti.⁴¹¹ Artık sarmal halini almış bu döngü Fedayin ile Falanjistler arasındaki çatışmalarla devam etti.

1975 yılında Sayda'da başlayan olaylar Lübnan'daki tek istikrarlı şeyin istikrarsızlık olduğunu ve iç savaşın kaçınılmazlığını bir kez daha gösterdi. Beyrut'un güneyinde Akdeniz sahilinde yer alan, nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Sayda şehrinde temel geçim kaynağı balıkçılıktı. Balıkçılık bu kentin tarihinde öylesine büyük yer kaplıyordu ki kentin antik kökenli ismi dahi 'balık'tan geliyordu.⁴¹² Cumhurbaşkanı ve Ulusal Liberal Parti lideri Kemal Şamun bu ilde yürütülen balıkçılık faaliyetlerini tekelleştirmeye yönelik bir girişimde bulundu. Daha çok bireysel veya küçük işletmeler aracılığıyla yapılan balıkçılık faaliyetleri, 1975 yılında Şamun'un sahibi olduğu Lübnan-

⁴⁰⁶ Hirst, ss. 125-126.

⁴⁰⁷ Bu İsrail'in tek taktik saldırısı değildir. İsrail birçok kez Lübnan içerisinde stratejik önemi olan konum veya kişilere taktik saldırılar düzenlemiş, Lübnan ordusu tarafından müdahale edilmemiştir.

⁴⁰⁸ Saib Selam Trablus'un önemli Sünni zaim ailesindendir. Şimdiki Başbakan Temmam Selam'ın babasıdır.

⁴⁰⁹ Hirst, s. 127.

⁴¹⁰ Hirst, ay.

⁴¹¹ Yezid Sayigh, **Armed Struggle and Search for the State: The Palestinian National Movement, 1949-1993**, New York: Oxford University Press, 1997, p.317.

⁴¹² Sayda eski ismiyle Sidon kelimesinin Fenike dilinde balık avlamak, balıkçı kasabası gibi anlamlara geldiği tahmin edilmektedir. Bkz: Frederick Carl Eiselen, **Sidon: A Study in Oriental History**, USA: Colombia University Press, 2010, p.12

Kuveyt ortak sermayeli Protéin Şirketi'nin kullandığı yüksek teknolojikli av yöntemleri ile bu şirketin tekeline geçti.⁴¹³ Balıkçıların bakış açısıyla Protéin Şirketi tarafından adaletsiz bir şekilde işleri bu tekelleştirme hamlesiyle ellerinden alınıyordu.⁴¹⁴ Geleneksel yöntemlerle balıkçılık yapan ve bu nedenle Protéin Şirketi ile rekabet edemeyeceklerini, işlerini kaybedeceklerini düşünen balık işçileri, şirket ruhsatının iptal edilmesi talebiyle bir grev başlattılar.

Grev, kısa sürede Şii ve Sünni Müslümanlar ile kentteki yerleşik sol parti ve grupların topluca katıldığı protesto gösterilerine dönüştü ve şehirde ikamet eden Filistinliler de göstericilere katılarak destek verdiler.⁴¹⁵ Filistinlilerin radikal Maruni milislere karşı Müslüman-sol koalisyon içerisinde yer alması Lübnan'daki esas meselenin sosyo-ekonomik ve siyasi memnuniyetsizlik temelli bir hak arayışından zuhur ettiğine işaret etmesi dolayısıyla mezhepler üstü bir reel politığe dayanması bakımından son derece önemlidir.⁴¹⁶ Kavganın asıl sebebinin dini farklılıklardan ziyade benzer bir ötekileştirme ve yoksulluktan çıktığının örneklerinden biri olarak balıkçı grevi Lübnan'ın en temel sorununun siyasal sistem olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

'*Halkın adamı*' lakaplı Nasırcı Halk Örgütü (PNO)⁴¹⁷ lideri Maruf Saad, 26 Şubat 1975 tarihinde yerel balıkçıların haklarını korumak üzere gösterilere eşlik ederken bir saldırıya uğradı ve 6 Mart 1975 tarihinde hayatını kaybetmesi ile ülkedeki siyasal gerilim bir kez daha arttı.⁴¹⁸ Sayda'da balıkçıların, sol hareket ve Filistin direnişçilerinin katılımıyla başlayan gösteriler kısa sürede Beyrut'a kadar yayıldı.⁴¹⁹ Saad, Fransız hegemonyasına da İngiltere'nin Filistin'de kurmaya çalıştığı sömürgeye de aktif olarak karşı çıkmış hatta bu nedenle hapis yatmış direnişçi bir figürdü.⁴²⁰ Geleneksel Lübnan siyasal elitine göre daha mütevazı bir aileden geliyordu ancak oldukça iyi eğitim almıştı ve Filistin mülteci

⁴¹³ Helena Cobban, **The Making Of Modern Lebanon**, New York: Routledge, 1985, p.119.

⁴¹⁴ Bassal A. Mardelili, **Middle East Perspectives: From Lebanon (1968–1988)**, Bloomington: iUniverse, 2012, p.260.

⁴¹⁵ Edward Said, **The Politics of Dispossession**, London: Chatto & Windus, 1994, pp. 69-78.

⁴¹⁶ Brenda M. Seaver; "The Regional Sources of Power-Sharing Failure: The Case of Lebanon", **Political Science Quarterly**, V. 115 N. 2, 2000, p.256.

⁴¹⁷ The Popular Nasserist Organization – PNO.

⁴¹⁸ Samir Khalaf, **Civil and Uncivil Violence in Lebanon: A History of the Internationalization of Communal Conflict (History and Society of the Modern Middle East)**, New York: Colombia University Press, 2002, p.135.

⁴¹⁹ Clive R. Morgan, **A British Banker in the Arab World: The Memoirs of Clive R. Morgan**, O.B.E., F.C.I.B., F.R.S.A., USA: AuthorHouse, 2011, p. 125.

⁴²⁰ Samir Khalaf, p.136.

kamplarının sakinleriyle yakın ilişkisi olduğu biliniyordu. Parlamentoda bulunduğu süre boyunca Filistinlilerin desteklenmesi, ülke genelinde sosyal adalet ve barışın sağlanması için çalıştı.⁴²¹

Her ne kadar yaygın kanı iç savaşın Filistin meselesi ve mezhep çatışması temelinde açıklanması olsa da 1958'den itibaren yaşanan sayısız hadiseye ek olarak tek başına balıkçı grevi dahi bu savaşın sınıfsal temeline, sosyo-politik nedenlerine dair oldukça güçlü bir örnektir. Lübnan tam anlamıyla statükodan yana olan Maruni hegemonyasını sürdürmek isteyenlerle bu hegemonya nedeniyle mahrum bırakılmışlar arasında ikiye bölünmüştü. Bu nedenle Lübnan iç savaşının miladı 6 Mart 1975 olarak kabul edilebilir.⁴²² Bu salt sembolik bir kabulden ziyade bu çalışmanın iç savaşa ve Lübnan siyasal tarihine bakış açısını yansıtmaya açısından da önemlidir.

Başbakan Raşid Sulh (1926-2014) Saad'ın kimliği belirsiz kişilerce öldürülmesi ve akabinde yaşanan gelişmeler üzerine bir grup politikacıyla birlikte temelde siyasal sistemin revize edilmesini talep eden bir öneri sundu. Maruni Cumhurbaşkanının yetkilerinin kısıtlanması, idari ve askeri kotaların Lübnan'ın değişen nüfus yapısına göre güncellenmesi ve özellikle orduda Hristiyan-Müslüman temsilinin adil bir şekilde sağlanması gibi talepleri içeren öneri, Maruniler tarafından tepkiyle karşılanarak kabul edilmedi.⁴²³ Bu öneri Lübnan Müslümanlarının, özellikle de Sünnilerin, Lübnan siyasal sistemine bakış açısını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Yapısal sorunları bulunan sistemin tamamen değiştirilmesi talebi siyasal elitin gündeminde olmamıştı ve Sünnilerde bu noktada istisna teşkil etmiyordu. Tek istedikleri mevcut statüko içinde kendi iktidar merkezliklerini genişletebilmektir. Bu doğrultuda yeniden resmi bir nüfus sayımı talebinin istenmemiş olmaması oldukça dikkat çekicidir.

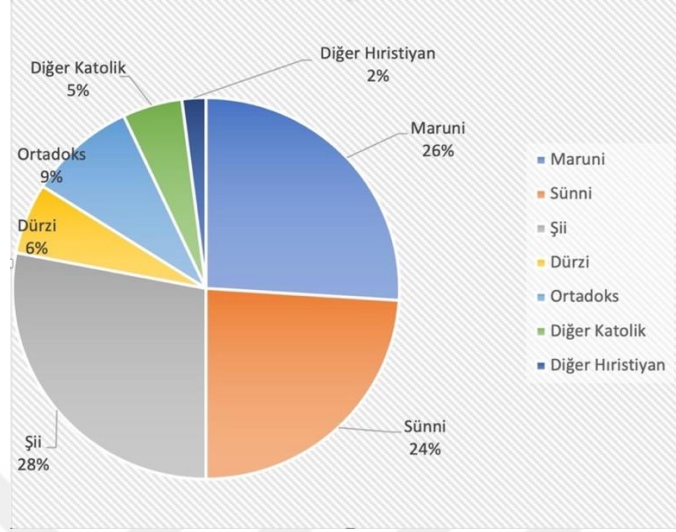
⁴²¹ Mardelli, a.y.

⁴²² Morgan, p.127.

⁴²³ Bülent Akkuş, "Lübnanlı Olmak ile Ermeni Kalmak Arasında: Kimlik İnşası Sürecinde Lübnan Ermenileri", Yayınlanmamış Dr. Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ABD, 2018, s. 182.

Tablo 8

Mezheplerin Genel Nüfus İçindeki Payları-1975⁴²⁴

Musa Sadr, balıkçı grevi, Kahire Anlaşması sonrası çatışmalar, sokak gösterileri, İsrail saldırıları ve hayatını kaybeden yüzlerce Lübnanlının olduğu bu dönemde Emel'i kurduğunu ilan etmişti. Arapça umut anlamına gelen EMEL kısaltmasını kullanan silahlı yapılanma Lübnan iç savaşı (1975-1990) başladığında Şiilerin de resmen silahlı bir milis örgütüne sahip olduğunun ilanıydı. Öte yandan EMEL, Şii radikalizminin öncüsü ve örgütsel manada en önemli sonuçlarından da birisidir.⁴²⁵

EMEL'in doğuşunda ve akabinde hızla radikalize olarak içinden Hizbullah'ın ortaya çıkışında FKÖ-İsrail çatışmasının oynadığı rol önemlidir. Ancak aynı şekilde hem FKÖ hem de Şiiler içerisinde yaşanan fikir ayrılıkları ve bölünmelerin de son derece etkili olduğunu belirtmek gerekir. 70li yıllara kadar Sadr önderliğinde Şii örgütlenmesi temelde Lübnan siyasal eliti üzerinde baskı oluşturarak Şiilerin mahrumiyetlerinin giderilmesini hedefliyordu. Siyaseten temsil edilme hakkına sahip olmak, ekonomik varlıkların daha adil paylaşılması ve sosyo-ekonomik adaletsizliğin giderilmesi üzerine odaklanan bu örgütlenme yapısı İsrail saldırıları nedeniyle başka bir boyut daha kazandı. Güney Lübnan'ın bir savaş alanına dönmesi ve buna mukabil Lübnan hükümetinin Şii

⁴²⁴ "Lebanon: Prospects for the Shia Community", Jan. 19, 2012, CIA-RDP85T00314R000300050006, p.3.

⁴²⁵ Şiilerin radikalleşme süreçleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Augustus Richard Norton, **Amal and the Shia: Struggle for the Soul**, University of Texas Press: Austin, 1987.

vatandaşını korumadaki acziyeti ya da isteksizliği Şiilerin mevcut sorunlarına ‘güvenlik boyutu’nu ekledi. EMEL’in varlığını meşrulaştıran da işte bu güvenlik boyutu oldu.⁴²⁶ Tinas, Filistin-İsrail çatışması sebebiyle başta Beyrut olmak üzere Şiilerin şehri merkezlerine göç etmek zorunda kaldıklarını ifade ederek zuemanın Şiilerin sorunlarına bir çözüm üretememelerinin, şehir yaşamında geleneksel toplumsal bağların ve ilişkilerin zayıflamasının EMEL’in teşekkülünde önemli rol oynadığını ifade eder.⁴²⁷

Lübnan siyasi tarihinde uzun bir dönem madun bir grup olarak varlık göstermiş Şiiler artık kendi STK’ları, mahkemeleri, eğitim ve yayın faaliyetleri vd. olan birçok organizasyon aracılığıyla siyaset eyleyen ve son olarak silahlı milislere sahip olan bir grup haline gelmişti. Ülke içinde ve dışında çeşitli iş birlikleri kurarak etki alanlarını genişletiyorlardı. Şiilerin madundan siyasal özneye hatta muktedire varacak bu seyrinde şüphesiz Musa Sadr oldukça etkili olmuştu, fakat daima Irak ve İran’dan gelen siyasetçiler, ulemalar da Sadr’a eşlik ediyor, O’nun çalışmalarına destek veriyorlardı. EMEL’in kuruluşunda en çok emeği geçen isimlerden Mustafa Çamran dönemin İran Savunma Bakanı’ydı. Temelde Sadr sisteme dair köklü bir değişiklik talebinden ziyade Şiilerin sisteme dahil olması sağlamaya çalışan hak temelli bir mücadele veriyordu. Ancak 1978 yılında Libya’ya düzenlediği bir gezi esnasında ortadan kayboldu.⁴²⁸ Şii inancına uygun olarak ‘Kayıp İmam’ olarak kabul edilen Sadr’ın yokluğu ve ülkede başlayan iç savaş Lübnan Şiileri için yeni bir dönüm noktası olacaktı.⁴²⁹

Sadr’ın kayboluşundan sonra Güney’in kendi kaderine terk edilmişliği, siyasal temsil eksikliği ve hatta kurucu devlet aklının post-kolonyal süreçte Şiileri siyasal pratiklerin tamamen dışında tutma tercihinin uyumlu modern vatandaşlık anlayışıyla aşılamayacağı görülecek, İsrail saldırılarının artışı ve bölgesel gelişmelerin de etkisi ile Şii siyasal hareketi daha radikal ve mezhepçi bir forma bürünecek, postkolonyal hegemonyanın kötü bir replikası olan yozlaşmış minimal hegemonyaya evrilecekti.

⁴²⁶ El Hazen, pp.860-861

⁴²⁷ içinde Murat Tinas, “Lübnan’da Suriye Vesayeti: İşgalden Hegemonyaya”, Yasin Atlioğlu ve Fahri Danış (ed.), **Lübnan**, içinde, (ss. 198-199), İstanbul: Vadi, 2021.

⁴²⁸ Musa Sadr bu gezi esnasında muhtemelen Kaddafi’nin emriyle öldürüldü. Ancak bu konu halen resmen açıklığa kavuşmamıştır.

⁴²⁹ Kayıp imam hakkında bu tezin C.2.ii. Sessiz Bekleyişten Direnişe bölümünde bilgi verilmiştir.

C.1.ii. Herkesin Herkesle Savaşı

...Bin dokuz yüz yetmiş beş yılıydı
Akdeniz'in omzunda bir güzel kadın uzanmıştı.
Adı Beyrut'tu.
Ailesi oybirliği ile onu partililik benziniyle yakmaya;
Benzersiz bir barbarlık ve vahşet töreninde küllerini
denize savurmaya karar vermişti...⁴³⁰

Fotoğraf 10: İç savaştan bir kare⁴³¹

Lübnan iç savaşına ilişkin genel kanı Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında yaşanan bir din savaşı olduğu yönündedir. Başka bir ifadeyle birçok mezhebin yaşadığı ülkede gerilim artmış ve son derece uyumlu işlemesi gereken sistemde mezhepler arasında bir savaş patlak vermiştir.⁴³² Üstüne üstlük Filistinli milisler ülkeyi savaş alanına çevirmiş, bu durum başta Maruni hegemonyası olmak üzere bu hegemonya ile onun bölgesel ve küresel dostlarını fazlasıyla rahatsız etmiştir.⁴³³ Şu yada bu sebeple Lübnan iç savaşı

⁴³⁰ Nizar Kabbani, **Ben Beyrut**, (çev. İbrahim Demirci), İstanbul: Hece Yayınları, 2021, s. 17.

⁴³¹ Maher Attar; İç savaşın simgesi haline gelmiş fotoğraflardan olan bu kare New York Times'da ve The Guardian'da kullanılmıştır. The Guardian'da fotoğrafın yayınlandığı haberlerden birisi için Bkz: Martin Chulov, "Photographer reunited with woman whose image symbolised Lebanon's disintegration", **The Guardian**, 6 April 2008.

⁴³² Lübnan'a dair analizlerinde siyasal sistemin işlerliğini savunan ve ülkenin temel probleminin dinsel parçalanma olduğunu iddia eden çalışmalara örnek olarak bkz: E.Salem, "Modernization Without Revolution: Lebanese Experience", (ed. L. Binder), içinde, **Political Change in Lebanon**, Bloomington: Indiana University Press, 1973, ve Hourani, Lebanon: The Development of a Political Society..., p.29

⁴³³ Lübnan'a dair analizlerdeki geleneksel bakış açısına dair ayrıntılı bir literatür eleştirisi için bkz: Odeh, ss. 39-60.

literatürde genellikle alışlageldik oryantalist bakış açısıyla kendi kendini yönetemeyen doğulu bir devletin din savaşı üzerinden okunmuştur.⁴³⁴

Tüm bu basmakalıp yorumların arasında elbette Hamit Bozarslan veya Elizabeth Picard gibi sosyo-politik etkenlerin bu denli büyük bir iç savaşta ne kadar önemli olabileceğinin altını çizenlerde oldu.⁴³⁵ Bir başka ifade ile dünyanın herhangi bir ülkesinde de -elbette farklı sosyal ve politik gerekçelerle- pekala deneyimlenebileceği gibi Lübnan'da yaşanan kanlı iç savaşın perde arkasında da bir grup zorla yerinden edilmiş Fedaiyyun veya din savaşından başka daha günlük pratiklere, devletleşme sorununa, bu sorun içerisindeki güç paylaşımına dair adaletsizliklere ve sınıfsal kavgaya dair gerçekler yatıyordu. Özellikle savaşın başında ortaya çıkan Müslüman-Hıristiyan çatışması tablosu ise ülkeye zorla dayatılmış siyasal sistemin arızalı yapısından kaynaklanıyordu. Siyasi temsiliyetten, kamu görevlerine, ordudaki mertebe ve sayılardan, iş yerlerindeki statülerine kadar hemen hemen her şeyin mezhep kotasıyla belirlendiği ve hegemonya kurmanın tek yolunun bir cemaatin mensubu olmaktan kaynaklandığı bir ülkede cereyan eden iç savaşın ilk bakışta din savaşı olarak okunması bu ülkeye dayatılan sistem kadar suniydi. Nitekim savaş ilerledikçe Lübnan'ın siyasal yapısından kaynaklanan adaletsizlikler, ülkeyi vekalet savaşı alanına çeviren dış müdahaleler ve güç paylaşımındaki farklı idealler gibi nedenlerle küçük büyük tüm siyasi organizasyonların birbirleriyle mücadele ettiği bir hale bürünecekti.

Kendi içinde çatışan mezheplerden azade olmayan Şiiler için savaş bir yanıla güç devşirmek için elverişli bir araca da dönüşecek fakat aynı zamanda Şiileri de dönüştürecekti. Lübnan iç savaşı, tüm kendine has koşullar ve sosyal yapı vesilesiyle siyasal hayatına madun bir grup olarak başlayan Şiilerin sadece Lübnan'ın değil bölgenin hamisi olarak anılmalarını sağlayacak bir sosyal ve siyasal güç devşirmelerine, ülkenin silahlarını direniş kapsamında elinde tutmaya tek hak kazanan mezhep grubu olmalarına ve dahası Lübnan siyasetinde söz söylemekten de öte söylenecek sözleri belirleme, yönlendirme gücüne sahip grubuna dönüşmesinde son derece etkili olacaktı. Tüm bunlar için Şiiler önce kanlı iç savaşta taraf olacak, sonra kendi aralarında çatışacak ve ayrışacak,

⁴³⁴ Bu iddiaların aksine yakın dönem çalışmaları iç savaşın nedenlerine ilişkin sosyal ve yapısal problemlere ağırlık vermektedir. Örnek bir çalışma için bkz: Faten Ghosn & Amal Khoury, "Lebanon after the Civil War: Peace or the Illusion of Peace", **Middle East Journal**, V.65, N.3, Summer 2011, pp. 382-383.

⁴³⁵ Bozarslan, ss. 170-171.

ortak bir düşman yaratmanın rüzgarıyla popülarite kazanacak ve en nihayetinde minimal yozlaşmış hegemonya sahibi bir iktidar merkezciğine evrileceklerdi.

13 Nisan 1975 tarihinde Beyrut'un Ayn el-Rummane semtinde bulunan bir kilisede düzenlenecek törene katılmak üzere gelen Şeyh Pierre ve beraberindekilere kimliği belirsiz kişiler tarafından ateş açıldı.⁴³⁶ Şeyh Pierre'nin korumalarından birinin de aralarında bulunduğu dört Falanjist milisin hayatını kaybettiği bu hadise üzerine misilleme olarak Falanjistler de içinde Filistinli gerillaların yanısıra sivillerinde bulunduğu ve Tel el-Zaatar mülteci kampına gitmekte olan bir otobüse Ayn el-Rumaniye civarında ateş açtılar. Kadın ve çocukların da aralarında bulunduğu yirmi yedi yolcu hayatını kaybetti.⁴³⁷ İç savaşın temel nedeni olarak mezhep çatışması ve Filistinlilerin varlığını öne çıkaran bakış açısına göre Lübnan iç savaşı bu hadise ile başladı.⁴³⁸ Hakikaten de bu olaydan sonra FKÖ, Dürzi ve Şii milisler ile Maruni milisler arasında çatışmalar yeniden hız kazandı. Haziran 1975'te FKÖ güçleri ateşkes anlaşması yaparak savaştan çekildi fakat iç savaş devam etti.⁴³⁹ Miladı ister Maruf Saad'ın öldürülmesi olsun ister Ayn el-Rumaniye olayları ya da Kara/Kanlı Pazar olsun son tahlilde Lübnan'da herkesin herkesi öldürdüğü on beş yıl sürecek kanlı bir iç savaş başladı.⁴⁴⁰

Ülkede iki ana grup altında toplanan irili ufaklı siyasal yapılar –dış müdahalelerin de etkisiyle– kimsenin kimseye galip gelemediği ve kimin kiminle savaştığının an be an değiştiği bir kaos ortamına sürüklendiler. Aralık 1975'te Falanjist Joseph Saada'nın oğlu Roland Saada'nın da dahil olduğu çok sayıda Maruni Lübnanlı'nın öldürülmesi ile Kara Cuma ve Kara Cumartesi olarak bilinen kitlesel katliamlar başladı. Oğlunun tabutunun başında *"bire karşı on beş sonra da bire karşı elli can"* alacağına yemin eden Joseph Saada, 6 Aralık 1975 tarihinde Doğu Beyrut'ta tek başına yetmiş beş Müslüman Lübnanlıyı öldürerek 'Kara Cumartesi Kasabı' lakabını aldı.⁴⁴¹ Her milisin kendi mahallesinde *'kimlik kartı infazları'* yapmaya başladığı bu dönemde sadece yoldan

⁴³⁶ Pierre Cemayel lakabı ile Şeyh Pierre Ketaib Partisi lideridir. Beraberindekiler ise aynı partiye bağlı milis güçleri KRF (İng: The Kataeb Regulatory Forces-AR: النظامية الكتائب قوى)dir.

⁴³⁷ Kemal Salibi, **Crossroads to Civil War: Lebanon 1958-1976**, 3rd Edition, Caravan Books, 2005, p. 97.

⁴³⁸ Örnek için bkz: Frank Stoakes, "Lebanon in Civil War", **The World Today**, V. 32, N. 1, Jan. 1976, pp. 8-9.

⁴³⁹ Cleveland, s. 428.

⁴⁴⁰ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi bu çalışmanın Silahlarla Umulan İktidar: EMEL başlığı altında yer verilmiştir.

⁴⁴¹ Bozarslan, s. 172-173.

geçmekte olan insanlar kimliklerine bakılarak düşman mezheptense vuruluyor, ya da gazetelerini okuyan, sahilde yürüyüş yapan insanlar birden açılan ateş sonucunda ölüyordu.⁴⁴² *“On iki yıl boyunca batı Beyrut’taki Müslüman çoğunluk doğu Beyrut’taki Hristiyan çoğunluktan ‘yeşil hat’ diye bilinen bir sınır çizgisiyle ayrılmıştı. Pusu nişancıları bu sınırı geçmeye kalkışan herkesi öldürdüler”*.⁴⁴³

1975 yılında iç savaş, Lübnan Ulusal Hareketi (LUH) ve Lübnan Cephesi (LC) olmak üzere temelde iki grup arasındaydı. Başını İlerici Sosyalist Parti (İSP) lideri Kemal Canbolat’ın çektiği LUH, Filistin direnişini destekleyen, mezhepçi sistem ve bu sistemin dayattığı Maruni hegemonyasından memnun olmayan grupları çatısı altında toplamıştı. LUH “iç savaş süresince sol kanatta yer alanların, ilericilerin ve radikal Müslüman birliğin en üst seviyede siyasal ve askeri karar verici örgütlenmesi olmuştur”.⁴⁴⁴ Bir başka ifade ile Lübnan Müslümanları (Sünni, Dürzi ve Şii) ve seküler solcu Hristiyanların kökten değişim isteyen talepleri LMH altında bir araya gelmelerini sağlamıştı. Canbolat alışlageldik zuemanın aksine Dürziler dışında da desteklenen, siyasal ve sosyal reformların yapılmasını, siyasette mezhepçiliğin kaldırılmasını talep eden yani bizatihi sistemin kendisinin değişmesi gerektiğini savunan bir siyasi figürdü.⁴⁴⁵ Reformist Müslümanlar ile seküler solcuların bu oluşumunun karşısında ise muhafazakar Maruniler yer alıyordu. Ketaib Partisi (Falanjistler) lideri Beşir Cemayel’in önderliğinde toplanan Lübnan Cephesi (LC) ağırlıklı olarak Maruni Hristiyanlardan ve Lübnan’ı daha çok bir Hristiyan devleti olarak İsrail’e yakın bir konumda gören, Filistinlilerin varlığına karşıt bir diğer ifade ile statükodan yana olan gruplardan oluşuyordu.⁴⁴⁶

⁴⁴² David Hirst, ,s.137.

⁴⁴³ Khosrokhavar, s.173.

⁴⁴⁴ Odeh, ss.9-13.

⁴⁴⁵ W. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, (çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008, s. 427.

⁴⁴⁶ Lübnan iç savaşında taraflar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Itamar Rabinovich, **The War for Lebanon, 1970-1985**, New York: Cornell University Press, 1985, pp. 60-89.

Tablo 9

İç savaşın başında kendine ait milis gücü olan ana taraflar

Lübnan Ulusal Hareketi	Lübnan Cephesi
Lideri: Kemal Canbolat	Lideri: Beşir Cemayel
İlerici Sosyalist Parti -Kemal Canbolat	Ketaib (Falanjistler) -Beşir Cemayel
Bağımsız Nasırcı Hareket- El-Murabitun	Milli Liberal Parti-Kemal Şamun
Suriye Sosyalist Milliyetçi Parti – (SSMP)	Lübnan Kuvvetleri Partisi -Samir Caca
Lübnan Direniş Tugayı- EMEL	Sedir Muhafızları- Étienne Sagra
Filistin Kurtuluş Örgütü- FKÖ	Diğer
Diğer	

Bu iki karşıt yapıdan oluşan tablo savaş ilerledikçe oldukça değişti ve grupların kendi içlerinde de çatışarak hem birbirlerine karşı hem de kendi aralarında hakimiyet kurma mücadelelerine dönüştü. Her cemaatin kendi iç hesaplaşmaları sayısız faili meçhul ile sonuçlandı. Örneğin Maruni cemaati içerisinde Filistin meselesine bakış açısı büyük ölçüde değişmemekle birlikte güç kavgası içinde olan ve zaman zaman birbiriyle çatışmaya girmekten çekinmeyen milis yapılanmaları oluştu. Farancıye'nin liderlik ettiği Zagarta'nın Kurtuluşu Ordusu, Cemayel'in Falanjistleri, Şamun'un oğlu Dany'nin önderliğinde Kaplanlar kalabalık ve en öne çıkan milis yapılanmalar arasındaydı. Hatta bu bölünme o kadar ilerlemişti ki Maruni Peder Kassis'in bile bir milis grubuna önderlik ettiği dile getiriliyordu.⁴⁴⁷ Bu bölünmüş yapı içerisinde birçok faili meçhul cinayet işlendi. Mesela dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Faranjiye'nin İsrail'i destekleme

⁴⁴⁷ Brenda M. Seaver; "The Regional Sources of Power-Sharing Failure: The Case of Lebanon", **Political Science Quarterly**, Vol. 115, No. 2, 2000, p.267.

konusundaki tereddütlerine şiddetle karşı çıkan Falanjistler, oğlu Tony ve ailesini öldürdüler. Faranjiye ailesi ise bu cinayete misilleme olarak 1982 yılında Beşir Cemayel'in kızını öldürecekti.⁴⁴⁸ İç savaşın bir mezhep çatışması olmadığına en önemli delillerinden olan bu herkesin herkesle savaşma hali aslında sadece Marunilere has değildi. Dürziler Arslan ve Canbolat ailesinin etrafında toplanarak ikiye ayrılmış, Sünniler Nasırcı Arabizm'den Suriye Baasçılığına uzanan bir yelpazede farklı oluşumlar içerisinde birbirleriyle iktidar mücadelesine girmişti.

Maruniler arasındaki bu bölünme ordu içinde üst düzey görevlerde bulunan mezheptaşlarına yansıyınca halihazırda pek de güçlü olmayan Lübnan ordusu daha da zayıfladı ve dağılma noktasına geldi. Lübnan Cephesi ile Kuzeyli Maruniler arasındaki çatışmalar iç savaş öncesine dayanıyordu. Beşir Cemayel 1980 yılında milisleri Lübnan Kuvvetleri altında birleştirene kadar da bu süreç devam etti. Bu birleşim basitçe muhalif olanların silahsızlandırılarak pasifize edilmesi anlamına geliyordu. Fakat içerideki düşmanı etkisiz hale getirme siyaseti işe yaramamış 1983-1990 yılları arasında Maruniler arasında yaşanan bu iç çatışma hem sayısız can kaybına neden olmuş hem de ordunun zayıflaması sebebiyle Suriye'nin Lübnan üzerindeki denetimini daha da güçlendirmiştir.⁴⁴⁹

Fotoğraf 11: Lübnan iç savaşından iki kare ilkinde Falanjistlerin sivil halkla çatışması ikinci fotoğrafta da Hristiyan mahallelerinde yaşanan bir patlamadan kaçmaya çalışan siviller⁴⁵⁰

Tarihinin en kanlı savaşını vermekte olan Lübnan, konumu itibarıyla de son derece kaotik gelişmelerin yaşandığı bölgenin tam ortasında yer alıyordu. İsrail meselesinin nasıl çözüleceği hakkında farklı fikir ve talepleri olan Arap Devletleri, yine bu meseleye dair

⁴⁴⁸ Bozarslan, s. 172.

⁴⁴⁹ Bozarslan, s.176.

⁴⁵⁰ İki fotoğrafta Gazete Mecra'nın 'İç Savaş ateşi tutuşurken' başlıklı haberinden alınmıştır. 13 Nisan 2023, <https://www.gzt.com/mecra/ic-savas-atesi-tutusrken-3745330> (ET.17.08.2023)

farklı beklentileri olan küresel güçlerin çekişmeleri iç savaşının başlamasında olmasa da onun bu denli uzun, yıkıcı ve belli noktalarda çözümsüz kalmasında büyük rol oynadı. Lübnan'da her biri kendi çıkarına uygun müttefikler/taftarlar edinmiş olan Suriye, Suudi Arabistan, İran, İsrail, Libya, ABD ve Sovyetler Birliği iç savaşa dolaylı veya doğrudan müdahale ettiklerinde iç savaş, bölgesel ve küresel güçlerin yereldeki milisleri kendi vekilleri şeklinde kullanarak duruma karıştıkları, *“dışarıya doğru uzanan bir mücadeleye dönüştü”*.⁴⁵¹

Başbakan Ben-Gurion'un Hristiyan Lübnan ideali her ne kadar *“üzerine fikir yürüttüğü bir mesele olarak kalıp gerçekleştirilmemiş olsa da”* iç savaş, İsrail açısından müttefik kazanmak ve bölgedeki karışıklıkları artırmak böylelikle etki alanını genişletmek için oldukça elverişliydi.⁴⁵² Bu doğrultuda İsrail muhafazakar Marunilerin en önemli dış müttefiki oldu. İsrail'in eylemleri ve ittifak ilişkisinden daha da şaşırtıcı olan Suriye'nin ve buna bağlı olarak Mısır'ın iç savaş süresince değişen tavrıydı. Özetle Şam ve Kahire yönetimi biri ne yaparsa ötekinin tersini yaptığı politikalarıyla savaşın uzamasında etkili oldular.

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Lübnan ordusundaki Sünni teğmenlerden biri olan Ahmed Hatip ordudan uzaklaştırıldı. Hatip, ordudan ayrılırken iki bin Müslüman askeri de yanına alarak birçok kışlada kontrolü ele geçirdi.⁴⁵³ Her mezhepten askerin bulunduğu ancak yükselmenin siyasal sisteme benzer şekilde mezhep kotalarına bağlı olduğu Lübnan ordusu fiiliyatta tamamen dağılmıştı. Karşı tarafta LUH içerisinde sol ve reformist yapılanmalar köklü bir sistem değişikliği talebinde bulunurken Musa Sadr'ın EMEL'i var olan sistemin iyileştirilmesini talep ediyor yani Şiilerin devletin iç işlerine daha fazla dahil olmasını talep ediyordu.⁴⁵⁴ Yine de Maruni hegemonyasına karşı bir araya gelmiş reformist Müslümanlar, Filistinli direnişçiler ve solcularla aynı hatta ilerleyen ve sistemin kökten değiştirilmesini talep eden Canbolat ve taraftarları, ikircikli eylemleriyle Marunilere göz kırpan Suriye'ye karşı bir isyan başlattı. LUH tüm silahlı bileşenleri ile Maruni bölgesi Lübnan Dağları ile Beyrut'ta tüm ülkeyi kontrol altına almayı hedefledikleri büyük bir saldırı başlattılar. Bu hamle bölgesel liderlik emelinde olan ve

⁴⁵¹ Khosrokhavar, s. 173.

⁴⁵² Schulze, age, p.42.

⁴⁵³ Hirst; age, s.139.

⁴⁵⁴ Odeh, age, s.200.

Lübnan'ı denetimine almak isteyen Hafız Esad'ın iç savaşta taraf değiştirmesine yol açtı. Zira Lübnan'da içlerinde Filistinlilerinde bulunduğu silahlı güçlerin İsrail ve LC ile savaşması hem Marunileri İsrail ile daha da yakınlaştırabilir hem de Lübnan'da istikrarı imkansız hale getirerek savaşı Suriye'nin denetimini ve dolayısıyla bölgesel hedeflerini gerçekleştirmesine engel olabilirdi.⁴⁵⁵

Tüm bu gelişmeler ışığında başlangıçta LUH'ye destek olan Filistinlilerden yana tavır alan Hafız Esad Suriye'si iç savaşın en büyük katliamlarından birisi olan Tel al-Zaatar mülteci kampının kuşatılmasında İsrail ve Falanjistlerle iş birliği yaparak LC'nin büyük bir avantaj kazanmasını sağladı.⁴⁵⁶ Falanjistler'in İsrail tarafından kendilerine verilen tanklar ve Suriye'nin zırhlı birlikleriyle sağladığı destek ile abluka altına aldığı bölgede yaklaşık yirmi bin nüfuslu Tel el-Zaatar mülteci kampının yanısıra iki yüz bin civarında Şii nüfusa sahip Neba gecekondü bölgesi bulunuyordu.⁴⁵⁷ Şam'ın izni hatta direkt desteği ile Falanjistler tarafından gerçekleştirilen kuşatmada Lübnan Şiileri ve Filistinliler ağırlıklı olmak üzere dört bin iki yüz seksen kişi hayatını kaybetti.⁴⁵⁸

LUH'nin ve birçok Arap devletinin ihanet olarak yorumladığı bu katliama ilişkin Hafız Esad *“tarihlerinde ilk kez kurtuluşlarını sağlamak adına yüzlerini bir Arap ülkesine dönen Marunileri asla yalnız bırakmayacağı”*nı söyleyerek kendisini savundu.⁴⁵⁹ Fakat Filistinliler ve LUH'ye destek verenler için Esad'ın bu adımı sadece O'nun Ortadoğu'nun lideri olma yolundaki hamlelerinden ilkiydi. Şam yönetimi Lübnan'ı kendine bağladıktan sonra Ürdün'e yönelecek bir yandan da İsrail meselesini görüşürken dost olmasa da düşman da olmadığı ABD ile daha yakın ilişki kurabilecekti.⁴⁶⁰

Nitekim Esad, hep kendisine ait bir toprak parçası olarak gördüğü Lübnan'da müttefikleri ile ilişkisini bozmak pahasına söz sahibi olmuştu. Halbuki Musa Sadr Libya ziyaretinden hemen önce (1978) Suriye Baas Partisi ile bir uzlaşma anlaşması imzalamış ve iki taraf müttefik olduklarını kayıtlara geçmişlerdi.⁴⁶¹ Esad'ın bu hamlesi Şiilerin diğer

⁴⁵⁵ Hirst, s. 141

⁴⁵⁶ Süreç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Movrad Saleh ve Said Haddad, **Tall-El Zaatar Katliamı: Lübnan İç Savaşı**, (çev. Mehmet Atilla), İstanbul: Evren Yayınları, 1977

⁴⁵⁷ Hirst, ay.

⁴⁵⁸ Bozarslan, s. 173. 53 gün süren kuşatma süresince hayatını kaybedenlerin sayısı kaynaklarda çeşitlilik göstermektedir. Örneğin Yezid Sayigh bu sayıyı 3500 kişi olarak vermiştir. Bkz: Sayigh, p. 401.

⁴⁵⁹ Bozarslan, ibid.

⁴⁶⁰ Saleh ve Haddad, ss.86,87.

⁴⁶¹ Bozarslan, s.177.

müttefikleri ile ağır bedeller ödemelerine neden oldu. Ülkeyi LUH müttefikleri olarak işgale başlayan Suriye'nin Filistinli ve Şiiler başta olmak üzere LUH bileşenlerine uyguladığı şiddetin dozu sürekli artıyordu. İsrail Başbakanı İzak Rabin duruma ilişkin hayretle *"Lübnan'da Suriye kontrolündeki güçler bir hafta içerisinde, İsrail'in geçen iki yılda öldürdüğünden daha fazla sayıda terörist öldürdü"* yorumunu yapmıştı.⁴⁶² İttifakların bu kadar kırılgan ve sürekli değişken bir yapıda olmasının en önemli sebebi çatışan çıkarların konjonktüre göre sürekli dönüşmesi ve yenilenmesiydi.⁴⁶³

Şam yönetimi, Mayıs 1976'da LUH'un muhafazakar Marunilere karşı açık üstünlüğü elde ettiği ve zafere yaklaştığı noktada stratejik bir kararla olası zafere engel olacak bir hamlede bulunarak kontrolü altındaki silahlı grupları LUH aleyhine devreye soktu.⁴⁶⁴ Suriye'nin taraf değiştirerek Maruni milislere destek olmaya başlaması bazı araştırmacılar tarafından Esad'ın Sovyetler ve İsrail'e karşı Batı'dan destek arayışı olarak değerlendirilmiştir.⁴⁶⁵ Bu çerçevede Şam yönetiminin Lübnan işgalini ABD ve Fransa'nın onayı olmadan gerçekleştiremeyeceği ve sürdüremeyeceği düşünülmüştür. Yine bu yöndeki araştırmalar İsrail ile Suriye'nin ABD aracılığıyla bu taraf değişikliğinden önce bir mutabakata vardıklarını da iddia etmektedir.⁴⁶⁶ Hem Lübnan'da hem de bölgede İsrail ile Suriye'nin uzun bir süre ciddi bir çatışmaya girmemiş olması, Lübnan üzerinde Suriye ve İsrail'in kendi nüfuz alanları hususunda anlaşmış olabileceklerini doğrular niteliktedir.⁴⁶⁷ 18 Ekim 1976 tarihinde Arap zirvesi girişimiyle düzenlenen konferansta genel bir ateşkes ilan edildi. Arap devletleri başkanlarınca hazırlanmış ateşkes şartlarına göre Lübnan'a asayiş sağlamak amacıyla 'Caydırıcı Arap Gücü' yerleştirilmesine karar verildi.⁴⁶⁸

Caydırıcı Arap Gücü yanıltıcı bir isimdi zira söz konusu birlik sadece Suriye askerlerinden oluşturulmuştu bir diğer ifade ile Şam hükümeti, Lübnan işgalini sürdürmek için ihtiyaç duyduğu askeri gücü diğer Arap devletlerinin de desteği ile ülkeye

⁴⁶² Yezid Sayegh, p. 389.

⁴⁶³ Çok geçmeden Suriye ile Lübnan Şiileri yine birbirlerinin destekçisi olmaya devam edecekti. Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bu çalışmanın Hamiden Katile: Suriye İç Savaşı başlıklı bölümüne bakınız.

⁴⁶⁴ Tinas, s.201.

⁴⁶⁵ Itamar Rabinovich, *The Limits of Military Power: Syria's Role, (içinde) Lebanon in Crises: Participants and Issues*, (ed. E. Haley and L.W. Snider), , New York: Syracuse University Press, 1979, pp. 55-74.

⁴⁶⁶ Hide Henriksen Waage and Geir Bergersen Huse, "A Careful Minuet: The United States, Israel, Syria and the Lebanese Civil War, 1975-76", *The International History Review*, September 20, 1979, pp. 1-2.

⁴⁶⁷ Tinas, s.202.

⁴⁶⁸ Ay.

yerleştirmiş, anlaşma şartlarında Güney Lübnan’a dönen FKÖ’nün faaliyetleri yalnızca İsrail’e yönelik saldırılar ile sınırlandırılmış böylelikle Esad, LUH’nin bileşenleri içindeki en büyük silahlı milis grubunun desteğinden mahrum kalmasını da sağlamıştı. Bu esnada Marunilerin bölünmesi ile başlayan Lübnan ordusu içindeki kaosu son raddeye ulaşması ve ordu mensuplarının yakınlık duyduğu milis gruplara katılmasıyla tamamen dağılması Suriye’nin askeri gücünü daha da önemli hale getirdi. Suriye belli bir noktaya kadar hedeflerine ulaşmış, ülke siyasetinde askeri gücü sayesinde etkin bir konuma gelmişti ancak Lübnan, iç savaş sürecinde tamamen değişmişti. Ülkede silahlı milisler arasında bölünmüş Marunilerin bir kısmı Lübnan Dağı çevresine hükmedebiliyorken Güney Lübnan tamamen FKÖ ve Şii milislerin kontrolüne girmişti.⁴⁶⁹

Suriye’nin yeni müttefiki Marunilerle şiddeti sürekli artan eylemlerde iş birliği içinde olması LUH altında toplanmış gruplarla ilişkilerini baltalıyordu. 16 Mart 1977 tarihinde LUH lideri Kemal Canbolat’ın öldürölmesi ve bu faili meçhul cinayetten Şam yönetimiyle Falanjistlerin sorumlu tutulması hem iç bölünmelerin hem de savaşın derinleşmesine neden oldu.⁴⁷⁰ Canbolat cinayetine ilişkin Şam ve Falanjistleri sorumlu tutan LUH ile UC arasındaki çatışmalar korkunç boyutlara ulaştı ve tüm bunlara ek olarak Güney Lübnan’da yarattığı yıkımla yetinmeyen İsrail, 1982 yılında tüm Lübnan’ı kuşatmaya karar verdi.

⁴⁶⁹ Farid El Hazen; The Breakdown of The State in Lebanon 1967-1976, Bloomsbury Publishing, IB Tauris:2020, p.37 ve Walid Khalidi, Conflict and Violence, age,p.553

⁴⁷⁰ Bozarslan, age, s. 173.

C.2. Madunun Savaşı

C.2.i. Müstekbirle Savaşmak: 1982 İsrail İşgali ve Suriye Vesayeti

Fotoğraf 12: İsrail askerleri Güney Lübnan'dan geçerken⁴⁷¹

Lübnan iç savaşı bir bakıma herkesin aynı şeyi istediğini iddia ederek herkesi öldürdüğü bir savaştı. Bir başka ifade ile herkes vatanını düşmandan korumak istiyordu. Ancak ortada gerçek bir devlet dolayısıyla da aynı anlama gelen bir vatan olmayınca birinin haini diğerinin şehidi oluyordu. Örneğin birçok Hristiyan için İsrail işgali Suriye ve İran tarafından desteklenen Şiiler ile Filistinlilerin Lübnan'ı parçalama tehdidinden koruyacak bir müttefik müdahalesiydi. Oysa aynı ülkenin Müslüman vatandaşları için İsrail işgali Lübnan'ın emperyalist güçler tarafından sömürülmesine yarayacaktı ve *“bir milis (gücü) kurarak onu doğrudan para yardımıyla destekleyen bu işgal ordusu bir numaralı halk düşmanıydı”*.⁴⁷²

6 Haziran 1982 tarihinde İsrail Lübnan'ı işgal ettiğinde Güney Lübnan'dan sınırına yönelik gerçekleştirilen saldırıları ve İsrail Londra Büyükelçisi Şlomo Argov'un öldürülmesini gerekçe olarak sunmuştu. Her iki gerekçede esasında İsrail'in neden tam

⁴⁷¹ Aviel Schneider, “Exclusive Interview With a Lebanese Christian Soldier”, **Israel Today**, Aug 11, 2020, <https://www.israeltoday.co.il/read/exclusive-interview-with-a-lebanese-christian-soldier>, (ET 5.08.2023)

⁴⁷² Khosrokhavar, s.173.

olarak 1982’de ve neden bütün Lübnan’ı işgal ettiğini açıklamıyordu. Öncelikle Argov suikastını FKÖ ile bağlantısı bulunmayan ve daha önce Arafat’a da suikast girişiminde bulunmuş el-Nadal Örgütü üstlenmişti.⁴⁷³ Güney Lübnan’dan yöneltilen saldırılara gelince söz konusu saldırılar iç savaştan çok önce, FKÖ’nün Ürdün’den Lübnan’a taşınmasıyla ve Güney Lübnan’daki Şiilerin FKÖ tarafında aktif olarak direnişten yana tavır almasıyla başlamıştı. Her ne kadar İsrail Savunma Bakanı General Ariel Şaron “İsrail her defasında Lübnan’a zorunlu olarak girmiştir” dese de işgalin denk geldiği zaman zorunluluk olmaktan çok İsrail çıkarları ile uyumluydu.⁴⁷⁴

Güney Lübnan’da FKÖ, Dürzi milisler ve Şii EMEL arasında çatışmalar tırmanmış Beyrut’taki duruma benzer bir şekilde her grup kendi mahallesini koruma altına almıştı. LUH müttefiklerinin birbiriyle ile çatıştığı bu süreçte İsrail işgali Falanjistlere güç kazandırabilir ve Hristiyan Lübnan için bir umut olabilirdi. EMEL ve Canbolat’ın milislerinin işgal karşısında çatışmaya girmeyip kendi mahallerini koruma altında tutmaya çalıştıkları dönemler oldu. FKÖ’nün kendi içindeki bölünmeler Lübnan’daki müttefiklerini de etkiliyor kimi zaman FKÖ’ye destek vermekten vazgeçiyorlardı. Hatta Cumhurbaşkanı İlyas Sarkis, EMEL Hareketi lideri Nebih Berri ve İSP’nin yeni lideri Velid Canbolat bir araya gelerek ‘Ulus Kurtarma Konseyi’ni oluşturdular.⁴⁷⁵ Konsey Suriye, Filistin ve İsrail kuvvetleri başta olmak üzere tüm yabancı güçlerin ivedilikle Lübnan’dan çekilmesi çağrısında bulunmuştu. Yine Konsey’in girişimleri ile hükümet, İsrail işgalini protesto ederek BMGK’ne de şikayette bulunmuştu. İlerleyen gelişmeler ışığında Canbolat, FKÖ’nün Lübnan’dan çıkarılmasının sorumluluğunu taşımak istemeyecek ve Konsey’den ayrılacaktı.⁴⁷⁶

İsrail işgalini planlayan ve yöneten Menahem Begin’e göre FKÖ, Batı Şeria ile Lübnan arasındaki bağlantıyı sağlıyordu ve Güney Lübnan’daki Filistinliler buradan çıkarılmadan Batı Şeria’dakiler ilhaka direnmeye devam edecekti. Ayrıca iç savaşında etkisiyle Lübnan hükümeti neredeyse tamamen etkisiz hale gelmiş bu durum ise –diğer milis kuvvetlerine de sağladığı gibi– bir yandan FKÖ’ye geniş bir özerklik alanı yaratmış

⁴⁷³ Bozarslan, s.174.

⁴⁷⁴ Ariel Şaron’un 1 Haziran 1982 tarihinde ABD resmi ziyaretinden dönerken yaptığı açıklama. Mustafa Tarakçı; Askeri ve Siyasi Açından Lübnan İç Savaşı (1975-1990 Yılları Arası), s.99.

⁴⁷⁵ Hytam Al Jaro, “Arapça Kaynaklarda Filistin Kurtuluş Örgütü ve Lübnan İç Savaşı (1975-1989)”, Yayınlanmamış YL Tezi, İMÜ, SBE, Tarih ABD, 2019, s. 72.

⁴⁷⁶ A.y.

öbür yandan Suriye'nin Lübnan'daki varlığını güçlendirmişti.⁴⁷⁷ 1978 yılında Güney Lübnan'ı kuşatan İsrail, bu başarısız deneyimden edindiği tecrübeyle daha etkili sonuçlar elde etmek için tüm Lübnan'ı hedef alacak bir işgal planladı. FKÖ'nün ortadan kaldırılması, Suriye güçlerinin Lübnan'dan çekilmesinin sağlanması ve Maruni hegemonyasını –kendi seçtiği isimlerle– yeniden hakim kılacak bir iş birliğinin yapılması olmak üzere üç temel üzerine şekillendirilen plan hızla harekete geçirildi. ⁴⁷⁸ Başlarda Şaron-Begin planı hedefe uygun ilerledi. İsrail sadece Güney Lübnan değil Batı Beyrut'a kadar Lübnan'ın her parçasını FKÖ'den arındırmak için sivil-silahlı, Lübnanlı-Filistinli ayrımı yapmadan işgali katliamlara dönüştürdü.⁴⁷⁹

Fotoğraf13: Sabra-Şatilla Katliamı sonrası kamp alından bir kare⁴⁸⁰

Gerek İsrail içinden gerek uluslararası kamuoyundan gelen tepkiler neticesinde ABD müdahalesiyle FKÖ'nün çekilmesi karşılığında İsrail 18 Ağustos 1982 tarihinde geri çekilmeyi kabul etti. Aynı ay İsrail'in desteğini alan Beşir Cemayel Lübnan Cumhurbaşkanı oldu.⁴⁸¹ Seçildikten iki hafta sonra Cemayel'in bir suikast sonucu

⁴⁷⁷ Cleveland, s. 429.

⁴⁷⁸ Cleveland, s.430.

⁴⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Jonathan Randall, **The Tragedy of Lebanon: Christian Warlords, Israeli Adventurers and American Bunglers**, London: Chatto & Windus, 1983. Samir Khalaf, **Civil and Uncivil Violence in Lebanon: A History of the internationalization of Communal Conflict**, New York: Columbia University Press, 2002,.

⁴⁸⁰ Adil Samara, "Letter from the West Bank on the war in Lebanon", My 14, 2014, libcom.org. (ET. 13.07.2023)

⁴⁸¹ Ketaib Partisi eski lideri Pierre Cemayel'in küçük oğlu olan Beşir, İsrail ile yakın ilişkileri ile tanınıyordu. Cumhurbaşkanı seçildiğinde hem Partinin hem de Falanj milislerin başındaki isimdi.

öldürülmesi İsrail'in geri çekilmekten vazgeçmesine yol açtı.⁴⁸² İsrail denetiminde Falanjistler eliyle iç savaşın en büyük katliamlarından biri olan Sabra ve Şatilla mülteci kampları kuşatıldığında FKÖ milisleri İsrail'le varılan anlaşma gereğince kamplardan ayrılmışlardı. 16 Eylül 1982 tarihinde başlayan ve üç gün aralıksız bir şekilde sürdürülen kuşatmada en az bin sivil hayatını kaybetti.⁴⁸³ Son tahlilde İsrail işgali özetle FKÖ'nün Lübnan'dan çıkarılıp Tunus'a yerleşmesiyle ve sayısız ölümle sonuçlandı.

Suriye ve ABD'nin Lübnan politikalarının yeniden şekillenmesine yol açan bu işgal, 1984 yılında sona erdiğinde İsrail birlikleri Güney sınırına çekilmiş, Sovyet desteğinin de yardımıyla Suriye'nin ülkedeki siyasi varlığı güçlenmişti. 1980li yılların başında hegemonyasını güçlendirmeye çalışan Suriye, General Mişel Aun komutasındaki ordunun dolayısıyla Lübnan hükümetinin halen etkin olabildiği Doğu Beyrut başta olmak üzere kesin kontrolü sağlayamadığı bölgeler için maliyetli ve uluslararası kamuoyunda gerekçelendirmekte zorlanacağı yeni askeri operasyonlar yerine siyasi reformlar üzerinde anlaşma sağlamaya çalıştı. Suriye Devlet Başkan Yardımcısı Abdul-Halim Khaddam, Elie Hobeiqa, Velid Canbolat ve Nebih Berri ile milis temelli Üçlü Anlaşma'yı (1985) imzaladı. Şam'ın milisleri kontrol altına alarak ülkedeki hegemonyasını sağlamlaştırmaya çalıştığı bu anlaşma LUH'u ve resmi Lübnan makamlarını tamamen dışarıda bırakmıştı. Cumhurbaşkanı Emin Cemayel ve Lübnan Kuvvetleri komutasındaki Samir Caca Anlaşmayı kabul etmeyen Hristiyanlar arasında yer aldılar ve Ocak 1986'da Caca'nın milisleri Beyrut'taki Hobeiqa'nın karargahına saldırıp O'nu zorla çıkarınca Anlaşma da kendiliğinden feshedilmiş oldu. el-Hazen, tüm bu gelişmeler boyunca kamuoyunca Suriye'nin ordularını geri çekmesi meselesinin hiç tartışılmamasına dikkat çekerek bu durumun Suriye'nin Lübnan üzerindeki artan gücünü gösterdiğine işaret eder.⁴⁸⁴

Mezhep içi çatışmalar sadece Hristiyanlar arasında yaşanmıyordu. Bir taraftan İran'ın öbür taraftan Suriye'nin müdahaleleriyle etkisi altına almak istediği Şiiler, Kamplar Savaşı'nda karşı karşıya geldi. Suriye'nin FKÖ'nün geri dönüşünü ve kamplarda yeniden hakimiyet kurmasını engellemek amacıyla EMEL'e bağlı milisleri Sabra, Şatilla ve Burj

⁴⁸² Beşir Cemayel öldürüldükten sonra yerine kardeşi Amin Cemayel geçti.

⁴⁸³ Bu sayı kaynaklarda çok çeşitlilik göstermektedir. Sabra ve Şatilla Katliamı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Al-Hout, Bayan Nuwayhed, **Sabra and Shatila**, London: Pluto Press, 1982.

⁴⁸⁴ El Hazen, pp.37-38.

el-Barajna Mülteci Kamplarına yönlendirmesi üzerine Hizbullah ile EMEL arasında şiddetli çatışmalar yaşanmaya başladı.⁴⁸⁵ Kamplarda ağır sivil kaybın yanısıra ciddi açlık tehdidinin baş gösterdiği, Şam yönetiminin talep ve desteğiyle 1985 yılında başlayan bu çatışmalar onlarca sivilin ölümüne yol açarken bir yandan da EMEL'in askeri manada Hizbullah karşısında ağır yenilgisiyle sonuçlandı.⁴⁸⁶ İsrail ve emperyal güçlere karşı direnişini cihad olarak nitelendiren Hizbullah, EMEL ile girdiği silahlı çatışmaları ise "fitne" olarak isimlendirerek meşruiyet kazanmaya çalıştı.⁴⁸⁷ Kamp Savaşlarıyla başlayan Hizbullah-EMEL çatışmaları Dahiyeye bölgesine taşındı ve EMEL'in ağır kayıplar verdiği noktada Suriye ile Hizbullah yetkilileri Lazkiye'de bir araya gelerek etkisi günümüze kadar ulaşacak bir anlaşma yaptılar. Hafız Esad'ın *'Lübnan'daki hakiki İslam'* övgüsüyle Hizbullah'ı düşman safından müttefikleri arasına terfi ettirdiği bu görüşme, Hizbullah'ın tüm askeri kazanımlarını elinde tutmasına ve direniş örgütü olarak silahlı varlığına Suriye nezdinde meşruiyet kazandırmasını sağladı.⁴⁸⁸

Nitekim iç savaş sürecinde Suriye, özellikle Hafız Esad'ın Batı ile kurduğu ilişkiler sayesinde, Lübnan'daki otoritesini kuvvetlendirdi. Cumhurbaşkanı Emin Cemayel görev süresi dolmuş ve henüz yeni bir isim seçilmemiş olan başbakanlık makamına Maruni Genelkurmay Başkanı Mişel Aun'u atadığını açıkladı.⁴⁸⁹ Lübnan anayasasında belirtildiği üzere Başbakan'ın Sünni olması gerekliliğinden hareketle Sünniler görev süresi sona ermiş Salim Hoss'un başbakanlığının geçerli olduğunu iddia ettiler. İç savaşının yarattığı tüm kaosa iki başbakanlı ve tamamen kilitlenmiş bir hükümetin varlığı da eklenince bölgesel ve uluslararası aktörler nezdinde Lübnan'ın yarattığı istikrarsızlık tehdidi tolere edilmeyecek raddeye ulaşmış oldu.⁴⁹⁰ Bunun üzerine uluslararası ve bölgesel girişimler neticesinde Suudi Arabistan'ın Taif kentinde en son 1972 yılında yapılabilmiş parlamento seçiminin Lübnanlı parlamenterleri Ulusal Anlayış Belgesini (Taif Anlaşması, 1989) imzaladılar. Yapılan birkaç düzenlemeden sonra 5 Kasım 1989 tarihinde resmen onaylanan Taif Anlaşmasını tanımadığını ve parlamentoyu feshettiğini

⁴⁸⁵ Kamplar Savaşı sırasında yaşanan insanlık dramının İsrail saldırılarını aratmadığı ve özellikle Burj al-Barajna kampında kıtlık nedeniyle yamyamlığın baş gösterdiği ifade edilir. Bkz: Hirst, s.261.

⁴⁸⁶ Sayigh, p.242.

⁴⁸⁷ David Hirst; The Guardian, August 9, 1989.

⁴⁸⁸ William Harris, **The New Face of Lebanon**, Princeton: Markus Wiener Publishers, 2005, p.219.

⁴⁸⁹ Atlioğlu, Savaşta ve Barışta..., s. 398.

⁴⁹⁰ Paul Salem, "Two Years of Living Dangerously: General Aoun and Lebanon Second Republic", **Beirut Review**, V.1, N.1, 1991, pp. 62-63.

açıklayan Mişel Aun, Caca komutasındaki Lübnan Kuvvetleri ve Suriye varlığına karşı Bağımsızlık Savaşı'nı başlattığını ilan etti.⁴⁹¹ Bu esnada Irak'ın Kuveyt'i işgalini (1990) lehine çevirmeyi başaran Suriye, Körfez'de ABD'yi desteklemesi karşılığında Lübnan'daki varlığını garanti altına aldı. 1990 yılında Suriye'nin dahliyle Mişel Aun, Fransız Büyükelçiliğine sığınarak ülkeyi terk etti ve Lübnan iç savaşı artan Suriye hegemonyası altında sona erdi.⁴⁹²

C.2.ii. Sessiz Bekleyiştten Direnişe

*“Ben şehit Sana Yusuf Mhydli.
On yedi yaşındayım, Güney'denim, Güney Lübnan.
İşgal edilmiş, baskı altındaki Güney, direnişçi ve devrimci Güney.
Şehitlerin Güney'indenim, Şeyh Ragıb Harb'in... Kahraman
Vecdi es-Sayıg'ın Güney'inden...
Öldüğüm gün sevinçle dolup taşın, sanki düğün günümümüş gibi.
Ümit ederim ki ruhum diğer şehitlerinkiyle birlikte buluşur ve
düşman askerlerinin tepesinde gök gürültüsü gibi yankılanır.
Ben ölü değilim, hala aranızda yaşıyorum; şarkı söylüyorum,
dans ediyorum ve emellerimi gerçekleştiriyorum, kahramanlığım
ve şahadetin kendisi olmaktan dolayı sevinçle doluyum... Benim
için gözyaşı dökmeyin...mutlu olun ve gülün çünkü size hala
kurtuluş ümidi verecek yaşayan insanlar var. Ben Güney
topraklarında kök salıyorum ve onu kanımla ve sevgimle daha
güçlü kılıyorum. Onu beklemek zorunda kalmamak için ölüme
kendim gidiyorum...
Son dileğim bana ‘Güney’in Gelini’ demenizdir.”⁴⁹³*

Güney Lübnan'da Şii bir ailenin kızı olan ve İsrail devriyelerine karşı bir intihar eylemi gerçekleştiren Sana Muhadli, Suriye Toplumsal Milliyetçi Partisi (STMP) üyesiydi.⁴⁹⁴ Kurulduğu 1932 yılından itibaren Fransız sömürgesine ve Lübnan'ın Suriye'den ayrılmasına karşı çıkan parti seküler Şiiler arasında oldukça popülerdi. STMP; Suriye,

⁴⁹¹ Mişel Aun'un Kurtuluş Savaşı olarak isimlendirdiği bu savaş Irak'tan aldığı silah desteği ile altı ay boyunca devam etti ve Beyrut'ta yarattığı ağır yıkım ve yaklaşık bin kişinin hayatını kaybetmesi nedeniyle Aun, Marunilerin desteğini kaybetmeye başladı. Bkz: Paul Salem, pp. 68-70.

⁴⁹² Atlioğlu, **Savaşta ve Barişta...**, ss.403-404.

⁴⁹³ Güneyin Gelini lakabıyla ünlü olmuş bu mektubun pek çok kaynakta eklemeler, çeşitli süslemeler yapılmış hali mevcuttur. Bu çalışmada kullanılan metin için bkz: Khosrokhavar, s.180.

⁴⁹⁴ Sana Muhadli İsrail'e karşı sembol haline gelmiş isimlerden birisidir. Gerek arakasında bıraktığı video kaydının çözümlemeleri gerekse kendisine ilişkin bilgiler kaynaklarda çeşitlilik göstermektedir. Örneğin David Hirst Sana'nın Güney Lübnanlı Sünni bir aileden geldiğini ifade eder. Bkz: Hirst, s.247.

Lübnan, Irak, Kuveyt, Ürdün, Filistin, İsrail, Kıbrıs, Sina ve Hatay dahil olmak üzere Bereketli Hilal'i kapsayan coğrafyada Büyük Suriye Devleti'nin kurulmasını idealize eden bir ideolojik angajmana sahipti.⁴⁹⁵ Daha çok seküler Şiiler arasından taraftar bulan partinin ve bağlı milis birliklerinin Güney Lübnan ve Batı Beyrut'ta çok sayıda destekçisi bulunuyordu.

1982 yılında ülke işgal edildiğinde İsrail birliklerine karşı düzenlenen intihar eylemlerinin kadın direnişçilerinin genellikle LKP veya STMP arasından çıkması bu yapıların seküler kimliğinden kaynaklanıyordu. Hatta İsrail işgaline karşı ilk intihar eylemlerinden birini gerçekleştiren 'Beka Çiçeği' lakaplı Marksist düşünceye bağlı LKP üyesi Lula Abbud, İsrail karşıtı Bekalı bir eylemciydi.⁴⁹⁶ İntihar eylemleri genel manada komünist, milliyetçi, dindar ayrımı yapılmaksızın hemen hemen her gruptan çıkıyordu. Zira düşman (İsrail) emperyalist ülkeler nazarında siyasi bir meşruiyete bundan da önemlisi organize ve güçlü bir orduya sahipti. Muhtemelen intihar eylemleri böylesine bir güce karşı koymanın en etkili yöntemlerinden birine dönüşmüştü. Çünkü hem karşılıklı bir çatışmaya oranla sadece bir eylemcinin kendisini feda etmesiyle çok sayıda düşmana zarar verme imkanı doğuyordu, hem de bu eylemler beklenmedik olduklarından önlenmeleri daha güçtü ve yarattığı beklenmedik zamanda gerçekleşme korkusu düşman psikolojisi üzerinde etkili oluyordu.

Neredeyse tüm intihar eylemcileri arkalarında bir video ya da mektup bırakıyor ve benzer ifadelerle intihar eylemlerinin nedenini açıklıyorlardı. Etnik veya dini kökeni fark etmeksizin hemen hemen tüm eylemciler öncelikle bu eylemi gerçekleştirmekten duydukları sevince geride kalanların ortak olmasını, ölümlerine üzülmemelerini istiyorlardı. İkinci olarak zulme boyun eğmemek ve zalime karşı direnişin öneminden

⁴⁹⁵ SMTP Büyük Suriye idealine bağlı, 1932 tarihinden itibaren Fransız sömürgeciliğine karşı ulusal bir direniş örgütü olarak Lübnan'da varlık gösteren ve Anton Sadi tarafından kurulan siyasi bir örgütlenmedir. Ar: الاجتماعي القومي السوري الحزب - El-Hizb El-Sūrī El-Kavmī El-ijtimā'ī.

Kemal Salibi Anton Sadi'nin başlattığı ve siyasal arenada son derece etkili olmuş bu partinin pan-Suriyecilik ve laikliği öne çıkaran ideolojisi ile Lübnan içerisinde birçok mezhepten taraftar bulduğunu ifade eder. Salibi'ye göre; Pan-Suriye fikri Dürzi ve Şiileri etkisi altına alırken Lübnancılığa veya Arabizme uzak Maruniler içinde bir seçenek olarak değerlendirilmiş ayrıca laiklik ilkesi kendine muhafazakar örgütlerin içinde yer bulamayan Maruniler de dahil olmak üzere birçok Hristiyan'ın ilgi göstermesine yol açmış son olarak Suriyelilerle çok fazla ortak noktası olduğunu hisseden Sünnileri 'de bünyesine katmıştı. Bkz: Kemal Salibi, **A House of Many Mansions: The History of Lebanon Reconsidered**, Berkeley, University of California, 1988; reprint: London: I.B. Tauris, 1998, pp. 54-55.

⁴⁹⁶ Khosrokhavar, s.179.

bahsediyorlar ve son olarak da ölümlerini düğüne benzeterek kutsal kanlarının düşmana geçit vermeyeceğinden bahsediyorlardı.⁴⁹⁷

Eylemcilerin genel motivasyonu ulusal kurtuluştur ancak Şii eylemcilerin buna ek olarak dini motivasyonları da vardı. Bu nedenle intihar yerine ‘feda eylemi’ ismini kullanmayı tercih ettiler. Feda eylemi gönüllü katılım ve geleceğe dair umutları olan gençler tarafından gerçekleştiriliyor oluşu ve dinen cihadın bir parçası olarak sayılması gerektiği iddiasından hareketle ile intihar eylemlerinden ayrı tutuldu. Şiiler için feda eylemleri en yüksek mertebelerden olan şehitlik mertebesine ulaşmanın bir yolu olmasının yanı sıra düşmanı yıldırma hedefini güden etkili bir araç olarak görülmüştür.⁴⁹⁸ Hatta Fadllallah bu eylemlerin intihar olarak lanse edilmesine ve gençlerin beyinlerinin yıkandığı ya da uyuşturucu etkisi altında bu eylemleri gerçekleştirdikleri gibi yorumlara karşı şu ifadelerle feda eylemini savunuyordu:

“Kendini şehit etmek beyin yıkamanın sonucu değildir, mantıksız ya da ahlak dışı da değildir. Şehitliği bu şekilde yorumlayanlar psikolojinin öncülleri tarafından yönlendirilmektedirler... Psikoloji disiplininin sorunu, şehitlik olgusunu pragmatik bir kelime dağarcığı ve laboratuvar sonuçları perspektifinden incelemeye çalışmasıdır. Onlar (psikologlar) bazı şeylerin ancak emek ve acıyla anlaşılabilirliğini kabul etmeyi reddediyorlar. Kölelikle yüzleşmezsen, özgürlüğü asla takdir edemezsin. Açlık çekenlerin krizlerini ancak açlığın acısıyla yüzleştiğinizde anlayabilirsiniz.”⁴⁹⁹

Zalim düşman karşısında kendilerini feda ederek cennete gideceklerine inanıyorlardı. Şiiler, inançları gereği, dünyayı ezenler (mustekbirun) ve ezilenler (mustaz’afun) olmak üzere ikiye ayırıyorlardı. Mustadaf ile mustekbir ikiliği ve zulmedenlerle mücadele ederken şehitlik mertebesine yükselmenin kutsiyeti ise Kerbela’ya dayandırılıyordu. Şii kolektif belleğinin en önemli yapı taşlarından olan Kerbela hadisesi özetle Emevi yönetimi tarafından 680 yılında İmamiyye Şia’sının üçüncü İmamı olarak kabul edilen Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin işkence edilerek öldürülmesi olayıdır.⁵⁰⁰ Şii kolektif

⁴⁹⁷ İbid.

⁴⁹⁸ Qassem, ss.56-57.

⁴⁹⁹ İbrahim M. Abu-Rabi’, **The Intellectual Origins of Islamic Resurgence in the Modern Arab World**, N.Y. Albany State University of New York,: 1996, p. 242.

⁵⁰⁰ Ethem Ruhi Fiğlalı, **İmamiyye Şiası**, Ankara: Şelçuk, 1984, ss.90-105.

hafızada acı ve mahrumiyetin nesilden nesile taşınarak beslendiği bu hadise her yıl aşura⁵⁰¹ törenleriyle anılarak taze tutulmaktadır.

Şiiliğin sosyo-politik angajmanında kurucu öge olarak işlerlik kazanan Kerbela anlatısı ve Kayıp İmam miti iki farklı eylem türüne işaret eder.⁵⁰² Şiilerin dünyada var olan zulüm karşısında sessizlikle bekleyişleri ve siyasetten uzak duruşları Kayıp İmam Mehdi ile sembolize edilirken aksine zalime karşı canları pahasına direnişe geçişleri Kerbela mirasıdır. Bunlardan ilkinde Mehdi'nin dönüşüne kadar eyleme geçmemek, sessizliğe bürünmek ve salt dinin gereklerini yerine getirmek esasken ikincisinde mustekbire haddini bildirmek dini bir vecibedir. 1970li yıllara kadar Lübnan özelinde ağırlıklı olarak –istisnai durumlar hariç– Kayıp İmam ile sembolize edilen durum hakim olmuşken bu tarihten sonra özellikle 1979'da ilan edilen İran İslam Devrimi'nin Velayet-i Fakih yaratımıyla artık zalimlerin karşısında Şiiler için *“her gün aşura, her yer Kerbela'dır.”*⁵⁰³

504

Aslında siyasal iktidara yaklaşım ve siyasete katılmaya dair tavır çeşitliliği iki farklı ekolden beslenmektedir. Bunlardan ilki olan Ahbari ekolüne göre Şii ulema gaybet-i kübra (büyük/uzun gizlilik) döneminde sosyal ve siyasal eylemlerde bulunmamalıdır.⁵⁰⁵ Safevi Devleti'nde Şah İsmail'in (1487-1524) Şiiliği resmi mezhep haline getirme çalışmalarıyla ağırlık kazanan Usuli ekolüne göre ise ulema sosyo-politik meselelerle inisiyatif almalı, yol gösterici olmalıdır. Safevi Devleti, On iki İmam Şiiliğini (Isna Aşariye) resmi mezhep haline getirmek için Bahreyn ve Necef'in yanı sıra Cebelamil'in

⁵⁰¹ Kerbela Hadisesi Muharrem ayının onuncu günü (AR. Yevm el-Aşara) gerçekleşmiştir aşura törenlerinin ismi buradan gelmektedir.

⁵⁰² İmamiyye Şiasına göre 11. İmam Ali el-Askeri'nin ölümünden sonra yerine geçen 12. İmam Hasan el-Mehdi kayıp(gayb)tır ve kıyametin kopmasından hemen önce tekrar dünyaya gelip inananları kurtaracaktır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Farhad Daftary; **Şii İslam Tarihi**, (çev. Ahmet Fethi), 2.Baskı, İstanbul: Alfa Yay., 2020, ss.80-92.

⁵⁰³ Bu söz tüm Ortadoğu'da Şiilerin 70li yıllardan günümüze değin en sık kullandıkları slogandır.

⁵⁰⁴ Moojen Momen İran İslam Devri'nin Batılı araştırmacılar tarafından dramatize edilerek tekleştirilmesine -biricikleştirilmesine- karşı çıkmaktadır. Tütün İsyanı (1891-92), 1905-1909 yılları arasındaki anayasal hareketler gibi örneklerle Şii ulemanın İran İslam Devrimi'ne kadar da zaman zaman siyasal aktivizmin içinde yer aldığını belirtir. Moomen, , p.193.

⁵⁰⁵ İki gizlilik dönemi vardır. Gaybeti sagur (küçük-kısa gizlilik) İmam Mehdi'nin şehitliğine vurguyla h.260 yılından h.329 yılına kadar geçen 69 yılı ifade etmek için kullanılırken, gaybeti kübra (büyük-uzun gizlilik) İmam Mehdi'nin yokluğundan geri dönüşüne kadar ki süreyi kapsar.

önemli Şii alimlerini ülkeye davet etmiş buradan gelen alimlerin Şah'a yakın bir ulema sınıfını oluşturması ile ulemanın siyasal rolü meşruiyet kazanmaya başlamıştır.⁵⁰⁶

Cebelamil'in önemli ulemalarından Şeyh Ali el-Kerakî el-Amili (ö. 1534), devlet kurucusunun şah, sultan gibi unvanları kullanmasını onaylayan fetvası ile I. İsmail'i bir anlamda On iki İmam'ın vekili ilan etmiştir. Sultan Thasmas döneminde Sultan'a tacını giydiren kişi yine el-Kerakî'dir. Şii ulemanın siyasal meşruiyeti bu dönemde Thasmas'ın el-Kerakî'ye 'Hatem-ul Muctehidin' (en üstün/son müctehid) ve 'Naib-ul İmam' (Vekil İmam) unvanlarını vermesiyle zirve noktasına ulaşır.⁵⁰⁷ Kerakî'nin aldığı bu iki unvan sayesinde otorite ile kurduğu güç ilişkisi ulemanın siyasal kazanımı olmuş ve ilk defa Kayıp İmam'ın temsil hakkı Şii ulemanın eline geçmiştir.⁵⁰⁸ Safevi örneğinden hareketle Şia tarihinde ulemanın siyasal eylemlerde ya da yönetimde yer alması Humeyni ve dolayısıyla İran Devrimi ile başlayan bir süreç değil aksine tarihsel bir geleneğin ürünüdür. Bu gelenek içerisinde Cebelamil'in Şii ulemaları ise her dönem oldukça ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuşlardır. *Cebel-i Amil, bulunduğu konum itibariyle pek çok Sünni ve Şîî âlimin ilişki kurmasına olanak sağlamıştır.*⁵⁰⁹ *Cebel-i Amil'de güçlenen Usûlî ekole mensup Şîî ulema, Sünni ulemayla kurdukları ilişkiler sayesinde Ahbârî ekole karşı farklı bir yorum üretebilme esnekliğine kavuşmuştur.*⁵¹⁰ Bu tarihsel gelenek içerisinde Ahbari ekolüne karşı Usuli ekolü gelişim göstermiş ve hakim konuma geçmiştir. Dolayısıyla Şii din adamlarının aktif siyaset üretmeleri, otorite sahibi olmaları tarihsel süreklilik içerisinde gelişen dolayısıyla bir anda ortaya çıkan biricik, yeni bir durum değildir ancak, İra Lapidus'un da belirttiği gibi Velayet-i Fakih teorisi ve bu teorisi üzerine inşa edilmiş bir İslam cumhuriyeti fikrinin “açık bir şekilde ilan edilmesi büyük bir yeniliktir”.⁵¹¹

⁵⁰⁶ Şia'da, Peygamber'den sonraki dönemde iktidarın nasıl olması gerektiğine dair tartışmalar için bkz: Cansu Kaymal, “Şia'da İmamet Meselesi ve Egemenlik”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Vol. 2, S. 1, 2017.

⁵⁰⁷ Naib-ul İmam'daki vekalet Kayıp İmam Mehdi'nin vekaletidir.

⁵⁰⁸ Çınar, Gülay Karadağ, “Safevi Devleti'nde Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şîî Ulemayla İlişkileri.” **İran Çalışmaları Dergisi**, Vol. 1, S. 1, ss. 11-51. Ayrıca tarihsel süreç için bkz: Mazlum Uyar, “Velayet-i Fakih'in Ortaya Çıkışı ve Değerlendirilmesi.” **Dini Araştırmalar**, 2, S. 6, 2000

⁵⁰⁹ Albert Hourani, “Cebel-i Amil'den İran'a”, (çev. Habib Kartaloğlu), **Usûl İslâm Araştırmaları**, S. 23, 2015, ss. 214, 217.

⁵¹⁰ Menderes Kurt, “Safevi Dönemi Şîî Ulema ve Velâyet-i Fakih'in Ortaya Çıkışını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine”, **Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, C.2, S.1, 2018, ss.71-72.

⁵¹¹ Ira M. Lapidus, **İslâm Topluları Tarihi: 19. Yüzyıldan Günümüze**, (çev. Y. Aktay), 2. Baskı, İstanbul: İletişim, 2010, s. 56.

Son tahlilde Velayet-i Fakih teorisi, Şiiliği Kayıp İmam Mehdi'nin dönüşüne kadar dünya işlerinden uzak durmaktan çıkarmış, siyasetin de dine dahil olduğundan hareket etmiş hatta siyaseti merkeze yerleştirmiştir. Fakihin tasarruf yetkisi anlamına gelen Velayet-i Fakih, Molla Ahmed en-Neraki'nin '*Ava'idü'l-eyyam*' adlı eserinde bir bölüm olarak yer almaktadır ve özetle fakihin tasarruf yetkisi anlamına gelmektedir. Ayetullah Humeyni, Necef'te ders verdiği yıllarda bu kavramın içeriğini genişleterek Velayet-i adil Fakih teorisini geliştirmiştir. 1971 yılında kaleme aldığı *Hükûmet-i İslâmî* eserinde monarşinin İslam'a neden uygun bir yönetim biçimi olmadığını anlatan Humeyni, ulemanın doğrudan yönetime dahil olması gerektiğini ifade etmiştir.⁵¹² Humeyni'nin teorisine göre '*masum imamlar*' (On iki İmam) Hz. Muhammed'den aldıkları vekaletle din ve dünya işleri üzerinde tam yetkiye sahip olmuşlardır. Gaybet döneminde⁵¹³ (el-Mehdi'den sonraki dönem) ise bu tam yetki 'velayeti adil fakihe' –günümüzdeki kullanımıyla Velayet-i Fakih'e– geçmelidir.⁵¹⁴ Bir başka ifade ile genişleterek dönüştürdüğü Velayet-i Fakih teorisi aracılığıyla Humeyni, İran'da kurduğu İslam Devleti'ni 'adil bir fakih' olarak yönetme yetkisine sahip olmuştur.⁵¹⁵ Bu yetki O'nu İmam Mehdi'nin vekili yaptığından sorumluluğu İran ile sınırlı değildir, tüm Şiiler üzerinde söz hakkına sahiptir.

Şiiler arasında farklı tartışma ve görüşler olmasına rağmen Humeyni Velayet-i Fakih sıfatıyla aldığı kararların sadece İran vatandaşlarını değil tüm Şiileri bağladığını öne sürer çünkü Allah'ın yeryüzündeki temsilcisidir, 'İslam hükümetini' yönetme yetkisine haizdir dolayısıyla sadece dini değil dünyevi konularda da tam otorite sahibidir.⁵¹⁶ Humeyni'nin tüm Şiilerin lideri olma çağrısı Lübnan içerisinde fikir ayrılığına düşmüş Şiilerin bazıları

⁵¹² Menderes Kurt, "Safevi Dönemi Şîî Ulema ve Velâyet-i Fakih'in Ortaya Çıkışını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine", **Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, C.2, S.1, 2018, s.63.

⁵¹³ İmam Mehdi'nin ortadan kayboluşu ile başlayan süreç Şiiler nezdinde gaybet-i kubra (kısa kullanımı ile gaybet) dönemidir.

⁵¹⁴ İsmail Safa Üstün, "VELÂYET-i FAKÎH", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/velayet-i-fakih>, (E.T: 15.08.2023). Ayrıca bizzat Humeyni'nin kendi fikirleri için bkz: İmâm Ruhollah Khomeini ve Hamid Algar, "Islamic Government: Governance of the Jurist, Alhoda", UK, 2002 ve İmam Humeyni, Velâyet-i Fakih: İslam Devleti, İmam Humeyni'nin –ks- Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi: http://ankara.icro.ir/uploads/islamic_government.pdf (E.T. 15.08.2023)

⁵¹⁵ Velayet-i Fakihin meşruiyet kaynağı ve İran rejimine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: Hamid Mavini, "Ayatullah Khomeini's Concept of Governance (wilayat al-faqih) and the Classical Shi'is Doctrine of Imamete", **Middle Eastern Studies**, Vol. 47, No. 5, 2011, ss. 807-824 ve Serkan Taflıoğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşruiyet Kaynağı 'Velayet-i Faqih'", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 68, No. 3, 2013, ss. 95-112.

⁵¹⁶ Mazlum Uyar, "Şii Siyasi Düşüncesi Bağlamında İran İslam Cumhuriyeti Anayasasında Otoritenin Kaynağı", **Avrasya Dosyası Şii Jeopolitiği**, C. 13, S. 3, 2007, ss. 232-250.

tarafından memnuniyetle karşılanacaktı. Hâlihazırda yakın ve güçlü bir ilişkiye sahip oldukları İran ile resmen bağlanma, salt Lübnan siyasi tarihinde değil Şiiilerinde siyasal ve sosyal dönüşümlerinde etkili olan Hizbullah'ın ortaya çıkışına neden olacaktı.

C.2.iii. Dokuzlar Belgesi ve Humeyni'ye Biat

Lübnan iç savaşı sırasında mezheplere bağlı milisler hem birbirleriyle hem kendi içlerinde çatışmaya girmişlerdi ve Şiiilerde bundan azade değildi. Şiiilerin Musa Sadr tarafından kurulan EMEL dışında tek teveccüh gösterdikleri oluşum STMP olmamıştı. Bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren dağınık ve siyasal sistemin tamamen dışına itilmiş olan Şiiiler STMP'nin yanı sıra LKP ve Demokratik Halk Partisi (DHP) içerisinde de yer aldılar. Musa Sadr'ın Lübnan'a gelişini müteakip Şiiileri organize bir grup haline getirme çabaları özellikle YİŞK ve EMEL'in kuruluşundan sonra oldukça etkili olduysa da bu çatı altındaki Şiiilerin de bütünlüklü bir siyasal ideolojiye sahip yekpare bir grup olmadıkları ifade edilebilirdi.

Lübnan iç savaşı bir yandan Şiiilerin siyasal kimliklerini dönüştürürken bir yandan da yerli ve yabancı müttefiklerinin desteğiyle ülke içinde bir iktidar merkezciğine evrilmesini hızlandırmıştı. Ancak hem Musa Sadr'ın ortadan kayboluşu hem de Lübnan siyasetinde nasıl var olacaklarına dair fikir ayrılıkları Şiiiler arasındaki bölünmeyi kuvvetlendirdi. Birçok önemli hadisenin gerçekleştiği bu zaman diliminde ilan edilen İran İslam Devrimi'ne giden süreç ve akabinde İran'da İslam Cumhuriyeti'nin kurulması ise Lübnan Şiiiliğinin dönüşümüne ivme kazandıran önemli etkenlerden birisi olmuştur.

1960-70li yıllarda Lübnan, Sadr'ın önderliğinde başlayan Şii uyanışının yarattığı ivme ile, İran Şahının baskıcı uygulamalarından ve Irak Baas'ından kaçan Şii ulema, aktivistler ve gençler için son derece cazip bir ülke konumuna gelmiştir. Necef'ten gelen İranlı ve Iraklı alimler eğitimler, düzenledikleri sohbetler ve çeşitli kültürel faaliyetlerle Lübnan'daki Şiiilerin örgütlenmesinde etkili oldular. Özellikle Ayetullah Muhammed Mehdi Şemsuddin ve Ayetullah Muhammed Fadlallah bu dönem öne çıkan ve Lübnan Şiiilerini fikirsel ve örgütsel bağlamda etkisi altına alan önemli isimler oldular. Ayetullah Şemsuddin, Dekvane (Doğu Beyrut) ve Seyyah (Güney Beyrut) mıntıklarında Lübnanlı geçlere çeşitli eğitimler ve konferanslar veriyordu. Herkese eşit mesafede durma

sloganını benimsemiş olan Şemsuddin, başkanlık ettiği İyilik ve Kültür Derneği'nde broşürler ve çeşitli kitaplar yayınlamıştır. Düşünsel faaliyetlere ağırlık verilmesi gerektiğini düşünen Ayetullah, İsrail işgali sırasında geniş kapsamlı bir sivil direniş organize etmeye çalışsa da oluşum uzun ömürlü olamamıştır.⁵¹⁷

Ailesi aslen Lübnanlı olan Fadlallah ise Irak'ta doğmuş ve dini tahsilini Necef'te tamamlamıştır. Ayetullah Muhammed Fadlallah da tıpkı Şemsuddin gibi Nebaa (doğu Beyrut) ve Bir'ul Abd (güney Beyrut)'te kendi kurduğu Kardeşlik Derneği ve Beyrut'taki tüm camilerde çeşitli eğitimler, konferanslar düzenlemiş ve gençlerin İslami usulleri öğrenmesine çalışmıştır. Bünyesinde birçok sosyo-kültürel yapıyı barındıran 'Hayır ve İhsan Derneği'ni kurmuş ve geniş kitlelere yönelik tebliğ faaliyetlerinde bulunmuştur.⁵¹⁸ Fadlallah'ı Şemsuddin gibi diğer ulemalardan ayıran en önemli nokta, konuşmalarında Şii ulusalcılığını (kavmiyye) yaymaya odaklanmış siyasal bakış açısıdır.⁵¹⁹ Fadlallah, Hizbullah'ın ilk kuruluş yıllarında örgütle sıklıkla ilişkilendirilmiştir. Humeyni'den sonra Lübnan Şiiilerinin Hizbullah'a evrilen radikalleşme süreçlerini en çok etkileyen ikinci isim, Hizbullah'ın akıl hocası ve taklit mercii olarak ön plana çıkarılmıştır.⁵²⁰ Fadlallah ise örgütlü siyasal bir faaliyete girmeye karşı olduğunu, Hizbullah örgütü ile organik bir bağı olmadığını defaatle ifade etmiştir.⁵²¹

⁵¹⁷ Qassem, s.18.

⁵¹⁸ A.y, s. 19.

⁵¹⁹ Mustafa Yetim, "Şiddet Eğilimli ve Direniş Temelli Şii Aktivizmi: Hizbullah'ın Fikirsal ve Örgütsel Zemini", **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, C. 2, S. 2, s. 67. Fadlallah'ın bu bakış açısını yansıtan kitabı için bkz: Muhammed Fadlallah, **İslami Hareket, İlkeler ve Sorunlar**, (Çev: Vahdettin İnce), İstanbul: Ekin, 1996.

⁵²⁰ Shaery Roschanack Eisenlohr, "Imagining Shi'ite Iran: Transnationalism and Religious Authenticity in the Müslim World", **Iranda Studies**, V. 40, N. 1, p.27.

⁵²¹ Naim Qassam, ay. Ayrıca Mithat Bereket, 32. Gün, 1993, röportaj 05:50-08:23. İlgili programın bir kaydı için bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=SW9n0J3hz3s> (E.T. 30.05.2023)

Fotoğraf 13: Muhammed Fadlallah⁵²²

İran Devrimi sonrasında Humeyni'nin otoritesine itiraz etmeyen Fadlallah, Velayet-i Fakih konusunda Hizbullah'tan farklı bir tutum sergilemiş mercii olarak da Humeyni yerine rakibi Ayetullah el-Uzma Ebul Kasım Hoi'yi izlemeyi tercih etmiştir.⁵²³ Hatta Suriye-İran arasında Lübnan üzerinden yürütülen dolaylı savaşta İran'a karşı tavır almış, Suriye'nin Batı Beyrut'u işgali sırasında (1987) İran'ın Hizbullah'tan Suriye'ye saldırmasını istemesi üzerine buna fetva vermemiştir.⁵²⁴ Humeyni'nin ölümünün ardından aynı makama gelen Ayetullah Seyid Ali Hamaney'in din eğitiminin yeterli olması sebebiyle değil de sadece İranlı olduğu için Veliy-i Fakih olarak seçildiğini ifade ederek Hamaney'in merciiğini tanımamış, Iraklı Ayetullah el-Uzma Ali el-Sistani'yi desteklemiştir.⁵²⁵ İran'ın Lübnan Şiileri üzerinde kurmaya çalıştığı hegemonyadan rahatsız olan Fadlallah, 1995 yılında kendisini Lübnan Şiilerinin mercii ve rehberi olarak ilan etmiştir.⁵²⁶

Son tahlilde bu iki önemli isim Lübnan Şiilerinin çeşitli dernekler ve faaliyetler aracılığıyla İslami yönetim, dinin gündelik ve siyasi hayattaki yeri gibi konularda düşünmek, tartışmak ve bunları Lübnanlı Şiilerle paylaşmak imkanı buldular. Bu süreçte Lübnan Şiileri; Dava, Emel ve çeşitli İslami komitelerden müteşekkil bağımsızlar olarak

⁵²² AFPden aktaran; TRH Haber,ay.

⁵²³ Vali Nasr, **The Shia Revival**, New York: Notron, 2006, p. 181.

⁵²⁴ Kahraman, s.195. Levitt, p.25.

⁵²⁵ Robert L. Pollock, "A Dialogue With Lebanon's Ayatollah", March 14, 2009, **Wall Street Journal**, <https://www.wsj.com/articles/SB123698785743625933>, (ET. 1.08.2023)

⁵²⁶ Roschanack Shaery-Eisenlohr, "Imagining the Shi'ite Iran", **Iranian Studies**, N.40, 2007, pp.22-23.

temelde üç gruba ayrılmışlardı.⁵²⁷ Lübnan siyasetine ne şekilde ve ne kadar dahil olacakları, nasıl bir yol izleyecekleri konusunda birbiriyle farklı fikirler içinde olan Şiiler üzerinde Irak ve İranlı mezheptaşlarının büyük etkisi oldu. İran İslam Devrimi'nin ilanını müteakip Lübnan'da 'İran İslam Devrimiyle Dayanışma Komiteleri' kurulmaya başladı. Bu komitelerin üyeleri *"hızlı bir şekilde başta İmam Humeyni olmak üzere genç İslam devrimin yönetici kadrolarıyla temasa geçtiler"*.⁵²⁸

Irak Baas rejiminin baskısından kaçıp Lübnan'a sığınan Dava partisi⁵²⁹ üyeleri ve Lübnan'da Necefli alimler önderliğinde kurulmuş olan Hizb'ud-Dava el-İslamiyye (İslami Çağrı/davet Partisi)⁵³⁰ üyeleri hem İran İslam rejimiyle hem de EMEL hareketi ile yakın ilişki içerisinde olan yapılanmalardı.⁵³¹ Alaga'nın iddiasına göre İran, Dava Partisi üyelerini seküler kanadı pasifize etmek maksadıyla EMEL'le birleşmeye teşvik ediyordu.⁵³² İran'ın dahli olsun ya da olmasın Dava ile Emel'in birleşimi, İslamcı kanadın EMEL'den kopuşunu ve Hizbullah'ın ortaya çıkışını hızlandırmıştır.

Musa Sadr'dan sonra EMEL'in başına Hüseyin Hüseyini (1938-2023) geçti.⁵³³ Kendisine düzenlenen başarısız bir suikast girişiminden sonra 1980 yılında Hüseyini'nin istifası üzerine EMEL'in yeni lider Nebih Berri oldu.⁵³⁴ Suriye ile yakın ilişkiler içinde olan Berri, Lübnan hükümetinin –Şiilere izin verildiği ölçüde– aktif bir bileşeniydi. Bir başka ifade ile Lübnan'da bir Şii siyasetçinin gelebileceği en yüksek makam olan Meclis Başkanlığı görevini yürütüyordu.⁵³⁵ Adalet Bakanlığı, Elektrik ve Su Bakanlığı, Güney Lübnan'ın Yeniden İnşasından Sorumlu Devlet Bakanlığı gibi görevlerle de

⁵²⁷ İslami komiteler bir camiinin devamlı cemaatinden, mahalleler bazında kurulmuş ufak boyutlu örgütlenmelere kadar çok sayıda ve çok çeşitteydiler. Bunların içerisinde Lübnan Müslüman Öğrencileri Birliği, hedef kitlesi ve düzenli faaliyetleriyle diğerlerinden ayrışıyordu. Qassem, ss.20-21.

⁵²⁸ Qassem, s. 20.

⁵²⁹ İslami Çağrı/Davet Partisi (Ar. الإسلامية الدعوة حزب) Irak'ta 1957/58'de, Şii lider Muhammed Sadık el-Kamûsî tarafından kurulmuştur. Musa Sadr'ın kuzeni Muhammed Bekir es-Sadr partinin teolog ve siyaset kuramcısı olarak kabul edilir. Lübnanlı parti ile karıştırılmaması için kısaltma olarak kullanılan Dava (Davet) ismi metinde kullanılmıştır.

⁵³⁰ Necef'te okumuş din adamları tarafından Lübnan'da kurulmuş olan aynı isimli parti Irak'takine benzer şekilde Muhammed Bekir es-Sadr vizyonunu benimsemiştir. Partinin Irak ve Lübnan'daki yapısına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: Robin Wright, **Sacred Rage: The Wrath of Militant Islam**, New York: TouchStone, 2001, pp.69-110.

⁵³¹ Hanna Batatu, "Iraq's Underground Shia Movements: Characteristics, Causes and Prospects", **Middle East Studies**, N.35, 1981, p. 35.

⁵³² Alaga, **Silahlı Mücadeleden...**, s.35.

⁵³³ Hüseyin Hüseyini, ılımlı ve uzlaşmacı kimliği ile ön plana çıkan bir siyasal figürdür. Taif Anlaşması'nın kurucularından birisi olarak kendisine 'Taif'in vaftiz babası' lakabı takılmıştır.

⁵³⁴ Ömer Kahraman, s.87.

⁵³⁵ Nebih Berri bu görevi günümüze dek sürdürmüştür.

parlamentoda bulunan Berri'nin hükümet ile uzlaşmacı bir tavır içerisinde olması bazı EMEL bileşenleri için kabul edilemez bir durumdu. Nihayetinde güvenlik tehdidi altında yaşayan, hükümetin ihtiyaçlarını görmezden geldiği, temel hak ve hürriyetlerden mahrum bırakılmış Şiiler için Berri'nin hükümetteki varlığı yeterli ve etkili görülmemeye başlamıştı.

1981 yılında EMEL Hareketi'nin dördüncü konferansında geçici bir birlik sağlanmış gibi gözüküyordu. Nebih Berri, EMEL Hareketi'nin lideri olarak seçilirken radikal Şii görüşlere sahip Abbas Musevi, Berri'nin yardımcısı olarak seçildi.⁵³⁶ Musevi'nin varlığı ile girilen bu süreç gerçekte Şiiler arasında bir birlikten ziyade ayrılığa işaret etmekteydi. Lübnan Şiiliğinin geleceğini daha seküler ve hükümete angaje olarak statükodan yana tavırla sürdürmek isteyenler Berri'yi desteklerken özellikle İran'da yaşanan gelişmelerinde etkisiyle Şii ideolojiyi hakim kılarak köktenci bir yol izlenmesi gerektiğini düşünenler şeklinde özetlenebilecek bu ikilik, Şiiler içerisindeki bölünmenin radikal bir kopuş noktasına geldiğinin ve İslamcı kanadın da artık yeterince güçlendiğinin bir işaret olarak yorumlanabilirdi.

Musa Sadr'ın zuema karşısında Şii halkın haklarını kazanmak için başlattığı mücadele Berri döneminde klasik zuemanın siyaset- patronaj ilişkisine evrilmiş, yetersiz, etkisiz bir yapıya dönüşmüştü.⁵³⁷ Musevi ile temsil edilen İslamcı kanat ise bu durumdan oldukça rahatsızdı. Şeyh Naim Kasım bu dönemi Şiilerin kendi içlerinde hararetli tartışmalarla geçirdiklerini ve nihayetinde *“mevcut üst kimliğin sıkı, örgütsel bir çerçevede olmaktan ziyade toplamacı bir niteliğe sahip olduğunu”* dolayısıyla Şiilerin arzu ettikleri hedefe bu kimlik –EMEL– altında ulaşamayacakları sonucuna vardığını ifade eder.⁵³⁸

Tüm bu gelişmelere ek olarak Berri'nin üç somut hamlesi EMEL içerisindeki köktenci grupların kopuşunda etkili olmuştur. Öncelikle Berri hükümette sergilediği tavır ile İran'dan uzaklaşıp Suriye'ye yaklaşıyordu. Bu doğrultuda ikinci olarak Filistinlilere karşı yer yer çatışmalara varan sert politikalar izliyordu. Üçüncü ve son olarak da mecliste kurulan Ulusal Kurtuluş Komisyonu'na katılmayı kabul etmişti.⁵³⁹ Yüzlerce Filistinli ve

⁵³⁶ Norton, **Hezbollah ...** , p.9.

⁵³⁷ Augustus Richard Norton, “Hizballah of Lebanon: Extremist Ideals vs. Mundane Politics, Council on Foreign Relations”, 2000, www.cfr.org (ET 10.05.2023)

⁵³⁸ Qassam, ss. 20-21.

⁵³⁹ Kahraman, ss. 88-89.

Şii'nin ölümünden bizzat sorumlu tutulan Falanjist lider Beşir Cemayel ile aynı komisyonda yer alması EMEL'in *toplamacı* ya da 'çatı oluşum' birlikteliğinin sonunu getirdi. Nitekim Abbas Musevi, 1982 yılında EMEL'den ayrılarak İslami değerleri önceleyen bir grup kurmak için çalışmalara başladı.⁵⁴⁰

Mevcut problemlerine eklemlenen İsrail işgali ve güvenlik tehdidi altında, siyasal kimliklerini henüz oluşturmakta olan Şiiler içerisindeki radikal kanat için öncelikli olarak belirlenmiş üç hedefi gerçekleştirecek yeni bir örgütlenmeye duyulan ihtiyaç ivedilik kazanmıştı. İlk olarak yeni örgütün fikri, itikadî, imani ve amelî temeli İslam olacaktı. Örgütün öncelikli misyonu İsrail'e karşı direniş olarak belirlenmişti. İkinci olarak Hz. Muhammed'in ve İmamların vekili Velayet-i Fakih'in önderlik ve komutası kabul edilmeliydi.⁵⁴¹ Şiilerden müteşekkil temel İslami grupların temsilcileri bu hedeflere yönelik birçok görüşme gerçekleştirerek Lübnan İslami Hareketi'nin esaslarını oluşturmaya başladılar. Beka bölgesinden üç, İslami Komitelerden üç ve İslami Emel Hareketi'nden üç kişi olmak üzere bir araya gelen dokuz Şii ulema, neticede bir metin üzerinde anlaşmaya vardılar.⁵⁴² Bu dokuz kişi arasında Hüseyin Fadlallah, Hizbullah'ın ilk genel sekreteri seçilecek olan Subh-i el-Tufeyli, Hizbullah ikinci genel sekreteri olacak Abbas Musevi, Naim Kasım ve Ragıb Harb gibi Lübnan Şiilerinin siyasal kimlik oluşturma sürecinde etkin rol oynamış isimler yer alıyordu.⁵⁴³ *Dokuzlar Belgesi* ismiyle anılacak olan bu metin Abbas Musevi tarafından İmam Humeyni'ye sunularak kendisinden onay alındı.⁵⁴⁴

Dokuzlar Belgesi yeni örgütün ve bu örgüte katılan Şiilerin siyasal kimliklerinin net bir şekilde tanımlandığı ilk metindi. Bu yapı "Lübnanlı, Arap ve İslamiyet bağlamında ideolojik, toplumsal, siyasal ve ekonomik bir karışıma dayanan" ve kimliğini direniş ekseninde inşa etmiş bir cihat hareketiydi.⁵⁴⁵ Aynı zamanda belge, Lübnan Şiilerinin onay mercii olarak İmam Humeyni'yi tanıyor dolayısıyla İran'ın bölgesel veya küresel

Mustafa Allahyari, *Direniş'in Dili: Bilinmeyen Yönleriyle Seyid Hasan Nasrallah*, İstanbul: Feta, 2014, s.355.

⁵⁴⁰ Kahraman, a.y.

⁵⁴¹ Allahyari, s. 355.

⁵⁴² Qassem, s.22-23.

⁵⁴³ Ahmad Nizar Hamzeh, *In The Path of Hizbullah*, New York: Syracuse University Press,2004, p. 24.

⁵⁴⁴ Qassem, ay.

⁵⁴⁵ Hizbullah'ın 20004'e kadar internet sitesinde hedefler ve çerçeve kısmında kendisi için kullandığı tanımlama buydu. Sitenin güncel halinde böyle bir kısım bulunmamaktadır. Bkz: Alaga, *Silahlı Mücadeleden...*, s.39.

hedefleri ile çelişen hiçbir eylemde bulunmayacaklarını da taahhüt ediyordu. Bu açık onay Hizbullah'ın İran'ın bir aktörü olarak algılanmasına, periferide merkez için silahlı eylemlerde bulunan bir örgüt olarak tanımlanmasına yol açmıştır.

Eski İran Şam büyükelçisi ve Hizbullah'ın kurulması aşamasında İran'ı temsil eden Hüccet'ul-İslam el-Muhteşemi, EMEL ve kurucusu Musa Sadr ile Şii gençlere askeri eğitim veren Mustafa Çamran sayesinde ilk defa irtibat kurduklarını ve İran İslam Devrimi'nin ilanını takiben doğrudan iletişime sahip olduklarını ifade etmiş ayrıca Hizbullah'ın devrimi ve Humeyni'nin rehberliğini örnek alınarak kurulduğunu ifade etmiştir.⁵⁴⁶ Hizbullah'ın Humeyni ile başlayan Vekaleti Fakih'e dolayısıyla İran siyasal otoritesine biat ettiğine şüphe yoktur. Ancak bu noktada kurulan bu ilişkideki tarihsel süreç de göz önünde bulundurulmalıdır. Bir başka ifade ile İran İslam Devrimi ile özellikle Cebel-i Amil ulemalarının tarihi birbirine geçkindir. Keraki ile simgelemiş fakat O'ndan da önce başlamış Şiiliğin devlet ile buluşturulmasına yönelik fikir ve teoriler en son Humeyni'de vücut bulmuştur. Kasım'ın ifadeleriyle *“Velayet-i Fakih'in bulunduğu ülke veya coğrafyanın onun otoritesi ile ilişkisi yoktur. Aynı şekilde taklit mercii⁵⁴⁷ ninde yaşadığı ülkenin onun mercüiliğiyle ilişkisi yoktur. Yani mercii taklit İranlı, Iraklı, Lübnanlı, Kuveytli veya başka bir ülkenin vatandaşı olabilir.”*⁵⁴⁸

Bu açıklamanın önemli kısmı bir devlete değil bir kişiye ve onun konumuna duyulan bağlılığı ön plana çıkarmasıdır. Şiilerin bu yeni örgütlenmesinin tartışmasız ideolojik ve siyasal zemini siyasal İslam olacaktır. Hizbullah'ın öne çıkan isimlerinden Qassam'ın bu ifadeleri bir yanıyla da Lübnan Devletinin devlet olamama halini bir Şii vatandaşın gözünden yansıtması bakımından mühimdir. Fransa burada bir sömürge yönetimi kurmuş, akabinde Maruni Hegemonyası altında bağımsızlığını ilan eden Lübnan Cumhuriyeti'nde bu sömürge biçimi dolaylı olarak yaşamaya devam etmiştir. Ancak modern ulus devlet vatandaşının aidiyet hissi, ulusa dair zihin dünyası yine mezhebe dayalı siyasal sistem nedeniyle Lübnan'da zuhur edememiştir. Anderson'dan mülhem bir ifadeyle Lübnan'da ulus-devleti var edecek bir hayali cemaat yerine her biri devlet içinde

⁵⁴⁶ Allahyari, s.198.

⁵⁴⁷ Sözlükte “taklid için müracaat edilecek kişi” anlamına gelen **merci-i taklîd** ya da yaygın bir diğer kullanımıyla taklid mercii tabiri terim olarak İmâmiyye Şiası'nın çoğunluğu tarafından, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren benimsenen Usûlî fıkıh ekolünce ichtihad derecesine sahip yetkin âlime verilen unvanı ifade eder. Bkz: Hamid Algar, "MERCİ-i TAKLÎD", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/merci-i-taklid> (02.08.2023).;

⁵⁴⁸ Qassem, s.63.

devlet olacak iktidar merkezçiklerinin kontrolünde çoklu hayali cemaatler inşa edilmiştir.⁵⁴⁹

Üstelik vatandaşın gözünde birleştirici olan esasın ulus devlet olmaması salt Şiilere özgü bir durum da değildir. Her topluluğun kendine ait farklı bir tarih anlatısının olduğu Lübnan'da mezhebe dayalı siyasal sistem, yıllar içerisinde küresel ve bölgesel güçlerin de çeşitli gruplara verdiği desteklerle bu farklılıkların uzlaşamaz noktaya gelmesine neden olmuştur. Nitekim bir Maruni'nin eğitim almak için Fransa'ya gitmesi gurbet olarak tanımlanmamış Şiilerin de benzer şekilde eğitim ve iş olanakları için Kuveyt, Irak veya İran'a gitmeleri asırlardır sürdürülen geleneğin devamı olarak algılanmıştır.⁵⁵⁰ Bir diğer ifade ile kendilerini bir ulusa ait olarak tanımlamalarına engel iç düşmanlıklar zaman içerisinde sürekli körüklenmiştir. Bu noktada Kasım'ın Humeyni'ye İran Devleti'nin siyasal otoritesi olduğu için değil Şii siyasal otoritesi İran'da kurulduğu için biat edildiği iddiasının ana sebepleri bu yerel dinamiklere bakıldığında netlik kazanmaktadır. Lübnan Şiiliğinin siyasal dönüşümü açısından bakıldığında ise nedenlerden ziyade bizzat bu biatin kendisi ve kapsadığı geniş alanın yarattığı sonuçlar daha önemli bir hal alacaktır. Yine Kasım'ın aynı pasajda devam eden ifadeleri ile;

“İmam el-Humeyni, Müslümanların Velayet-i Fakihi sıfatıyla, bir rehber, bir komutan, yol gösterici ve İran'daki İslami düzenin denetleyicisi olarak hem o ülkeyle ilgilenir hem de müstebir güçlerin saldırılarına karşı muhtelif İslam ülkelerindeki siyasal görevleri belirlerdi. Aynı zamanda Müslümanların tabii kaynaklarının müstebirler tarafından talan edilmesini engellemeye de çalışırdı.”⁵⁵¹

İran Şii yayılmacılığının Şiilerin –bir kısmının– zihin dünyasında düşmana karşı koruyucu olarak algılanması önemlidir. Müstebirin somut kimliği sürekli değişirken soyut varlığı süreklilik arz eder. İşgalci İsrail, müttefik ABD ya da Falanjistler ismi her ne olursa olsun sabit olan sürekli bir düşmanın ve karşısında Fakih'ten aldığı güçle

⁵⁴⁹ İlgili kitap için bkz: Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, İstanbul:Metis, 2015.

⁵⁵⁰ Suriyeli mültecilerin Lübnan'daki durumlarına ilişkin katıldığım saha çalışmasında kendisini Suriyeli-Lübnanlı, Lübnanlı-Suriyeli olarak tanımlayan çok sayıda insanla konuşma yapma fırsatım oldu. Bu insanların büyük kısmı Suriye iç savaşı öncesinde de yılın bir kısmında Lübnan'da yaşıyorlarken kalan kısmını Suriye'de geçirdiklerini ifade ediyorlardı. Aynı şekilde çekirdek aileleri ve büyük aileleri de bölge ülkelerinde dağınık bir yaşam sergiliyor ve aidiyetlerini daha çok ailevi ve mezhebi bağlar üzerinden kuruyorlardı.

⁵⁵¹ Qassem, ibid.

direnen Şii yapının varlığıdır. Düşmana karşı atılacak adımın, izlenecek yolun sorumluluğu bir kişi nezdinde bir makama devredilirken aynı zamanda da bunun Lübnan için olası faydalarına yapılan vurgu önemlidir. Zira İran desteği sayesinde müstekbir İsrail'e karşı atılacak her adım ve kazanılan her zafer Lübnan'ı tümüyle muzaffer kılacaktır/kılacağı iddiası taşımaktadır.

Tüm bunlara ek olarak Velayet-i Fakih'e biat etmenin, hem Lübnan'ın hem örgütün bağımsızlığına engel teşkil etmediği söylemi, üç sebeple meşrulaştırılıyordu. İlk olarak Hizbullah, tabanından liderliğine kendisini oluşturan surlara kadar bütün hususiyetleriyle bir Lübnan partisi olduğunu iddia ediyordu. İkinci olarak ise İran Cumhuriyeti Hizbullah'a verdiği destek ile sadece bu örgütü değil Lübnan'ın işgal altında tutulan topraklarının özgürleştirilmesi istemiyle aslında Lübnan Devleti'ni destekliyordu. Son olarak Hizbullah, İran Devleti ile örgüt yönetiminin tamamen birbirinden bağımsız yönetim tarzları olduğunu ve konumlarına bağlı olarak farklı hedefleri, farklı özellikleri olan iki ayrı yapı teşkil ettiklerini iddia ediyordu.⁵⁵² Özetle, Velayet-i Fakih'e bağlılık ile Lübnan Şii cihat hareketinin düşmanlar, hedefler ve eylemler bağlamında kesiştikleri noktalar vardı ve İslami cihat ideolojik onayını Fakih'ten alıyordu.

Peki ulus tanımı farklılık gösteren, aidiyetini başka temeller üzerinden kuran bir topluluğun neden tüm Lübnan'ın faydasına olacak eylemlerle ilgilenmek gibi bir yükümlülüğü olsun? Neden sadece Şiilerin kurtuluşu değil de tüm Lübnan'ı kapsayacak hedefler belirlensindi? Kurulacak yeni örgüt Hizbullah, Şiilerin iktidarında Lübnan'ı kurtuluş ve Fakih'e bağlılık için kodlamış olabilir miydi? Tüm bunların ötesinde bu şekilde bir kurtuluş gerçekten Lübnan'ı içinde bulunduğu kaotik ve işlemez devlet yapısından kurtarabilir miydi? Güncel Lübnan siyaseti Lübnanlı Şiilerin Hizbullah aracılığıyla –de facto– iktidarı ele geçirmesine sahne oluşunu ancak ele geçirilen iktidarın yozlaşmış bir minimal hegemonyadan öte geçemeyişini dolayısıyla kaos ve sorunların çözülmeden devamının iktidara sahip olmak adına yeğlendiğini gösterecekti. Şiiler Hizbullah altında örgütlenerek ve bu yapıya dahil olmayan Şiiler bir şekilde pasifize edilerek ülkenin muktediri konumuna gelmenin bedelini içinden çıktıkları yapının kötü yoz bir kopyasına dönüşerek ödeyeceklerdi. Kendilerinden olmayanın tamamen dışarıda

⁵⁵² Qassem, s. 64-66.

bırakıldığı bu yapıda tek adam miti ön plana geçecek bu tek adamın belirlediği küçük bir sınıfın çıkarları tüm ulusunkilere yeğ tutulacak ve statükodan asla taviz verilmeyecekti.

C.3. Şiiliğin Yeniden İnşası

Dokuzlar Belgesi ile başlayan bu yeni süreç Lübnan Şiiliğinin devlete ve bu devlet içerisindeki konumuna bakışını net bir şekilde dönüştüğünü göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Şiiler nezdinde “ulema, molla her zaman devlet otoritesinden, siyasal elitlerden daha güvenilir bulunmuştu”.⁵⁵³ Velayeti Fakih’in İslam Cumhuriyeti’nin nihai otoritesi olması ile bu durum değişti ve artık güvenilir Ayetullah nihai ve tek otoriteydi. Dokuzlar Belgesi de Lübnan Şiilerinin önemli bir kısmının bu otoriteye biat ettiklerinin ilanıydı.

EMEL’den ayrılan bu kanat Lübnan hükümetinin mevcut haliyle İsrail işgali, güvenlik tehdidi, temel ihtiyaçların giderilmesi gibi sorunları çözemeyeceğine inanan ve bizzat kendisini özne konumunda görerek bu sorunların hepsini çözmeye aday bir ‘devlet içinde devlet’ yapılanmasını oluşturmuş bu yapının temel karakterinin ‘İslami Cihat’ olacağı üzerine bileşenleri arasında anlaşma sağlanmıştı. Örgütlenme yapısı ve temel misyonlar belirlenmiş, Beka Vadisi’nde Mustafa Çamran liderliğindeki Devrim Muhafızları tarafından Şii gençler hızlı bir askeri eğitimden geçirilmeye başlamıştı. Yeni örgütlenmeye girebilmenin ilk şartı bu askeri eğitimi tamamlamaktı.⁵⁵⁴ Güney Lübnan’ın neredeyse bütün gençleri örgütlenme içerisindeki konumuna bakılmaksızın bu kamplarda eğitim aldılar. Yeni Şii teşkilatlanmasının isminin ne olacağı ise uzun tartışmalara yol açtı.

⁵⁵³ Hazran, ss. 528-530

⁵⁵⁴ Qassem, s.76.

C.3.i. Direnişin Adını Koymak: Hizbullah

Dokuzlar Konseyi'nin yeni Şii örgütü için önerdiği ilk isim Lübnan İslami Hareketi olmuş ancak başka bir grubun bu isim altında faaliyet gösterildiği öğrenilince 'İslami Direniş' adı benimsenmiştir. İslami Direniş adı da FKÖ 'ye bağlı Ulusal Direniş örgütü ile benzeştiğinden karışıklığı engellemek adına örgütün karar ve nihai onay mercii olarak belirlenmiş Şura'nın tasdiki ile Hizbullah ismi seçilmiştir. 'Lübnan'da İslami Direniş' ise hareketin sıklıkla kullandığı bir slogan haline gelmiştir.⁵⁵⁵ İran'da aynı isme sahip bir başka örgüt olması bu defa önemsenmemiştir. Zira Kasım'ın da belirttiği gibi ilk iki isimdeki örgütlerin hedefleri ve direniş bakış açıları ile ilgili endişeler İran Hizbullah'ı için gündeme gelmemiştir.⁵⁵⁶

“Allah’a ve âhiret gününe iman eden bir topluluğun, Allah’a ve peygamberine düşmanlık eden kimselere -babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa- sevgiyle bağlandıklarını göremezsin. İşte Allah bu müminlerin kalplerine imanı nakşetmiş ve onları katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları -orada ebedî kalmak üzere- altından ırmaklar akan cennetlere yerleştirecektir. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O’ndan razı olmuşlardır. İşte onlar Allah’tan yanadırlar (Allah’ın hizbindendirler); iyi bilinmeli ki kurtuluşa erecek olanlar da Allah’tan yana olanlardır!”⁵⁵⁷

İsmi Hizbullah olarak kararlaştırılmasında kaynaklarda iki farklı Kur-an ayetine işaret edilmektedir. Kasım, Mücadele Suresi'nden hareketle ismin seçildiğini belirtirken Seyid Ali Muhteşemi tüm ümmeti kapsayan bir isim olması nedeniyle kendisinin bu ismi Maide Suresi'nden yola çıkarak örgüte verdiğini ifade etmiştir.⁵⁵⁸

⁵⁵⁵ Alaga, **Silahlı Mücadeleden...**, s.39.

⁵⁵⁶ Qassem, ss.77-79.

⁵⁵⁷ Mücadele Suresi 22. Ayet, DİB Tefsiri. Gerek Qassam'ın kitabında gerek diğer Hizbullah kaynaklarında suresinin tefsiri Allah'ın partisi/Allah'ın hizbi şeklinde verilmiş, Diyanet İşleri Başkanlığı Tefsirinde bu ifade Allah'tan yana olanlar şeklinde yer almıştır. Bu nedenle metin içine parantez içinde Allah'ın Hizbi ifadesi eklenmiştir.

⁵⁵⁸ Allahyari, s.355.

﴿وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ﴾ ibarelerinden oluşan 56. Ayet “Kim Allah’ı, peygamberini ve iman edenleri velî edinirse bilsin ki Allah’tan yana olanlar (Allah’ın fırkası-hizbinde olanlar) mutlaka galip geleceklerdir”⁵⁵⁹

Gerek iç savaş şartları gerekse İsrail işgaline karşı direnişte bir güvenlik tedbiri olarak Hizbullah, eylemlerini iki yıla yakın bir süre gizlilik içinde yürütmüş bir yer altı örgütü olarak faaliyet göstermiştir. Seyid Hasan Nasrallah örgütün 1984 yılına kadar *siyasi takiyye*⁵⁶⁰ uygulayarak kuruluşunu açıklamadıklarını belirtmiştir.⁵⁶¹ Bu gizlilik kamuoyu ve basında sıklıkla İslami Cihad örgütü ile Hizbullah’ın eylemlerinin birbirine karıştırılmasına yol açmıştır. İslami Cihad örgütü aslında önce el-Fetih’ten ayrılarak EMEL’e geçen ardından buradan da ayrılıp kendi müstakil yapılanmalarını oluşturan İmad Muğniye ve arkadaşlarının kurduğu örgüttür.⁵⁶² İslami Cihad örgütü Ekim 1983’te düzenlediği iki ayrı saldırıyla iki yüz kırk bir ABD, elli sekiz Fransız askerinin ölümüne neden olmuş Eylül 1984’te ise yirmi dört ABD vatandaşının öldüğü saldırıyı düzenlemiştir.⁵⁶³ Örgüt içerisinde pek çok isim 1984 yılı itibariyle Hizbullah’a dahil olurken İmad Muğniye 1991 yılında örgütün faaliyetlerine son vererek kalan üyelerle Hizbullah’a katılmıştır. Muğniye kısa süre içinde Hizbullah cihat biriminin başına geçmiştir.⁵⁶⁴

Hizbullah’ın ivedilikli misyonu İsrail direnişine karşı koymaktı. Bu doğrultuda örgütün ilk feda eylemcisi Ahmed Kasir, 11 Kasım 1982 tarihinde Sur’da (Güney Lübnan) İsrail karargahının önünde kendisini havaya uçurarak yetmiş altı İsrail askerinin ölümüne, yirmi askerinde yaralanmasına neden oldu. İsrail’in kuruluşundan bu yana yaşanan en büyük felaket olarak adlandırılan bu hadise üzerine Başbakan Begin ülkede üç günlük yas ilan ederken 11 Kasım Hizbullah tarafından her sene Şehadet Günü olarak kutlanmaya

⁵⁵⁹ Maide Suresi 56. Ayet, DİB Tefsiri.

⁵⁶⁰ Takiyye (التقية): Arapça kendini korumak, sakınmak manasına gelir. Tarihsel olarak ise Şîa’nın karşılaştığı olaylar çerçevesinde varlığını sürdürebilmesi ve mensuplarını muhalif fırkalardan koruyabilmesi gibi etkenlerle bir mezhep prensibi haline getirilmiştir. Şii ulemanın takiyenin sınırları ve nasıl uygulanacağı konusunda çok birbirinden farklı fikirleri vardı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Öz, "TAKIYYE", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/takiyye> (ET.15.08.2023).

⁵⁶¹ Allahyari, s.355.

⁵⁶² Hasan Nasrallah’ta bu örgütün faaliyetlerini Hizbullah’tan bağımsız yürüttüğünü ifade etmiştir. Ahmad Nizar Hamzeh, **In the Path of Hizbullah**, New York: Syracuse University Press 2004, p.74.

⁵⁶³ Matthew Levitt, **Hezbollah The Global Footprint of Lebanon’s Party of God**, Washington: Georgetown University Press, 2013, p.23.

⁵⁶⁴ Ozan Kemal Sarıalioğlu, **Bir Hizbullah Komutanının Sırları: İmam Muğniye**, İstanbul: Feta Yayıncılık, 2012, s.11.

başlandı.⁵⁶⁵ Hizbullah, 1984 yılına kadar İsrail, ABD, Fransa, BM askeri ve resmi binaları başta olmak üzere birçok feda eylemi gerçekleştirdi. 18 Haziran 1984 tarihinde haftalık gazetesi el-Ahd'ın yayın hayatına başlaması ve Şura Konseyi'nin nihai şeklini almasıyla birlikte Hizbullah, yer altından çıkmaya hazırды.⁵⁶⁶

Fotoğraf14: Beyrut'ta bir çatışmada ateş eden Şii milis, 1987⁵⁶⁷

Hizbullah örgütünün zirvesinde Şura Konseyi bulunur. 1984 senesinde oluşturulan ve nihai karar mercii olan konsey 1989 yılında son halini almıştır. Şuranın kendi içerisinde geçirdiği dönüşüm Şii hegemonyasının zamanla yozlaşmış minimal hegemonyaya evrilmesini göstermesi bakımından önemli bir örnektir. Bireysel liderlik kültüründen ziyade istişare edilerek ortak karar alınması ve kolektif liderlik tarzının benimsenmesine hizmet etmek üzere dokuz üyeden oluşan Şura Konseyi üyelerinin görev süresi başlangıçta bir yıl olarak belirlenmiş seçimle her sene üyelerin değişmesi hususunda anlaşılmıştı. Şura üyeleri kendi aralarında bir genel sekreter seçecek ve diğer yetkilerde parti iç tüzüğüne uygun olacak şekilde diğer üyeler arasında paylaştırılacaktı. Bu üyeler her biri kendi altında çoklu birimlerden oluşan yürütme, yargı, parlamenter, siyasi ve cihad konseylerine başkanlık ederek direk Şura Konseyi'ne bağlı faaliyet göstereceklerdi.

5 Kasım 1989 tarihinde Şeyh Suphi Tufeyli partinin ilk genel sekreteri olarak seçildi. Emel-Hizbullah çatışmaları nedeniyle kongrelerin zamanında yapılamaması Tufeyli'nin

⁵⁶⁵ Hasan Nasrallah'ın 28 Aralık 2000 tarihinde Kudüs Günü Kutlamalarında yaptığı konuşmadan aktaran Alega, **Silahlı Mücadeleden...**, s.39.

⁵⁶⁶ Alaga, ibid.

⁵⁶⁷ Magida Salman, The Lebanese communities and their little wars, May 14, 2014, libcom.org, <https://libcom.org/article/lebanese-communities-and-their-little-wars-magida-salman>, (E.T: 10.08.2023)

görev süresinin uzatılmasına neden oldu. Tufeyli İran'ın Hizbullah'a müdahale ettiğini düşünüyor bu nedenle örgütten bağımsız faaliyet ve eylemlerde bulunuyordu. Açlar Devrimi ismiyle bağımsız bir hareket başlatmaya çalışan Tufeyli bu girişimini başarıyla sürdürememiştir. Ancak Genel Sekreter konumunda bulunan Şii bir ulemanın Şii halkının yoksulluğuna ve İran müdahalelerinin hareketi başka bir noktaya taşımasına dair eleştirileri bir yanıyla Hizbullah'ın da önceki Şii yapılanmalar gibi kapsayıcı ve bütünlüklü bir organizasyon kuramadığının önemli işaretidir. Hizbullah'ın farkı artık silahlı bir direniş örgütü olarak kişiler ve kurumlar üzerinde kullanabildiği baskının artmış olmasıdır. Nitekim Hizbullah, 24 Ocak 1998 tarihinde Tufeyli'nin parti ile ilişkisinin kesildiğini ilan etmiştir.⁵⁶⁸ Tufeyli ise İran'dan gelen bazı kişilerin kendilerini kayyum olarak görmelerine, kendi çıkarları doğrultusunda Hizbullah'ı diğer Lübnan gruplarıyla çatışmaya zorladıklarına vurgu yaparak istifa ettiğini açıklamıştır.⁵⁶⁹

Bu ilk kurallarda esneme hamlesini Şura üye sayılarının yediye indirildiği ve Genel Sekreter yardımcılığı kadrosunun açıldığı değişiklikler takip etti. 1991 yılında düzenlenen kongrede partinin ikinci Genel Sekreteri olarak Seyid Abbas Musevi seçildi ancak bir yılı geçmeden İsrail saldırısında *şehit* olması sebebiyle Hizbullah'ın kült lider saffına geçişinin sembolik ismi olacak Seyid Hasan Nasrallah 16 Şubat 1992 tarihinde Genel Sekreter olarak seçildi. 1993'te kongre tarafından tekrar Genel sekreter olarak ilan edilen Nasrallah'ın seçilmesini müteakip iç tüzükte keskin değişikliklere gidildi. Öncelikle Şura üyelerinin görev süresi üç yıla kadar uzatıldı akabinde Nasrallah'ın günümüze kadar lider olarak kalmasını sağlayacak en köklü değişimle “aynı kişinin seçiminin iki dönemle sınırlandırılması kararı” kaldırılarak aynı adayın defaten aynı görevi yürütmesinin önü açılmış oldu.⁵⁷⁰

Şura Konseyi ve altında yer alan beş konseyden müteşekkil yapı örgütün verimli ve etkin bir şekilde “devlet içinde devlet” olarak işleyişini sağlamaktadır.⁵⁷¹ Hizbullah'a atfedilen devlet içindeki devlet tabiri yer yer bir sosyal devleti dahi aşan kapsayıcı ve çoklu faaliyet alanlarına ayrılmış örgüt yapısından kaynaklanmaktadır. Bu noktada devlet olamayan

⁵⁶⁸ Kasım Açlar Devrimi bölümünde Tufeyli'nin partiden ihraç sebebini tek başına karar almasına dayandırmaktadır. Bkz: Qassim, ss.136-138.

⁵⁶⁹ Mehmet Ali Büyükkara, “Lübnan Tecrübesi Işığında Ayetullah Sistani ve Necef Havzasının Geleceği”, **ORSAM Ortadoğu Dergisi**, C.9, N.78, 2017, s. 40.

⁵⁷⁰ Qassim, ss.70-71. Seyid Hasan Nasrallah 30 Temmuz 2001'de düzenlenen 6. Hizbullah kurultayında ‘Yaşam boyu Genel Sekreter’ seçilmiştir.

⁵⁷¹ Eye on Hezbollah, Shura Council, <https://hezbollah.org/organizational-chart> (ET.15.08.2023)

Lübnan içerisinde sadece Şiiler değil diğer tüm mezheplerin benzer örgütlenme yapılarına sahip olduklarını belirtmekte fayda vardır. Cemaatlerin kendi üyelerine hizmet veren eğitim, sağlık kurumları gibi yapıların yanı sıra devlete benzer ağlarla çöp toplamadan iş bulmaya, cemaat üyelerinin elektrik ihtiyaçlarının karşılanmasından temiz suya ulaşımlarının sağlanmasına birçok noktada faaliyet gösterirler. Bu yapıların giderek devletimsi oluşumları andıracak biçimde güçlenmesinde iç savaş dönemi (1975-90) önemli rol oynamıştır. Bu durum zaten Lübnan'ın problemlerine kaynaklık eden devlet olamama haline dikkat çekmesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte Hizbullah; toplumun dışına itilmiş ve mahrum bırakılmış bir diğer ifade ile hiçbir şeyi olmayan Şiilere eğitimden sağlığa, alt yapı çalışmalarından insanlara iş bulmaya, gazi ve şehit ailelerine maaş bağlamaya kadar çok çeşitli alanlarda sağladığı kazanımların boyutu ve etkisi ve çeşitliliği ile diğer cemaat yapılanmaları arasında öne çıkmaktadır.

Örneğin İnşa ve İmar Kurumu aracılığıyla Parti, 1985 yılından itibaren gerek iç savaş gerek İsrail işgalleri nedeniyle hasar görmüş binaları yenilemektedir. Güney'de ve Batı Beka'da hemen hemen her evi yenilemiş olan bu kurumun yaklaşık on yedi bin evi restore ettiği ifade edilmektedir.⁵⁷² Yine Beyrut'un Güney banliyösünde yaşayan Şiilerin çöpleri Hizbullah tarafından toplanırken bölge sakinlerine içme suyu ulaştırmak amacıyla su depoları inşa edilmiştir. Tarımsal faaliyetler hususunda çiftçilere verilen maddi desteğin yanı sıra eğitim, ıslah ve tohum tedariki gibi birçok konuda aktif olan Parti, Lübnan'da ücretli olan sağlık ve eğitim hizmetlerine de Şii vatandaşların ücretsiz bir şekilde faydalanmasını sağlamak amacıyla hastaneler, sağlık ocakları ve ilkokul-yüksek eğitim arasındaki merhalelere yönelik eğitim kurumları inşa etmiş, yüksek öğrenim için ise öğrencilerin çeşitli burslara erişimini sağlamıştır.⁵⁷³ Hizbullah'ın Eğitim Birimi 'El-Mehdi Okulu sistemi' çerçevesinde hizmet vermektedir. Öğrencilerine Hizbullah değerlerini aşlamayı misyon edinen bu sistem, "gerçek inanç, cihat, vatandaşlık, etkililik ve üretkenlik ruhuyla dolu derslerin yanı sıra Humeyni'nin Şii İslam hakkındaki yorumunu ve Hizbullah'ın askeri faaliyetlerine verdiği desteği öğrencilere aktarmaya çalışır. El-Betül ve El-Mustafa isimli okulları ilk okul-lisans arası eğitim vermektedir.

⁵⁷² Qassem, ss.94-95.

⁵⁷³ ibid

Aynı zamanda Şii gençlerin yüksek tahsil hayatına devam etmesini sağlayacak burslar da verilmektedir.⁵⁷⁴

Hizbullah'ın neredeyse ev ev Şiileri kapsayacak genişlikte yürüttüğü faaliyetlerinin finansmanı İran'dan alınan maddi desteğin yanı sıra İslam ülkelerindeki Şiilerden toplanan sadakalardan sağlanmaktadır. Bu noktada elbette bölgedeki varlığı nedeniyle savaş ekonomisinden edindiği kazanç ve iktidar boşluklarından faydalanarak elde edilen hesaplanamayan gelirlerin de katkısı olduğu belirtilmelidir. Bozarslan Hizbullah'ın ortaya çıkışını *“80li yılların ortalarında Lübnan'da siyasal merkezin çevre tarafından fethedilmesinin işareti”* olarak izah eder. Bu bağlamda mülksüz kılınmışlar, kendi kaderine terk edilmişler ve Lübnan kurumsal yapısının dışına itilmiş gruplar şimdi tam merkezde mevcudiyetlerini ilan etmişlerdir.⁵⁷⁵

⁵⁷⁴ Eye On Hezbollah; Education Unit, <https://hezbollah.org/organizational-chart> (ET.20.08.2023)

⁵⁷⁵ Bozarslan, ss.177-178.

C.3.ii. Hizbullah'ın Ezilenlere Seslenişi: Açık Mektup

Hizbullah'ın Açık Mektup (el--Risalet ul-Meftuha) ile başlayan hızlı dönüşüm süreci Şii hegemonyanın inşası ve etkisine aldığı Lübnan siyasetinin de dönüşümüdür.⁵⁷⁷ Alaga, Hizbullah'ın siyasal ve sosyal dönüşümünü İslami bir hareket olarak sosyal ve siyasal protestolarla geçen ilk dönem (1975-1985), tam teşekküllü bir toplumsal hareket olarak faaliyet gösterdiği ikinci dönem (1985-1991) ve son olarak günümüze kadar ulaşan parlamenter bir siyasi partiye dönüştüğü (1992'den günümüze) dönem olmak üzere üç aşamaya ayırarak incelemektedir.⁵⁷⁸ Hizbullah'ın ilk döneminde (1985'e kadar olan süre) öne çıkan İsrail işgaline karşı direniş, partinin işgalden sonrada kullanmaya devam ettiği önemli bir unsur olarak kimliğinin temel belirleyicilerinden oldu. Hizbullah'ın yer altından çıkıp resmiyet kazandığı 1985 yılı ile başlayan süreçte ise kanalizasyon tamirinden çöp taşımaya, eğitim faaliyetlerinden hastanelere uzanan bir sosyal yapılanma süreci ile Şii halkın refahını yükseltme odaklı politikalar yürütüldü. Bir başka ifade ile kendi ulusunu düşman işgalinden kurtaran Hizbullah, bu ulusun yaralarını sararak onu yeniden inşa ediyordu. Son ve üçüncü aşamada ise bizatihi hegemonun kendisi olarak bu ulusta yeni yaralar açacaktı.

Hizbullah'ın siyasi anayasası, ilk siyasi manifestosu olarak görülen metin, haftalık yayın organı el-Ahd Gazetesi'nde "Hizbullah'ın Ezilenlere Açık Mektubu" başlığı ile yayınlanmış ve *"bu metin; İslami direnişin sembolü olan yüce şehidimiz Ragıp Harb'in şehadetinin birinci yıl dönümü münasebetiyle, Hizbullah'tan Lübnan ve dünya ezilenlerine, tasarılarını ve takip ettiği yolu bildiren açık mektubudur"* şeklindeki ithaf kısmıyla kendisini ve amacını anlatan bir giriş ile başlamaktadır⁵⁷⁹. Mektubun yayınlanış tarihi İsrail'in üç aşamalı geri çekilişini başlattığı, Sayda şehrini tahliye ettiği döneme denk getirilmişti. Açık Mektup, Sünnilerin yoğunluklu yaşadığı Sayda kentinde 'Allahu

⁵⁷⁷ Tam adı ile el-Nas el-Harfi Kamil li-Risalat Hizbullah ila el-Mustedafin (Hizbullah'ın Ezilenlere Açık Mektubu) Hizbullah'ın o dönemki sözcüsü Seyid İbrahim Emin es-Seyyid tarafından 16 Şubat 1985 tarihinde okunmuş ve 22 Şubat 1985 tarihinde el-Ahd Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Açık mektubun tam metin çevirileri için bkz: Qassam, ss.307-330 ve Alaga, **Silahlı Mücadeleden...**, ss.239-258.

⁵⁷⁸ Joseph Alaga, **Hizbullah's Documents from the 1985 Open Letter to 2009 Manifest**, , Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011, p.13.

⁵⁷⁹ Hizbullah'tan Lübnan ve Dünya Ezilenlerine Açık Mektup, 16 Şubat 1985, Norton, **Amal and Shia...**, pp.167-187. Tam metnin Türkçe çevirileri için Qassım veya Joseph Alaga'ya bakınız. Alaga, **Silahlı Mücadeleden...** ss. 239-255; Qassım, ss. 307-329.

ekber' nidalarıyla İsrail tanklarının geçişini izleyen ve kenti kontrolü altına alan Hizbullah militanlarının geçit töreni düzenledikleri günlerde yayınlandı.⁵⁸⁰ Bir başka ifade ile Hizbullah yerel ve uluslararası kamuoyuna resmen ilk çıkışını zafer kazandığı bir süreçte gerçekleştirdi.

Bu mektup Hizbullah'ın kendisini ve düşmanı (öteki) tanımlamasının yanı sıra ulusal ve uluslararası hedeflerin belirlendiği, temel siyasi pratiklerin deklare edildiği bir manifesto niteliğindedir. Öncelikle mektup dünyanın tüm ezilmişlerine (müstedafın) ithaf edilmiştir ve *Ey özgür ezilenler* nidasıyla başlar.⁵⁸¹ Dünyanın neresinde olurda olsun ezilmiş insanların koruyucusu, haklarının savunucusu Hizbullah ise kendisini “*dini görevi (vacib şeri)nden dolayı ve önder Veliyi el-Fakih'in kararlaştırdığı genel siyasi görüş ışığında*” Müslümanların başına gelenlere karşı koymak için seferber olmuş *Hizbullah ümmetinin evlatları* olarak tanımlar.⁵⁸² Veliy-i Fakih makamına olan bağlılık ve bu makama biatten bahsedildikten sonra örgüt kültürünün temel kaynakları sırasıyla Kur'an-ı Kerim, sahih sünnet ve fakihin içtihatları olarak belirtilmiştir. Tartışmaya açık olmayan bu kaynaklar dairesinde çizilen yolun esas olduğu belirtilmiş ve sadece itaat edilip uygulanmaları gerektiğinin altı çizilmiştir.⁵⁸³

Klasik Şii ideolojisindeki dualiteden hareketle mustadafa haksızlık ve saldırılara karşı koyup direnme görevi verilirken mustekbirun kimlik ve politikaları da irdelenmiş bu bağlamda “*bütün felaketlerin sebebi Amerika*” birinci kötülük kaynağı olarak gösterilmiştir.⁵⁸⁴ İsrail işgali “*Amerika, NATO ve Siyonist varlığın saldırısı*” olarak isimlendirilmiş ve Falanjistler de İsrail ile iş birliği yapıp Sabra ve Şatilla kampları başta olmak üzere sivillerin katlinden sorumlu tutulmuştur.⁵⁸⁵ Siyonist-Falanjist eşgüdümlü saldırılara karşı koymaktan başka bir seçenekleri kalmadığını belirterek Hizbullah'ın direniş hakkının kendiliğinden gelişen bir süreç olduğuna vurgu yapılmıştır. Açık mektupta dostlar/müttefikler muğlakta olsa tanımlanmış, “dünyanın ezilen nüfuslarının yanısıra düşmanlarımızla savaşıyor ve bizi kötüye karşı savunanlar” şeklinde

⁵⁸⁰ Robin Wright, p.228. ve Hirst, s.245.

⁵⁸¹ Qassem, s.308.

⁵⁸² Alaga, **Silahlı Mücadeleden...** , s.240.

⁵⁸³ Qassem, s.309.

⁵⁸⁴ Humeyni benzer manada ABD'den sıklıkla Büyük Şeytan olarak bahsederdi.

⁵⁸⁵ Alaga, **Silahlı Mücadeleden...** , ss. 241-242.

betimlenmiştir. Bu minvalde ABD hegemonyasına, İsrail işgaline ve Falanjistlerin iktidarı tekeline alma girişimine karşı olan herkes dost olarak tanımlanmıştır.⁵⁸⁶

Direnişin ne kadar süreceğine dair de bir takvim sunulmuş ve Hizbullah'ın eylem ve politikalarını belirlenen üç hedef gerçekleştirilinceye kadar sürdüreceği beyan edilmiştir. *“Hizbullah'ın evlatları Ortadoğu'da en büyük düşmanlarının kim olduğunu bilmektedirler: Falanjistler, İsrail, Fransa ve ABD”*. Dolayısıyla öncelikli hedef ABD, Fransa ve müttefiklerini Lübnan'dan kesin olarak çıkarmak ve sömürgeci varlığına son vermek olarak belirlenmiştir. Hizbullah'ın ABD karşıtlığına yer vermesinin bölgede artan Amerikan üstünlüğü ile doğrudan ilintisi olduğu ileri sürülebilir. Suriye ve İran yanlısı dolayısıyla uluslararası ölçekte Sovyetler ile daha kolay iş birliği içerisine girebilecek olan Hizbullah için ABD ciddi bir tehdit olarak görülüyordu. ABD Ortadoğu'ya yönelik Soğuk Savaş politikasında hedeflerine ulaşmış, Sovyetleri diskalifiye ederken petrol kaynaklarına ulaşımını sağlama almış ve İsrail'i bölgenin en güçlü devletlerinden biri haline getirmeyi başarmıştı.⁵⁸⁷ Dolayısıyla I. Dünya Savaşı'ndan bölgenin sömürgecileri olarak çıkan Fransa ve İngiltere yerini Ortadoğu'da başat güç haline gelmiş ABD almış bu doğrultuda Hizbullah'ın düşman saflarına katılmıştı.⁵⁸⁸

Hizbullah direnişinin ikinci hedefi, İsrail ile eş güdümlü bir şekilde sivil katliamlarda bulunmuş Falanjistlerin adil bir güce teslim edilerek hem Hristiyanlara hem Müslümanlara karşı işledikleri suçlar nedeniyle yargılanmasını sağlamak şeklinde belirlenmişti. Son olarak da Lübnan halkının tüm evlatlarının geleceklerini belirlemelerine ve istedikleri yönetim biçimini özgürce seçmelerine olanak tanımak misyonunun altı çizilmiştir.⁵⁸⁹ Bu üç hedef bir yanıyla Hizbullah'ın –gelecekte kendisinin de nedenlerinden biri olacağı– Lübnan'ın en temel siyasal problemleri çözülmedikçe sahnede olacağını belirtmesi bakımından önemlidir. Zira zaman içerisinde Hizbullah Suriye ile stratejik, İran ile ideolojik ve lojistik iş birliği neticesinde İsrail karşısında elde ettiği görece başarıları sayesinde direniş hakkını sonsuza dek elinde tutarak koruyacak, böylelikle silahlı varlığından ödün vermeden iç siyasette de etkin bir aktör olarak varlığını

⁵⁸⁶ İbid.

⁵⁸⁷ Cleveland, s.567.

⁵⁸⁸ Michael C. Hudson, “To Plat the Hegemon: Fifty Years of US Policy Toward the Middle East”, **Middle East Journal**, C.50, 1996, p.336.

⁵⁸⁹ Alega, **Silahlı Mücadeleden...**, s.242.

sürdürmeye devam edecek, ancak asla ilk Şii uyanışta rahatsız olunan yapısal problemlerin köklü bir değişikliği için adım at(a)mayacaktı.

Açık Mektup'ta en açık haliyle tamamen dış etkilerden azade tam bağımsız bir Lübnan ve halkın özgürce istediği rejimde yaşaması talebi yer alıyordu. Mevcut rejim İslamiyet'e düşman olan dünya emperyalizmine hizmet eden "*kendini beğenmişliğin bir ürünü*"ydü ve Lübnan'daki rejim Hizbullah'ın tabiriyle o kadar adaletsizdi ki hiçbir yenilik ya da değişiklik onu düzeltemezdi. Bu nedenle kökten bir değişiklik elzemdi.⁵⁹⁰ Bu ifadeleriyle çözümü Lübnan hükümetinin içinde arayan EMEL'den net bir şekilde kopuşun yanı sıra Hizbullah köktenci bir değişiklik talebini de meşrulaştırmaya çalışıyordu. Nitekim bu süreçte Hizbullah, Lübnan siyasal sistemini toptan reddeden bir konum almıştır.

Açık mektup ile artık resmiyet kazanmış, yer altından çıkarak kendisini kamuoyuna sunmuş olan Hizbullah öncelikli hedefi olarak İsrail işgaline karşı direnişi belirlemiş olsa da bir yandan İsrail ile bir yandan da içerisinden çıktığı EMEL ile çatışmalara girdi. Mayıs 1988'de Dahya bölgesinde başlayan ve kısa sürede Beyrut banliyölerine yayılan Hizbullah-EMEL çatışmaları Kasım 1990'da EMEL'in Dahya dışına püskürtülmesine dek sürdü.⁵⁹¹ Çatışmalardan sonra silahlarını bırakma kararı alan EMEL faaliyetlerini sadece parlamento ile sınırlandırırken Güney Lübnan direnişinde tek silahlı unsur olarak kalan Hizbullah bu silahlı gücünden vazgeçmedi ancak işgal ettiği EMEL bölgelerinden geri çekildi.⁵⁹²

Hizbullah-EMEL çatışmasında iki Şii grubun rekabetinden ziyade ülke içindeki gelişmelerin ve bu gelişmelerde etkili olmak isteyen bölgesel devletlerin de çatışan çıkarlarının oynadığı rol önemlidir. Suriye'nin Lübnan'a bakış açısı "*tarih boyunca Suriye ve Lübnan her zaman bir ülke ve bir halk olmuştur. Bu halen böyledir ve herkes tarafından anlaşılmalıdır*" şeklindeki Hafız Esad'ın meşhur sözlerinde de görüldüğü üzere oldukça netti.⁵⁹³ Buna mukabil İran'ın ise Hizbullah karşısında EMEL'i olabildiğince pasifize etmek dolayısıyla Lübnan içerisinde Suriye'ye nazaran daha etkili bir konum elde etmeye yönelik bir siyaset izlediği düşünülebilir. Nitekim Tufeyli hatırlanacağı üzere genel sekreterlik görevinden ayrılma nedeni olarak İran'ın

⁵⁹⁰ Alega, Silahlı Mücadeleden..., s.245.

⁵⁹¹ A.y. s.43.

⁵⁹² Kahraman, s.129.

⁵⁹³ Adeed Dawisha, **Syria and Lebanese Crises**, London: The Macmillan Press, 1980, p. 37.

müdahalelerini göstermiştir. İsrail direnişine karşı kullanıldığı gerekçesiyle kullanılan silahların Lübnan halkına yöneltilmesi meselesi Şiiilerin iç çekişmeleriyle sınırlı kalmayacak, zora dayalı hegemonyalarını inşa ederken kullanılacaktı.

c.3.iii. Lanetlenen Siyasetin Parçası Olmak

22 Ekim 1989 tarihinde imzalanan Taif Anlaşması yapılan düzenlemeler ve değişikliklerle 5 Kasım 1989 tarihinde Lübnan'ın yeni anayasası ve uzlaşma metni olarak yürürlüğe girdi. Anlaşma, tam bir Lübnan klasiğiydi. Bölgesel ve küresel güçlerin müdahalesiyle bir araya gelen yerel siyasal elitin üzerinde anlaştığı noktalar yaşanan çatışmaların sorunun kökenine inilmeden sadece üstü kapatılarak çözülmüş gibi yapıldığı maddelerden oluşuyordu. Ulusal uzlaşmayı sağlamak konusundaki yetersizliğinin bir örneği olarak hemen anlaşma sonrası Cumhurbaşkanı olarak seçilen Rene Muavvad'ın bir suikast sonucu öldürüldü ve yerine İlyas Hiravi seçildi.⁵⁹⁴ Mişel Aun daha önce de bahsedildiği üzere isyan hareketi başlattı ve çatışmalar, Aun ülkeyi terk edene kadar devam etti.

Taif Anlaşmasıyla, Ulusal Pakta altıya beş oranında olan meclisteki Hristiyan Müslüman dağılımı eşit temsiliyet baz alınarak bire bir olacak şekilde güncellendi ve milletvekili sayısı 128'e yükseltildi. Bakanların yardımıyla görev yapan Cumhurbaşkanı'na ait olan yürütme yetkisi Bakanlar Kurulu'na verildi.⁵⁹⁵ Yürütme yetkisini kaybetmenin yanı sıra Cumhurbaşkanı'nın kendi inisiyatifiyle Başbakanı belirleyemeyeceği önce parlamento ile istişare edeceği hususunda da uzlaşma sağlandı. Yine daha önce yetkisi dahilinde olan bakanların görevden alınması veya atanmaları cumhurbaşkanının uhdesinden çıkarılıp meclis onayına tabii kılındı.⁵⁹⁶

Taif Anlaşması uyarınca düzenlenen anayasanın 95.maddesi Lübnan'ın en temel sorunu mezhepçi sisteme ilişkindi. *“Müslümanlarla Hristiyanlar arasında eşitliğe dayalı olarak seçilen Temsilciler Meclisi, bir geçiş planına göre siyasi mezhepçiliğin kaldırılması için*

⁵⁹⁴ Qassem, s.113.

⁵⁹⁵ Anayasanın 17. Maddesinde yapılan değişiklik. Article 17, The Lebanese Constitution 1926-(1990 yılında yapılan değişiklikler ile)

⁵⁹⁶ Anayasanın 53.maddesinde yapılan değişiklikler. Article 53, The Lebanese Constitution 1926-(1990 yılında yapılan değişiklikler ile)

gerekli tedbirleri alacaktır” ibaresi ile başlayan madde, Başkanlığını Cumhurbaşkanının yapacağı bir Milli Komite oluşturulacağını, Temsilciler Meclisi Başkanı ve Başbakan'ın yanı sıra önde gelen siyasi entelektüel ve sosyal figürlerden müteşekkil Komite'nin mezhepçiliğin kaldırılmasını sağlayacak yolları incelemek, bunları Temsilciler Meclisi ve Bakanlar Kuruluna önermek ve geçiş planının uygulanmasını takip etmekle görevlendirildiği belirtilmişti. Geçiş aşamasının da temel çerçevesinin belirlendiği anayasa hükmünde ülkedeki tüm mezhepsel grupların Kabine oluşumunda adil ve eşit bir şekilde temsilinin sağlanması garanti edilirken kamu görevleri, yargı, askeri ve güvenlik kurumları ile kamu ve karma kurumlarda mezhepsel temsiliyet ilkesinin terkedilerek uzmanlık ve liyakat esasına bağlanmış ulusal uzlaşma prensiplerinin geçerli olacağı belirtilmiştir.⁵⁹⁷

Mezhebe dayalı siyasal sistemi düzeltmek adına uzlaşmaya varılan bu maddede işleyiş takvimi ve yönteminin net bir şekilde belirtilmemesi gibi hususlar nedeniyle hayata geçirilememesi, sorunların tespit edilmesi ancak üzerlerini kapatılıp muğlaklaştırılarak çözümsüzlüğe terk edilmesi bakımından Lübnanlı siyasal elitlerin geleneksel yaklaşımlarını yansıtmaya anlamında uygun bir örnektir. Yine benzer şekilde Lübnan ordusunu desteklemek üzere Suriye askerlerinin iki yıldan uzun olmamak koşuluyla Lübnan'da kalmasını öngören anlaşma, Suriye'nin hegemonyasına meşruiyet kazanmakla kalmadı, 2005 yılına kadar siyasal ve askeri unsurlarıyla Şam yönetiminin Lübnan'ı vesayeti almasına da zemin hazırladı.⁵⁹⁸ İç savaşın hemen akabinde kurulan ilk hükümette görev yapan otuz bakanın yirmi yedisi Suriye yanlısıydı.⁵⁹⁹

Taif Anlaşması görüşmelerine en son seçilmiş parlamenterler katıldığından Hizbullah resmi olarak bu görüşmelerde yer almadı. Bu süreçte Hizbullah ile çatışmakta olan EMEL için anlaşma çerçevesinde Meclis Başkanlığı korunuyor buna ek olarak Müslüman kotası artırıldığı için meclisteki sayılarını artırma imkanı yaratılıyordu. Mezhep esasına dayalı yapıyı asgari düzeye indirgeyen bir sistemin kurulması tahayyülünü karşılamayan

⁵⁹⁷ Anayasanın 95. Maddesinde yapılan değişiklikler. Ancak Birinci Derece kadrolar ve muadilleri bu kuralın istisnası olarak belirlenmiş ve söz konusu kadrolar, herhangi bir mezhep grubuna özel bir görev ayrılmadan, uzmanlık ve yeterlilik esasları uygulanarak Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında eşit olarak dağıtılacağı beyan edilmiştir. Article 95, The Lebanese Constitution 1926-(1990 yılında yapılan değişiklikler ile)

⁵⁹⁸ Tuba Yıldız, “33. Yılında Taif Anlaşması ve Lübnan'ın Çıkmazı”, **ORDAF**, 9 Kasım 2022.

⁵⁹⁹ Hirst, s.242.

anlaşma Hizbullah tarafından yetersiz kabul edildi.⁶⁰⁰ Anlaşma uyarınca mecliste eşit sayıda Müslüman ve Hristiyan milletvekili olacak ve bu sayı mezhepler arasında bölünecekti. Ancak Hizbullah bu durumu “1943 yılında işlenen ve Lübnan devletinin parçalanması ve yıkılmasının altındaki başlıca etmen olan tarihsel günahın tekrarı” olarak değerlendirdi.⁶⁰¹

Hizbullah lanetlediği, yozlaşmış bulduğu Lübnan siyasal sistemi ve aktörlerine ilişkin ciddi bir değişikliğin yapılmadığı anlaşmayı her ne kadar yetersiz bulsa da ulusal direniş iddiasıyla silahlarını elinde tutmayı başardı. Yeni anayasa olarak kabul edilen anlaşmanın altı ay içerisinde milis grupların silahlarını Lübnan Ordusu’na teslim etmeleri gerektiğine ilişkin maddeyi İslami direnişin Lübnan ulusal direnişi olduğu iddiasıyla muğlaklaştıran Hizbullah, silahlarını resmi olarak teslim etmeyen tek grup olarak kaldı. Mart 1991’de Lübnan Hükümeti milislerin silahlarını bıraktıklarını resmen ilan ederken Mayıs ayı sonuna kadar ağır silahların teslimi ve askeri eğitim merkezlerinin kapatılmasını talep etti ve Hizbullah bu süreçte milis örgütü olarak değil ulusal direniş hareketi olarak adlandırılarak bu kararın dışında tutuldu.⁶⁰² Hizbullah’ın Güney Lübnan ve Beka’da İsrail karşısındaki direnişinin meşru bir zemine oturması bir yandan ülkedeki muhafazakâr Marunileri bir yandan da iç savaştaki müttefikleri seküler sol grupları öfkeliendirdiyse de Hizbullah silahlarını günümüze kadar bırakmadı.

22 Mayıs 1991 tarihinde düzenlenen ikinci Hizbullah kurultayında Abbas Musevi genel sekreter Şeyh Naim Kasım da yardımcısı seçildi. 90lı yıllara kadar Lübnan siyasetiyle arasına mesafe koyan Hizbullah, ülkedeki tek silahlı örgütlenme olmanın verdiği güç, Abbas Musevi’nin hazırladığı siyasal programın İran tarafından da uygun görülmesi gibi sebeplerle 1992 Parlamento seçimlerine katılmaya karar verdi. Aslında bu karar Hizbullah’ın Lübnanlaşmasının en sembolik göstergelerin birisiydi ve kararın alınmasında Fadlallah’ın etkisi önemli rol oynamıştı. Lübnan siyasal sisteminin kendine has yapısına işaret eden Fadlallah, Büyük İslam Devleti ütopyasının parti dosyalarında bırakılarak, içeride Marunilerde dahil siyasal elite kurulacak iş birliği sayesinde –açık olmayan tanımlamalarla– mezhebe dayalı olmayan bir sistem kurulması çağrısında

⁶⁰⁰ Qassem, s.114.

⁶⁰¹ Es-Sefir Gazetesi 6 Ekim 1989’da yayınlanan bu görüşlere ek olarak Taif hakkında daha detaylı bir açıklamayı Hizbullah polit bürosu aracılığı ile de yayınlamıştır. Bkz: Alaga, **Silahlı Mücadeleden...**, s.45.

⁶⁰² Alaga, **Silahlı Mücadeleden...**,s. 46.

bulunuyordu.⁶⁰³ Hizbullah'ın varlığı açısından pragmatik olan bu yaklaşım Yüksek Şura Meclisi'nde çoğunluk tarafından kabul edildi. Hizbullah'ın siyasal elite iş birliği kurarak dini temellere dayanmayan bir sistem üzerine çalışacak olması parti içerisinde daha köktenci kanadı rahatsız edecekti.⁶⁰⁴ Elbette tüm önemli kararlarda olduğu gibi bu kararın alınması da Hizbullah içi fikir ayrılıklarının ortaya çıktığı uzun tartışmalı bir süreç sonunda Ali Hamaney'in Veliy-i Fakih sıfatıyla onay vermesi ile gerçekleşebildi. Abbas Musevi ve ailesi 16 Şubat 1992 tarihinde İsrail'e ait iki Apaçi helikopterinin açtığı ateş sonucu hayatını kaybetti.⁶⁰⁵ Musevi'nin başlattığı Açılım (İnfitah) politikaları Hizbullah'ın yeni ve değişmez Genel Sekreteri Hasan Nasrallah tarafından devralınarak devam ettirildi. Yoldaşı, kardeşi ve mürşit dostunu kaybeden Nasrallah'ın ilk mesajı *"Yahudilere sesleniyoruz: Aramızdaki tek dil şiddetin dilidir. Topraklarımızı terk edin"* oldu.⁶⁰⁶

Yaklaşık yirmi yıl aradan sonra ilk defa yapılacak parlamento seçimlerine dahil olmaya karar veren Hizbullah'ın programı Lübnan'ın içinde bulunduğu sosyo-politik ortamın tasviri, genel siyaset sahası, idare, toplum ve eğitim sahası olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktaydı.⁶⁰⁷ Hizbullah bu programda seçimlere girme nedenini *"ezilmiş ve çaresiz bırakılmış halkımıza karşı şer'i sorumluluğumuz"* ifadeleriyle meşrulaştırıyordu.⁶⁰⁸ Siyasi programın bel kemiğini; Siyonist işgal ve emperyalist nüfuza bağımlılıktan Lübnan'ı kurtarmak ile din ve mezhep ayrımına dayalı grupçuluğun (hizbiyya) kaldırılması oluşturmuyordu. Bu bağlamda programın genel siyaset sahası kısmı Hizbullah'ın direnişinin ülkenin bağımsızlığı, birlik ve bütünlüğünün muhafazası noktasında tabii bir rol olarak resmedilişi ile başlıyordu.⁶⁰⁹ Din ve mezhep siyasetine dayalı sistem Lübnan'ın temel sorunlarından biri olarak resmedilirken ayrıca bu sistemin ülkeye müdahale etmek isteyen emperyalist güçlerin elinde faydalı bir araca döndüğü ifade ediliyordu. İvedilikle bu sistemden vazgeçilmesi bu doğrultuda da seçim

⁶⁰³ A. Nizar Hamzeh, "Lebanon's Hizbullah: From Islamic Revolution to Parliamentary Accommodation", **Third World Quarterly**, V. 14, N. , 1993, p. 324.

⁶⁰⁴ İbid.

⁶⁰⁵ Hirst, .ss.272-273.

⁶⁰⁶ Nicholas Blanford, **Voice of Hizbullah, The Statements of Sayyed Hasan Nasrallah**, New York: Verso, 2007, p.3.

⁶⁰⁷ Açık Mektup tam metin çevirisi için bkz: Alaga, **Silahlı Mücadeleden...**, ss.264-270 ve Qassem, ss.299-305.

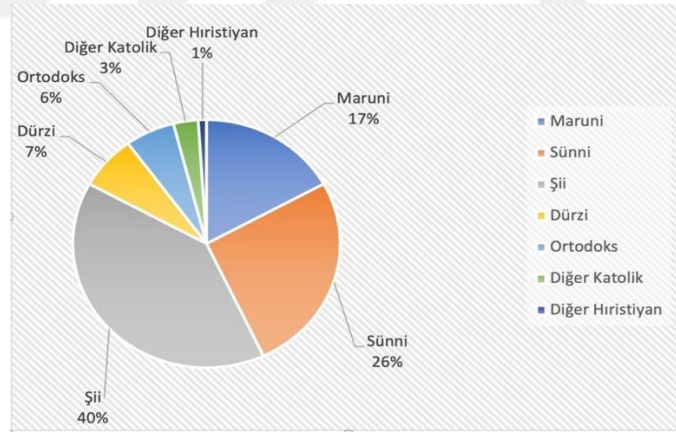
⁶⁰⁸ Qassem, s.301

⁶⁰⁹ Qassem, s.302.

kanununda yapılacak değişikliklerle Lübnan'ın tek bir seçim bölgesi olarak değerlendirilip seçmen yaşının yirmi birden on sekize indirilmesi vaat olarak sunuluyordu.⁶¹⁰ Ancak Hizbullah bu noktada İran ve Suriye açısından da oldukça kullanışlı bir araç olan mezhep sisteminin tüm dış müdahaleler aleyhine kaldırılıp kaldırılmayacağı hususunda bir açıklama yapmıyordu. Seçmen yaşının on sekize indirilmesi önerisi mevcut yapı içerisinde en hızlı doğum ve Lübnan içinde yaşamını devam ettirme oranına sahip olduğu düşünülen Şii'ler lehine sonuç verebilirdi. Son olarak ülke genelinde tek bir seçim bölgesi oluşturulması bilhassa Güney ve Bekaa'dan Beyrut başta olmak üzere şehir merkezlerine göç etmek zorunda kalmış Şii'lerin bu göç ettikleri kentler için oy kullanmaları genel seçimlere katılımı arttırmasının yanı sıra belediye seçimlerinde de Hizbullah'ın güçlenmesine yarayabilirdi. Başka bir ifade ile Hizbullah – henüz başlangıç safhasında olmakla beraber– halk adına konuşurken aslında klasik Lübnan siyasal elitlerinin kendi güçlerini pekiştirme hamlelerini izliyor, sadece söylem bazında bunun tüm Lübnan'ın iyiliği için olduğunu vurguluyordu.

Tablo 11

Mezheplerin Genel Nüfus İçindeki Payları-1983⁶¹¹

Yine aynı başlık altında yer alan Siyasal Özgürlükler ve Basın Hürriyeti kısmı da bir anlamda Hizbullah'ın faaliyetlerinin güvence altına alınmaya çalışıldığı bunun dışında kalan özgürlüklerin ise muğlaklaştırılarak geçirildiği bir alana tekabül ediyordu. Örneğin inanç, ibadet özgürlüğü ve semavi dinlere saygının güvence altına alınması ve

⁶¹⁰ Alaga, **Silahlı Mücadeleden...**, s. 268.

⁶¹¹ "Lebanon: Prospects for the Shia Community", Jan. 19, 2012, **CIA-RDP85T00314R000300050006**, p.3.

siyasi faaliyet özgürlüğünü temin edecek yeni yasaların çıkarılması gibi öneriler Hizbullah'ın cihatçı kimliği nedeniyle siyasetten ayrı düşünülmesi gerektiği kanaatindeki muhaliflere cevaben metinde yer alırken basın özgürlüğüne ilişkin “*basın organlarının Lübnan kimliği ve kültürel kimlikle bağdaşır yayıncılıkta bulunması*” ve “*genel ahlak ve düzene saygılı olunması*” gibi ibareler son derece muğlak ve taraflı yorumlanmaya müsaitlerdi.⁶¹² Ortak bir Lübnanlı kimliğinin yokluğu halihazırda ülkedeki siyasal sistemin işlemeziğinin en büyük nedenlerinden biriyken olmayan bir kimliğe uygun nasıl yayın yapılacağı yine bu minvalde genel ahlak ve bir yıl öncesine kadar herkesin herkesi öldürdüğü bir ülkede genel düzenin tanımının nasıl yapılacağı son derece muğlak alanlardı. Bir başka ifade ile Hizbullah, Lübnan gerçeğine baktığında bir İslam Devleti arzulayanların kalan Sünniler Dürziler ve Hristiyanlara oranla oldukça az olduğunu görmüş bu nedenle kendi gerçekliğini daha alçak sesle dayatmanın yollarını aramıştır.⁶¹³

Programın son kısmını oluşturan idare, toplum ve eğitim sahasına ilişkin vaatler mahrumiyetlerin giderilmesi, özellikle kamu istihdamında mezhebe dayalı kotanın yerini liyakatin alması, tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile mahrum bırakılmış bölgelerin imarına ağırlık verilecek bir kalkınma programının uygulanmasının yanı sıra eğitime ağırlık verilerek devlet okullarının yaygın ve zorunlu hale getirilmesi ana başlıklarından oluşuyordu. Bu çerçevede Hizbullah zorunlu eğitim süresinin uzatılması, devlet okullarının eğitim kalitesinin iyileştirilmesi gibi hedeflerini paylaşıyordu.⁶¹⁴

Son tahlilde Hizbullah programda “halkımız, mahrum, ezilen vatandaşlarımız” gibi sık sık kullandığı ibarelerle Lübnan adına Lübnanlılara hitap ediyor, mezhepçilikten uzak bir imaj çizmeye çalışıyordu. İç savaştan çıkan tek silahlı grup olarak bir yandan varlığını meşrulaştırıp gerekliliğine vurgu yapıyor bir yandan da düzen ve barış tesis etmenin seçimlerle nasıl sağlanabileceğine ilişkin bir projeksiyon çiziyordu. Genel hatlarıyla aktarılmaya çalışılan bu program ışığında Hizbullah, 1992 yılında gerçekleştirilen parlamento seçimlerinde kendi kontenjanına düşen on iki sandalyeyi de kazandı. Meclise Hizbullah adına giren on iki milletvekilinin sekizi direk parti üyesiyken iki Sünni ve iki Hristiyan (1'i Maruni 1'i Yunan Katolik) Hizbullah sempatisiydi.

⁶¹² Qassam'ın çevirisi ile, Qassem, s.303.

⁶¹³ Hirst, s.270.

⁶¹⁴ Qassem, ss.303-304.

Lübnan siyasal tarihine madun bir grup olarak başlayan Şiiler, kanlı iç savaş müddetince en fazla can ve mal kaybı yaşayan bir grup olarak çıkmış başta silahlı gücü olmak üzere elde ettiği kazanımlarla da ülke siyasetinde köklü değişiklikleri dillendiren adaylardan birine evrilmişlerdi. Elbette bunda ülkedeki hegemonyasını Taif’le meşrulaştırmış Suriye ile yakın ilişkilerinin de büyük katkısı olduğunu belirtmekte fayda olabilir. Suriye ile anlaşılan Hizbullah EMEL ile iç siyasette ortak hareket etmeye başlamış ve 1998’da yapılan belediye seçimlerinde bu iş birliği Hizbullah adına olumlu sonuçlar vermiş Beka Vadisi, Güney Lübnan ve Beyrut çevre belediyelerinin büyük kısmını kazanmıştır.⁶¹⁵

C.4. Değişen Eylem- Dönüşen Temsil

Hizbullah ilan ettiği İsrail zaferi ve parlamento seçimlerinde elde ettiği başarıdan sonra 1993 yılında düzenlediği üçüncü kongrede Seyid Hasan Nasrallah’ı tekrar Genel Sekreter ve Şeyh Naim Kasım’ı da yardımcısı olarak seçti. Önceki kongrelerden farklı olarak Hizbullah’ın Merkezi Ordu Komutanı Hacı Muhsin eş-Şakar, Şura Konseyi’nin yedi üyesinden biri olarak seçildi. Alaga, söz konusu üyeliği İslami Direniş’in ödüllendirilmesi olarak yorumlasa da eş-Şakar’ın konumu itibariyle üyeliği salt direniş bir mükafat vermekten öte anlamlar taşımaktadır.⁶¹⁶ Sivil ile askeri olanın, toplumsal olan ile siyasi olanın, direniş ile ülke içinde yürütülen mücadelenin kısacası her şeyin tek bir bünyede toplanmaya başladığı, içeriden çıkan muhalefetin susturularak yekpare bir görünüm çizildiği bu dönem, Hizbullah’ın devlet içinde devlet olmaktan öte kendi iktidar merkezliğini, edineceği paydaşlarla yeni bir hegemonya tipine dönüştüreceği sürecin başlangıcı olarak nitelendirilebilir.

1993 yılında Hizbullah’ın devam eden feda eylemleri ve İsrail’in başlattığı saldırılar siyasal dengelerin değişmesine ve Hizbullah’ın siyaseten güçlenerek Lübnanlıların gözünde meşruiyet kazanmasına yol açtı. İzak Rabin operasyonların Lübnan’a değil Hizbullah’a yönelik olduğunu ifade ediyor böylece Lübnan hükümetinin yapacağı baskıyla Hizbullah’ı pasifize etmesini bekliyordu. Ancak yaklaşık yetmiş kadar köyün neredeyse tamamen yok olduğu, yüz kırk Lübnanlı sivilin öldüğü ve üç yüz binden fazla

⁶¹⁵ Alaga, **Silahlı Mücadeleden...**, ss. 53-55.

⁶¹⁶ Alaga, **Silahlı Mücadeleden...**, s.49.

kişinin Beyrut'a sığındığı Yedi Gün Savaşları İsrail'in amacının tersine Hizbullah'ın askeri, siyasi ve diplomatik alanda güçlenmesine yol açtı.⁶¹⁷ ABD ve Suriye'nin müdahalesi ile İsrail ve Hizbullah karşılıklı olarak sivillere yönelik saldırıların yasaklandığı bir mutabakat üzerine anlaştılar. Bu sözlü anlaşmaya uyulmayacağı ve tarafların sivillere yönelik saldırılara devam edeceği aşıkardı ancak İsrail'in doğrudan ABD'nin de dolaylı olarak Hizbullah'ın varlığını kabul edişini göstermesi bakımından anlaşma oldukça mühimdi. Ayrıca Hizbullah İsrail askerlerine karşı savaşmak için güneydeki direniş hattını da anlaşma vesilesiyle korumuş oldu.⁶¹⁸

Siyasal otoritesini güçlendiren, askeri varlığını kabul ettiren Hizbullah dini otoritesini de kuvvetlendirecek bir terfî ile ödüllendirildi. Veliy-i Fakih Hamaney, 17 Mayıs 1995 tarihinde Hizbullah Genel Sekreteri Hasan Nasrallah ve Şura Konseyi üyelerinden Şeyh Muhammed Yezbik'i, *hizbi* (Allah'ın vazgeçilmesine izin vermediği şeyler) ve *şeri* (dini) konularda Lübnan'daki *vekileyn şeriyen* (dini yardımcıları) olarak atadı. Böylelikle Nasrallah ve Yezbik, Hamaney'den devraldıkları dini görevlerin Müslümanların yararına kullanımını, humsun⁶¹⁹ toplanması ve dağıtımının sağlanması, zulüm ve adaletsizliğin engellenmesi için yetkilendirilmiş oldu.⁶²⁰

İsrail, 11 Nisan 1996 tarihinde Güney Lübnan'a bir saldırı daha başlattı. Gazap Üzümleri operasyonunda yüz elliden fazla sivil hayatını kaybederken Beyrut sefalet kuşağına yoğun bir Şii göçü daha yaşandı. İsrail askerlerinin öldürdüğü siviller arasındaki yüz iki kişi İsrail bombardımanından korunmak için BM Karargahına sığınmaya çalışan Kana köyü sakinleriydi ve bu saldırı diğer kayıplarla birlikte Lübnan içinde infial yarattı.⁶²¹ İsrail'in operasyon boyunca ülkenin alt yapı tesislerini ve sivilleri hedef alması dost ve düşman algısının ciddi manada dönüşmesine yol açarak Lübnanlıların Hizbullah ile daha önce görülmedik büyüklükte bir dayanışma başlatmasına yol açtı. İç savaşın karşıt tarafları İsrail düşmanlığında birleşmeye ve ordudan daha başarılı görülen Hizbullah'ın ulusal direnişine destek olmaya başladılar.

⁶¹⁷ Yedi gün Savaşlarının sonucunda hayatını kaybeden ve göç eden insan sayısı kaynaklarda çok çeşitlilik göstermektedir. Burada Alaga'nın verileri kullanılmıştır. Alaga, **Silahlı Mücadeleden...**, s. 49.

⁶¹⁸ Hirst, ss. 280-281.

⁶¹⁹ Hums yıllık kazancın beşte birinin verilmesi anlamına gelir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Musa el-Musevi, Şia'da İç Çatışma, (çev. Abdullah Ünal), İstanbul: Mevsimler Kitap, 2017, ss.75-78.

⁶²⁰ Alaga, **Silahlı Mücadeleden...**, s. 50.

⁶²¹ İbid.

Alaga, İsrail saldırılarını durdurmada kullanılacak Katyuşa füzelerini alabilmeleri için Lübnanlı Hristiyanların Hizbullah'a altın ve para bağışında bulunduklarını ifade eder.⁶²² Gazap Üzümleri Operasyonu BM, ABD, Fransa, Suriye, İsrail ve Hizbullah arasında sivilleri korumayı hedefleyen Nisan 1996 Sözleşmesi'nin imzalanmasıyla sona erdi. Bu yazılı anlaşmayla Yedi Gün Savaşlarından farklı olarak Hizbullah'ın işgale karşı direniş hakkı uluslararası toplum tarafından da kabul edilmiş oldu.⁶²³

Hizbullah 3 Kasım 1997 tarihinde Lübnan Direniş Seriyelerini (Saraya el-Mukavame el-Lübnaniye) kurduğunu ilan etti. İçerisinde İslami Direniş üyelerinin bulunmadığı, tüm mezheplere açık bu girişim iki yöne işaret ediyordu. İlk olarak Hizbullah Taif ile silahsızlandırılan milisleri çok mezhepli bir yapıda birleştirip ortak düşman İsrail'e karşı kullanmayı hedefliyor bu nedenle iç savaşın seküler Lübnan Ulusal Direniş Örgütü'ne (el-Mukavame el-Vataniye el-Lübnaniye) benzer bir yapılanmayı yeniden hayata geçiriyordu. Böylelikle hem Lübnan içerisinde kurulacak silahlı yapılanmaların otoritesini elinde tutuyor hem de İsrail'e karşı gücünü artırıyor, üstelik buna karşılık da buluyordu.⁶²⁴ İkinci olarak da bazı araştırmacıların *Hizbullah'ın Lübnanlaşması* olarak adlandırdıkları bu girişim Hizbullah'ın bir anlamda devlet içindeki devletten devletin kendisi olma, Lübnan ile bütünleşme yolundaki adımlarını göstermesi bakımından önemlidir.⁶²⁵

Aynı sene Hizbullah'ın kült lideri Hasan Nasrallah'ın oğlu Hadi Nasrallah beraberindeki direnişçilerle Güney Lübnan'daki Cebeli Ruf bölgesinde hareketlerini fark ettikleri bir İsrail devriyesine ateş açtılar. Çatışma sonunda İslami Direnişçiler geri çekilirken İsrail tarafından başlatılan bombardımanda Hadi Nasrallah, Ali Kevsarani ve İmad Muğniye'nin oğlu Heysem Muğniye hayatını kaybetti.⁶²⁶ Bölge İsrail işgali altında olduğundan cesetleri İsrail askerleri aldı ve 'Hizbullah teröristleri öldürüldü' başlıklı bir videoyu son dakika haberi olarak yayınladı. Bu esnada bir televizyon kanalında canlı yayında olan Nasrallah, videoyu izleyen herkesle birlikte oğlunun öldüğünü öğrenmiş oldu.⁶²⁷ *"Hep beraber savaşıyor, hep beraber şehid düşüyor, hep beraber kurban*

⁶²² Alaga, *Silahlı Mücadeleden...*, s.51.

⁶²³ Alaga, *Silahlı Mücadeleden...*, ss.50-51.

⁶²⁴ Hizbullah benzer bir girişimle IŞİD'e karşı aynı örgütü 2014 yılında yeniden Bekaa merkezli olmak üzere canlandırmaya çalışmıştır.

⁶²⁵ Alaga, *Silahlı Mücadeleden...*, ss.52-53, 328-329.

⁶²⁶ Qassem, ss.131-132.

⁶²⁷ İmam Muğniye'nin oğludur.

veriyoruz" diyen Nasrallah'a ertesi gün neredeyse tüm Lübnan siyasi elitleri taziyelerini ilettiler. İsrail'e karşı bir Genel Sekreter'in oğlunun ölmesi ve Nasrallah'ın yaptığı birlik vurgusu Lübnanlılar nezdinde Hizbullah'ın direnişine sempati duyulmasına aracılık eden önemli hadiselerden biri oldu.⁶²⁸ Hadi Nasrallah'ın ölümü bir yandan Nasrallah'ın İsrail direnişindeki samimiyetini gösteriyor bir yandan da Arap devletlerinin yapamadığı 'hami'liği oğlunun canı pahasına sürdürmeye devam etme gayreti ile Nasrallah, Lübnanlılardan takdir görüyordu.

1978 İsrail işgali sırasında BMGK 425 sayılı kararla Lübnan'ın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duyulması çağrısında bulunmuş, İsrail'in Lübnan topraklarından çekilmesi ve bölgede Lübnan hükümetine destek olmak amacıyla üye ülkelerin askerlerinden oluşan BM Geçici Kuvvetler Gücü'nün kurulması kararlarını vermişti.⁶²⁹ İsrail söz konusu karara yirmi iki yıl sonra 25 Mayıs 2000 tarihinde yanıt vererek Şeba Çiftlikleri hariç Güney Lübnan'da işgal ettiği topraklardan geri çekildi. Şeba Çiftliklerinin söz konusu kararla ilgisi olmadığını, 1967 yılında işgal edilen Golan Tepesi'nin Suriye'ye ait olduğunu iddia eden İsrail'e yanıt Suriye'nin girişimiyle BM'den geldi. Suriye BM'ye gönderdiği bir yazıda çiftliklerin Lübnan toprağı olduğunu ifade ederken İsrailli akademisyen Asher Kaufman da Fransız manda döneminde çizilen tüm haritalarda söz konusu çiftliklerin Lübnan sınırları dahilinde yazıldığını ortaya koydu.⁶³⁰

C. 4.i. Arapların Hamisi, Lübnan'ın Muktediri Olma Yolunda

Hizbullah 2000 yılında yapılan parlamento seçimlerinde on iki sandalye kazandı. Dokuz Hizbullah üyesi bir Sünni, bir Maruni ve bir bağımsız adaydan oluşan Hizbullah listesi ülkede en yüksek oyu alan liste oldu.⁶³¹ Bir sene sonra düzenlenen altıncı Hizbullah

⁶²⁸ Qassem, s. 133. Ve Hadi Nasrallah'ın Şehadet Yıldönümü, **Tevhid Haber**, 13 Eylül 2014, <https://www.tevhidhaber.com/hadi-nasrallahin-sehadet-yildonumu-102267h.htm>, (ET. 20.08.2023)

⁶²⁹ UN Digital Library , **Resolution 425 (1978)** / adopted by the Security Council at its 2074th meeting, on 19 March 1978, <https://digitallibrary.un.org/record/71622#record-files-collapse-header>, (E.T. 1.08.2023)

⁶³⁰ Kaufmann, "Who Owns the ;Shebaa Farms? Chronicle of a Territorial Dispute", **The Middle East Journal**, N.56, 2002, pp.576-595.

⁶³¹ Ferid el-Kazin, Intihabat Lübnani Ma ba'ad el-Harb: 1992,1996, 2000-Dimukratiyye Bila Khyar, (en-Nahar, Beirut, 2000)'dan aktaran Alaga, **Silahlı Mücadeleden...**, s.56.

Kurultayı’nda Hasan Nasrallah yaşam boyu Genel Sekreter olarak seçildi. 1985 yılında Açık Mektup ile resmen varlığını ilan eden Hizbullah süreç içerisinde dost-düşman tanımları, ittifaklar ve yerel siyasete bakış gibi noktalarda ciddi bir dönüşüm geçirdi.

Hizbullah’ın yerelde müttefik ağını genişletmesi ve söylemlerinde açıkça ortaya çıkan değişimde küresel gelişmelerin etkisi olduğu kolaylıkla ifade edilebilir. 9/11 Eylül 2001 saldırıları akabinde Başkan Bush, ABD’nin el-Kaide ile başlattığı savaşın “*küresel erişimi bulunan her terör örgütü bulununcaya, durdurulup yenilinceye kadar*” bitmeyeceğini ifade etmişti.⁶³² ABD bu konuda hiçbir devletin tarafsızlığını kabul etmeyen ‘*ya bizimle ya bize karşısınız*’ söylemi ile sembolleşen bir terörist avına başladı.⁶³³ Halihazırda uzun zamandır terör örgütleri listesinde yer alan Hizbullah’ın konumu “*dünyanın en korkunç ve etkili terör örgütü*”ne yükseltilerek ivedilikle yok edilmesi gereken öncelikli terörist yapılanma olarak resmedilmeye başladı.⁶³⁴

Bu bağlamda İsrail’e karşı Direniş ile uluslararası kamuoyunda söz sahibi olmaya başlamış Hizbullah, hızla yitirmeye başladığı meşruiyetini yerel müttefiklerle yeniden sağlamaya çalıştı. İç savaşta bir dönem çatıştığı Suriye ile ilişkilerini ülkenin en ciddi Suriye yanlısı grubu olacak kadar ilerletti. Lanetlediği, yoz ve kibirli bulduğu, kökten değiştirilmediği sürece hastalıklarından kurtulamayacağını ifade ettiği Lübnan siyasetinin en önemli aktörlerinden birisi konumuna geldi ve bu konumda yine eski düşmanı Falanjistlerle de iş birliği içerisine girdi. Hizbullah bu iş birlikleri ve diyalog faaliyetlerini açılım (infitah) olarak adlandırıyordu. Seçim hazırlıkları sırasında *İslam Devrimi* sloganı *İslami Direniş* olarak değiştirildi, Hizbullah bayrağının yanına Lübnan bayrağı eklendi ve çatışmalarda ölen Hizbullah mensuplarının cenaze törenlerinde Lübnan Milli Marşı çalınmaya başlandı. Hizbullah artık silahlı bir direniş örgütü değil, silahlı direniş kanadı olan siyasi bir parti olmuştu.⁶³⁵

Hizbullah’ın geçirdiği bu dönüşüm ya da kelimenin tam anlamıyla Lübnanlılaşma, Suphi Tufeyli liderliğinde toplanan dindar Şiiilerin sürekli muhalefetiyle karşı karşıya kaldı. Seküler Şiiiler tarafından da mezhepsel sistemi derinleştirmek, Suriye hegemonyasının sürmesine destek olmak gibi nedenlerle sıklıkla eleştirildi. Dilediği ölçüde açık olan ama

⁶³² Hirst, s.321.

⁶³³ ABD Hizbullah’ı resmi olarak ilk kez 1997 yılında terör örgütleri listesine eklemiştir. Ancak ivedilikle mücadele edilmesi gereken terörist grup olarak işaret edilmesi 9/11 Eylül saldırısı akabinde başlamıştır.

⁶³⁴ İstihbarat Komitesi eski Başkanı Senatör Bob Graham’ın açıklaması. Middle East Journal, March 7,2003.

⁶³⁵ Tuğba Özkaya, “Hezbollah and Its Positions Towards Israel”, ODTÜ, Yayınlanmamış YL tezi, Ankara, 2009, s.23.

dilediği her konuda son derece gizlilikle faaliyetlerini yürüten Hizbullah ise kendisinden kopan Şiilerin yerine eski düşmanları dost edinerek ve muhaliflerini çeşitli yollarla pasifize ederek gücünü korudu. 2004 Belediye seçimlerinde EMEL ile kurduğu ittifak Beyrut Dahiye'den Baalbek'e, ve Güney Lübnan'a uzanan geniş ölçekte belediyelerin çoğunu Hizbullah'a kazandırdı. Hizbullah ve Suriye'nin en büyük rakibi Saad Hariri ise sadece Beyrut'ta eski başarılarını koruyarak genel manada seçimlerde mağlup oldu.⁶³⁶

Şeyh Naim Kasım Daily Star'a Açık Mektup ile ilgili verdiği bir röportajda öğretisel konularda tutumu aynı kalan partinin, ülke içinde ve bölgede yaşanan gelişmelere bağlı olarak diğer konularda belli başlı tavır değişikliklerine gittiğini açıkladı. ABD'nin *Büyük*, İsrail'in ise *Küçük Şeytan* olarak iki temel düşman konumunda bir değişiklik olmadığını ifade eden Kasım; Fransa'nın Hizbullah'a karşı zaman içerisinde tutumu olumlu yönde değiştiğinden Hizbullah'ın da Fransa'ya bakışının değiştiğini söylerken ülke içinde de Falanjistlerle artık "*diyalog içerisinde iki ortak olduklarını*" ifade etti.⁶³⁷

Kasım'ın Açık Mektup'un güncellenmesine ilişkin yaptığı açıklama Hizbullah'ın Lübnan siyasal elitlerinin geleneksel tavırlarıyla olan benzeşmeyi göstermesi açısından önemlidir. Hizbullah kendisine ve müttefiki Suriye'ye siyasal anlamda kazanç sağlayan İsrail dışında tüm ilişkilerini güncellemiş, bir diğer ifade ile sadece kendi siyasal güç alanını korumak ve genişletmeye odaklanmış bir siyaset yürütmeye başlamıştır. Bir ezilenler hareketi olarak başlayan yolculuğun ezilenlere hizmet etmek ve tüm yoksun bırakılmış insanların mahrumiyetlerini giderme hedefi söylemsel düzeyde artırıldıkça içeriği ve nasılı değişmiştir. Zuemanın tebaasıyla kurduğu bağa dönüşen ezilenin yanında olma söylemi insan gücü ihtiyacını karşılamak üzere lütfedilen yardımlara dönüşmüş bunun da ötesinde tek silahlı güç olmanın yarattığı korkunun da yardımıyla rıza kimi zaman görünen kimi zaman *fail-i meçhul* bir baskıyla sağlanmıştır. Özetle Lübnan'da kökten değişim talebiyle yola çıkan Hizbullah, yolda değişip dönüşerek Lübnan'ın kendisi haline gelmeye başlamıştır. İslami Direniş tam manasıyla terkedilmemiş ancak İslami Devlet ideali olabildiğince yumuşatılmıştır. Bu bağlamda Hizbullah diğer mezheplerle ilişkilerini kuvvetlendirmeye çalışmış, İslami sembollerin kullanımı azaltılmıştır.⁶³⁸ Bu

⁶³⁶ 2004 yerel seçimlerde Hizbullah; Beka'da kurulmasını istediği 30 belediyeden 28'ini, Baalbek'teki toplam 21 sandalyenin hepsini aldı. Güneyde toplam 147 belediyeden 87'si direk Hizbullah'ın eline geçerken 20 tanesinde de üyeleri yer aldı.

⁶³⁷ Nicholas Blanford, "Hizbullah to issue updated version of manifesto: New 'Open Letter' will reflect changes", **Daily Star**, October 28, 2002, p.2.

⁶³⁸ Nail Elhan, "İran-Hizbullah ilişkileri", **İRAN**, Şubat 2019, ss.8-9.

yeni Hizbullah, dış düşmanlara ve onların içerideki destekçilerine karşı vatani Lübnan'ı savunmada kararlı, milliyetçi bir siyasal parti kimliğine bürünmüştür.⁶³⁹

9/11 Eylül Saldırıları sonrası politikaları kapsamında Hizbullah'ı pasifize etmek isteyen ABD, onun önemli müttefiklerinden olan Suriye'yi Lübnan'dan çıkarmak için harekete geçti. Lübnan'da demokrasinin yeniden tesisi olarak kamuoyuna lanse edilen bu girişimle Bush yönetimi, BMGK'nın 1559 sayılı kararı almasını sağladı. Karar, Lübnan'da yaklaşan Cumhurbaşkanlığı seçiminin herhangi bir dış müdahale veya etki olmadan tasarlanmış Lübnan anayasal kurallarına göre özgür ve adil şekilde gerçekleştirilmesini sağlamak için Lübnan'ın bütünlüğü, birliği ve siyasi bağımsızlığı, Lübnan'ın her yerinde Lübnan Hükümeti'nin tek ve münhasır yetkisi altında; Lübnanlı olmayan tüm silahlı güçlerin ülkeden geri çekilmesi çağrısında bulunuyor aynı zamanda Lübnanlı olsun olmasın tüm milis güçlerin silahsızlandırılması çağrısını da yineliyordu.⁶⁴⁰ Karar, ABD'nin bölgesel politikası çerçevesinde hem müttefiki Suriye'yi Lübnan'dan çıkarıyor böylelikle Hizbullah'ın siyasal ve ekonomik olarak zayıflatılmasını hedefliyor hem de ulusal direnişten bahsedilmeden silahlı milis olarak Hizbullah'ın askeri gücünün tamamen tasfiyesini sağlamayı amaçlıyordu.

Lübnan Cumhurbaşkanı'nın dış müdahalelerden azade halkın hür tercihiyle seçilmesi hususunda Fransa ve ABD baskıları giderek artıyor buna mukabil Şam yönetimi görev süresi dolan Emil Lahud'un yeniden Cumhurbaşkanı olmasında diretiyordu. Ağustos 2004'te Esad, Hariri'yi Şam'a çağırarak Lahud'un Cumhurbaşkanı seçilmesi için gerekli anayasal değişikliklerin yapılması talimatını verdi. *"...Başkan Chirac'la birlikte Lübnan'ı yöneteceğini sanıyorsan yanılıyorsun. Bu olmayacak. Cumhurbaşkanı Lahud benim. Ben söylerim O yapar. Bu süre uzatılacak, yoksa Lübnan'ı senin de Velid Canbolat'ın da kafasında kırarım. Şimdi ya denileni yapın ya da nerede olursanız olun seni de aileni de indiririz."*⁶⁴¹ Esat'ın bu kaba ve kibirli talimatını verdiği yaklaşık on beş dakika süren konuşma sonrasında Hariri'nin büyük üzüntüyle evine döndüğü ve *"sadece*

⁶³⁹ Suat Ayhan, "Lübnan Hizbullah'ının Sünni Arap Dünyasındaki Algılanış Şekilleri ve Suriye İç Savaşına Dair Çelişkileri", *Akademik İzdüşüm*, 8(1), s.54.

⁶⁴⁰ UN Security Council Resolution 1559 (2004), Adopted by the Security Council at its 5028th meeting, on 2 September 2004.

⁶⁴¹ Blanford, Nicholas Blanford; Killing Mr. Lebanon: The Assassination of Rafik Hariri and its Impact on the Middle East, I.B. Tauris, 2006, p. 100. Ve Harris, age, p.229.

karıncayız” diyerek Lübnan siyasal yapısının Suriye karşısındaki konumundan duyduğu üzüntüyü dile getirdiği ifade edilir.⁶⁴²

2000 yılında ikinci kez Başbakan olarak seçilen Sünni Gelecek Partisi (Hareket el-mustakbel) lideri Refik Hariri Lahud’un görev süresini uzattı ancak Cumhurbaşkanı ile yaşadığı anlaşmazlıklar nedeniyle 21 Ekim 2004 tarihinde istifa etti ve yerine Ömer Karami Başbakan olarak geçti.⁶⁴³ Hizbullah Hariri’yi Hristiyan ve Dürzilerle iş birliği yaparak BM kararının çıkarılmasını sağlamak ve Suriye’ye karşı olmakla suçladı.⁶⁴⁴ Aslında Suudi Arabistan’dan dünyanın en zengin insanlarından biri olarak dönen ve Lübnan Sünni siyasal geleneklerine bağlı olarak ABD ve Suudi Arabistan ile müttefik olan Hariri aynı zamanda Suriye hegemonyası altında Başbakanlık yapabilecek kadar Suriye ile iyi ilişkilere sahipti. Ancak İsrail’in geri çekilişini müteakip Suriye karşıtlığı giderek Lübnan’da yükselmeye başladı. Karşıtlığın öncü ismi olarak Canbolat ön plana çıkarken Hariri ise ABD ve S.Arabistan yakınlığı ile dolaylı yoldan Suriye varlığından rahatsız olanlar safında yer alıyordu. Hizbullah’ın Hariri’nin Suriye karşıtlığı üzerine kurguladığı söylem Lübnan siyasal yapısının yeni ve son şeklini vermekte etkili bir araca dönüştü.

Eski Başbakan Hariri genel seçimlere hazırlanırken 14 Şubat 2005 tarihinde Beyrut St. George oteli önündeki kavşakta yaklaşık bir ton TNT’nin (Trinitrotoluen) patlaması sonucu hayatını kaybetti.⁶⁴⁵ Hizbullah suikastın hemen ardından başsağlığı dilese de Hariri’nin cenazesine hiçbir üyesi katılmadı.⁶⁴⁶ Hariri’nin ölümünden Suriye ve dolayısıyla Hizbullah’ı sorumlu tutanlarla Hizbullah’ı destekleyenler arasındaki gerginlik kısa sürede tırmandı. Bu noktada Lübnan siyasal elitinin Suriye’ye bakışının kaynaklarda genel olarak resmedildiği üzere sürekli bir karşıtlık ya da yandaşlık üzerinden okunmasının hatalı olduğunu belirtmekte fayda olabilir. Lübnan zueması için siyasal çıkarları her zaman öncelikli olmuştur ve zuema kendi çıkarını dış müttefiklerle sağlamak, korumak üzerine siyaset eylemeyi içselleştirmiştir. Bu nedenle sadece Suriye değil herhangi bir dış güçle ya da hegemonya kurmaya çalışan herhangi bir oluşumla

⁶⁴² Blanford, p.102. ve Harris, p.298.

⁶⁴³ Özlem Tür-Veyssel Ayhan, “İçsel Dinamikler ve Ulusal Aktörler Bağlamında Lübnan Krizi”, **Akademik Ortadoğu**, S. 6. (çevrimiçi) http://www.akademikortadogu.com/6/m5e1_1.html, (ET. 15 Ağustos 2023).

⁶⁴⁴ Ziad Majeed, “Hezbollah and Shia Community: From Political Confessionalization to Confessional Specialization”, **Aspen Institute**, Nov. 2010, p.9.

⁶⁴⁵ Refik Hariri ve Suikast hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Nicholas Blanford, *Killing Mr. Lebanon: The Assassination of Rafik Hariri and its Impact on the Middle East*, I.B. Tauris, 2006.

⁶⁴⁶ Hizbullah bunun gerginlik sebebiyle yeni bir sıkıntı yaşanmaması adına yapıldığını belirtmiştir.

kendi çıkarlarıyla örtüştüğü anlarda iş birliği yapmış, çıkarların çatıştığı noktada çatışmacı/uzlaşma karşıtı bir siyaset izlemiştir.

İç savaşta sürekli tarafların değişmesi veya Suriye'ye karşı 'Bağımsızlık Savaşı' başlatan Mişel Aun'un bugün ülkede en büyük Suriye destekçilerinden birisi haline gelmesi bu iddiayı destekleyecek sadece iki örnektir. Suriye'nin varlığı, hem İsrail hem ABD tarafından, İran-Suriye-Hizbullah ortaklığıyla 'haydut devlet' İran'ın bölge dengelerine doğrudan müdahalesi olarak görülüyor bu nedenle Suriye'nin Lübnan vesayetine son verilmesi ardından İran'a baskı uygulanması dolayısıyla da Hizbullah'ın iki temel destekçisinden yoksun bırakılarak denklem dışına çıkarılması hedefleniyordu. Özellikle ABD'nin terör örgütlerini temizlemeye yönelik operasyonları ile uluslararası kamuoyunda oluşan genel kanı Suriye lehine döndüğü noktada bundan yereldeki gücünü artırmak için daha fazla çıkar sağlayacağını düşünen Lübnan geleneksel siyasal elitleri de Suriye karşıtı tavır almışlardı. Suriye'ye bakış, siyasal elitten bağımsız olarak Lübnan halkı nezdinde ele alındığında ise iç tarafın uzlaşmaz taraflarının Suriye karşıtlığı konusunda birleştikleri açıkça görülüyordu.⁶⁴⁷

Hariri'nin öldürülmesi Lübnan'da ciddi bir infial yaratılmasına imkan tanımakla kalmadı, aynı zamanda siyasal sistemin iki kutuplu uzlaşmaz yapısına da isim verdi. Suriye karşıtı halk kitlesel gösteriler düzenlemeye başladı. Buna mukabil 8 Mart 2005 tarihinde partinin bayrağı veya logosu olmaksızın ellerinde sadece Suriye yanlısı pankartlar taşıyan Hizbullah taraftarları Başkent Beyrut sokakları öncelikli olmak üzere ülke genelinde yoğun katılımlı gösteriler düzenlediler. Suikasttan Hizbullah ve Suriye'yi sorumlu tutan Sünni, Dürzi ve Hristiyan halk ise 14 Mart 2005 günü daha büyük bir katılımın sağlandığı bir protesto gösterisi düzenledi. Böylelikle Lübnan siyasal yapısının iki ezeli rakibi olacak 8 Mart ve 14 Mart Blokları oluşmuş oldu.

Siyasal sistem tam olarak ortadan ikiye bölünmüştü. Mişel Aun liderliğini yaptığı Özgür Yurtsever Hareket 14 Mart grubuyla yaşadığı anlaşmazlıklar nedeniyle bir süre tek başına muhalif olarak bu iki kutbun tam ortasında yer aldı ancak 2006 yılı itibarıyla 8 Mart Blok'una katıldı. ABD ve başta Fransa olmak üzere Batı ülkelerinden gelen yoğun

⁶⁴⁷ Bu tespitte Canbolat'ın temsil ettiği Dürzi hareketini genel hatlarıyla istisna olarak kabul etmek gerekir. Ülkenin siyasal tarihinde geleneksel zu'emanın tersine reformcu ve devrimci bir karakter çizen hareket diğerlerine nazaran iş birlikleri ve müttefikleri konusunda daha tutarlı bir tavır sergilemişlerdir. Bu tutumun arkasında partinin mezhepçi sisteme olan karşıtlığının hiç değişmemiş olmasının ve Lübnan'ın geleneksel siyasal yapısının değişmesi konusundaki ısrarının etkisi büyüktür.

tepkiler üzerine Suriye yirmi dokuz yıllık işgalini sonlandırmak zorunda kaldı ve 26 Nisan 2005 tarihinde resmen Lübnan topraklarından çekildi.⁶⁴⁸

Suriye fiili olarak Lübnan topraklarından çekilse de ülke seçimlere 8 Mart ittifakının savunduğu Suriye vesayeti ile buna karşı çıkan 14 Mart İttifakının arasında bir tercih yapmak üzere girdi. Şii Hizbullah liderliğindeki 8 Mart Bloku seçim propagandasını *“İsrail bir numaralı düşmandır ve Lübnan’ın istikrarına kanını feda ederek katkı sağlayan kuzenlerimizin yaşadığı Suriye, Lübnan’ın en önemli müttefikidir...”* söylemi üzerine inşa etti.⁶⁴⁹ 14 Mart Bloku ise Suriye’nin tarih boyunca Lübnan’a egemen olmak istediğini, ayrı bir ülke olarak tanımadığı Lübnan’da gerçekleşen siyasi krizlerin ve suikastların sorumlusu olduğunu iddia ederek seçimde *“İsrail düşman olmakla birlikte Lübnan tek başına Arap-İsrail Savaşı’nın bir cephesi olmamalıdır ve son olarak Hizbullah, Suriye ve İran’ın savaş isteyen politikalarının bir parçası olmaktan vazgeçmeli ve Lübnan egemenliği için çalışmalıdır”* söylemini şiar edindi.

Suriye rejimi yanlısı ve batı karşıtı gruplardan oluşan 8 Mart Bloğu içerisinde Hizbullah, Emel Hareketi, Hristiyan Maruni Özgür Yurtsever Hareketi, Suriye Sosyalist Milliyetçi Partisi ve Ermeni Taşnak Partileri yer alırken 14 Mart Bloğu ise Gelecek Hareketi, Ketaib Partisi, Lübnan Güçleri Partisi ve bağımsızlar olmak üzere Batı yanlısı ve Suriye karşıtı grupla bulunuyordu.⁶⁵⁰ Hariri suikastı sonrası yaşanan gelişmeler, kitlesel gösteriler ‘Sedir Devrimi’ (Cedar Revolution)⁶⁵¹ olarak isimlendirildi ve bu devrim sürecinde yapılan seçimleri 14 Mart İttifakı altmış sekiz milletvekiliyle çoğunluğu elinde tutarak kazandı. Hizbullah liderliğindeki 8 Mart Bloku ise elli sekiz milletvekili ile parlamentoda yürütülecek güçlü muhalefet kanadını oluşturdu.

Teoride 14 Mart Hareketi seçimin galibiydi ancak hem bu galibiyeti ne meclis içerisinde tartışmasız kılacak bir siyasi çoğunluğa ne de İsrail tehdidi halen devam ederken Hizbullah’ın tamamen şeytanlaştırılmasına halkı razı edebilmiş değildi. Siyaseten ittifak içinde olduğu Maruni gruplar içerisinde dahi Hizbullah’ın direniş hakkı savunulmaya – elbette bu durumda Lübnan ordusunun zayıf ve çok mezhepli yapısının her an dağılmaya

⁶⁴⁸ Suriye kuvvetlerinin tamamen çekilmesi 30 Nisan 2005 tarihine kadar sürdü.

⁶⁴⁹ Veysel Ayhan ve Özlem Tür, “İçsel Dinamikler ve Ulusal Aktörler Bağlamında Lübnan Krizinin Analizi”, **Akademik Ortadoğu**, 3/1, 2008, s. 2.

⁶⁵⁰ Veysel Ayhan ve Özlem Tür, **Lübnan: Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye ile İlişkiler**, Bursa: Dora Yayın, 2009, s.224-25.

⁶⁵¹ Are Knudsen, Michael Kerr, **Lebanon: After the Cedar Revolution**, London: Hurst &Company, 2012, pp.83-125.

müsait oluşunun da etkisi büyüktü– devam ediyordu. Her aşamada halkın ne düşündüğünden ve hangi taleplerde bulunduğundan bağımsız olarak kendi alanlarını korumaya ve genişletmeye odaklanmış siyasal elitler karşılıklı olarak birbirini suçluyor 14 Mart Bloku Hizbullah'ı İran ve Suriye'nin oyuncağı olmakla itham ederken, Hizbullah ise onları yüzlerini ABD'ye dönerek Lübnan'ın Arap ve İslami kimliğine hakaret etmekle suçluyordu.⁶⁵² Lübnan'da uzun bir aradan sonra dış müdahale olmaksızın bir seçim yapılabilmiş ancak iki blokun birbirine yakın temsiliyeti sistemin işlerliğinin her an kesintiye uğratılabileceğinin ilk işareti olmuştur.

Bu süreçte İsrail, Suriye'nin çekilmesiyle ortaya çıkan güç boşluğundan da faydalanmak isteyerek, Hizbullah'ın üç İsrail askerini öldürmesi ve ikisini de esir almasının akabinde Lübnan'ı 12 Temmuz 2006 tarihinde bir kez daha işgal etti. Hizbullah, İsrail'in elinde bulundurduğu esirlerle takas edebilmek için İsraili askerleri esir aldığını ifade etti fakat İsrail değiş tokuşu kabul etmedi.⁶⁵³ Fred Holliday'in ifadeleriyle *“uzun süredir planlanmakta olan bölgesel savaş, aniden ve sıradan bir olaymış gibi patlak”* vermişti.⁶⁵⁴ Üstelik İsrail savaş kararını Hizbullah eylemlerinin terör eylemi olmadığı gerekçesiyle meşrulaştırıyordu. Artık hükümetin resmi bir parçası olan Hizbullah tarafından gerçekleştirilen askerleri öldürme ve kaçırma eylemleri İsrail tarafından bir egemen devletin başka bir egemen devlete müdahalesi olarak görülüyordu. Bu nedenle 2006 İsrail işgalinde sadece Hizbullah hattı değil, Lübnan içerisindeki her şey, her yer meşru birer hedef haline gelmişti.⁶⁵⁵ İsrail bu konuda uluslararası ve bölgesel destek beklemiş, bölge ülkelerinden Ürdün, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri Hizbullah'ın İsrail'e karşı gerçekleştirdiği eylemi onaylamadıklarını belirtmiştir.⁶⁵⁶ Savaş İsrail'in Lübnan üzerinden Beyrut-Şam-Tahran hattında yaratacağı tahribat sebebiyle ABD yönetimi tarafından da desteklenmiş, İsrail'in neden olduğu sivil kayıplar mazur gösterilmeye çalışılmıştır.

“Lübnanlıların bebeklerin beşiklerinde ve yaşlıların sokaklarda ölmemesini sağlamak” için tek yolunun Hizbullah'a verdiği desteği bir an önce sonlandırmak olduğunu konu

⁶⁵² Hirst, s.350.

⁶⁵³ Mevlüt Bulut-Seher Bulut, 2"006 Temmuz Savaşı, 2011 Suriye Krizi ve 2019 Protestoları Perspektifinden Hizbullah'ın Lübnan'daki Rolü”, **Güvenlik Bilimleri Dergisi**, C.10 S.1, , 2021, s.108.

⁶⁵⁴ Fred Holiday, *The War on Lebanon: A Reader*, (ed. Nubar Hovsepian), Massachusetts: Olive Branch Press 2008, p.375.

⁶⁵⁵ Kuzey Cephesi Generasli Uzi Adam'ın açıklaması. Bkz: Hirst, s. 369.

⁶⁵⁶ Augustus R. Norton, “The Role of Hezbollah in Lebanese Domestic Politics”, **The International Spectator**, 42 (4),2007, p.484.

edinen Washington Post, Ortadoğu'nun tek demokratik devleti İsrail karşısında *"Lübnanlılar –Hizbullah tarafından atılan– roketlere ev sahipliği yaptıkları müddetçe bu türden bedeller ödemeleri gerektiğini anlamalılar"* ifadeleriyle işgal meşrulaştırılıyordu.⁶⁵⁷ Ancak İsrail'in savaş süresince sivilleri ve Lübnan alt yapısını ortadan kaldırmaya yönelik hedefleri başlarda Lübnan halkının Hizbullah'a duyduğu öfkeyi kendisine yöneltmesine neden oldu. Lübnanlılar kendi iradeleriyle girmedikleri bu savaşta İsrail tarafından katlediliyorlardı ve bu durum giderek Hizbullah'a duyulan sempatinin artmasına neden oluyordu.

İsrail'in 2006 savaşından önce büyük kısmı Şii olmak üzere Lübnanlıların yalnızca %58'i Hizbullah'ın silahlarını elinde tutması gerektiği kanaatindeyken savaşla birlikte halkın %87'si İsrail'e karşı Hizbullah'ı desteklediklerini belirtiyordu.⁶⁵⁸ Hizbullah, savaşı bir ümmet savaşına dönüştürmeyi söylemsel düzeyde de olsa başardı. Kahire'den Sudan'a birçok Arap başkentinde kısa sürede Hizbullah'ı destekleyen protesto gösterileri düzenlenmeye başladı. Rasha Salti, Arapların Nasrallah'ın kişiliğinde kendilerine yeni bir kahraman bulduklarını ifade ediyordu.⁶⁵⁹ bu bakış açısına göre Hizbullah birçok Arap devletinin gösteremediği tavrı göstermiş, İsrail'e karşı mücadelesini inatla sürdürmüştü. Mısır'da Müslüman Kardeşler on binlerce Sünni mücahide Hizbullah'a destek vermeleri çağrısında bulunuyor, Gazze'de radyo istasyonlarından *"Hepimiz Şii'yiz"* sloganları atılıyordu.⁶⁶⁰ Bir başka ifade ile ABD ve İsrail müdahaleleri başta olmak üzere Batı hegemonyasına karşı Hizbullah, Arap halkları nezdinde Sünni-Şii ayırt etmeksizin birleştirici bir unsur haline evriliyordu.

11 Ağustos 2006 tarihinde BMGK'nın 1701 sayılı kararı ile taraflar şiddet eylemlerini durdurmaya çağrılmış, tarafların bu çağrıyı kabul etmesinin ardından 14 Ağustos 2006 tarihinde ateşkes ilan edilmiştir. Karar, on beş bin kişiye kadar genişletilip güçlendirilmiş UNIFIL (United Nations Interim Force in Lebanon) birliğine ek olarak Lübnan Ordusu'nun da Güney Lübnan'a konuşlandırılmasını içeriyordu. Karar özetle *"Taif Anlaşması, 1559 ve 1680 sayılı BMGK kararlarının ilgili hükümleri çerçevesinde Lübnan hükümeti otoritesinin Lübnan topraklarının tamamını kapsayacak şekilde genişletilmesi, hükümetin tam egemenlik çerçevesi içerisinde hareket edebilmesi dolayısıyla rızası*

⁶⁵⁷ **Washington Post**, July 25, 2006.

⁶⁵⁸ **Daily Star Lebanon**, July 29, 2006 ve Hirst; age, s.395.

⁶⁵⁹ Neil Macfarquar, **New York Times**, Augustos 7, 2006 ve Hirst, s.397.

⁶⁶⁰ Hirst, s.398.

*dışında ülkede silahlı güçlerin bulundurulmaması” çağrısında bulunuyordu.*⁶⁶¹ Kararın ülkede silahlı güç bulundurulmamasıyla ilgili kısmını kendisini direniş unsuru olarak üzerine alınmayan Hizbullah lideri Nasrallah, UNIFIL askerlerinin varlığını “*Lübnan ordusunu desteklemek, Hizbullah’a karşı casusluk faaliyetlerinde bulunamamak ve direnişi silahsızlandırmaya çalışmamak*” şartlarıyla onayladığını ifade etti.⁶⁶²

Tablo12

Taif Anlaşması öncesi ve sonrasında hükümetin mezhep kotaları⁶⁶³

Din - Mezhep	Taif Anlaşması Öncesi	Taif Anlaşması Sonrası
Marunî	30	34
Rum Ortodoks	11	14
Rum Katolik	6	8
Ermeni Ortodoks	4	5
Evanjelik	1	1
Hristiyan Azınlıklar	1	1
Toplam Hristiyan	54	64
Sünni	20	27
Şii	19	27
Dürzî	6	8
Alevi	0	2
Toplam Müslüman	45	64
Toplam	99	128

Savaş, otuz beş Lübnan askeri, altmış bir Hizbullah üyesi ve bin kırk Lübnanlı sivilin hayatını kaybetmesi, bir milyona yakın Lübnanlının zorla yerinden edilmesiyle sonuçlanmış ve Lübnan alt yapı tesislerinde yaklaşık altı milyar dolarlık bir hasar meydana getirmiştir.⁶⁶⁴ Bu savaşın alt yapı tesislerinde meydana getirdiği hasar Lübnan tarafından günümüze kadar onarılamamış, ülkede elektrik ve su kesintileri olağan hale gelmiştir.⁶⁶⁵ Tüm bu kayıplara rağmen özellikle Lübnan halkı nezdinde Hizbullah’ın

⁶⁶¹UN Peacemaker, Security Council Resolution 1701: The situation in the Middle East, <https://peacemaker.un.org/israellebanon-resolution1701> (E.T. 3.07.2023)

⁶⁶² Veysel Ayhan, “Türkiye-Lübnan İlişkileri: Mezhepsel Grupların Türkiye Algılaması”, **ORSAM**, Rapor N.5, 2009, s.7.

⁶⁶³ Oytun Orhan, “2009 Lübnan Seçimleri: Kazananlar, Kaybedenler ve Türkiye”, **ORSAM**, Rapor No:4, Temmuz 2009, s. 9.

⁶⁶⁴ 2006 Savaşının etkilerine ilişkin bir saha çalışması için bkz: Shosh Shahrabani, Uri Benzion, and Tal Shavit, “Recalled emotions and risk judgments: Field study of the 2006 Israel-Lebanon War”, **Judgment and Decision Making**, V. 4, N. 5, August 2009, pp. 355–365. Ayrıca bkz: “Nedenleri ve Sonuçları ile 2006 İsrail-Lübnan Savaşı”, TUIÇ Akademi, 26 Ocak 2011, <https://www.tuicakademi.org/nedenleri-ve-sonuclari-ile-2006-israil-lubnan-savasi/> (ET 15.08.2023)

⁶⁶⁵ M. Yeşiltaş, ve A. Balcı, “İkinci Lübnan Savaşı: Bir Yeniden Değerlendirme”, **Akademik Ortadoğu Dergisi**, 4(2), 2010, ss. 77-78.

savaşı büyük bir zafer olarak göstermesi karşılık bulmuştu. Nasrallah’a göre “*Siyonist varlık 2006 savaşında ruhuyla, kibriyle, varlığıyla vurul*”muştu.⁶⁶⁶ İsrail-Hizbullah arasındaki savaş Hizbullah’a ait el-Manar TV ve bazı pan-Arap uydu kanallarında yayınlanmış böylelikle Hizbullah’ın hem hitap ettiği kitlesi genişlemiş hem de bölgedeki imajı güçlenmiştir.⁶⁶⁷ Bir yandan ulusal direnişi tekelinde tutma hakkını meşrulaştırırken bir yandan da bölge genelinde ‘*Arapların Hamisi*’ olarak görülen Hizbullah’ın popülaritesi artmış, mezhepsel kimliğe dayalı bir savaşçı örgütün ötesine taşınmıştır. Hizbullah, 1985 yılında resmiyet kazanan varlığından daha önce başlayan ve Lübnan’da bulunan yabancı siyasi-askeri makamlara, yurtdışında düzenlenen spor müsabakalarına ve Lübnan iç savaşında Lübnanlı düşmanlarına karşı birçok terör eylemi gerçekleştirmiş silahlı milis grubu olmaktan çıkmış, ülkesinin yabancı işgalinden kurtuluşunu sağlayan bir fenomene dönüşmüştür. Fanon; “*bir kurtuluş savaşı sırasında kitlelerin harekete geçmelerinin, her insanın bilincine ortak dava, ulusal kader ve kolektif tarih nosyonu*” soktuğunu ifade eder.⁶⁶⁸ Şimdi Nasrallah Lübnanlılara aynı kaderi paylaşan, bölgedeki dost ve düşman tanımında uzlaşılabilir bir ortak tarih anlatısı sunuyor ve ilan ettiği zaferiyle kendi yeni Lübnan’ını yaratıyordu. Madun Lübnan Şii’leri ise bu ulusun kahraman kurtarıcıları olarak siyasal iktidarın en güçlü bileşenlerinden biri haline getirecekti. Ancak Hizbullah’ın muktedirliği kurtuluş savaşını kazanmış özgür halktan müteşekkil bir Lübnan ulus devleti yaratmayacak aksine bir yozlaşmış minimal hegemonya inşasına evrilecekti.

⁶⁶⁶ “Sayyed Nasrallah: 2006 War Hit Zionist Entity’s Spirit, Arrogance, Existence”, **al-Manar English**, Ağust 17, 2016, <https://english.almanar.com.lb/11515>, (ET.20.08.2023.)

⁶⁶⁷ Suat Ayhan, “Lübnan Hizbullahı’nın Sünni Arap Dünyasındaki Algılanış Şekli ve Suriye İç Savaşına Dair Çelişkileri,” **Akademik İzdüşüm Dergisi**, C: 8, S: 1, 2014, s.60.

⁶⁶⁸ Frantz Fanon, s. 97.

Fotoğraf 15: Taif Anlaşması⁶⁶⁹

C.4.ii Direnişin Silahları Lübnanlılara Yöneliyor

Arapların hamisi Hizbullah, varlığını büyük ölçüde İsrail tehdidi ve bu tehdide karşı ülkenin en cesur savaşçısı olarak kurgulamıştır. Elinde bulundurduğu silahların sadece İsrail tehdidine karşı kullanılacağını defaatle dile getiren ve bu minvalde bir yandan askeri gücünü bir yandan da siyasal gücünü pekiştiren Hizbullah 2008 yılında gerçekleştirdiği kuşatma ile elinde bulundurduğu silahların her an Lübnanlılara yönelebileceğini de göstermiştir. 2006 İsrail Savaşını, yarattığı büyük zafer algısıyla bir başarıya çeviren Hizbullah, bu başarıyı silahsızlandırılmasına yönelik ulusal ve uluslararası çabaları bertaraf etmek maksadıyla siyasal gücünü artırmak üzere kullanmaya çalışmıştır. Ancak mevcut hükümet bileşenleri Lübnan'ı kanlı bir savaşa sürüklediği için Hizbullah'a son derece öfkeliydi. İsrail ile çatışmaların başlamasını müteakip Başbakan Fuad Sinyora bir Bakanlar Kurulu toplantısı düzenlemiş ve toplantı neticesinde *“uluslararası sınırlarda yaşanmış olan olaylar hükümetin bilgisi dahilinde gerçekleşmemiştir; Hükümet bu olaylardan ötürü sorumluluk kabul etmemekte ve yaşananları onaylamamaktadır”* açıklamasını yapmıştır.⁶⁷⁰ 14 Mart Bloku lideri Saad Hariri ise Sinyora'nın söylemini bir adım ileriye taşıyarak *“bugün şahitlik etmekte olduğumuz şey, İran ve Suriye'nin*

⁶⁶⁹ Es-safir gazetesinden aktaran: Selami Kökçam, “Lübnan'da Devlet Dışı Aktör: Hizbullah”, TRT Haber, 5 Eylül 2019.

⁶⁷⁰ Nafez Qawas Raed el-Rafei, “Siniora's Cabinet Makes Clear It had Nothing to Do with What Happened”, *Daily Star*, July 13, 2006.

*oluşturmuş olduğu planın Hizbullah'ın alet edilerek uygulamaya konmasıdır. Amaçları Lübnan, Filistin ve Irak'ta herhangi bir ilerlemeyi engellemek ve ABD'yi müzakereler açısından zayıf bir konuma çekmektir” açıklamasını yapmıştır.*⁶⁷¹

Cumhurbaşkanı Lahud'un süresinin dolması üzerine yeni bir Cumhurbaşkanı seçmek için bir araya gelen meclis üyeleri on yedi oturum boyunca seçimi gerçekleştiremedi. 8 Mart ve 14 Mart Blokları Mişel Süleyman ismi üzerinde anlaşmaya varmışlar ancak Hizbullah'ın daha fazla bakanlık talep etmesi üzerine bu anlaşma uygulanamamıştır. Hizbullah daha fazla bakanlığı elinde bulundurarak bakanlar kurulunda üçte bir oy oranına sahip olacak böylelikle onaylamadığı kararları veto etme hakkını tekelinde bulunduracaktı.⁶⁷² Nasrallah yeni hükümette Hizbullah'a veto hakkının verilmemesi halinde Cumhurbaşkanlığı seçimlerini yaptırmayacaklarını açıklamıştır.⁶⁷³ Meclis Başkanı Nebih Berri, Cumhurbaşkanlığı seçimi için anayasal gereklilik olan üçte iki katılımın sağlanamadığını belirterek yeni bir toplantı düzenlemeyi reddetmiştir.⁶⁷⁴ Ancak hükümet, anayasanın ilgili maddesini meclisin toplanma sayısı olarak değil karar sayısı olarak yorumlamıştır. Hükümetin 49. maddeyi aşamama krizi kısa sürede sokaklara taşmış, Hizbullah ve EMEL taraftarlarının protesto gösterileri Başbakanlık ofisi önünde kurulan çadırlarda yapılan oturma eylemleriyle devam etmiştir.

2008 yılı başında siyasal gerginlik silahlı çatışmalara dönüşmüş kimliği belirsiz iki kişi tarafından Hariri posterinin yırtılması üzerine taraflar arasında başlayan çatışmada Lübnan Ordusu iki grup arasında barikat kurarak çatışmanın büyümesini engellemeye çalışmıştır. Bir süre sonra Beyrut Arap Üniversitesi'ne taşınan çatışmalar yeniden sokağa taşınmıştır. Ancak çatışmaların büyüyerek kitlesel bir hal alması hükümetin 8 Mayıs 2008 tarihinde Hizbullah'a yakınlığı iler bilinen Beyrut Havalimanı Şef'ini görevden alması ve ardından Hizbullah'a ait iletişim şebekesini yasadışı ilan etmesiyle başlamıştır.

Hizbullah milisleri havayolu trafiğini kapatmış, Batı Beyrut'u kuşatarak çoğunluğunu Sünni Müslümanların oluşturduğu bölgenin denetimini tamamen ele geçirmişlerdi. Çatışmalar nedeniyle Mustakbel Hareketine ait olan Mustakbel TV binası kullanılamaz hale gelirken birçok bina tamamen harap olmuştu. Sokaklarda Şii devriyelerin gezdiği

⁶⁷¹ International Crises Group, Policy Briefing, N.20, December 21, 2006, p.5.

⁶⁷² Tür ve Ayhan, s.249-250.

⁶⁷³ "Nasrallah: Seçimi Yaptırmayız", **BBC**, 3 Ocak 2008.

⁶⁷⁴ Anayasa 49. madde

Hamra ve çevresi iç savaş günlerini anımsatan manzaralara sahne olmuştur.⁶⁷⁵ Beyrut'tan Lübnan geneline yayılan Sünni-Şii-Dürzi çatışması, Arap Ligi himayesinde hükümetin Hizbullah'ı ilgilendiren kararları iptal etmesiyle durdurulmuştur.

Doha Anlaşması (2008) olarak bilinen Katar'da gerçekleştirilen bu görüşmelerin sonucunda Mişel Süleyman'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi ve 2009 seçimlerinde uygulanmak üzere yeni bir seçim sisteminin oluşturulması taraflarca kabul edildi. Havalimanı işgaliyle başlayan süreç her şeyden önce Şii halkın kendisine duyduğu güveni artırmıştır. Ayrıca Hizbullah'ın silahlarını kendi otoritesine tehdit gördüğü an Lübnanlılara yöneltmekten çekinmeyeceğini ve karşısındaki 14 Mart Blokunun ise iktidardayken dahi askeri ve siyasi olarak Hizbullah'a karşı koyamadığını göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Fotoğraf 16: Hizbullah militanları, Beyrut-1989⁶⁷⁶

Doha ile nihayetlenen bu süreç Lübnan siyasal yapısının kendine has özelliklerini göstermesi bakımından önemlidir. Klasik anlamda bir ulus-devlet olmayan Lübnan'da siyasal elit patronaj ilişkileriyle siyasal gücünü korur ve genişletirken diğer zuemayla ilişkisini de bu çerçevede şekillendirir. Ulus devletteki iktidarın tek ve bütüncül yapısının yerini zaimlerin himaye ettiği iktidar merkezlikleri almıştır ve siyasal ilişkiler bu iktidar merkezlikleri arasındaki çatışmaların cereyan ettiği arenalardan sadece bir tanesidir.

⁶⁷⁵ Tür ve Ayhan, ss.251-255.

⁶⁷⁶ AP'den aktaran; Selami Kökçam; Lübnan'da Devlet Dışı Aktör: Hizbullah, TRT Haber, 5 Eylül 2019.

Lübnan Şii hareketinin dönüşümü de bu yapı içerisinde tamamlanmış, neşet ettiği yapının kötü bir kopyasına dönerek “yozlaşmış-minimal hegemonya” tipine evrilmiştir.

Yozlaşmıştır çünkü hegemonyasını sürdürmesinin esas nedeni karşısında bir alternatifinin olmayışdır. İktidarı büyük ölçüde tahakküme dayanır zira kendi çıkarları ile örtüşmeyen her noktada şiddete başvurabilir. Kendisine gösterilecek rıza zorun kendisinden veya zor kullanılma ihtimalinden kaynaklanır zira iktidarını zayıflatacak her adımda siyasal sistemin kilitlenmesi, çatışmaların yaşanması, faili meçhul cinayetlerin işlenmesi ya da tüm bunların gerçekleşmesi ihtimalleri söz konusudur.

Minimaldir çünkü tıpkı sömürgecisinin inşa ettiği hegemonya tipi gibi toplumun sadece küçük bir kısmının iktidarı söz konusudur. Tüm Şiiilerin dahi razı olmadığı bu hegemonya, askeri ve siyasal örgütlenmesi karşısına çıkacak herhangi bir gücü baştan iptal eder, engelleyemediği noktalarda ise Mişel Aun ile kurduğu ittifak gibi onu siyasal elit ağlarına ekleyerek dönüştürür. Böylelikle yasal olarak kuramadığı bir kesim Şii'nin iktidarını, fiilen bir Maruni siyasal elitini dönüştürerek inşa eder. Tahakküme dayalı iktidarında rızayı da örtük bir zor tehdidi ile hakim kılar zira bu hegemonyanın yokluğunda işlemeyen sistem nedeniyle, çöpler toplanmayacak, içme suyuna erişim sağlanamayacak, sağlık ihtiyaçları cevapsız kalacak, *vasıtasız* kalmış vatandaş gündelik hayatına devam edemeyecektir.⁶⁷⁷

C.4.iii Hamiden Katile: Suriye İç Savaşı

Hizbullah, Doha Anlaşması'ndan taleplerini karşılayarak ayrıca elindeki silahlı güç ile Lübnanlıların üzerinde baskı oluşturma hakkını her zaman saklı tutarak çıktı. Bundan sonraki siyasal yaşamında onaylamadığı her durumda siyasal sistemi kilitleyerek ülkede yıllarca Cumhurbaşkanı'nın seçilememesine, hükümetlerin kurulamamasına ya da kurulan hükümetlerin düşmesine neden oldu. Örneğin 2009 yılında Saad Hariri Başbakanlığında kurulan hükümet Hizbullah'ın boykotu ile 2011 yılında düşürülmüş Hizbullah'ın desteklediği Necib Mikati ismi taraflarca onaylanana kadar yeni hükümet kurulamamıştı.

⁶⁷⁷ Araç, aracı anlamına gelen vasıta kelimesinin Lübnan sosyal yapısında önemli bir yeri vardır. Kabaca bir siyasal elitin aracılığı yani vasıtası olmadan iyi bir okula gitmek, iş sahibi olmak, hastalanınca tedavi imkanlarına erişim sağlamak vb. imkanlara ulaşamamak anlamına gelmektedir.

Lübnan, İsrail ile 2006 yılında yaşadığı savaşın yarattığı ağır tahribatın izlerini halen silememiş ancak Hizbullah İsrail'e karşı zafer kazanıldığı algısını yaymayı başarmıştır. Bu süreçte Nasrallah yarattığı lider kültürünü baskı ve ihsan arasında kurduğu dengeyle sürekli geliştirmiş ve her adımda klasik bir Lübnan zaimine dönüşmüştür. Hizbullah'ın değişmez lideri olarak şehit düşen Şiilerin ailelerine yardımlar yapıyor, harabeye dönmüş kasabaları onarıyor, çöpleri toplatıyor, insanlara su ulaştırılmasını sağlıyordu, Şiiler ise tüm bu ihsana karşılık Hizbullah'ı siyaseten desteklemeye, askeri manada da ihtiyaç duyulan insan gücü olarak hayatlarından vazgeçmeye 'razı' oluyorlardı. Yaratılan bu rıza alanı, neden halen ölmek zorunda oldukları, mezhep kotalı siyasal sistemin halen neden değiştirilmediği, içme suyuna niçin ulaşamadıkları ya da niye elektriklerin sürekli kesildiği gibi soruların sorul(a)madığı bir rıza alanıydı. Hizbullah çatısı altında olmayan dolayısıyla rıza göstermeyenlerin eleştirileri ya 'İslami Direniş'in önünde engel olmak nedeniyle şeytanlaştırılıyordu ya da bu eleştiri sahipleri gazeteci Lokman Slim gibi araçlarında ölü bulunuyorlardı.⁶⁷⁸

Tunus'ta ayaklanmalar henüz başladığında Nasrallah gençlerin özgürlük ve haysiyet arayışı olarak gördüğü bu kalkışmalardan övgüyle bahsetmiş ve bildiriler yayınlamıştı.⁶⁷⁹ Hatta Hizbullah'ın bakış açısıyla Arap Baharı, İran İslam Devrimi'nin bir uzantısıydı.⁶⁸⁰ 2011 yılında Arap Baharı/Kalkışmaları ile başlayan süreç Suriye'de kanlı bir iç savaşa döndüğünde ise Nasrallah rejimi savunan söylemleri ile ön plana çıkmaya başladı. Başlangıçta Esad rejimi ile Suriye halkı arasında durmuş ve daha ılımlı bir tavırla Esad rejimine reform yapması için şans verilmesini istemişti. Nasrallah'a göre Suriye'de rejimin kaybetmesi ABD'nin kazanması anlamına geliyordu.⁶⁸¹ Daha net bir ifade ile Suriye'de rejimin kaybetmesi Hizbullah'ın İran'dan sağladığı maddi ve askeri desteğin Suriye'den geçerek Lübnan'a ulaşamaması, bölgede ABD-Suudi Arabistan-Batı hattının egemenliğinin İran-Çin-Rusya eksenine galip gelmesi anlamlarını taşıyordu.

⁶⁷⁸ Şii aktivisti, yayıncı ve gazeteci Lokman Slim özellikle 2019 yılında başlayan halk hareketlerinin öne çıkan isimlerindendi. Hizbullah'a karşı sert eleştirileriyle tanınıyordu. 4 Şubat 2021 tarihinde arabasında başından vurulmuş halde bulundu. Suikastın faillerinin bulunamadığına ilişkin bir inceleme yazısı için bkz: Marie Jo Sader, "How Lokman Slim was assassinated", **L'orient Today**, 3 February 2022, <https://today.lorientlejour.com/article/1289706/how-lokman-slim-was-assassinated.html>, (E.T. 3.02.2023)

⁶⁷⁹ Joseph Alaga, "Hizballah's Resilience During the Arab Uprisings", **Middle Eastern Studies**, 6(2), 2015, p.45.

⁶⁸⁰ L. Khatip, D. Matar & A. Alshaer, **The Hizbullah Phenomenon Politics and Communication**, New York: Oxford University Press, 2015, p.115.

⁶⁸¹ Ömer Karaman, s.157.

Hizbullah 2013 yılına kadar Suriye iç savaşında aktif olarak yer aldığını kabul etmemiştir ancak sahada Hizbullah kayıpları, protestoların henüz başladığı 2011 yılında bu protestoları bastırmaya çalışan rejim güçlerine yardım ederek Hizbullah'ın savaşa dahil olduğunu göstermektedir.⁶⁸² ABD resmi kaynakları Hizbullah'ın Haziran 2012'de Suriye'deki çatışmalarda yer aldığını belirtirken Birleşik Devletler Hazine Bakanlığı tarafından yapılan açıklamaya göre Hizbullah 2011 yılı başı itibariyle İran Devrim Muhafızlarının verdiği eğitimlere yardımcı olarak sahada varlık göstermeye başlamıştır.⁶⁸³

Hasan Nasrallah Nisan 2013'te İran'a giderek Ali Hamaney ile bir görüşme gerçekleştirmiş, Lübnan'a döndüğünde Hizbullah'ın Suriye iç savaşına katıldığını resmen ilan etmiştir. Hizbullah'ın *"Suriye'nin Sünni cihatçı radikallerin, ABD ve İsrail'in 'eline' düşmesini önlemek için Esad'ın yanında"* savaşacağını ilan etmesini takiben Haziran 2013'te Esad güçleriyle stratejik önemi olan Kuseyr kasabasında çatışmaya giren Hizbullah, iç savaşın seyrinin rejimin lehine çevrilmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁶⁸⁴

Fotoğraf 17: Kuseyr Kasabası-Debaa Köyü Suriye askerleri ve Hizbullah militanları 7 Haziran 2013⁶⁸⁵

⁶⁸² Melih Kazdal, "Hizbullah'ın Suriye Savaşı", **INSAMER**, 30 Kasım 2018.

⁶⁸³ "Treasury Targets Hizballah for Supporting the Assad Regime", 10 Ağustos 2012, <https://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/tg1676.aspx>, (E.T. 10.05.2023) ve Marisa Sullivan, "Hezbollah in Syria", *Middle East Security Report* 19, April 2014, pp. 11-12

⁶⁸⁴ Samia Nakhoul, "Special Report: Hezbollah gambles all in Syria", **Reuters**, September 26, 2013. <https://www.reuters.com/article/us-syria-hezbollah-special-report-idUSBRE98P0AI20130926> (E.T. 20.08.2023)

⁶⁸⁵ A.y.

Hizbullah, Suriye iç savaşına dahil oluşunu başta IŞİD olmak üzere ‘tekfirci’ terör örgütlerine karşı yürüttüğü bir savaş olarak meşrulaştırmaya çalışsa da hem cihatçı bir örgüt olup Müslümanları öldürdüğü ve öldürülmesine yardım ettiği gerekçesiyle hem de kuruluşundan bu yana ezilenlerin temsilcisi olarak kendini gösterirken Suriye’de farklı, Yemen ve Bahreyn’de farklı politikalar izlemesinde ki tutarsızlık sebebiyle sıklıkla eleştirilmiştir.⁶⁸⁶ Hizbullah Temmuz Savaşı (2006) sonrası yakaladığı popülerliği hızla yitirmiş ve sahip olduğu Arapların hamisi imajı yok olmaya başlamıştır. Bölgede Şii-Sünni ayrışması ya da başka bir ifade ile İran-Suriye-Rusya kampına yakın politika izleyenler ile karşısındaki güçleri destekleyenler arasındaki ayrışma derinleşmiştir. Bu çerçevede Körfez İş Birliği Konseyi 2016 yılında Hizbullah’ı terör örgütleri listesine eklemiştir.⁶⁸⁷

Suriye iç savaşına dahil olarak İran ve Suriye’den askeri ve maddi destek almayı sürdüren bu doğrultuda askeri gücünü artırmayı başaran ancak bölgede mezhepçi bir silahlı-devlet dışı örgüt hatta “terörist” olarak algılanan Hizbullah’ın Lübnan içerisindeki varlığı da daha yüksek sesle sorgulanmaya başlamış, 1992’de başlayan *Lübnanlaşma* ekseninde yürüttüğü siyaset işletilemez hale gelmiştir. Arapların katili olarak görülmeye başlanan Hizbullah iç savaşa taraf olması sebebiyle Lübnan’daki meşruiyetinin sorgulanmasına da yol açmıştır.⁶⁸⁸ Nasrallah’ın iç savaşa katılma kararı 14 Mart Bloku tarafından Lübnan’ı savaşa sürükleyeceği iddiasıyla şiddetle eleştirilmiştir.⁶⁸⁹

14 Mart ittifakının iddiası Lübnan’ın özellikle Tunus’tan sonra nüfusuna oranla IŞİD saflarına en çok katılımın olduğu ülke olması bir başka ifade ile Lübnanlıların Suriye’de birbirleriyle savaş halinde olmaları nedeniyle Lübnan’ı topyekûn savaşa sürükleme riskini hakikaten de taşımış ancak bu risk gerçekleşmemiştir.⁶⁹⁰ Bununla birlikte Hizbullah, Suriye’deki konumu nedeniyle Lübnan içerisinde halihazırda var olan kutuplaşmayı derinleştirmiş bu derinlik oranında da siyasal elitlerin dış güçlere

⁶⁸⁶ Örnek bir eleştiri için bkz: Gazi Tövbe, “Maske Düştü Gerçek Göründü”, **Al-Jazeera**, 19 Mart 2013.

⁶⁸⁷ Legrenzi, M. & Lawson, “Saudi Arabia Calls out Hezbollah: Why Now?”, *Middle East Policy Council*, <https://mepc.org/journal/saudi-arabia-calls-out-hezbollah-why-now#:~:text=Informed%20observers%20attributed%20Riyadh%27s%20sudden,sharp%20drop%20in%20income%20in> (E.T. 20.08.2023)

⁶⁸⁸ A.Selcan Özdemirci, “Suriye İç Savaşı’nın Lübnan Üzerindeki Etkileri (2011-2016)”, **Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, s.86.

⁶⁸⁹ Hizbullah’a Suriye Çağrısı, **Timeturk**, 14.03.2014

⁶⁹⁰ Oytun Orhan, “Suriye Krizinin Lübnan’a Etkisi: Lübnan’dan Gözlemler”, **ORSAM**, 6 Şubat 2015.

bağımlılığını artırmıştır. Hizbullah'ın İran, Suriye ve dolayısıyla Rusya'dan başka ittifak kurabileceği güç kalmazken Başbakan Saad Hariri'nin Suudi Arabistan ile ilişkisi açık bir emir-komuta zincirine dönmüş nitekim Başbakan Hariri S. Arabistan'dan yaptığı bir açıklama ile görevinden istifa ettiğini açıklamış, ülkeye döndüğünde yeniden görevinin başına geçmiş ancak halk gösterilerinin tırmanması ile 2019 yılında tekrar istifa etmiştir. Saad Hariri siyasetten çekildiğini açıkladığı konuşmasında, 'tüm kariyeri boyunca iç savaşın yeniden canlanmasını önlemek ve Lübnanlılar için daha iyi bir yaşam sağlamak' şeklinde maddelendirdiği iki temel görevi olduğunu ve bu iki görevden ilkinin başarırken ikincisinde muvaffak olamadığını dile getirmiştir. Hatta iç savaşı önlemek için verdiği mücadelenin kendisini, Lübnan ve bölgedeki rakip güçlerle uzlaşmak durumunda bıraktığını ve bu nedenle servetini kaybettiğini açıklamıştır. Hariri, İran ve Suriye'yi ima eden bu ifadelerini daha da açıklığa kavuşturarak, tüm siyasi görevlerini terk etmesine Hizbullah ile hamisi İran'ın sebep olduğu belirterek son kez istifasını açıklamıştır.⁶⁹¹

Hizbullah'ın özellikle Doha Anlaşması sonrasında uzlaşıdan ziyade taleplerini belirttikten sonra bu taleplere uyulmadığı takdirde hükümet düşürmesi, ülkede Cumhurbaşkanı seçimlerinin bloke edilerek yıllarca bir seçimin yapılamamasını sağlamak gibi yöntemlere başvurmaları bir gelenek haline almıştır. Öte yandan Hariri'nin kişisel servetini magazin haberleri gündemlerine işgal edecek keyfi harcamalar ve yanlış yatırımlar nedeniyle de kaybettiği bilinmektedir. Siyasal gücünün kaybına dair ise diğer siyasal elitler gibi seçim sisteminin yapısı nedeniyle insanların mecburen oy verdikleri bir Sünni harekete dönüşmesi ve halk desteğinin giderek azalması da yeni bir gelişme değildir.⁶⁹² Buna mukabil Hizbullah liderliğindeki 8 Mart Blok'unun siyasal zaferleri için de aynı durum geçerlidir, siyasal elitin devamlılığını sağlamak üzere tasarlanmış seçim sistemi nedeniyle hiçbir zaman öncelenen halkın çıkarları olmamıştır. Lübnan seçimleri demokratik temsil hakkını yansıtmaktan çok insanların -seçimlerin yapılabildiği nadir zamanlarda– ait oldukları mezhebin denk geldikleri ideolojik kanadını bir dönem daha kerhen onayladıkları bir tiyatro temsili görünümü arz etmektedir.

⁶⁹¹ A.Selcan Özdemirci Cinal, "Zaferden Hezimete Bir Hariri Meselesi", **Ortadoğu Analiz**, Mart 2022, C. 13, S. 111, s. 41.

⁶⁹² Lübnan'da katıldığım saha çalışmaları aracılığı ile konuşma şansı bulduğum farklı mezhebi kimliğe ve siyasi görüşe sahip insanların büyük çoğunluğu sadece mecburiyetten oy verdiklerini, aslında mevcut iki blokun siyasal elitlerine de güvenmediklerini defaatle belirtmişlerdir.

İstifalar, uzlaşmazlık ve kurulamayan hükümetler ile seçilemeyen cumhurbaşkanları ve işlemeyen siyaset geleneği derinleşti. Bu dönemde siyasal elitin çöp toplama ihalesinden alacakları pay üzerine anlaşamaması üzerine patlak veren ‘çöp krizi’ ile başlayan halk ayaklanmaları Lübnan’ın yakın geleceğinde köklü bir değişimin yaşanabileceğine dair bir umut yarattı. Ağustos 2015 yılında sözleşme süresi sona eren Sukleen firması ülke genelinde çöpleri toplamayı bırakınca kısa sürede başkent Beyrut başta olmak üzere Lübnanlılar çöp yığınları arasında kaldı. Normal şartlar altında devlet teşkilatlanmasının Belediyeleri ya da muadil kurumları aracılığıyla yürütmesi gereken faaliyet için Lübnanlılar, mezheplerini temsil eden zuemanın inisiyatifine bırakıldı. Hizbullah’ın oturumları protesto ederek seçim sürecini bloke ettiği ve bir yılı aşkın zamandır cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılmadığı bir siyasal atmosferde sosyal medya üzerinden örgütlenen Lübnanlılar “Kokunuz Çıktı” (You Stink) eylemlerini başlattılar. Eylemler hemen hemen her problemin ardında bağımsızlıktan bu yana değişmeyen siyasal elitlerin yolsuzluk, adam kayırma ve şeffaflıktan uzak yönetim anlayışına yönelik bir tenkide akabinde de sistemin kökten değiştirilmesi talebine evrildi.

Fotoğraf 18: Çöp Protestolarından bir pankart⁶⁹³

Yaklaşık dokuz yıl aradan sonra 2018 yılında yapılabilen genel seçimler seçmenlerin %49,2’sinin katılımıyla Nasrallah-Mişel Aun ittifakının zaferi ile sonuçlandı. Nasrallah’ın “İsrail karşıtı direnişin siyasi ve ahlaki zaferi” olarak adlandırdığı seçim sonuçları gerçekte Hizbullah’ın mevcut seçim sistemi içerisinde hegemonya sahibi olmasını sağlayacak tek yolu seçerek Maruni lider Mişel Aun ile yaptığı iş birliğinin ve rakibi 14 Mart Blok’unun seçmenleri üzerinde kendisi

⁶⁹³ Global Voices, Lebanon’s ‘You Stink’ Protests, www.globalvoices.org..., (10.12.2015).

kadar baskı kuramıyor oluşunun bir sonucuydu.⁶⁹⁴ Lübnan sokakları es-Sevra (devrim) sloganları ile yankılanırken Nasrallah geleneksel Lübnan siyasi elitinin göstereceği bir tavırla –ve şimdi hegemonyanın de facto sahibi olarak daha da güçlü bir şekilde– zaferini kutluyor, ülkedeki ekonomik kriz, mülteci sorunu gibi problemlerle ilgilenmiyordu.

Birleşmiş Milletler Batı Asya Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (ESCWA) verilerine göre 2019 yılında halkın %28'i yoksulluk ile mücadele ederken bu oran 2021 yılında %74'e ulaştı. Asgari ücretin 450 dolardan 40 dolara kadar gerilediği ve IMF'ye göre enflasyon %85'e tırmandığı bu süreçte ülkede elektrik kesintilerinin başkent Beyrut'ta dahil olmak üzere günde yirmi saati bulması, halkın temiz içme suyuna, temel gıda ve sağlık maddelerine ulaşımının giderek zorlaşması ve son olarak 'ekonomik olağan üstü hal' ilan edilmesi ve buna çözüm olarak vatandaşa ek vergi getirileceğinin açıklanması ile 2015'te başlayan protestolar tüm Lübnan'ı kuşatan kitlesel eylemlere dönüştü.⁶⁹⁵ Her ne kadar yetkili merciler geri adım atarak vergilerin uygulamaya koyulmayacağını, kararın Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmayacağını belirtse de bu açıklamalar Lübnanlıların sokaklardan çekilmesi için yeterli olmadı.⁶⁹⁶

2015 yılında başlayan çöp krizi sonrası halk tarafından sıklıkla dile getirilmeye başlamış olan siyasal yozlaşmaya ve sistemin bizatihi kendisine duyulan tepki, 2020 yılında Ekim Ayaklanmaları ile 'herkesin isyanı' halini aldı ve tüm sorunların temel kaynağı olarak görülen, zaim çıkarını önceleyen siyasal sistemin tamamen ilgası talebine evrildi. En sık kullanılan sloganlardan olan 'Harami' (hırsız) sadece Cumhurbaşkanı Aun, damadı ve Dışişleri Bakanı Cebran Basil ve Meclis Başkanı Berri ile ailelerini değil tüm siyasal elite ithaf ediliyordu. Zira Lübnanlılar ekonomik krizin kendilerine yüklenecek yeni vergiler aracılığı ile değil eski-yeni tüm siyasal elitin banka hesaplarındaki gizliliğin kaldırılarak denetlenmesi ve böylelikle krizin yükünün yolsuzluk yapan siyasilere yüklenmesi ve başta Cumhurbaşkanı Mişel Aun ve Hizbullah yetkilileri olmak üzere tüm siyasal elitin yargılanması gerektiğini dile getiriyorlardı.⁶⁹⁷

⁶⁹⁴ Lübnan seçimleri: Hizbullah zaferini ilan etti, **BBC**, 7 Mayıs 2018.

⁶⁹⁵ "Lebanon: Protests over worsening economic crisis", **Al-Jazeera**, Sept. 29, 2019. Lübnan Enformasyon Bakanı Cemal el-Cerrah, hükümetin WhatsApp'ta dâhil olmak üzere telekomünikasyon uygulamalarına günlük 20 cent (1,17 TL) vergi tahsil edilmesi yönünde uzlaştığını belirtti ve ilgili kararın 2020 Ocak ayından itibaren yürürlüğe gireceğini açıkladı, protesto gösterileri bu açıklamanın üzerine ülke geneline yayıldı.

⁶⁹⁶ "Violence flares in Lebanon as protesters tell their leaders to go", **The Guardian**, Oct. 18, 2019. Ve "Lübnan Başbakanı Hariri'den hükümet ortaklarına 72 saatlik süre", **Şarkul Avsat**, 19 Ekim 2019.

⁶⁹⁷ A.Selcan Özdemirci Cinal, "Lübnan'da Ekim Protestoları: Kulluhum Yani Kulluhum", **ORSAM**, Bakış, N.100, Ekim 2019.

Ülkede yolsuzluk, zimmete para geçirmek, görevi kötüye kullanmak, haksız kazanç elde etmek gibi suçlarla anılmayan bir herhangi bir siyasi ya da üst düzey bürokrat bulmanın neredeyse imkansız olduğu bu süreçte ABD'nin "Sezar Suriye Sivil Koruma Yasası" 17 Haziran 2020 tarihi itibarıyla yürürlüğe girdi.⁶⁹⁸ Yasa, kısaca Suriye hükümetine ve bu hükümete finansal, teknolojik destek veya malzeme yardımı yapan kişi, şirket ve devletlere yaptırım uygulanmasını ön görüyordu.⁶⁹⁹ Sezar Yasası, Hizbullah'ın askeri kanadının Suriye iç savaşının aktif bir tarafı olması nedeniyle Lübnan'ı yakından ilgilendiriyor ancak yine Hizbullah'ın siyasi kanadının Maruni işbirliği ile anayasaya uygun hale getirdiği hegemonyası nedeniyle de ülkeyi çözümsüzlüğe hapsediyordu.

4 Ağustos 2020 tarihinde Beyrut Limanı'nda meydana gelen peş peşe iki patlama; halk ve siyasi elit arasındaki uçurumu daha da derinleştirdi. Bir dizi ihmaller silsilesi nedeniyle gerçekleştiği ortaya çıkan patlama nedeniyle yaklaşık yüz elli yedi kişi hayatını kaybederken beş binden fazla kişi yaralandı. Beyrut Valisi Abbud'un ifadelerine göre limanda meydana gelen patlama sonucu en az üç yüz bin kişi evsiz kalırken etkilenen şehir merkezinin yeniden imarı için en az üç milyar dolarlık bir kaynak bulunması gerekiyordu.⁷⁰⁰ Hâlihazırda iç savaştan beri tarihinin en büyük ekonomik krizini yaşayan Lübnan'da meydana gelen bu patlama, Lübnan'ı tamamen dış borçlanmaya bağımlı hale getirdi. Trump yönetiminin patlama gerçekleştiği andan itibaren Hizbullah'ı işaret eden açıklamaları ve BM'nin Hizbullah'ın acilen silahsızlandırılması gerektiği yönündeki çağrıları buna mukabil İsrail'in bitmek bilmeyen sınır ötesi saldırıları Lübnan'ın içinde bulunduğu kaosu daha da derinleştirdi.⁷⁰¹

Beyrut limanında meydana gelen patlamalar ve sonrasında kaydedilen gelişmeler, içinde bulunduğu ekonomik krizden kurtulmak için umudunu IMF'ye bağlamış olan Lübnan hükümetini peş peşe istifalar ve kurulamayan hükümetler döngüsüne tekrar hapsetti.

⁶⁹⁸ Sezar Yasası 2020 Mali Yılı Milli savunma Yetkilendirme Yasası içine yerleştirilerek 20 Aralık 2019 tarihinde ABD Başkanı Donald Trump tarafından imzalandı ve Haziran 2020'de resmen yürürlüğe koyulmuştur.

⁶⁹⁹ Dana Stroul and Katherine Bauer, "The Caesar Act Comes Into Force (Part 1): Increasing the Assad Regime's Isolation", **The Washington Institute for Near East**, PolicyWatch 3329, June 11, 2020.

⁷⁰⁰ Beirut explosion: 300,000 homeless, 135 dead and food stocks destroyed, **Telegraph**, August 5, 2020.

⁷⁰¹ Sezar Yasası ve Trump yönetiminin ısrarı ile BM Genel Sekreteri Antonio Guterres "Lübnan'da hükümeti ve silahlı kuvvetleri, Hizbullah'ın silah elde etmesi ve paramiliter kapasitelerini güçlendirmesini yasaklamak için gerekli tüm tedbirleri almaya çağırıyorum" açıklamasını yapmıştır. "BM Genel Sekreteri Guterres'ten Lübnan hükümetine çağrı: Hizbullah'ı silahsızlandırın", **Independent**, 14 Mayıs 2020.

Hizbullah'ın silahsızlandırılması gerçekleşmeden ABD ve Batı ülkelerinden ciddi bir maddi destek alması mümkün görünmeyen ülkede itibar kaybına uğrayan tek siyasal kurum Hizbullah olmadı. 2015 yılında ülkede çöplerin toplanamaması üzerine başlayan ve 2019 tarihinden itibaren geniş kitlesel eylemlerle ekonomik krizi protesto eden halk hareketi kısa sürede siyasal sistemin kökten değişmesini talep eden bir siyasal reform çağrısına döndü. Lübnan'ın siyasal elitlerinin iktidar merkezlerini korumak için derinleştirmekte beis görmedikleri mezhepsel kutuplaşmanın aksine Hirak (Lübnan Ayaklanması) tüm mezheplerin siyasal sistem ve bu sistemin yerel elitlerine karşı birleştiği harekete evrildi.

Son tahlilde Hizbullah'ın kimliği hastalıklı olarak nitelendirdiği Lübnan siyasal yapısının ta kendisine dönüşmüş üstelik kurduğu Maruni ittifakıyla da bizatihi hegemonyanın sahibi olmuştur. Bu yapı iç savaş sırasında vatan olarak tanımladığı Lübnan'a saldıran emperyalist bir güce karşı koyan Hizbullah'tan, önce Lübnanlılara silahlarını çevirmekten imtina etmeyen bir silahlı siyasal örgüte ardından kendi iktidarı dışında hiçbir önceliği olmayan, uzlaşmaya kendi çıkarına uymadığı müddetçe tamamen kapalı bir minimal yozlaşmış hegemonya haline evrilmiştir. Ancak bu defa hegemonyanın karşısında 1943 yılındaki sosyal yapıdan oldukça farklı bir halk vardır.

2015 yılı itibariyle Lübnanlılar kendi aralarında mezhepsel bir ayrışma olmadığını gösteren kitlesel hareketleriyle siyasal sistemin ve dolayısıyla bu sistemin elitlerinin toptan reddinde uzlaşmışlardır. Bu noktada siyasal tarihine madun bir grup olarak başlayan Şiiler, Musa Sadr önderliğindeki uyanış evresinden önce direnişçi akabinde ulusal direnişçi bir örgüt olarak çıkmışlar, nihayetinde ülkedeki siyasal sistemde muktedir olmuşlardır. Ancak bu sahiplik sistemin kendisinde bir değişikliğe gidilmediğinden en başta itiraz ettikleri adaletsizlik, eşitsizlik, ötekileştirme ve dışarıda bırakma gibi uygulamaların sahibi olan sistemin kendisine dönüşmeleriyle gerçekleşebilmiştir.

SONUÇ

Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*'nde “*sömürgecinin işi, sömürülen halkın özgürlük hayallerini bile olanaksız kılmaktır*” der.⁷⁰² Sömürgeci, sömürdüğü ülkenin sadece coğrafi sınırlarını çizmez. Bu sınırlar içerisinde gündelik hayat pratiklerinden politikaya, eğitimden sosyal yaşantısına kadar neredeyse her alanda hangi topluluğun ne kadar ve ne şekilde varlık göstereceğinin de sınırlarını belirler. Sömürge içerisindeki insanları ayırıştırabildiği ve uzlaşmaz kıldığı ölçüde hegemonyasını sağlamlaştırır. Bunun için yerelden seçeceği kimi grupları siyasal ağlara eklemleyerek sömürge devleti içerisinde hayali piramit olarak tasvir edilebilecek bir hiyerarşi yaratır. Bu noktada sömürülen insanların zihin dünyasında düşman daha iyi şartlarda, daha çok imkana sahip olan, kendisi üzerine iktidar sahibi olduğunu düşündüğü piramitte kendinden yukarıda yer alanlardır. Mücadele piramidin dışına doğru, özgürlük için değil, piramit içerisindeki katlar arasında cereyan eden iktidar savaşı ekseninde şekillenir.

Sömürgeci hem kendisinin hem sömürgecinin sosyo-politik yapısınca gruplar arasında yarattığı hiyerarşiyi düzenler. Afrika'da kabileler, Hindistan'da kast, Cezayir'de aşiretler, Lübnan'da ise dini mezheplerine göre siyasal elit ve halk hayali piramidin katlarına yerleştirilmiştir. Bir Maruni Hristiyan köylünün Maruni zaimle, bir Maruni zaimin de başka bir Maruni zaim ile aynı katta olmadığı ama toplamda diğer mezheplerden yukarıda oldukları bu piramide aşağıdan bakan Sünni zaimin gördüğü Marunilerin yukarıda olduğu iken Şii bir köylünün gördüğü Marunilerle Sünnilerin iktidarından kendisinin dışlandığıdır. Sömürgeci, hayali piramit içerisinde ne kadar kat yaratabilirse toplulukların birbirine olan mesafesi o kadar uzaklaşır, bunun için de mümkün olan en küçük katmanlara kadar sömürgeyi ayırıştırır. Sömürgeci her bir kattaki yerleşimcileri diğerlerinden farklı olan özelliği ile tanımlar. Fransız hegemonyası, Lübnan Şiilerini Büyük Lübnan (1920) sınırlarına dahil ettiğinde, Müslümanlar bölümünün Sünniler ve Dürzilerden ayrı ve alttaki katına konumlandırmıştır. Şiileri müstakil bir mezhep olarak tanımlaması hak tanıma eyleminden ziyade siyasal ve gündelik hayatta alt-aşağıda (madun/subaltern) bırakılmasına olanak sağlamıştır.

⁷⁰² Fanon, s. 96.

Mücadelenin piramidin dışında ama piramitten yukarıda konumlanan sömürgeciye ve onun hegemonyasına karşı değil, piramidin içindeki gruplar arasında süreklilik arz etmesinin en temel nedeni sömürgecinin inşa ettiği hayali piramit vasıtasıyla sömürgecinin zihnine ket vurmayı başarmış olmasıdır. Sömürgecinin bütüncül bir özgürlük anlayışı geliştirmesinin önündeki en önemli engellerden birisi olan bu ket vurma işleminin derinliği, sömürgecinin tarihsel olanı evrensel olarak kabulünün genişliğini belirler. Sömürgeci ne kadar derin ket vurmayı başarırse sömürge sonrası dönemde sömürgeci hegemonyaya o kadar benzer ve süreklilik arz eden hegemonya tipleri ortaya çıkar. Öte yandan sömürgecinin farklılıkları isimlendirerek ayrıştırma politikası nedeniyle her topluluk/grup kendi tarih anlatısını, kendi devlet idealini ve kendi makbul vatandaş-hain vatandaş tanımını inşa eder. Sömürgeci yapının dayattığı hiyerarşik sistemin kökten ilgası yerine bu sistemin hegemonu olmak temel ideal haline gelir.

Bu çerçevede sömürge yönetimi kendi belirlediği coğrafi sınırlardan çekilmiş, hatta tüm sömürgeci emellerinden vazgeçmiş dahi olsa hayali piramit içerisindeki konum eksenli mücadele, kurulacak yeni yönetimin sınırlarını, biçimini ve kapasitesini belirlemeye devam eder. Hayali piramidin üst katlarına yerleşenler aşağıya inmemek, aşağıdakiler ise yukarıdakilerden kendilerine ait olanı almak için verilecek bir mücadele içerisine sıkışıp kalırlar. Sömürge döneminde güvenini kaybetmiş iyi, güzel, parlak olanı sömürgecinin karakteri ile özdeşleştirmiş zihin dünyası artık sömürgecinin yokluğunda dahi sömürgeciye öykünerek kendini ortaya koymaya çalışır. Bu nedenle iktidarı farklı saikler ve yöntemlerle ele geçirmiş gruplar, nihayetinde birbirine benzer ve sömürgeciden miras aldıkları hegemonyanın çeşitli kopyalarını oluştururlar.

Fransız manda himayesi uluslararasılaştırılmış bir yeni tip sömürgecilikti. Teoride halklar için halklara rağmen demokratik, adil ve gelişmiş bir ülke yaratmayı vadeliyor pratikte ise emperyal çıkarları için sömürge ülkesinin kaynaklarını kendi menfaatine kullanıyor, sömürge üzerinde kurduğu hakimiyet ile de uluslararası gücünü pekiştiriyordu. Örneğin tütün ihtiyacı hasıl olduğunda toprak ağaları vasıtasıyla köylüler düşük maliyetlerle çalıştırılıyor, tüm verimli topraklarda sadece tütün ekiliyor böylelikle özellikle tarımla geçimini sağlayan Güney Lübnan başta olmak üzere köylülerin yoksulluğu ve gıda ihtiyacı artarken, Fransa'nın tütün ihtiyacı düşük maliyetlerle karşılanmış oluyordu. Elbette sömürgeci tarih anlatısında olduğu gibi bilinçsiz, geri kalmış ve eyleme iradesine sahip olmayan edilgen köylü betimlemesinin aksine isyanlar çıkıyor, sömürgecinin

şiddeti arttıkça buna tepki gösteren köylülerin eylemleri, yerel ağlar vasıtasıyla, bir sömürge yönetimine toplu başkaldırıdan ziyade münferit, asilerin terörize faaliyetler olarak damgalanarak bastırılıyordu.

Fransız manda yönetiminin Yüksek Komiser Henri Gouraud önderliğinde kurduğu askeri idareye (1920-1922) eklenen Temsilciler Meclisi (1922), on altı Hristiyan, on üç Müslüman ve bir azınlık mezhep zuemadan müteşekkil yapısıyla minimal hegemonyanın temelini oluşturdu. Maruni siyasal elitin yanı sıra sömürge yönetiminin ihtiyaç duyduğu diğer mezhep zaimlerinden bazılarını da sisteme dahil ettiği bu hegemonya tipi, sömürge yönetiminin yerel elitler aracılığı ile devam ettirilmesi üzere inşa edilmişti. Fransız sömürgesi resmen sona erdiğinde Lübnan siyasal elitleri bir araya gelip Ulusal Pakt (1943) çerçevesinde anlaştılar. Bu sözlü anlaşma bir bağımsızlık uzlaşısı olmasından öte minimal hegemonyanın yozlaşmış hegemonyaya evrilmesinin simgesiydi. Fransız hegemonyasının inşa ettiği eğitim kurumlarında eğitim almış, yine o dönemin siyasal elit ağlarına sömürgeciler tarafından eklenmiş zuemanın mezheplere göre iktidar alanlarının belirlendiği bu yeni yapı sömürgeci hegemonyanın ve devamındaki minimal hegemonyanın ilk kopyasıydı. Maruni liderliğindeki bu yapı temsilciler meclisi ve akabinde 1926 anayasasının yerel elitlerce içselleştirilip kurumsallaştırılmış haliydi.

Lübnan'ın Fransa hamiliğinde bir Hristiyan devleti olarak varlık göstermesini isteyen Ulusal Blok ile Lübnan'ın bir Arap devleti olduğu ve Fransız himayesinden tamamen çıkması gerektiğini düşünen Anayasal Blok arasındaki anlaşmazlık ve çekişmeler neticesinde Fransa iki defa anayasayı askıya aldı ve parlamentoyu feshetti. Ancak Almanya'nın işgali sonrası Fransa'da kurulan Vichy hükümetinin politikaları Lübnan ekonomisini olumsuz etkiledi ve Anayasal Blok güç kazanmaya başladı. Nihayetinde 1943 yılında Maruni lider Bişara el-Huri ve Sünni lider Riyad es-Sulh önderliğinde bir araya gelen siyasal elitler bağımsız Lübnan Devleti'nin kurucu anlaşması Ulusal Pakt üzerinde uzlaşa sağladılar. Pakt çerçevesinde Maruniler hegemonyalarını devam ettiriyor ancak Lübnan'ın Fransa'dan bağımsız bir Arap Devleti olduğuna da ikna oluyorlar buna mukabil Müslümanlar ise kendi iktidar alanlarını genişleterek koruyor bunun karşılığında ise Suriye ile birleşme hayalinden vazgeçiyorlardı. Bir başka ifade ile Ulusal Pakt vasıtasıyla Marunilerin siyasal üstünlüğünün Müslümanlar aleyhine kullanılmayacağına dair bir çerçeve çiziliyordu. Bu bağlamda mezhepler hiyerarşisi 1932 nüfus sayımına göre korunmaya devam ediyor, devlet başkanının Maruni, yardımcısının Rum Katolik,

başbakanın Sünni ve meclis sözcüsünün Şii olması parlamentoda 6/5 oranında Hristiyan-Müslüman temsiliyeti sağlanması noktalarında zuema arasında anlaşma sağlanıyordu. Sömürge yönetiminin hegemonyasını kurmak için inşa ettiği mezhepsel ayrışma, şimdi bağımsızlık önderlerinin elinde kullanışlı bir siyasal araca dönüşüyor, siyasal elit iktidar alanını güçlendirmek için bu yapının kurumsallaşması üzere bir mutabakata varıyordu. Şii el-Essad ailesi gibi siyasal elitler parlamentoda varlık gösterebildiklerinden kendi iktidar alanlarını korumanın karşılığında Şii bölgelerindeki mahrumiyetin siyasetin gündemine girmemesini sağlıyorlardı.

Ulusal Pakt'ın kabulü sonrasında Fransa'nın sömürgeci müdahalelerini devam ettirerek Cumhurbaşkanı olarak seçilen el-Huri ve Başbakan olarak seçilen es-Sulh de dahil olmak üzere Anayasal Blok'un önde gelen isimlerini tutuklatması üzerine, manda yönetimine karşı bağımsızlık söylemi güçlendi. ABD ve İngiltere'nin de baskılarıyla manda yönetimi sona erdi ve Lübnan 1945 yılında resmen bağımsızlığını elde etti. Fransız sömürgesi fiiliyatta sona erdiyse de siyasal elitlerin bağımsız Lübnan'da kurmaya çalıştıkları siyasal sistem yapısı itibariyle yerel siyasal elitin yabancı hamileriyle içeride iktidar alanlarını genişletmeye yönelik eylemlerden müteşekkil bir yozlaşmış hegemonyadan öteye geçemedi. İktidar sahiplerinin, toplumun büyük kısmının desteğine ve bağlılığına sahip olmadığı, sömürge döneminden itibaren ayrıcalıklı konumlarını elinde tutanların söz sahibi oldukları ve bunun dışındaki herkesin piramitteki konumuna göre tabi kılındığı sistemde Şiilerin maduniyetine, bölgesel gelişmelerin olumsuz etkileri de eklendi.

1950li yıllarla birlikte Cumhurbaşkanı Kamil Şamun'un liberal ekonomi politikaları Beyrut, Trablus gibi önemli liman kentlerin hızla gelişip büyümesine, Lübnan'ın bölgenin en önemli bankacılık merkezlerinden birisi haline gelmesine yol açtı. Lübnan bir altın çağ yaşıyor, refah seviyesi hızla yükseliyordu. Ancak Traboulsi'nin tekelci liberalizm olarak adlandırdığı bu dönemde son derece ufak bir kesim tüm kazancın sahibi olurken halkın yoksulluğu giderek büyüyordu. Ülkenin toplam ithalat ve ihracatının yarısını sadece beş büyük aile gerçekleştiriyor, zuema zenginleştikçe iş kollarında tekelleşiyor ve bu tekelleşme aynı zamanda siyasal elite olan zuema tarafından kanunen de teminat altına alınarak gelir dağılımındaki adaletsizlik giderek artıyordu.⁷⁰³ Buna mukabil aynı süreçte Şiilerin yaşadığı bölgeler bir yandan bu politikaların yarattığı emek

⁷⁰³ Fawaz Traboulsi, p. 156.

sömürüsü nedeniyle ekonomik kriz yaşıyor bir yandan da Filistinlilerin zorla yerinden edilerek Güney Lübnan'a yerleşmesiyle başlayan İsrail saldırıları nedeniyle güvenlik tehdidi ile karşı karşıya kalıyordu. Şiilerin büyük kısmı bu dönemde Beyrut başta olmak üzere büyük kentlere veya çevre ülkelere göç ettiler.

Yurtdışına çıkan Şiiler bölgede yaşayan diğer Şii halkla temas ederek mezhepsel aidiyetin güçlendiği bir süreçten geçtiler. Başta Beyrut olmak üzere banliyölerde bir araya gelen Şiiler ise ilki ulema ve toprak ağasına bağımlı ikincisi aşiretler halinde yaşam tarzına sahip olmak üzere Güney Lübnan ve Beka Vadisi'nin Şiiliğinin ekonomik ve siyasi problemler temelinde bir potada erimesine yol açacak ortak bir Şiilik anlayışı geliştirme imkanı buldular. Başkentin çevresinde yoğun göç hareketi ile oluşan yoksulluk kuşağı, Şiilerin kamusal alanı haline gelmeye başladı. Ülkenin kenarından başkente göç etmişler ancak burada da şehrin kenarına sığınmış hamallık, işportacılık gibi vasıfsız işlerle geçimlerini sağlamaya çalışıyorlardı. Ortak ekonomik problemleri ve şehrin kendilerinininkinden başka olan hayatı ile yeni yeni oluşmaya başlayan siyasi talepleri başta İmam Musa Sadr olmak üzere İran ve Irak'tan gelen Şii ulemanın bu taleplere yönelik vaatleriyle buluşmaya başladı. Yurtdışına göç etmiş, yüksek eğitim imkanlarına ulaşarak ülkelere doktor, avukat gibi meslek sahibi olarak dönen Şiiler, mezhepsel kotanın kamu kurumlarında da geçerli olması sebebiyle mahrumiyetlerinin devam ettiğini görmüş, hak taleplerini sistemin kökten ilgasını vadeden LKP gibi sol örgütlenmelerde dile getirmeye başlamışlardır. Öte yandan iç göçle Beyrut'a yerleşen Şiiler ise zuemazımlı bağından sıyrılmakla birlikte mezhep temelli bir aidiyet geliştirmiş ve onlar için ulemanın dini söylemler ile siyasal talepleri buluşturan vaatleri daha cazip hale gelmiştir.

Musa Sadr'ın aslında mezhepler üstü bir dille kurguladığı ve ezilen-ezen diyalektiğine dayalı olduğundan Şiilerin mahrumiyetlerini gidermeyi önceleyen söylemi kısa sürede rağbet görmüş, Şiiler Sadr liderliğinde örgütlenmeye başlamıştır. Musa Sadr, Lübnan siyasal sisteminin yapısına yönelik bir değişiklikten ziyade mevcut yapı içerisinde Şiilerin maduniyetini giderecek bir eylem planınca hareket etmiş bu çerçevede tüm mezheplerin eşit ve adil şartlarda bir arada yaşadığı bir düzen kurmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Bir diğer ifade ile Sadr, mevcut yozlaşmış hegemonyaya bir alternatif geliştirme iddiasında bulunmuyor ancak Şiilerin bu hegemonyanın madun grubu değil bileşenlerinden birisi olmalarını hedefliyordu. Bu yönde ilk resmi adımı Yüksek İslam Şii Konseyi'ni (1969) kurmak olacaktı. Böylelikle Şiiler hem eğitimden

temel ihtiyaçların giderilmesine, hukuki meselelerden hak temelli taleplerinin dile getirilmesine kadar geniş bir yelpazede etkili olacak, diğ r mezheplerin sahip olduğu gibi, resmi bir çatı kuruma sahip oldular hem de Sadr, diğ r ülkelerle kuracağı ilişkileri resmi bir zemine oturtma imkanı buldu.

Musa Sadr 1974 yılında şii siyasal dönüşümünde son derece önemli rol oynayacak bir adım daha atarak Mahrumlar Hareketi'ni kurdu. Katolik Başpiskopos Gregoire Haddad ile ilan ettiği Mahrumlar hareketi sadece şiileri değil Lübnan'ın tüm dışarıda bırakılmış, yoksun kılınmış vatandaşlarını yani *mustazafin*'i, *mustekbirundan* yani ezenlerden korumayı vadediyordu. Mahrumlar Hareketi sosyal adalet, sömürge mirasının yıkıcı etkilerine bir başkaldırı ve eşitlik bağlamında her ne kadar sivil bir direniş hareketi olarak başlamışsa da, İsrail saldırıları, Lübnan hükümetinin şii vatandaşları başta olmak üzere bu saldırılardan L bnanlıları koruyamaması ve ülke içinde artan kutuplaşma gibi nedenlerle şiiler de ülkedeki diğ r mezhepler gibi hızla silahlanmaya başladılar. Temmuz 1975'te Ayn el-Beniyye mülteci kampında meydana gelen patlama ile şiilerin, Mustafa amran önderliğinde askeri eğitim aldığı ortaya çıkmış oldu. Musa Sadr; şiilerin adil temsiliyetinin sağlanması, Güney Lübnan'ın güvenli bir bölge haline getirilmesi ve devlet eliyle gerçekleştirilen zulme karşı mücadele etmek üzere Mahrumlar Hareketi'nin silahlı kanadı EMEL'in kurulduğunu resmen açıkladı.

Nisan 1975'te Sayda'da cumhurbaşkanı Kemal şamun'un ortaklarından olduğu Prot in şirketi lehine balıkçılık faaliyetlerini tekelleştirme çabasına karşın balıkçıların grevi kısa sürede Sünni, şii ve Dürzi Müslümanlarla Filistinlilerin destek olduğu protesto gösterileriyle ülke geneline yayıldı. Nasırcı Halk  rg t  lideri parlamenter Maruf Saad'ın gösteriler esnasında  ld r lmesi siyasal gerilimi tırmandırdı. EMEL, Lübnan iç savaşın eşitindeyken kurulmuştu ve yaşanan gelişmeler silahlı şii milislerin kimlerle müttefik olup kimlerle savaşacağını da belirliyordu. Sayda'da başlayan siyasal gerilim Falanjistlerle Filistinlilerin karşılıklı saldırılarını takiben on beş yıl sürecek kanlı bir iç savaşı başlattı.

Genel yargının aksine Lübnan iç savaşı mezhepler arası çatışma ya da bir din savaşı olmasından ziyade mezhepler hiyerarşisi içerisinde gücünü artırmaya yönelik tüm grupların diğ r tüm gruplarla savaşıydı ve bu savaşa Suriye, Mısır, İran, ABD, Fransa gibi bölgesel ve küresel g lerde dahil olmuştu. Sömürge yönetimince madun kılınmış

Şiiler Minimal hegemonya döneminde de yoksun bırakılmışlar, yozlaşmış hegemonyanın iyice yerleşip köklendiği 1960-75 yılları arasında ise örgütlenmeye başlayarak siyasal talepleri olan ve bu talepler için direnişe başlayan bir gruba evrilmişlerdi. Sadr ve beraberindeki ulemanın etkisiyle güçlenen bu yapı, İsrail tehdidi ve artan iç kaos gibi nedenlerle silahlı direnişe evrildi. Şiiler, Lübnan iç savaşında zaman zaman müttefik değiştirerek zaman zamanda kendi içlerinde çatışarak son tahlilde İslamcı kanadın galibiyetiyle sonuçlanan hızlı bir siyasal dönüşüm geçirdiler.

İran İslam Devrimi'nin de itici gücüyle Humeyni'ye biat eden grup önce Şiiler içerisinde hakim konuma yükseldi akabinde dış düşman İsrail'in saldırıları ve bu saldırılara karşı mukavemet göstermede tereddütsüz yaklaşımları ile de Lübnan'ın diğer mezhepleri nezdinde de meşruiyet kazandı. Silahlı gücünü Humeyni'den aldıkları onay ile siyasal güce dönüştürmek isteyen Şiiler içerisindeki hakim kanat 1992 yılında ilk defa daha önce yozlaşmış ve kökten değişmedikçe lanetlenmesi gereken Lübnan siyasetine girme kararı aldı. Bu kararın ardından peş peşe kazanılan seçimler ve giderek artan siyasal güç geldi.

1985 yılında yayınladığı Açık Mektup ile resmen varlığını ilan eden Hizbullah, hızla Lübnanlılaştı. Bir diğer ifade ile başından beri ezen-ezilen diyalektiğinden hareketle yeni bir söz söylemeyi vadeden Şii hareket içerisinde askeri ve siyasi gücü konsolide eden tarafın hakimiyetinde kurulan Hizbullah, Lübnan siyasal sistemini değiştirmekten ziyade kendisi bu sistemin gerektirdiği bir yapıya dönüştü. İsrail'e karşı Lübnan'ı koruyan ve bu nedenle ülkedeki tek silahlı milis grubu olabilen Hizbullah, siyasal çıkarları ile çatıştığı noktada 8 Mayıs 2008 tarihinde Beyrut Havalimanı şefinin görevden alınmasıyla başlayan süreçte, silahlarını Lübnanlılara doğrultmaktan çekinmedi ve siyasal hedeflerini elde edene kadar yani Doha Anlaşması'nda (2008) kendi adayının cumhurbaşkanı seçilmesi ve seçim sisteminin revize edilmesi şartlarını kabul ettirene kadar da Beyrut mahallelerindeki kuşatmasını kaldırmadı.

Hizbullah, Lübnan geleneksel siyasal elitleri gibi kendi çıkarını maksimize etmeyi odak noktasına koyan, müttefik-düşman tanımı bu çıkarlarca şekillenen bir yapıya büründü. Bu yapı sömürge sonrası dönemin üçüncü kopyası minimal yozlaşmış hegemonyadır. Minimaldir çünkü iktidar sadece ufak bir kesimin tekelindedir. Anayasal olarak devlet başkanının Maruni olması zorunluluğu, O'nu iç savaşdaki düşmanı Maruni Mişel Aun ile müttefik yapmış, Maruni elitin dönüştürülmesi vasıtasıyla dolaylı muktedit konumunu

tekeline tutmayı günümüze kadar sürdürmüştür. Artık tüm Şiiilerin, ezilenlerin ve Lübnanlıların ortak çıkarları için hareket etmenin tersine muktedir konumunu korumak ve gücünü artırmak için hareket eden bir yapıya dönüşmüştür. Tahakkümü büyük ölçüde açık zora –havalimanı olaylarından sonraki kuşatmada olduğu gibi– ve kendisine destek sağlayan Şii vatandaşa lütfettiği yardımlar, sosyal olanaklar, şehit olanların ailelerine destek gibi kapalı bir tahakküm biçimine yani zoraki rızayı ifade eden *lütfa* dayalıdır. Yozlaşmıştır zira hegemonyasını sürdürmesinin, muktedir konumda olmasının asıl nedeni karşısında alternatif herhangi bir gücün bulunamamasıdır.

KAYNAKÇA

- Abisaab Malak & Abisaab Rula Jurdi, **The Shi'ites of Lebanon: Modernism, Communism and Hizbullah's Islamists**, NewYork: Syracuse University, 2014.
- Abisaab Malek, "Shiite Peasants and a New Nation in Colonial Lebanon: The Intifada of Bint Jubayl 1936", **Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East** , Vol. 29, No.3, December 2009.
- Abisaab Malek, "'Unruly' Factory Women in Lebanon: Contesting French Colonialism and the National State, 1940-1946", **Journal of Women's History**, 16:3, 2004.
- Abisaab Rula Jurdi, **Converting Persia: Religion and Power in the Safavid Empire**, NewYork: I.B. Tauris, 2004.
- Abisaab Rula Jurdi, "Sayyid Musa al-Sadr, the Lebanese State, and the Left", **Journal of Shi'a Islamic Studies**, Vol. 8, No. 2, Spring 2015.
- Abu-Rabi Ibrahim M., **The Intellectual Origins of Islamic Resurgence in the Modern Arab World**, N.Y.: Albany State University of New York, 1996.
- Acar İrfan, **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989
- Agamben Giorgio, "Kamp Nedir?", **Teorik Bakış Dergisi**, Sel Yayınları, (çev. Özge Karlık), Sayı: 4, İstanbul, 2014.
- Ajami Fuad, **The Vanished Imam Musa Al Sadr and the Shia of Lebanon**, London: Cornell University Press, 1987.
- Akkuş Bülent, "Lübnanlı Olmak ile Ermeni Kalmak Arasında: Kimlik İnşası Sürecinde Lübnan Ermenileri", Yayınlanmamış Dr. Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ABD, 2018.
- Alaga Joseph, "Hizballah's Resilience During the Arab Uprisings", **Middle Eastern Studies**, Vol. 6, No. 2, 2015.
- Alaga Joseph, **Hizbullah's Documents from the 1985 Open Letter to 2009 Manifest**, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011.
- Alaga Joseph, **Silahlı Mücadeleden İktidar Partisine Hizbullah**, (çev. Kadriye Göksel), İstanbul: Doğan, 2007.

- Anderson Benedict, **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, İstanbul: Metis, 2015.
- Allahyari Mustafa, **Direnışin Dili: Bilinmeyen Yönleriyle Seyyid Hasan Nasrallah**, İstanbul: Feta, 2014.
- Antonius George, **The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement**, Beyrut: Hayat, 1938.
- Attie Caroline, **Struggle in the Levant: Lebanon in the 1950s**, Oxford and London: I.B.Tauris & Co Ltd, 2003.
- Aydın Ayşe Hür, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayrılıkçı Arap Örgütleri: Aliye Divan-ı Harbi Örfisi**, II. Baskı, İstanbul: Arba, 1993.
- Ayhan Suat, “Lübnan Hizbullahı'nın Sünni Arap Dünyasındaki Algılanış Şekli ve Suriye İç Savaşına Dair Çelişkileri”, **Akademik İzdüşüm Dergisi**, C: 8, S: 1, 2014, ss .48-74.
- Ayhan Veysel ve Tür Özlem, **Lübnan: Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye ile İlişkiler**, Bursa: Dora Yayın, 2009.
- Ayhan Veysel ve Tür Özlem, “İçsel Dinamikler ve Ulusal Aktörler Bağlamında Lübnan Krizinin Analizi”, **Akademik Ortadoğu**, C. 3, S. I, 2008, ss. 1-42.
- Ajami Fouad, **The Vanished Imam: Musa Sadr and Shiites of Lebanon**, London: Cornell University Press, 1986.
- Atçıl Abdurrahman, “Decentralization, Imperialism, and Ottoman Sovereignty in the Arab Lands before 1914: Shakīb Arslān's Polemic against the Decentralization Party”, **Die Welt des Islams**, V.53, I.1, 2013, pp. 26-49.
- Atlioğlu Yasin, **Savaşta ve Barışta Lübnan Marunileri**, İstanbul: Kaknüs, 2020.
- Atlioğlu Yasin ve Danış M. Fahri (ed.); **Lübnan: Kimlik, Toplum ve Siyaset**, İstanbul: Vadi, 2021.
- Attie Caroline, **Struggle in the Levant: Lebanon in the 1950's**, New York: I.B. Tauris, 2004.
- Al-Azzawi Jehan, “The Appeal of Communism among the Lebanese Shi'a, 1943-75”, **Die Welt Islam**, 59, 2019, pp. 313-338.
- Al Jaro Hytam, “Arapça Kaynaklarda Filistin Kurtuluş Örgütü ve Lübnan İç Savaşı (1975-1989)”, Yayınlanmamış YL Tezi, İMÜ, SBE, Tarih ABD, 2019.
- Altınbaş Deniz, “İnsanlığa Karşı Suçlar ve Yeni Sömürgecilik”, **Uluslararası Suçlar ve Tarih**, S.: 11/12, 2011, ss. 33-76.

- Baktıaya Adil, **Osmanlı Suriyesi’nde Arapçılığın Doğuşu: Sosyo-ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce**, , İstanbul: İletişim, 2017.
- Balcı Ali, **Ortadoğu ve Postkolonyalizm**, İstanbul: Pınar, 2018.
- Baram Amatzia, “Territorial Nationalism in the Middle East”, **Middle Eastern Studies**, V.26/4, 1990, pp. 425-448.
- Batatu Hanna, “Iraq’s Underground Shia Movements: Characteristics, Causes and Prospects”, *Middle East Report* 102, January/February 1982.
- Bazzi Mustafa, “Intifadat Bint Jubayl wa Jabal ‘Amil on April 1, 1936” (“The Intifada of Bint Jubayl and Jabal Amil on April 1, 1936”), *Dirasat ‘Arabiyya* 29, nos. 1–2 (1992)
- Binder Leonard (ed.), **Politics in Lebanon**, New York: John Wiley & Sons Inc., 1966.
- Binder Leonard (ed.), *Political Change in Lebanon*, Bloomington: Indiana University Press, 1973.
- Blanford Nicholas, *Killing Mr. Lebanon: The Assassination of Rafik Hariri and its Impact on the Middle East*, New York: I.B. Tauris, 2006.
- Blanford Nicholas, **Voice of Hizbullah, The Statements of Sayyed Hasan Nasrallah**, New York: Verso, 2007.
- Braudel Fernand, **Uygurlukların Grameri**, 3. Baskı, (çev.) Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge, 2006.
- Bulut Mevlüt-Bulut Seher, “2006 Temmuz Savaşı, 2011 Suriye Krizi ve 2019 Protestoları Perspektifinden Hizbullah’ın Lübnan’daki Rolü”, **Güvenlik Bilimleri Dergisi**, ,C.10 S.1, 2021, ss. 101-120.
- Buzpınar Ş.Tufan, Lübnan, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.27
- Buheiry Marwan, *Intellectual Life in the Arap East*, içinde; Tarik Khalidi; “Shaykh Ahmad ‘Arif al-Zayn and al-Irfan” Lescot; *Les Chiites du Liban-Sud*, Report to the Centre des Hautes Études de l’Asie Moderne, Paris (CHEAM, 1936).
- Büyükkara Mehmet Ali, “Lübnan Tecrübesi Işığında Ayetullah Sistani ve Necef Havzasının Geleceği”, **ORSAM Ortadoğu Dergisi**, C.9, N.78, 2017
- Bogaards Matthijs, “Formal and Informal Consociational Institutions: A Comparison of the National Pact and the Taif Agreement in Lebanon”, **Nationalism and Ethnic Politics**, Vol. 25, No.1, 2019, pp. 27-42.
- Boran Yıldırım, **Lübnan’daki İran Hizbullah**, İstanbul: Siyah Beyaz, 2007.

- Cemal Paşa, **Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı: Hatıralar**, (düzenleyen: Behçet Cemal), İstanbul: Çağdaş, 1977.
- Chalabi Tamara, **The Shi'is of Jabal 'Amil and the New Lebanon: Community and Nation State 1918-1943**, NewYork: Palgrave MacMillan,2006.
- Chatterjee Partha, **Ulus ve Parçaları**, (çev. İsmail Ferhat Çekem), İstanbul: İletişim, 2002.
- Chaitani Youssef, **Post-colonial Syria and Lebanon: The Decline of Arab Nationalism and the Triumph of the State**, NewYork: I.B.Tauris, 2007.
- Chibber Vivek, **Post-Kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti**, (çev. Afife Yasemin Yılmaz), İstanbul: İletişim, 2006.
- Cleveland William L, **Modern Ortadoğu Tarihi**, (çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
- Cleveland William L. ve Bunton Martin, **A History of the Modern Middle East**, Boulder: Westview Press, 2009.
- Cinal Özdemirci A. Selcan, “Zaferden Hezimete Bir Hariri Meselesi”, **Ortadoğu Analiz**, Mart 2022, C. 13, S. 111, ss. 40-44.
- Cobban Helena, **The Making Of Modern Lebanon**, New York: Routledge, 1985.
- Cole Juan and Keddie Nikkie (ed.), **Shi'ism and Social Protest**, New Haven: Yale University Press, 1986.
- Çelik Mehmet, “Kimlik ve Siyasallaşma Bağlamında Lübnan'daki Şii Toplumu”, **Journal of History Studies**, V.10 I.8, 2018, ss.77-92.
- Çığır Mine ve İbrahim Türk, “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, **ASEAD**, C. 4, S. 11, 2017, ss. 11-37.
- Çınar, Gülay Karadağ, “Safevi Devleti'nde Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şîf Ulemayla İlişkileri”, **İran Çalışmaları Dergisi**, 1, S. 1, ss. 11-51
- Daftary Farhad, **Şii İslam Tarihi**, (çev. Ahmet Fethi), 2.Baskı, İstanbul: Alfa, 2020.
- Danış M. Fahri,” Suriyecilik ve Arapçılık Karşısında Teritoryal Lübnan Milliyetçiliği”, Athloğlu Y. Ve Danış F.(ed.), **Lübnan: Kimlik Bunalım ve Siyaset** içinde, İstanbul: Vadi Yay, 2021.
- Danış M. Fahri, “Lübnan'da Ulusun İnşası: 1920-1975 Arası Dönemde Uluslaşma Süreci”, M.Ü. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.

- Davişa Adid, **Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa**, II. Baskı, (Çev. Lütü Yalçın, İstanbul: Literatür, 2016.
- Dawisha Adeed, **Syria and Lebanese Crises**, London: The Macmillan Press, 1980.
- Demirel Ali, “Ortadoğu’da Fransız Emperyalizmi: Fransa Manda Yönetimi Döneminde Suriye (1920-1946)”, **Bellek**, C.1, S.1, ss.69-89.
- Deep Marius, “Shia Movements in Lebanon: Their Formation, Ideology, Social Basis, and Links with Iran and Syria”, **Third World Quarterly**, Vol. 10, No. 2, Islam & Politics (Apr., 1988), pp. 683-698.
- Ebuzeri Abdurrahim, **Lübnan’da Direnişin Mimarı İmam Musa Sadr**, (Çev. Sedat Baran), İstanbul: Feta Yayınları, 2012.
- Ediz İsmail, **Balfour Deklerasyonu**, İstanbul: Timaş, 2021.
- Ekinci A. ve Orak A., “1958 Lübnan Krizi’nin Türkiye’nin Ulusal Gazetelerine Yansımaları”, **Turkish Studies**, 15/2, ss. 459-476.
- Eiselen Frederick Carl, **Sidon: A Study in Oriental History**, USA: Colombia University Press, 2010.
- Ensalaco Mark, **Middle Eastern Terrorism: From Black September to September 11**, Philedelphia: University of Pennsylvania Press, 2008.
- Fadlallah Muhammed, **İslami Hareket, İlkeler ve Sorunlar**, (Çev: Vahdettin İnce), İstanbul: Ekin, 1996.
- Fanon Frantz, **Yeryüzünün Lanetlileri**, İstanbul: Versus, 2018.
- Fawaz Leila Tarazi, **Merchants and Migrants in 19th Century Beirut**, Harvard: IUUniverse, 2000.
- Fawaz Mona and Peillen Isabelle, The Case of Beirut, Lebanon, Undertanding Slums: Case Studies for the Global Report on Human Settlements 2003
- Fığlalı Ethem Ruhi, **İmamiyye şiası**, Ankara: şelçuk, 1984.
- Firro Kais M., **Inventing Lebanon: Nationalism and State Under Mandate**, NewYork: I.B.Tauris, 2002.
- Firro Kais M., “The Shi‘is in Lebanon: Between Communal ‘Asabiyya and Arab Nationalism, 1908-21,” **Middle Eastern Studies**, Vol. 42, No.4, July 2006, pp. 535-550.
- Fisk Robert, **Pity The Nation: Lebanon at War**, UK: Oxford, 2001.
- Flanz Gisbert H. and Kanso Nabil, **Constitutions of the Countries of the World: Lebanon**, New York: Oceana Publications, 1972.

- Frangie Samer, “The Anatomy of a Crisis: On Mahdi ‘Amil’s Naqd al-Fikr al-Yawmi”, **The Arab Studies Journal** , Spring 2016, Vol. 24, No. 1 (Spring 2016).
- Foucault Michael, **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Gerber Haim, **The Social Origins of the Modern Middle East**, Colorado: Lynne Rienner Publishers ,1994.
- Gellner Ernest and Waterbury John (eds.), **Patrons and Clients in Mediterranean Societies**, London: Gerald Duckworth and Co. Ltd., 1977.
- Ghattas Emile, “Lebanon's Financial Crisis in 1966: A Systemic Approach”, *Middle East Journal*, Vol. 25, No. 1, Winter, 1971, pp. 31-44.
- Ghosn Faten and Khoury Amal, “Lebanon after the Civil War: Peace or the Illusion of Peace”, **Middle East Journal**, V.65, N.3, Summer 2011, pp.381-397.
- Guha Ranajit, **Dominance without Hegemony**, Harvard: Harvard University Press, 1998.
- Guha Ranajit, **Dünya-Tarihinin Sınırında Tarih**, (çev. Erkal Ünal), İstanbul: Metis, 2006.
- Guha Ranajit, **Elementary Aspects of Peasant Insurgency in Colonial India**, Texas: Duke University Press, 1999.
- Güdül Serpil, “Lübnan İç Savaşı’nda Filistinli Örgütlerin Rolü”, **Turkish Studies**, V13/22, Summer 2018, ss. 252-269.
- Gorla Wade R., **The Origins of Lebanese Sovereignty**, London: Ithaca Press, 1985.
- Gramsci Antonio, **Hapishane Defterleri**, 5.Baskı,İstanbul: Belge Yayınları, 2007.
- Giannakopoulos Georgios; “A World Safe for Empires? A.J. Toynbee and the Internationalization of Self Determination in the East (1912-1922)”, **Intellectual History**, pp. 484-505.
- Haley E. and Snider L.W. (ed), **Lebanon in Crises: Participants and Issues**, New York: Syracuse University Press, 1979.
- Hamid Bozarslan, **Ortadoğu Bir Şiddet Tarihi: Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonundan el-Kaide’ye**, (çev. Ali Berktaş), İstanbul: İletişim, 2014.
- Hamzeh A. Nizar, “Lebanon's Hizbullah: From Islamic Revolution to Parliamentary Accommodation”, **Third World Quarterly**, V. 14, N. 2 , 1993,pp. 321-337.

- Hamzeh A. Nizar, “Clientalism, Lebanon: Roots and Trends,” *Middle Eastern Studies*, Vol. 37, No. 3, 2001, pp. 167-178.
- Hamzeh Ahmad Nizar, **In the Path of Hizbullah**, New York: Syracuse University Press, 2004.
- Harris William, **Lebanon: A History 600-2011**, New York: Oxford, 2012.
- Harris William, **The New Face of Lebanon**, Princeton: Markus Wiener Publishers, 2005.
- Hazran Yusri, “The Rise of Politicized Shi’ite Religiosity and the Territorial State in Iraq and Lebanon”, **Middle East Journal**, Vol. 64, No. 4 (Autumn 2010), pp. 521-541.
- Hazran Yusri, “The Shiite Community in Lebanon: From Marginalization to Ascendancy”, *Crown Center For Middle East Studies*, Brandeis University, June 2009, N. 37, pp. 1-7.
- El-Hazen Farid (Auther), **The Brakdown of The State in Lebanon 1967-1976**, IB Tauris: Bloomsbury Publishing, 2020.
- Hegel G.W., *Philosophy of Right*, trans. S W Dyde), London: G Bell, 1896
- Herstein Rafael, “The foundation of the Saint Joseph University of Beirut: The Maronites by the Second Jesuit Mission in the Levant”, **Middle Eastern Studies**, V.43-5, 2007, pp. .
- Hirst David, **Küçük Devletlerden Sakının: Lübnan Ortadoğu’nun Savaş Alanı**, (çev. Demirtaş Timur, Özdemir Ömer, Özdemirci A.Selcan), İstanbul: Matbuat, 2016.
- Hottinger Arnold, **Zu’ama’in historical perspective. Binder, Leonard. Politics in Lebanon**, Nova, 1966.
- Hobsbawn Eric, *Haydutlar*, (çev. Fatma Taşkent), İstanbul: Logos, 1990.
- Holiday Fred, **The War on Lebanon: A Reader**, Massachusetts: Olive Branch Press, 2008.
- Hudson Michael C., “To Plat the Hegemon: Fifty Years of US Policy Toward the Middle East”, **Middle East Journal**, C.50, 1996, pp. 329-343.
- Hourani Albert, “Cebel-i Amil’den İran’a”, (çev. Habib Kartaloğlu), **Usûl İslâm Araştırmaları**, S. 23, 2015, ss. 213-226.
- Irwin Robert, **Dangerous Knowledge: Orientalism and its Discontents**, New York: The Overlook Press, 2006.
- Issawi Charles, **Growing Up Different**, NJ: Darwin Press: Princeton, 1999.
- Ives Peter, **Gramsci’de Dil ve Hegemonya**, Kalkedon, İstanbul:2011

- Jaber Munzer, *Al-Sharit al-Lubnani al-Muhtall: Masalik al-Ihtilal, Masarat al-Muwajaha, Masa'ir al-Ahali* [The Occupied Lebanese Border Strip: The Paths of Occupation, the Lines of Confrontation, the Fate of the Population] (Beirut, Lebanon: Institute for Palestine Studies, 1999).
- Johnson Michael, **Class & Client in Beirut – The Sunni Muslim Community and the Lebanese State 1840-1985**, London: Ithaca Press, 1986.
- Kabbani Nizar, **Ben Beyrut**, (çev. İbrahim Demirci), İstanbul: Hece, 2021.
- Kadioğlu, İ. Aytac, “Suriye İç Savaşı ve Türkiye: Çatışma, Güvenlik ve Sığınma”, **OPUS: International Journal of Society Researches**, Vol. 16, No. 29, 2020, pp.145-179.
- Kahraman Ömer, **Suriye Krizi’nde Lübnan Hizbullahı’nın Rolü**, Ankara: Gece Akademi, 2018.
- Kaufmann Asher, “Who Owns the Shebaa Farms? Chronicle of a Territorial Dispute”, **The Middle East Journal**, N.56, 2002, pp.576-595.
- Kauffman A Asher, “Pheonicianism: The Formation of an Identity in Lebanon of 1920”, **Middle Eastern Studies**, V.37, No.1, 2010, pp. 173-194.
- Kaufman Asher; “Henri Lammens and Syrian Nationalism”, Adel Beshara(ed.),in **The Origins of Syrian Nationhood, Histories, Pioneers and Identity**, London: Routledge, 2011.
- Karatani Kojin, **Dünya Tarihinin Yapısı; Üretim Tarzlarından Mübadele Tarzlarına**, (Çev.Ali Karatay), İstanbul: Metis Yayınevi, 2017.
- Kayalı Hasan, “Elections in the Ottoman Empire,” **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 27, 1995, pp. 265-286.
- Kayalı, Hasan, Greater Syria under Ottoman Constitutional Rule: Ottomanism, Arabism, Regionalism, *The Syrian Land in the 18th and 19th Century: The Common and the Specific in the Historical Experience*. Stuttgart: Franz Steiner, 1992.
- Kaymal Cansu, “Şia’da İmamet Meselesi ve Egemenlik”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 2, S. 1, 2017, ss. 172-195.
- Kaviraj Sudipta, **The Unhappy Consciousness: Bankimchandra Chattopadhyay and the formation of Nationalist Discourse in India**, Oxford: Oxford University Press, 1995.

- Keleş Erdoğan, “Cebel-i Lübnan’da İki Kaymakamlı İdari Düzenin Uygulanması ve 1850 Tarihli Nizamnâme”, **Tarihi Araştırmalar Dergisi**, C.27, S.43, 2008, ss.131-158.
- Khatip L., Matar D. & Alshaer A., **The Hizbullah Phenomenon Politics and Communication**, New York: Oxford University Press, 2015.
- Khalaf Samir, **Civil and Uncivil Violence in Lebanon: A History of the Internationalization of Communal Conflict (History and Society of the Modern Middle East)**, New York: Colombia University Press, 2002.
- Khalidi Rashid and at all.(ed.), **The Origins of Arab Nationalism**, New York: Colombia University, 1991.
- Khalidi Walid, **Conflict and Violence**, Harvard:Harvard University Press, 1979.
- Khoury Philip S., **Syria and The French Mandate: The Politics of Arab Nationalism (1920-1945)**, New Jersey: Princeton University Press, 1989.
- Khleif Bud B., “Ethnic Crises in LebanonTowards a Social Cultural Analysis Source: Sociologus”, **Neue Folge / New Series**, Vol. 34, No. 2 (1984)
- Khosrokhavar Ferhad, **İntihar Bombacıları, Allah’ın Yeni Şehitleri**, (çev. Tülay Duman), İstanbul: Versus Kitap, 2006
- Kienle, E., “Arab Unity Schemes Revisited: Interest, Identity, and Policy in Syria and Egypt”. **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 27, No. 1,1995, pp. 53-71.
- Kliot Nuri, “The Collapse of the Lebanese Stat: Some Disintegration Forces”, **Middle Eastern Studies**, V.23, No.1, June 1987.
- Knudsen Are & Kerr Michael, **Lebanon: After the Cedar Revolution**, London: Hurst &Company, 2012.
- Kurt Menderes, “Safevi Dönemi Şîî Ulema ve Velâyet-i Fakih’in Ortaya Çıkışını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine”, **Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, C.2, S.1, 2018, ss. 61-90.
- Lapidus Ira M., **İslâm Topluları Tarihi: 19. Yüzyıldan Günümüze**, (çev. Y. Aktay), 2. Baskı, İstanbul: İletişim, 2010.
- Levitt Matthew, **Hezbollah The Global Footprint of Lebanon’s Party of God**, Washington: Geeorgetown University Press, 2013.
- Loomba Ania, **Colonialism/Postcolonialism**, London and New York: Routledge, 1998.
- Longrigg Stephen Hemsley, **Syria and Lebanon Under French Mandate**, Beirut: Oxford University Press, 1972.

- Maasri Zeina, **Off the Wall: Political Posters of the Lebanese Civil War**, IB Taurus, 2009.
- Makdisi, Samir A. “An Appraisal of Lebanon’s Postwar Economic Development and a Look to the Future.” **Middle East Journal**, Vol. 31, No. 3, 1977, pp. 267-280.
- Makdisi Ussame; **The Culture of Secterianism: Community, History and Violence in the nineteenth Century Ottoman Lebanon**, London: University of California, 2000.
- Maktabi Rania, “The Lebanese Census of 1932 Revisited. Who Are the Lebanese?”, **British Journal of Middle Eastern Studies**, Vol. 26, No. 2, Nov., 1999, pp. 219-241.
- Malaspina Ann, **Lebanon**, New York: Infobase Pub., 2009.
- Majeed Ziad, “Hezbollah and Shia Community: From Political Confessionalization to Confessional Specialization”, **Aspen Institute**, Nov. 2010.
- Mansel Philip, **Levant: Akdeniz’de İhtişam ve Felaketler**, (çev. Nigar Alemdar), İstanbul: Everest, 2011.
- Mardelili Bassal A., **Middle East Perspectives: From Lebanon (1968–1988)**, Bloomington: iUniverse, 2012.
- Mavini Hamid, “Ayatullah Khomeini’s Concept of Governance (wilayat al-faqih) and the Classical Shi’is Doctrine of İmamete”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 47, No. 5, 2011,ss. 807-824.
- Mervin Sabrina, “The Shiites of Lebanon”, **Encyclopedia Iranica**, Jan 20,2005.
- M. Kürd Ali, **Hıtafü’s-Şâm**, Beyrut 1403/1983, VI, 246-247; A‘yânü’s-Şî‘a, I, 20
- Momen Moojan, **An Introduction to Shi’i Islam**, United States: Yale University Press, 1985.
- Morgan Clive R., **A British Banker in the Arab World: The Memoirs of Clive R. Morgan**, O.B.E., F.C.I.B., F.R.S.A., USA: AuthorHouse, 2011.
- Muhlis Muhammed, “Rise of Local Nationalism in the Arab East”, Rashid Khalidi and at all.(ed.), **The Origins of Arab Nationalism**, New York: Colombia University, 1991.
- el-Musevi Musa, **Şia’da İç Çatışma**, (çev.Abdullah Ünalın), İstanbul: Mevsimler Kitap, 2017.
- Nasr Vali, **The Shia Revival**, New York: Notron, 2006.
- Norton Agustus Richard, **Hezbollah:A Short History**, UK: Princeton, 2007.

- Norton Augustus Richard, **Amal and Shia Struggle for the Soul of Lebanon**, USA: University of Texas Press, 1987.
- Norton Agustus, “The Role of Hezbollah in Lebanese Domestic Politics”, **The International Spectator**, Vol. 42, No. 4, 2007, p.475-491.
- Odeh B.J., **Lübnan’da İç Savaş**, (çev. Yavuz Alogan), İstanbul: Belge Yayınları, 1986.
- Okur Mehmet Akif, “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası”, **Bilig**, S.48, 2009, ss. 137-156.
- Osoegawa Taku, **Syria and Lebanon: International Relations and Diplomacy in the Middle East**, NewYork: I.B. Taurus, 2013.
- Owen Roger, **Essays on the Crisis of Lebanon**, London: Ithaka 1976.
- Öz Mustafa, "METÂVİLE", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 2004, (E.T: 20.11.2020)
- Özkaya Tuğba, “Hezbollah and Its Positions Towards Israel”, ODTÜ, Yayınlanmamış YL tezi, Ankara, 2009
- Pedersen Susan, “The Meaning of the Mandate System:,” *Geschichte und Gesellschaft*, 32/4, 2006, pp. 560-582.
- Persen William, “Lebanese Economic Development since 1950”, **Middle East Journal** Vol. 12, No. 3, 1958, pp. 277-294
- Petran Tabitha, **The Struggle over Lebanon**, New York: Monthly Review Press, 1987.
- Polat Elif ve Kaya Mehmet, “İran’ın Suriye Politikası”, **Akademik Matbuat**, C.6 S.1, Haziran 2022, ss. 1-44.
- Provence Michael, **The Great Syrian Revolt and the Rise of the Arab Nationalism**, Austin: University of Texas, 2005.
- Qassam Naem, **Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü**, (çev. Muharrem Tan), İstanbul: Karma Kitapları, 2007.
- Rabil Robert G., **Religion, National Identity and Confessional Politics in Lebanon**, NewYork: Palgrave MacMillan, 2011.
- Rabinovich Itamar, **The War for Lebanon 1970-1985**, New York: Cornell University Press, 1985.
- Randall Jonathan, **The Tragedy of Lebanon: Christian Warlords, Israeli Adventurers and American Bunglers**, London: Chatto & Windus, 1983.

- Rami Siklawi, “The Social and Political Identities Of the Shi’i Community in Lebanon”, Arab Studies Quarterly , Vol. 36, No. 4, pp. 278-291.
- Rondot Pierre, “The Political Institutions of Lebanese Democracy”, Leonard Binder (ed.), in **Politics in Lebanon**, (ss. 127- 141), New York: John Wiley & Sons Inc, 1966.
- Safieddine Hicham, Banking on the State The Financial Foundations of Lebanon, California: Stanford University Press, 2019.
- Said Edward, **Orientalism** , New York: Vintage Books, 1979.
- Said Edward , **Yersiz Yurtsuz**, (çev. Aylin Ülçer), İstanbul: Metis, 2017.
- Said Edward, **The Politics of Dispossession**, London: Chatto & Windus, 1994.
- Salameh Frank, **Language, Memory and Identity in the Middle East: The Case for Lebanon**, Plymouth: Lexington Books, 2010.
- Salameh Franck, “A Man for Others: The life and times of Lebanese Jesuit Henri Lammens (1862–1937)”, **The Journal of the Middle East and Africa**, 2018, pp.213-236.
- Salem Paul, “Two Years of Living Dangerously: General Aoun and Lebanon Second Republic”, Beirut Review, V.1, N.1, 1991.
- Saleh Movrad ve Haddad Said, **Tall-el Zaatar Katliamı: Lübnan İç savaşı**, (çev. Mehmet Atilla), İstanbul: Evren Yayınları, 1977.
- Salibi Kemal, **A House of Many Mansions:The History of Lebanon**, London: IB Tauris, 2002.
- Salibi Kemal, **Crossroads to Civil War: Lebanon 1958-1976**, 3rd Edition, Caravan Books, 2005.
- Salem Paul, “Two Years of Living Dangerously: General Aoun and Lebanon Second Republic”, **Beirut Review**, Vol.1, No.1, 1991, pp. 62-87.
- Salamei Vilayet-i Beyrut,hicri: 1310
- Sarte J.Paul, **Colonialism and Neocolonialism**, (trans. Haddour et.al), London and New York: Routledge, 2001.
- Sayegh Yezid, **Armed Struggle and the Search for State: The Palestinian National Movement, 1949-1993**, Oxford: Oxford University Press, 2000.

- Sayigh Rosemary, **Too Many Enemies: The Palestinian Experience in Lebanon**, 2nd Edition, Beirut: al-Mashrig, 2015
- Sarialioğlu Ozan Kemal, **Bir Hizbullah Komutanının Sırları: İmam Muğniye**, İstanbul: Feta Yayıncılık, 2012.
- Sarte J.Paul, **Colonialism and Neocolonialism**, (çevirenler: Haddour et.al), London and New York: Routledge, 2001.
- Seaver Brenda M., “The Regional Sources of Power-Sharing Failure: The Case of Lebanon”, **Political Science Quarterly**, Vol. 115, No. 2, 2000, pp. 247-271.
- Shanahan Roger, **The Shi’a of Lebanon: Clans-Parties-Clerics**, London: Taurus, 2005.
- Shahrabani Shosh, Benzion Uri, and Shavit Tal, “Recalled emotions and risk judgments: Field study of the 2006 Israel-Lebanon War”, **Judgment and Decision Making**, V. 4, N. 5, August 2009, pp. 355–365.
- Shaery-Eisenlohr Roschanack, **Shi’ite Lebanon: Transnational Religion and the Making of National Identities**, Columbia University Press, 2011.
- Siklawi Rami, “The Social and Political Identities Of the Shi’i Community in Lebanon”, **Arab Studies Quarterly** , Vol. 36, No. 4, pp. 278-291
- Spivak Gayatri, **Madun Konuşabilir mi?**, (çev. Emre Koyuncu), İstanbul: Dipnot, 2021.
- Stoakes Frank, “Lebanon in Civil War”, **The World Today**, V. 32, N. 1, Jan. 1976, pp. 8-17.
- Suleiman Michael W., “The Lebanese Communist Party”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 3, No. 2, 1967, pp.134-159.
- Şahin Hanifi, “Şia Düşüncesinde Ezanın Yapısı ve Geçirdiği Dönüşümlerin Tarihi”, **Mezhep Araştırmaları**, C. 5, S. 1, Bahar 2012, ss. 35-65.
- Taflıoğlu M. Serkan, “Lübnan Anayasal Düzeninde Egemenlik Dağılımı”, **Sosyoekonomi**, C. 24, S. 28, ss. 31-42.
- Taflıoğlu Serkan, “İran İslam Cumhuriyeti’nde Egemenlik ve Meşruiyet Kaynağı ‘Velayet-i Faqih’”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 68, No. 3, 2013, ss. 95-112.
- Taheri Amir, **Hizbullah: Kutsal Terörün İçyüzü**, (çev. Hikmet Bila), İstanbul: Sel Yay., 1990.
- Theroux Peter, **Kayıp İmam Musa Sadr**, (Çev: Şaban Özdemir), İstanbul: Akademi Yayınları, 1992.
- Traboulsi Fawwaz, **A History of Modern Lebanon**, Pluto Press, 2012.

- Turan Namık Sinan, **İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasisinin İzinde**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Uyar Mazlum, “Şii Siyasi Düşüncesi Bağlamında İran İslam Cumhuriyeti Anayasasında Otoritenin Kaynağı”, **Avrasya Dosyası Şii Jeopolitiği**, C. 13, S. 3, 2007, ss. 232-250
- Urquhart David, **The Lebanon (Mount Souria): A History and a Diary**, V.I, London: 1860.
- Ülman Haluk, **1860-1861 Suriye Buhranı: Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay**, Ankara,: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1966.
- Yamak Labib Zuwiyya, “Party Politics in the Lebanese Political System,” in Leonard Binder (ed.), **Politics in Lebanon** ,New-York: John Wiley & Sons, Inc., 1966
- Yaşaroğlu M. Kamil; el-Meşrik, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.29.
- Yeşiltaş, M. ve Balcı, A., “İkinci Lübnan Savaşı: Bir Yeniden Değerlendirme”, **Akademik Ortadoğu Dergisi**, C. 4, S. 2, 2010, ss. 77-78.
- Yıldız Tuba, “33. Yılında Taif Anlaşması ve Lübnan’ın Çıkmazı”, **ORDAF**, 9 Kasım 2022.
- Waage Hide Henriksen and Huse Geir Bergersen, “A Careful Minuet: The United States, Israel, Syria and the Lebanese Civil War, 1975-76”, **The International History Review**, September 20,1019, pp. 1-22.
- Weiner Myron, "5. Political Participation: Crisis of the Political Process", *Crises and Sequences in Political Development. (SPD-7)*, Princeton: Princeton University Press, 1971.
- Weiss Max, “Practicing Sectarianism in Mandate Lebanon: Shi’c Cemeteries, Religious, Patrimony, and the Everyday Politics of Difference”, **Journal of Social History**, Vol. 43, No. 3, Spring 2010.
- Weis Max, **In The Shadow of Secterianism: Law, Shiism and Making Modern Lebanon**, Harvard: Harvard Uni. Pres, 2010.
- Winter Stefan, **The Shi’ites of Lebanon under Ottoman Rule**, NewYork: Cambridge, 2010.
- Roschanack Shaery-Eisenlohr, **Shi’ite Lebanon: Transnational Religion and the Making of National Identities**, NewYork: Colombia, 2008.

- Wright Robin, Sacred Rage, **The Wrath of Militant Islam**, New York: TouchStone, 2001.
- Wu Bingbing, “Shi‘ite Collective Identity and the Construction of the Nation-State of Lebanon”, **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)**, Vol. 3, No. 4, 2009, pp. 278-291.
- Zamir Meir, “Eddé and the territorial integrity of Lebanon”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 14, No. 2, 2019.
- Zein N. Zein, **Struggle for Arab Independence: Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria**, 2.nd Edition, New York: Caravan Books, 1977.

Raporlar ve Haberler:

- Alamy, Maronite Dragoman and Metouali or Shia Man and Woman of the Beqaa Valley, in Lebanon, vintage engraved illustration. Le Tour du Monde, Travel Journal, 1881, <https://www.alamy.com> , (E.T: 10.11.2020)
- Ayhan Veysel; Türkiye-Lübnan İlişkileri: Mezhepsel Grupların Türkiye Algılaması, ORSAM, Rapor N.5, 2009, s.7.
- Buzpınar Tufan; “Lübnan”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt:27, 2003, s.252.
- BBC, Nasrallah: Seçimi Yaptırmayız, 3 Ocak 2008.
- Blanford Nicholas; Hizbullah to issue updated version of manifesto: New ‘Open Letter’ will reflect changes, Daily Star, October 28, 2002, p.2.
- Chabal Emile, Hobsbawm’ın kıtalar aşan sesi, Politez, www.endiseli.org (E.T: 01.12.2020)
- Chulov Martin; Photographer reunited with woman whose image symbolised Lebanon's disintegration, The Guardian, 6 April 2008.
- Durusoy Ali, "Vahdet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vahdet> (07.07.2023)
- Elhan Nail; İran-Hizbullah İlişkileri, İRAM, Şubat 2019
- Eye On Hezbollah; Education Unit, <https://hezbollah.org/organizational-chart> (ET.20.08.2023)
- French Mandate for Syria and Lebanon, The American Journal of International Law, C.17, No. 3, Supplement: Official Document, Jan. 1923
- Global Voices; Lebanon’s ‘You Stink’ Protests, www.globalvoices.org..., (E.T. 10.12.2015).
- Hadi Nasrallah'ın Şehadet Yıldönümü, Tevhid Haber, 13 Eylül 2014, <https://www.tevhidhaber.com/hadi-nasrallahin-sehadet-yildonumu-102267h.htm>, (ET. 20.08.2023)

- Holtmeier Lauren; Lebanon from golden age to economic crisis, new data shows rise and fall: Report, Al-Arabiya, April 16,2020. International Crises Group, Policy Briefing, N.20, December 21, 2006
- İmām Ruhollah Khomeini ve Hamid Algar, Islamic Government: Governance of the Jurist, Alhoda, UK, 2002 ve İmam Humeyni, Velâyet-i Fakih: İslam Devleti, İmam Humeyni'nin –ks- Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi: http://ankara.icro.ir/uploads/islamic_government.pdf (E.T. 15.08.2023)
- Iran Press, “Anniversary of disappearance of top Shia cleric Imam Musa al-Sadr, a fighter for freedom”, August 31, 2021, (E.T.: 10.07.2022).
- İsmail Safa Üstün, "VELÂYET-i FAKİH", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/velayet-i-fakih>, (E.T: 15.08.2023).
- Kazdal Melih; Hizbullah'ın Suriye Savaşı, INSAMER, 30 Kasım 2018.
- Lebanon: Prospects for the Shia Community, Jan. 19, 2012, CIA-RDP85T00314R000300050006
- Le Figaro; «Cent ans après la création du Grand Liban, la France conserve une place majeure au pays du Cèdre», (<https://www.lefigaro.fr/vox/monde/cent-ans-apres-la-creation-du-grand-liban-la-france-conserve-une-place-majeure-au-pays-du-cedre-20200901>), (E.T: 10 Ekim 2020).
- Marie Jo Sader, How Lokman Slim was assassinated, L'orient Today, 3 February 2022, <https://today.lorientlejour.com/article/1289706/how-lokman-slim-was-assassinated.html>, (E.T. 3.02.2023)
- MAE 456, CP, No.42, report of the HC's department entitled Les chiïtes, note, Beirut (n.d.) (1933)
- Nafez Qawas Raed el-Rafei; Sîniora's Cabinet Makes Clear It had Nothing to Do with What Happened, Daily Star, July 13, 2006.
- Neil Macfarquar, New York Times, Augustos 7 2006 ve Hirst age, s.397.
- Oytun Orhan; 2009 Lübnan Seçimleri: Kazananlar, Kaybedenler ve Türkiye, ORSAM, Rapor No:4, Temmuz 2009, s. 9.
- Mustafa Öz, "TAKIYYE", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/takiyye> (ET.15.08.2023).
- Picard Elizabeth; The Lebanese Shia and Political Violence, UNRISD Discussion Paper, N.42, 1993

- Pollock Robert L.; A Dialogue With Lebanon's Ayatollah, March 14, 2009, Wall Street Journal, <https://www.wsj.com/articles/SB123698785743625933>, (ET. 1.08.2023)
- Salman Magida; The Lebanese communities and their little wars, May 14, 2014, libcom.org, <https://libcom.org/article/lebanese-communities-and-their-little-wars-magida-salman>, (E.T: 10.08.2023)
- Samara Adil; Letter from the West Bank on the war in Lebanon, My 14, 2014, libcom.org. (ET. 13.07.2023)
- Samia Nakhoul, Special Report: Hezbollah gambles all in Syria, September 26, 2013, Reuters <https://www.reuters.com/article/us-syria-hezbollah-special-report-idUSBRE98P0AI20130926> (E.T. 20.08.2023)
- Selami Kökçam; Lübnan'da Devlet Dışı Aktör: Hizbullah, TRT Haber, 5 Eylül 2019.
- Sayyed Nasrallah: 2006 War Hit Zionist Entity's Spirit, Arrogance, Existence, al-Manar English, August 17, 2016, <https://english.almanar.com.lb/11515>, (ET.20.08.2023.)
- Sykes-Picot Agreement:1916;Law School Library; Sykes-Picot Agreement:1916, https://avalon.law.yale.edu/20th_century/sykes.asp (E.T. 15.12.2021)
- Sullivan Marisa, "Hezbollah in Syria", *Middle East Security Report 19*, April 2014, pp. 11-12
- "Treasury Targets Hizballah for Supporting the Assad Regime", 10 Ağustos 2012, <https://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/tg1676.aspx>, (ET. 10.05.2023)
- Joe Nasr, Éric Verdeil; The reconstructions of Beirut. Salma K. Janyusi, Renata Holod, Attilio Petruccioli and André Raymond. *The City in the Islamic World*, Brill, pp.1116-1141, 2008, *Handbook of Oriental Studies*, 10.1163/ej.9789004162402.i-1500.299 . halshs-00261149". *The United Nations Statistical Yearbook*, 1956 edition.
- Lauren Holtmeier; Lebanon from golden age to economic crisis, new data shows rise and fall: Report, Al-Arabiya, April 16, 2020.
- Salim Nasr; Roots of the Shi'i Movement, *Middle East Report 133* (June 1985)., MERIP
- Wojtowicz-Jankowska, D.;Bou Kalfouni, B. A Vision of Sustainable Design Concepts for Upgrading Vulnerable Coastal Areas in Light of Climate Change Impacts: A Case Study from Beirut, Lebanon. *Sustainability* 2022, 14, 3986
- Legrenzi, M. & Lawson, Saudi Arabia Calls out Hezbollah: Why Now?. *Middle East Policy Council*,

<https://mepc.org/journal/saudi-arabia-calls-out-hezbollah-why-now#:~:text=Informed%20observers%20attributed%20Riyadh%27s%20sudden,sharp%20drop%20in%20income%20in> (E.T. 20.08.2023)

- Mona Fawaz and Isabelle Peillen; The Case of Beirut, Lebanon, UNDERSTANDING SLUMS: Case Studies for the Global Report on Human Settlements 2003
- Nasr Salim; Roots of the Shi'i Movement, Middle East Report 133 (June 1985)., MERIP.
- Nasr Joe, Verdeil Éric; The reconstructions of Beirut. Salma K. Jayyusi, Renata Holod, Attilio Petruccioli and André Raymond, The City in the Islamic World, Brill, pp.1116-1141, 2008, Handbook of Oriental Studies, 10.1163/ej.9789004162402.i-1500.299, halshs-00261149. Norton Augustus Richard, Hizballah of Lebanon: Extremist Ideals vs. Mundane Politics, Council on Foreign Relations, 2000, www.cfr.org (ET 10.05.2023)
- Orhan Oytun; Suriye Krizinin Lübnan'a Etkisi: Lübnan'dan Gözlemler, ORSAM, 6 Şubat 2015
- Les Etats du Levant, https://www.edmaps.com/html/french_syria_lebanon_1926.html (E.T. 10.04.2022)
- UN Peacemaker, Security Council Resolution 1701: The situation in the Middle East, <https://peacemaker.un.org/israellebanon-resolution1701> (E.T. 3.07.2023)
- UN Security Council *Resolution 1559 (2004), Adopted by the Security Council at its 5028th meeting, on 2 September 2004.*
- UN Digital Library , Resolution 425 (1978) / adopted by the Security Council at its 2074th meeting, on 19 March 1978, <https://digitallibrary.un.org/record/71622#record-files-collapse-header>, (E.T. 1.08.2023)

EKLER

Ek-1: Lübnan’da Dönemlere Göre Hegemonya Türleri

Dönem	Hegemonya Tipi	İktidarın Mezhepsel Kimliği	Şiilerin Konumu
1.Bölüm			
1919-1926	Sömürge Yönetimi	Dolaylı Sömürge Yönetimi	Madun
1926-1943	Minimal Hegemonya	Maruni Hristiyan	Madun
2.Bölüm			
1943-1960	Yozlaşmış Hegemonya	Maruni Hristiyan + Sünni Müslüman	Madun
1960-1975	Yozlaşmış Hegemonya	Maruni Hristiyan + Sünni Müslüman	Direnışçi
3.Bölüm			
1976-2006	Yozlaşmış Hegemonya	Maruni Hristiyan + Sünni Müslüman	Silahlı Direnişçi
2006-2022	Minimal Yozlaşmış Hegemonya	Şii Müslüman +Maruni Hristiyan	Muktedir